

DESH

कर्मण्येवाधिकारस्ते

DESHBANDHU COLLEGE
KALKAJI, NEW DELHI

D E S H

Vol. IX

July—December, 1960

Nos. 1 & 2

CONTENTS

	Page
Editorial : The Crucial Problem ... By G.S. Mamik	1
Bird Watching ... Shri V.N. Pasricha	4
My Consciousness—Poem ... Shri J.K. Jain	6
Innocent in Bombay ... R. Batra	7
Charlotte Bronte in the light of her Masterpiece : <i>Jane Eyre</i> ... G. S. Mamik	8
Festivals of Tamilnad ... K.S. Murali Kumar	10
Art ... Surinder Lal	12
The Admirable Chacha Khabri ... Shashi Bhardwaj	14
India in Future ... R.D. Dogra	16
A Poem ... Adarsh Bahl	17
Success in Life ... Sarla Kanal	18
The Apparel oft Proclaims the Man ... Rattan Kumar Tawny	20
I shall come, My Beloved ! ... Ashok Trikha	21
A trip to the Kulu Valley ... Shri C.P. Malik	22
Are Examinations a true test of one's Intelligence ? ... P.L. Malik	25
Our Duty towards Hindi ... Sushma Paul	26
Nature Cure versus Allopathy ... Rajinder K. Shorey	28
On Love ... Shri D.S. Mann	29
Thoughts of Tulsidas ... Dr. R. Bhardwaj	31
Equip Yourself For Good ... Subhash Chander Rakheja	33
A Philosopher's Last Musings ... Shri Adarsh Deepak	36
The Builders of our Nation ! ... R.L. Paul	37
About Ourselves ...	38
Supplements : Hindi, Sanskrit, Punjabi, Sindhi, Urdu.	
Pages : 42 6 8 10 12	

Shri P. N. Kirpal, Secretary, Ministry of Education, Government of India
inaugurating the College Union.

Editorial

THE CRUCIAL PROBLEM

By G. S. Mamik B.A. Final

Our colleges are factories which produce on a mass scale goods for which there is no demand in the market. To pin-point a crucial issue affecting the student community of India, I would say that one of our main worries is the deterioration of discipline among the searchers for knowledge. This problem is the burning question of the day. People are much eager to find a solution of this problem as some ugly incidents which have taken place in some of the Universities in India have opened their eyes and arrested their attention. The University Grants Commission has also been discussing this question. What is the root cause of indiscipline amongst the students? The primary reason of this problem is that people shirk hard work. This is a wrong explanation that the students pick up this habit of indiscipline in the colleges. In fact, the problem of student indiscipline is an important aspect of a pressing social problem, a larger problem of re-orientation of social values. We are passing through a transitional phase, and it is one among many other indispensable consequences, resulting from it, which only time will solve, if it solves at all.

Another important cause is the lack of a goal or aim before the student community. During the Pre-independence period the student community

had the aim of achieving independence of the country. Now the student shifts from one aim to another with the consequent undercurrent of tension in his mind.

Another cause is the present education and its objectives. Its main goal should be the achievement of knowledge and not of money. Money should be a secondary object. Present education makes students neither intelligent nor learned. Such education is incomplete. Education should develop one's personality and character. It must develop one's spiritual power and other faculties.

One of the major reasons of this indiscipline-problem is a lack of personal contact between the teacher and the taught. I take it as the prime cause of indiscipline amongst the students. In the good olden days, a student had to remain under the strict vigilance and noble guidance of the teacher. This used to lead to the development of student's character and personality. He used to, so to say, inherit the qualities of his teacher. Personal and direct contact between the student and the teacher is utterly necessary if this problem of indiscipline is to be solved.

One other cause is the interference of political parties in the affairs of

students. There are Student Unions in the colleges, which are established to cultivate the democratic spirit among them in a healthy atmosphere. They are given the facility of expressing their difficulties to the authorities. But due to the interference of political parties the very atmosphere is vitiated. There arises friction amongst the students themselves leading to the formation of different party groups. A Student Union becomes the arena of the political parties. This leads to big troubles and dire consequences. Sometimes student groups make certain promises to the electorates, the students, which are of a highly objectionable nature. Then the opponents in the elections employ very heinous and wrong methods to defeat their unscrupulous opponents.

In fact, these Unions should have a very quiet and happy atmosphere. Students should never disregard or ignore the sincere and right advice of their teachers. They must show great regard for their path of life. In fact, I want to stress this point, that there should be a very harmonious relationship between students and teachers. It should be as noble as that of an obedient child and his father, only then a student can rise to the highest ladder of success in life. Only then will he evolve and develop his character which is of the utmost importance to him and his community.

"Desh", your favourite Magazine, goes a long way to enable you, (the students of this college) to express your difficulties, opinions and any

other efforts in the creative field which you practise. It is the medium through which you can express yourself freely and boldly.

It offers you a fair choice of languages which should enable a good many student to express his thoughts and feelings. He who wishes to express through the English medium can write himself in the English section, while others can do it in the Hindi and other vernacular sections in the Magazine. all tending to the same purpose : of training students in the art of self-expression the best democratic sense. "Desh" enriches the students' writing power. It is a fine opportunity for them. They must take benefit of it.

This present issue would not have seen the light of day but for the co-operation of you all, especially of those who have contributed to the various sections of the Magazine. Every student should take the initiative of writing some thing or the other and then try to contribute it to the Magazine. All must feel it their responsibility to take the initiative of writing. Some feel that if they do not write, it would not make any difference, there are many others to do the job. But if every one thinks like this, then the consequence is quite imaginable. It is an established fact, that it is the collection and assemblage of many drops of water which fills a bucket. Every drop has its individuality and each one enriches the bucket still further and further.

One important request which I have to make to the contributors of "Desh" is to say what my predecessors also used to say, i.e., the articles must be 'original'. "Originality is a virtue", as some one said it. "Desh" is the medium of expression of the personal opinions of our students. It is for the benefit of students. Then, there is no fun to steal other writers' views and get them inserted into the columns of 'Desh'. When you have been given this facility to express yourselves, why should you not exercise this privilege in the right way?

The writers are requested again to abide by another rule of writing for the press, i.e., they must write on one side of the paper only and they should write in a very neat hand. I find many articles which are just the reverse example of all this. We cannot publish such articles as it is impossible to do so. I am sure our writers will make it a point to abide by these regulations and essentials of writing for the press and thus brighten their contributions for us.

I must inform you all that articles are published in "Desh" after

making certain necessary changes, if the need be. We are to give you the best possible material for which purpose we have sometimes to make certain editorial changes, here and there, in the articles. Writers must not mind and feel discouraged by this refinement of their articles. Slight cuts are unavoidable in the articles, make them presentable. The material remains the same, in fact it is only given final touches by the editors in order to publish it in a more refined, readable and attractive manner.

I must not forget to express my sincere thanks to the readers of 'Desh' who comprise a far larger number than the contributors. I am sure they will like and enjoy the present issue of "Desh" and feel inspired to contribute their views and feelings in the next issue of the Magazine.

I must express my gratitude to the Staff Editors of the various sections of "Desh" whose tireless efforts and kind help enabled the Students-Editors to place in your hands the present issue of "Desh". I want to end my article with a salute to their inspiring guidance and love for us all.

QUOTABLE QUOTES

1. 'It is no regret to me that I was not the son of a rich man. My father indeed had riches, but of the mind and not of the pocket. The least valuable thing a parent can endow a strong, healthy son with, is money. Counsel, correction, and example should count far more in equipping him for the battle of life.' (*Lord Nuffield*)
2. 'Tis not in mortals to command success;
But we will do more... We'll deserve it. (*Shakespeare*)

BIRD WATCHING

By Shri V. N. Pasricha

Bird-watching can be a very interesting and useful hobby. Man has always been captivated by the charm and beauty of Nature. Birds, the tiny vagabonds, the ornamentalists of a landscape, add colour and vivacity to Nature. To a poetic mind they offer a good deal of romantic material. *One usually aspires for soaring high up in the sky with the freedom of a bird. By their care-free and graceful flight birds capture the heart of even a casual observer. The form of their body, the melody of their voices, the embellishments and ailurements of their rainbow colours appeal enchantingly to one's aesthetic sense. They have been most aptly called the 'soft winged things' and 'Dame Nature's minstrels'.

Much, however, depends on the nature and frame of mind of the observer. For those who have no time "to stand and stare" life has little charm. The intricate beauties of Nature are no doubt wasted on them. Bird-watching can turn out to be a great fun like art, science, and music and also be boring for some people. Bird-watching has been defined by some as a mild form of disorder in the central nervous system the only cure

for which is to get up early at dawn and sit in a bog.

Many people complain of not finding birds in their locality. A careful and patient observation will, however, contradict this notion. As a matter of fact our country abounds in various types and species of birds. Birds like house-sparrows, mynas, crows, pigeons, kites and eagles are very common and are easily detectable. Some of them are unfailing commensals of Man and need no elaborate description. Most of the people think these birds to be the only ones comprising the winged community. This too is not true; for many birds commonly found in our neighbourhood escape our notice as they are very shy and do not venture to come near human habitation very frequently. When one starts watching them methodically one is surprised to find so many localities in the city profuse-ly rich in the the so-called uncommon and singular birds.

The surroundings of Delhi provide a sort of paradise for bird-watchers. Let me start with regions round about Kalkaji. In open shrub and bushy country, cultivated and rocky land I

*Do you ne'er think what wondrous beings these ?
Do you ne'er think who made them, and who taught
The dialect they speak, where melodies
Alone are the interpreters of thought ?
Whose household words are songs in many keys,
Sweeter than instrument of man e'er caught !
(Longfellow)

have seen hoopoes, tree pies, babblers, drangoes, bulbuls, tits, bush chats, shrikes, wagtails and blue-jays. The last mentioned is a pigeon-sized multi-coloured bird conspicuous in flight due to its bright blue abdomen and wings.

Okhla affords a unique opportunity for getting acquainted with birds and same is true of the Lodi gardens, the Kudsia garden and Surajkund. July is the ideal month for this purpose, particularly after the first few showers of rain have fallen. Winged termites in millions emerge from under ground inviting all types of birds for a feast, as most of the birds are gluttonous insect-eaters. Banyan and peepal trees, mango and tamarind tree groves attract a multitude of birds in flocks. It is a pleasure to watch birds in groups. There is constant bullying, hustling, twittering and mock fighting. With a little effort one can see in the garden, such birds as *robins*, *redstarts* (in winter only) *orioles*, *nuthatches*, *flycatchers*, *minivets*, *munias*, *white eyes* and *bee-eaters*. *Kcels* and *Cuckoos* are mostly seen in the rainy season. Most of New Delhi's trees are thickly populated with parrots. Peacocks are a common sight in the Qutab area.

In Okhla and Surajkund one comes across *snipes*, *cranes*, *plovers*, *jacanas*, *flamingoes*, *herons* and *moorhens*. *Teals*, *egrets*, *ducks*, *coots* and *terns* are mostly found in flocks. *Curlews*, *sand pipers*, *storks*, *geese*, and *stilts*

can be seen near about *jheels*, (artificial lakes) marshlands and rivers, particularly in winter. *Ibis* are found in open plain country as well as near streams.

It is interesting to see skylarks in family parties. This bird is a songster of exceptional merit, a melodious warbler. It takes off vertically and attains a great height on fluttering wings. It is fond of damp grassland, meadows and wheat fields. Another interesting bird is *chloropsis*. It is found mostly in thickly wooded country in parties of six to eight. This bird is hard to see as being green coloured it is hidden in tree leaves. It is an accomplished mimic. It can imitate the calls of *tailor bird*, *iora*, *bulbul*, *king fisher* and *magpie robin*. It is also a great acrobat on twigs.

Many birds perch themselves on telegraph wires and offer the observers a good opportunity to watch them. Notable among these are *swallows* and *house swifts*. A marshy reed-bed or a pond provides an excellent place for many birds. Morning time is the best time for bird-watching. Though always on the move the birds have maximum activity in the morning. **A pair of good binoculars multiplies the pleasures of bird-watching manifold. It is rather unfortunate that Delhi has no bird-watcher's society.

In order to become a good bird-watcher one must be serious and

**Hear how the birds, on ev'ry blooming spray,
With joyous muisck wake the dawning day.
(Pope)

patient. Those who want to watch birds intelligently enough to enjoy them must observe accurately and record their observations faithfully. This includes the study of various habits of birds. Birds afford a fascinating subject for study and one need not be a naturalist for this purpose.

The only elaborate equipment needed is seriousness of purpose and profound and close attention. Time alone will reveal to those who take it up the fascinating nature of this study and the rich reward it holds in the fields of fresh knowledge and discovery.

MY CONSCIOUSNESS

By Shri J. K. Jain

How dismal, lethargic, loathsome landscape !
With its contours obscured by darkness.
The sky above a bleak grey,
Strewn with dusky patches of light.
In a corner there are several stars,
Dim and luminous, cramm'd together,
Staring with a stony look, not comprehending
Why they are there. Lightning flashes
Every now and then, powerless to save a single object
From the gaping fangs of chaos.
The stragglng trees about to break
Under the sultry weight, lost in sterile brooding.
There is no breeze to caress or thrill the
Leaves, sickened by unfulfilled longings.
The ground is damp and soaked
With fitful drizzles, giving out
Nauseating smell ; the frogs croak,
The insects whine ; croak the frogs,
Whine the insects, parading their existence
To no purpose. Therē is no road,
Not a struggling footpath, that I could take
To find my way about*.

*O Lady ! we receive but what we give,
And in our life alone does Nature live :'
(Coleridge)

THE INNOCENT IN BOMBAY

By R. Batra, Prep. Arts

Bombay is like an apple tree. If one stands under it meditating, a few apples are liable to fall on one's head and according to Newton, it will not be pleasant. But if one climbs a tree and plucks a few apples, it is bound to be comparatively more profitable. (As an after thought I may add that this has nothing to do with the Garden of Eden.) That is to say, if you are one of those people with strange eyes that see golden tresses in the receding sun and blue innocent eyes in the black sea, Bombay is not for you. But if you believe in the policy of Eat, Drink and Get Indigestion, it is equivalent to climbing the aforesaid tree.

But let me begin at the beginning. Having decided to spend a few days with some branch that I had, by diligent effort, traced in the family tree, I arrived in Bombay with my hands in my pockets to deter ambitious pick-pockets who, I believe abound, in Bombay. Then in order not to make a light purse lighter, I took the most babyish-looking baby-taxi and gave the driver my address.

My Hindi sounding as bad as an automobile engine with two plugs missing, he must have known that I was new to the place, because I distinctly remember having seen the same building twice, which, ironically enough, displayed a poster advertising the One Rupee Drive in Aid of Flood Victims. (My drive had already come to more

than that.) I passed a street hawker fighting with a lady who had obviously opened her voice-box. The third time I passed them, needless to say, the street hawker had lost the argument. But that is beside the point. The net result was that I arrived at my relative's with a heart that was markedly heavier than my purse.

I got my first taste of Bombay lifts the moment I entered the one in my relative's flat. No sooner had I got in and closed the sliding door than the lift started moving up, destination unknown. Because it was moving up I was not too apprehensive as I sincerely believe that anything that goes up has to come down. I wanted to get off on the fourth floor, but instead the lift stopped abruptly on the first floor, and a silly-looking middle-aged man (exactly the type who, on hearing of floods, would say, 'Watch out for the gold-fish, it may drown') stepped in. I realized the moment I saw him that he had pressed the buzzer just when I had got in at the ground floor. Anyway, he stopped the lift at my floor on the way down. But the feeling that one was going down into eternity still remained. That was my first day in Bombay.

For a couple of days I devoted myself to the elegant pastime of window-shopping. The only notable event was that I met a magician from the opposite flat, whose favourite act was

cutting people in half (as if there were not enough people already). He showed me a few tricks and offered to cut me in half, but I politely declined, as I realized in time that my purse would be on my other half. Later, I was told that he had vanished into nothing without paying his rent. A very practical magician, if you ask me.

During my stay in Bombay, my friend and I, like many others, became adept at bus travel. At first I was rather apprehensive, because a person I know sitting next to a person I do not know, Church gate-bound, found himself a few days later in a church, saying, "I do". But I soon found that my fears were unfounded. As a matter of fact, I learnt quite a few things by practising bus travel, such as that "One loses nothing by politeness—except one's seat," which made me a strong supporter of the 'Sit on your seat' policy. The Incident of the Person I Know brings me to the subject of the female of the species. I am sure many pairs of eyebrows especially the greying ones, will be raised, but you will realize how moderate I am when I only say

that the misses of Bombay do not seem to have missed much. To go further into the subject would result in my running for my life and their chasing me.

Theoretically Bombay is dry, but one must agree that it is veay wet, especially during the monsoon. Let us, however, turn to a more pleasant subject - eating. The first time I entered a Bombay restaurant, the result was liver in a quiver. But soon we discovered a nice little spot where ice creams and mango-whips could be downed with appalling ease,

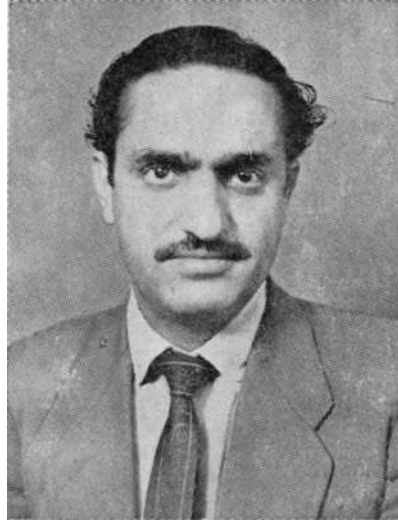
One thing I have against Bombay is that quite a few of the young people there tend to put on an accent and talk in 'top-hatted' manner. For example, an acquaintance of mine once thought he was being very bright when he asked me if his brother was alive and kicking. Personally, I have a strong respect for brothers, and his smile vanished when I told him that after all it was his brother and therefore if he was alive, he must be kicking. If a Bombayite reads this, I entreat him not to look for a blunt instrument, lying nearest to his hand.

CHARLOTTE BRONTE IN THE LIGHT OF HER MASTERPIECE: "JANE EYRE"

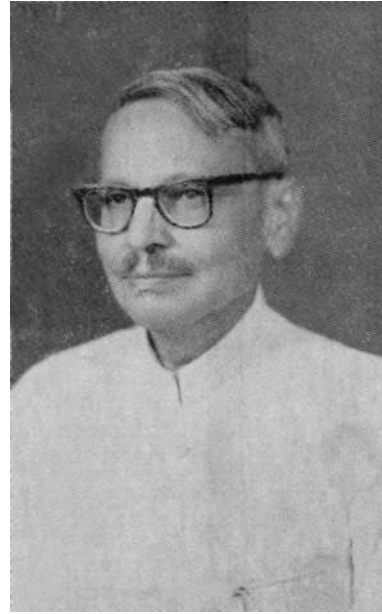
By G. S. Mamik, B.A. Final

Charlotte Bronte was the eldest child of the Bronte family. She was very sensitive. What she saw sank very deeply into her mind. Her famous novel was published on 16th October 1847, and it was an instantaneous

success. It attained the heights of popularity fairly soon in time. "Jane Eyre" became the novel of the season, the sex and identity of the author was one of the questions of the hour among literary circles. It is quite

Dr. R.N. Kaul awarded Ph.D, for his thesis : *Differential Geometry of Curvatures in Euclidean, Riemannian and Finsler Spaces.*

Dr. R.D. Bhardwaj awarded a second Ph.D. for his thesis : *The Philosophy of Tulsi Das*

Dr. K.R. Khanna awarded Ph.D. for his thesis : *Cyclogenetical Studies on the Himalayan Mosses.*

Shri D. S. Chaudhri, D. P. E. selected 2nd Lieutenant Rifles

Sukhbir Singh, the Best Athlete for 1959-60, receiving a prize from Justice B.P. Sinha, Chief Justice, Supreme Court of India.

astonishing that Charlottes' father came to know the genius of his daughter only after the success of "Jane Eyre" On reading it, Mr. Bronte's pride in her authority became tremendous.

"Jane Eyre" deserved its success. Its story, which seems to have been based on a tale read by Charlotte a few years earlier, is violently exciting without being absurdly melodramatic. It is remarkably easy to read and difficult to lay the book down, Her weakness as a novelist, of an excess of solemnity, was also acceptable to an age with a limited sense of humour.

The book was regarded as a sort of autobiography but it was unlike 'The Professor', which was also autobiographical, as Charlotte in "Jane Eyre" had absorbed her material sufficiently to let her art work freely, and in the person of the heroine she had unfolded a tale of passion that was unique at that time in its honesty.

In her picture of the development of Jane Eyre's love, Charlotte revealed herself as a prose-poet. One of Charlotte's most outstanding gifts as a novelist is her power of conveying love whereas others merely state it. The reader feels the love between Jane and Rochester (the hero of the novel) and he does so, not simply because Charlotte is a writer of genius, but because she was a woman with an exceptional capacity for portraying feelings.

Charlotte made history in this novel: showed the reader for the first

time the heart of a woman:—"Mr. Rochester, I will love you and live with you through life and death".

In Jane Eyre she portrayed a woman glorying in the passion that hitherto convention had tacitly assumed to be felt—and certainly expressed—by men alone

Charlotte stripped false romance from her sex, and showed that beauty could exist in the desires of a woman. "Do you think I can stay to become nothing to you?". (cries Jane) "Do you think I am an automaton?—a machine without feelings and can bear to have my morsel of bread snatched from my lips, and my drop of living water dashed from my cup? Do you think I am poor, obscure, plain and little, I am soundless and heartless? You think wrong I am not talking to you,... but it is my spirit that addresses your spirit."

This magnificent challenge rings through the book and through all the literature that has followed it. Charlotte in speaking for herself had spoken for all her sex.

Charlotte is an outstanding writer. She had a perfect understanding of man's heart also. "Every atom of your flesh is as dear to me as my own." (says Rochester) That Charlotte's handling of love between the sexes should be misunderstood was inevitable. Accentuating her offence in the eyes of many was the way she expressed love. "We must become one flesh", cried Rochester, and "No

woman was ever nearer to her mate than I am", said Jane, "ever more absolutely bone of his bone, and flesh of his flesh". Critics were not to know that Charlotte was ignorant of much that these passages in the look implied—that she wrote, not from

experience, but wholly from instinct and imagination.

Her masterpiece, "Jane Eyre", is a gem, always glittering in English literature. It is a thing of beauty and a joy for ever" !

FESTIVALS OF TAMILNAD

By K. J. Murali Kumar, B.Sc. I year

A large number of festivals of India owe their origin to the great diversity of the religious beliefs and varied cultures and customs. Most of them are common throughout India but they are known by different names. Though most of them are religious in origin, some of them are also secular in origin—having been connected with seasons and community rejoicing. Here are some of the festivals of South India which are of the Dravidian Origin.

PONGAL : A Characteristic and the first Tamil (Dravidian) festival in the Gregorian Calendar is the "Pongal". It is a three-day festival starting usually on the 13th of January. It marks the beginning of the Tamil month—Masi. The first day is the Bhogi-pongali and an occasion for family rejoicing on the "New Month's Day".

Tamils, predominantly agriculturists, believe that only those who live by agriculture "live". On the second day of the festival the peasant garners his first sheaf of grain and places it in the sun and offers it as an oblation

along with two sticks of sugarcane. Later, the peasant boils the new rice along with unpolished sugar and when the pot boils and overflows, cries out joyously, "Pongalo...Pongal" meaning 'Tis boiling, Oh ! 'Tis boiling".

On the third day the cattle who yield milk and help in agriculture are worshipped. The cattle are washed and decorated and sent to bullock-cart races and bull-fights. In the southern part of Madras State, even today one can witness a typical bull-fight known as the 'Jelli-kettu'. A bundle of money (usually large quantities of gold and silver) is tied to the horns of the bulls. The judge will catch hold of the tail and try to make the bulls furious. And then unarmed villagers try to wrest the bundle from them.

THYAGARAJA MUSIC FESTIVAL :

One of the greatest musicians of the South; and the greatest composer of the songs which helped Karnatic Music flourish, was the Saint, Thyagaraja. He was born in the tiny village of Tiruvarur—about six miles from

Tanjaboor—in 1767 A.D. He composed a number of songs, dedicated to Lord Rama, which are still a source of inspiration to young poets and musicians. At Tiruvaiyaru, the village where he spent a large part of his life as a composer, his memory is celebrated each year by thousands of artists who sing his songs. There is a belief among the musicians of the South that they'll be blessed with a melodious voice if they anoint the shrines of the great Saint with honey and sing his *krithis* at his memorial.

VARUSHA PIRAPPU (The birth of the year)

The Tamil New Year's day falls either on the 13th or on the 14th of April each year. The Tamil calendar which is in its 3723rd year starts with the month of CHITTIRAI. Everyone dresses himself in new clothes and spends the day with great pomp and gaiety.

NAVARATRI : Nine nights:

The next major festival for the Tamils is the Navaratri. It is held at the same time as the Dusserah in the North. The festival is a 'festival of women' because it is dedicated to the 'Mother Divine'. It is both a spiritual and a secular festival.

A delightful feature of the Navaratri is the 'KOLU'. There is an infinite number of dolls arranged on temporary steps, always in odd numbers, usually numbering nine. Ladies move in groups from them to their friends' houses to greet them

and look at their dolls. Betel leaves (*pan*) Kumkum and Thengai (cocoanuts) are offered by the hosts.

The ninth day, The Ayudha Puja Day, is dedicated to the Goddess of Learning, Saraswathi. Books, musical instruments and all professional tools are adorned with Kumkum and sandalwood paste. All shops are closed as a mark of respect. It is the happiest day for the young kids for they are not allowed to touch their books and hence need not study.

The tenth day, Vijayadasami, is the day of the victory of the good over the evil. It is believed that the demon Mahishasura was vanquished by the Goddess of Power—Kali—on this day.

NARAKASURA SAMHARANA :

This is celebrated exactly after one month of the Navaratri. It is believed that Lord Krishna won a victory over the demon, Narakasura, who had earlier caused great havoc in the country. Early in the morning Tamils have a ceremonial oil-bath and wear new clothes. It is a festival of feasts, gifts and fire-works. It falls on the same day as the Divali in the North.

KARTHIGAI: Karthigai is the Tamil festival of Lights and falls on the full moon in the month of Karthigai (from mid November to mid December). It is the day when Lord Karthikeya, also called Subramanya, the second son of Lord Siva, destroyed the demon Surapadma. Temples dedicated to Lord

Subramanya celebrate this festival with grandeur. They light small oil-lamps and try to decorate the temple in the best possible manner. Tiruvannamalai is the venue for some of the most impressive celebrations. The hill Tiruvannamalai is so well lit up that it seems to be a paradise on earth.

VINAYAKA CHATHURTHI:

It is the birth day of Lord Vinayaka, the elephant-son of Siva. It is observed on the bright fortnight of the Month of Avani—August/September—when clay models of Lord Vinayaka are worshipped. Kozhukattai and Idlies are prepared in large numbers. This festival gets a dominance over the others in the heart of everybody because of the Idlies and the unforgettable Kozhukattais.

VAIKUNTA EKADASI :

A legend has it that the pious king Rukmangada was once persuaded by the evil temptress, Mohini, to take food on a day the scriptures had ordained that a fast should be kept. In sore distress he prayed to Lord Vishnu who saved him from the dilemma and took him to his celestial abode—Vaikunth. People try to observe a complete fast on this day.

It would have been noticed that these festivals take place at the same time as some of the north Indian festivals but they differ in their origin. There are many more festivals of the Dravidian origin—the Car festival, the Kavadi festival, the Fire-walking festival, the Theppam etc.—the inclusion of which may exceed the scope of this article.

ART

By Surinder Lal, B.Sc. III year

Knowledge which is systematic is called science and when this knowledge is brought into practice, it becomes art. In other words, it can be said that theoretical aspect of knowledge is science, while practical aspect is art. To define art logically is not an easy task because art is more or less subjective and hence abstract. It is intimately connected with human behaviour. Hence it can easily be said that art is emotional expression of reality,

A number of senses take part in

creating human emotions. Every sense has a different sensation and ultimately a different percept. That is why human expression is predominantly optical and hence the arts of painting, sculpture and architecture belong to the domain of the eyes. The art of poetry and music belong to the domain of the ears and the like.

As the intellect begins to govern the field of emotions, it becomes finer. Such is the case with the arts. They vary in fineness. In the beginning of human advancement mostly temples,

places and pillars were constructed. This is the art of architecture where in all the three dimensions are taken into construction. The next stage is that of sculpture where subtleness, form and grace are combined with full play of the three dimensions. Further, the number of dimensions have been reduced and the whole expression has been wrought in two dimensions only. It is the art of painting where the third dimension is hidden. Ultimately art is an art which has no dimensions. It is music and it has the greatest appeal. Whether one understands the language or not the appeal is there. Hence it is the finest.

Art and emotional impulses go together. Emotional impulses are the main factors in the creation of art. Of course, the lasting value of a piece of art depends upon the fineness of expression of that impulse. The greater the fineness, the greater is the permanent value. No two persons can express the same kind of impulse in a similar fashion. Expressions differ from person to person. As a matter of fact every individual is a different personality and hence they vary in the grasp of things, in way of forming conceptions and in the way of having aesthetic emotions. That is why no two artists are alike, though they work in the same environment.

Besides the emotional impulses and intellectual factor, the aesthetic sense has also a very important place in the creation of a piece of art. As a matter of fact the fineness of art

depends upon the aesthetic sense of the artist. After all who is an artist? It is only a human personality consisting of desires, motives, impulses and intelligence which work in close cooperation with the aesthetic sense. When ever the artist comes across something extraordinary the emotional impulses are set in motion. Intellect begins to mould it and according to the predominant sense, the expression comes out as a piece of art. When Valmiki saw the fall of the loving bird and heard the sad cry of its mate, he was so mad with sadness that in an instant he uttered a few words. Those words came in the form of a poem. That was the first poem in Sanskrit and has an immortal value.

Art has always been taken into consideration in relation to human values. This was the main cause for the artists in the past to create, to paint or to sing something which had a universal value. Hence in the past art was closely connected with religion. Religion makes a prominent appeal to human beings in those days. The paintings of Ajanta and the sculptures of Michael Angelo were full of depictions from the lives of the Buddha and Christ. But when this view became too dogmatic, and the personality of the artist wanted to be freed a new theory was propounded, known as "art for art's sake." Then the artists began to create in another extreme. Thus it was proved in course of time that no extreme can be justified. Society and the artist's individuality both must be kept harmonious, then and

then alone art can flourish.

Thinkers have always influenced the academic aspect of art. Previously art was practised on realistic lines. To espy nature as accurately as possible was the main effort in the past. Since the advent of camera, art has begun to flow in the channels of other theories. Indian art has always been idealistic. Indian artists had their own coceptions. Hence Indian music, Indian paintings and Indian temples are abstract in nature and

removed from reality. They express a message which is purely Indian. Modern artists have revolted against the past. They now-a-days neither believe in realism nor in idealism. They give more importance to personality-factor and hence impressionism and expressionism are gaining ground. What ever may be the "ism," it is true that culture and art go together and only that art will remain alive which has a universal value; which depends upon its being human in spirit and expression.

THE ADMIRABLE CHACHA KHABRI

By Shashi Bhardwaj B.A. II year

You have heard of so many uncles. There is Uncle Sam and there is Chacha Nehru. They are admirable in their own spheres. [Crichton is also admirable though not an uncle.] But my Chacha Khabri surpasses them all. He has his own peculiarities, eccentricities not shared by others. Though not my blood relation, I regard him more than that.

You know, he is obese with a protruding belly. He is sharp-nosed, and undersized with short legs and a long body. His eyes are very small. And when he laughs they lose their identity. You do not, however, take him for the celebrated Mr. Pickwick. Though an officer drawing a fat salary, he cares not to boss over his subordinates with whom he has relations of cordial comradeship.

His passion for gardening has

often been exhibited as spasmodic. On one fine morning, he sent for a "mali." A small garden was laid out, plants embedded, grass roots trucked in and a hose purchased. The passion lasted a few days and then that garden lapsed into a wild growth.

One day a "mali" came to him and said, "Will you like the grass to be mowed." "Surely, my friend", beamed Chacha Khabri. But what will you charge for it though you will have the grass into the bargain?" "The grass, sir? Better let the stray cattle enjoy your generosity. Two rupees will I charge. This is the minimum, sir, and that too because the evening is advanced; otherwise I would not charge less than Rs. 3/- "Right! Right!" said Chachaji. It was getting dark and the mali was in two minds. "Sir! I should better come some other day. Not today." I happened to be

a witness of this comic bargain and asked the mali what made him change his mind. "Miss, I would be a fool to do a work worth three rupees for two." I pleaded with Chachaji to give him something more. But he said, "I will pay you more after 15 days by which time, grass will grow more and I will be able to get some money by selling the grass." I simply laughed at his simplicity I request you not to think that my Chachaji is parsimonious by habit or temperament, though he is shrewd in monetary affairs I won't deny; yet in the present case he paid the mali Rs. 3/- and he mowed the grass.

Mind, he is not an ordinary mortal. He prides in his mastery of oration. Politics is his cherished subject and his adversaries would wince under his scathing and incisive criticism. This propensity led him to contest a seat in the legislature. "I won't hire transport for my fans. They must vote at their own cost of transport." The result was a foregone conclusion. But did it make him a whit wiser ?

However, he is rewarded for his dogged determination or dabbling in politics by having been elected at least the President of his office Union. As President, he is matchless and Quixotic in his trade union tourneys on the carpet. He is acclaimed a hero by the workers. As a man he is a wonderful combination of sweet reasonableness and pertinacity. He

must be appearing formidable to his colleagues sometimes.

Excuse me, when I allow you to peep into his family life. Chachaji never calls his wife by her name. He always addresses her as 'Begum.' To my question, "Chachaji, where is you Begum's palace?" his invariable reply is "In Begumpur!" and then he chuckles. He always has a mischievous twinkle in his eyes whenever he talks to her. "Look Begum! your humble servant is at your service. Give him order for anything." And he will give her a salute. Whenever she is incensed, he would say, "Soften Begum, soften! I can't afford to annoy you." To others he would say within her earshot, "She is my goddess Durga and I must adore her; she is goddess incarnate. He himself is a votary of that Goddess. That draws out a smile from his otherwise implacable spouse.

He is very popular in our locality because he is a child amongst the children, young among the youngmen and old among the old just as Chacha Nehru is.

I dare say, find me if you can a character like him and I will give him or her three cheers. Till then all cheers are reserved for my admirable Chacha Khabri !

“INDIA IN FUTURE”

By R. D. Dogra, B A. Final

When called upon to write on a subject which is still in the bosom of futurity, that is, India in future, I, for one, feel a bit perplexed as to what sort of India we are to have in future. Situated as we are on the cross roads between capitalistic order, that we have inherited, and the socialistic pattern, that we envisage as our goal where the exploitation of teeming millions by a privileged few will stop, future course of events seems almost entirely difficult to predict as tremendous changes are involved on this path—the socialistic pattern.

Whatever shape India may acquire, one thing that comes up clear is that the youth of the country, both sons and daughters of India will not allow my further elderly sermonising with regard to their future to be clamped down on them under the rigidity of a sort of out-wardly manifested discipline which does not well up from within but takes roots from a sense of fear and awe. The future architects of India are fully confident of their capacity and capabilities and are seriously wedded to the cause of a gradual regeneration of their country. The women, our partners in life, who were not heeded as being equal in importance to men in society, are now coming to claim their rightful place in all spheres of man's activity and this among others is a happy sign which augurs well for the future of India. Gone are the days when we used to ridicule women as the weaker sex

and thus scoff at their claim for equality. They will be man's equals and respected as such.

The caste system which has been decried by our constitutionalists as undesirable and which has previously been an ulcer on the fair name of Hinduism will crumble down yielding place to what has been described as a classless society. Worth and not birth will be the soul merit for assessment in future India. False notions of respectability which the privileged few enjoyed will also vanish under the impact of equality of man and would yield place to mutual respect, love and fraternity. In the land of Gandhiji, who championed the cause of the downtrodden and stood for the weak and the meak, there is little scope for any wedge to be driven between man and man as it runs counter to the very spirit of his "Rama Rajya" which the father of the nation so proudly cherished as his goal.

Science, beyond any shadow of doubt, will exert a powerful influence on India in future. If our giant river - valley - multipurpose schemes are the true index of prosperity, and justifiably they are, then the future of India is assured. In fact our Prime Minister was right when he described these projects as "the temples of modern India". The huge sums of money spent on these schemes are, to say the least, sure premium on prosperity and self-sufficiency which

is the goal of our planners. Our past two Five-Year Plans have yielded handsome results and today India occupies a place of respect in the comity of nations. Our financial stability is unquestionable and lot of foreign aid is pouring into the country in order to enable us to eradicate hunger, disease and poverty, root and branch, from our soil. All this bids fair for the future of our country. If the huge amounts of 2069, and 7200 crores spent in the past two Five-Year Plans and 1,0000 crores proposed to be spent in the third are any criterion of bringing about material happiness, then we can safely say that we are marching on the road to all-round prosperity. When lot of capital goods are being imported, such as locomotives, fertilizers, and steel plants, and also a net work of railways and lot of road development are coming into play, India will surely march to prosperity in future.

All this said, I have to put a minute dissent. True prosperity does not lie in bringing about material well-being. If India in future is to be built on a sound footing its real asset should not be its Five-Year Plans and other developmental work, though they are essential for the purpose in their own way, but emphasis should be laid on character-building and moral regeneration which are the real prerequisites of a lasting India and on which India in future has got to be built. I have most fervent hopes of India's greatness in years to come, a greatness which will be found authentic when judged by material and moral yardsticks, simultaneously. India will have regained her ancient glory when she achieves a conjunction of material wealth and moral greatness.

That is the day we are all waiting for.

A POEM

By Adarsh Bahl, B.Sc. I Year

I perch on the thoughts dejected of the past
With arid memories torturing my thoughts.
No breeze from Thy mansion comes
To blow away my tortured Thoughts,
The bitter memories of the Past.
No streamlet is there to sweep away
The burden of dependence and despair
And leave me light and calm.
O for winds and storms to blow out
The fluttering dismay !
My Lord, let thy floods rise ! Let Thy storms blow !
To bury deep my memories of sins in oblivion.

“SUCCESS IN LIFE”

By Sarla Kanal. Pre-Medical II Year

Every body in this world wants to become happy, but happiness lies not in mere possession of wealth, but in the joy of achievement, in the thrill of creative efforts, and ultimate success in life.

If one wants to succeed in life, first of all one must understand oneself. Self-knowledge makes a man solve all difficulties and problems. In a man there are very many latent powers of which he should be in 'know' and should have full confidence in himself. By developing self-confidence in his actions, he will definitely rise and become someone.

Most of the people have got a feeling of inferiority and they feel shy while they talk to other experienced people. Actually we see, success depends on one's attitude towards others and so one should shake off that inferiority complex and should try to possess a spirit of superiority and self-reliance.

Nervousness is the hurdle in the path of success. People usually get nervous whenever they find any obstacle in their way. The persons who welcome the ups and downs and know how to face all vicissitudes of life, rise, and achieve all comforts and pleasures in life. It is, therefore, better to face the devil than to

fear him.

No one should waste his time in thinking about unnecessary worries which deteriorate the vital energies in him. It is better to devote that time in shaking off so-called worry than to be grossed in it. One can decide a thing better when one is free from anxiety and thus gain sound judgment and not have to repent afterwards.

One should be ambitious and should have strong determination to fulfil it. A man should have definite aims, systematically planned. Want of method involves people in perpetual hurry and confusion.

There are really very few people who stick to an ambition to achieve something. People usually think that they can do this and do that, but they do nothing. They are not inclined to take much trouble; consequently they remain as they are. The people, having low posts and positions, usually compare themselves with others and complain that there is no scope for their rise but when we examine their cases, we find that they are not doing even their daily routine work satisfactorily.

We should abstain from indulging in trivial sensual pleasures. It should be fully realized that happiness

lies in success in work*. A man who is ambitious and has a burning desire to rise higher and higher would constantly be on the lookout for a better position and would keep himself preparing for it by study or by acquiring knowledge and skill in several ways. We should not waste our time in idle gossip but should utilize our time in better thinking and planning. Time should also be economized just as money is economized for acceleration of material progress in life.

A man who devotes himself to his task even 75% would feel so much interested in it that he would lose interest in ordinary gossip with his friends and relations.

Increased knowledge, experience and enthusiasm are sure to lead to much greater success. One should regularly study books and journals relating to one's business or profession and also observe the methods of other successful people in one's own line.

New ideas generally come with difficulty and very rarely, but they are very precious. A single idea may revolutionize our work and double our success. But it is only when we take full advantage of it in our work. Greater success is achieved after small success, efforts and experiments. When a person keenly strives to accelerate his progress, new ideas will pour in his mind showing him spon-

taneously the ways to rise. Trials and experiments lead to greater success. One should therefore adhere to one's work.

If one does not attain success one should not mind but try again and again. Perseverance is a great quality in achieving anything in life. Half-hearted attempts take us nowhere. Our pursuit of success must be tenacious and resolute.

However, it should be said that one should not expect any notable success in a day or two or by working 5 to 6 hours daily and enjoying all holidays. If we study the lives of great men we find that they worked very hard day and night even at the cost of their daily comforts and rest. If one wants to achieve something, one should follow their footsteps.

*Longfellow has also said in his poem :

The Psalm of Life,

"Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And departing, leave behind us
Footprints on the sands of time"

and in his poem : *The Ladder of St. Augustine* :—

'The heights by great men reached
and kept
Were not attained by sudden flight,
But they, while their companions slept,
Were toiling upwards in the night."

The Apparel Oft Proclaims The Man*

By Rattan Kumar Tawny, B.Sc. 1st year

A man's character and personality are often expressed by the kind of clothes he wears.

Although it would be improper to criticize a man simply for his clothes, yet they do indicate to us much about his habits and ways of life. Any one wearing gaudy clothes proclaims the fact that he is fond of show and ostentation. It is clear that he has not yet developed that maturity of taste that will make him fancy quiet and sober colours. If we people, see a man wearing his clothes in a careless and slovenly fashion—his buttons undone, the laces of the shoes untied, his trousers unpressed, we cannot but conclude that he is indifferent to dress and that he would very probably be as slovenly in his habits as in his putting on his dress. On the contrary, we are pleased to meet a man who is carefully but unostentatiously dressed. We take him to be a neat and tidy man with a proper sense of dignity and a carefully developed taste. We need not look long at him to decide whether he is a top, a decently-dressed man, or a slovenly fellow.

Therefore, in the modern days, the dress always proclaims the man. The young people try their best to dress themselves in every fashionable way these days. I don't know whether they do so in order to attract the opposite sex towards them or not.

But it is a well-known fact that the opposite sex are, generally, impressed by their clothes without waiting for being impressed by their real characters. To avoid this thing, the young people should be advised not to adorn themselves with clothes. But this is also a piece of wrong advice. The fact is that the wearer has no dress restriction. He may adorn himself in every possible way but the observer must not judge the man from his clothes only.

While it is true that a decently dressed man shows that he is a person of highly-developed tastes, one who put on clothes simply to cover his body against heat and cold does not necessarily indicate that he is low in the scale of evolution. The fact is that while one's dress is an index to one's character, it is not the perfect index. All that we can say is that a look at a person's dress puts into our hands one of the factors that will enable us to judge what type of person he is. When we come in contact with him, we may find that his real character is at complete variance with the estimate that we first formed of him. He may have reached that high stage of development at which dress seems to be but a mere externality the

* Costly thy habit as thy purse can buy,
But not express'd in fancy; rich, not gaudy,
For the apparel oft proclaims the man."

Shakespeare : *Hamlet*

attention to which should not take the time which we can devote to more profitable occupations. If Mahatma Gandhi wore but a loin-cloth, it did not mean that he was a man of immature tastes, but because he had a philosophy of clothes of his own which did not permit him to wear anything

but what he wore.**

**Worth makes the man, and want of it the fellow;

The rest is all but leather and prunello.
Pope : *Essay on Man*,

"The soul of this man is his clothes."
Shakespeare : *All's Well that Ends Well*

" I SHALL COME, MY BELOVED ! "

Ashok Trikha B.A., 2nd year Econ. (Hons.)

"The stream flowed, singing a song of joy and bringing a message of love to my love-torn heart. The tall pines, rising high on both the banks bent towards the stream, as if eager lovers were waiting upon their beloved to obey her slightest request. The peaks rose high above me, as if throwing a challenge to the sky, and I, what was I? a lonely, haggard creature, a nobody. I seemed to be out of place in the beautiful valley of Kashmir.

Yes ! I was in one of the valleys of Kashmir. I had thought that the sweet smell of the hillside flowers would waft the sorrowful memories away from me. I had thought that nature's soothing beauty would restore to me the peace of mind which I had lost with the death of my life, my love. This was not to be, I had only wished that it should be so. The more I tried to forget her, the more her memories came flooding back to me.

The snow-capped mountain peaks of the Himalayan ranges, kissed by the rays of the early sun, brought back

to me her memories. Yes ! She was rosy-cheeked, though now the icy fingers of death had paled those rosy cheeks, yet once they were rosy.

The stream is singing its songs. But this tune seems to be familiar. Yes I remember, I remember very well. Only two years ago Shailja had hummed this very tune when we had come to Kashmir after our marriage. How near, yet how far, those days seem to be. Shailja had come into my life like a steam. No ! may be like a spring breeze, or may be she was both. She was young. She was the embodiment of beauty. I had not seen her before marriage, but mother had praised her to the very sky. Yet the day I saw Shailja in the flower decked mandap in the bridal dress, all praise seemed inadequate.

Life had become a dream for me, a feeling of eternal joy seemed to have descended upon me. I had no feeling of sorrow or pain left in my heart, and the apex of our joy came when we came to Kashmir.

Shailja bloomed after our arrival in Kashmir, and to me the beauty of the valley was nothing before the beauty of my love. But little did I realise that my happiness was short-lived. The Gods could not bear my happiness, and they took away from me my most precious possession. This very valley where I now sit was the death trap that they set for her, and such a simple trap that I could have saved her. I could, but I had drunk full from the cup of joy, and I was drunk with its sweetness. Little did I realize that the cup was now empty. Shailja was plucking flowers and fate appeared as a beautiful butterfly. From one flower to another, she led Shailja away from me, towards the everlasting embrace of death.

I had fallen asleep, or may be I was just lying with my eyes closed. How could I know that every moment was taking away from me my love. I woke from my sleep only when it was too late; only when Shailja was falling over the brink, and

it was her cry that woke me up. I ran to save her, but I was too late. Shailja was lying about twenty feet below, her limbs writhing in the agony of death. I climbed down to her, she was still alive and to this day I remember her last words she had said, "Wait for me beloved, I shall come again to you, wait here! lest I should lose the way."

So I wait for her. To-day is the day, when she died two years ago, and I hope she comes back to me. The spring is still singing the same tune, or is it the stream! but who is that beckoning to me from the edge of the cliff? She has come, she is calling me. My love, I have waited for you! Don't go. I am coming, I am coming, I am coming.....'

The dying sun shone sad upon the torn body of a young man, but if some body looked closely at him he would have seen a smile on those dry lips, a smile of joy, as if death had brought everlasting joy to him, joy which he had missed in life.

A TRIP TO THE KULU VALLEY

By Shri C. P. Malik

For me, the attraction of trekking was four fold: plant-collection, adventure, companionship and joy in the heart of nature. Having reached Simla* we decided to visit the Kulu Valley—the Valley of Gods.

*Shri I. S. Kapur, Shri V. N. Pastricha, and Shri C. P. Malik constituted the party.

Editor

It was the morning of 21st May. The morning star was far below the zenith. The town of Simla lay wrapped in a mantle of calm and quiet. The old and experienced driver, with bushy but respectable-looking moustaches, brought his Chevrolet out of the garage. After filling the tank with gasoline he sat at the wheel and sped

us along the tarred road in the northern direction. The fine, straight road gradually slipped into a dusty, tortuous and utterly uninteresting road. The driver wound his way warily yet confidently—the result of long experience in the line—along sharp turns and zigzag bends.

We crossed the Beas at two or three points. We were getting impatient with the tedious journey, 7 o'clock in the evening brought an end to the long and trying journey of above 100 miles and we reached Mandi. It is an interesting, picturesque town situated in a small opening in the midst of hills. The Beas flows past it. We stayed there for the night. Early next morning, the 22nd, we left for Kulu. The journey was very strenuous and tiresome. From Mandi, the road leading to Kulu proceeds through the Mandi-Aut gorge of the Beas for a distance of nearly 25 miles. The road is winding and narrow. There is one-way traffic on the road which calls for careful and cautious driving. The lorry bumps horribly on the rough road and as it winds its way along the serpentine roads huge rocks and boulders brush past you and you escape falling into the river by just an inch. The huge rocks are being blasted to widen the road. While travelling along such dangerous routes, one is filled with admiration for the anxious and devil-daring drivers who carry you along with great adroitness and confidence.

Aut is a place midway between Mandi and Kulu and it is here that the Kulu valley welcomes you. You are

greeted by tall cedar trees and blossoms of rapturous beauty. The river Beas is a constant companion of the road and the lapping of its waters keeps time to the 'hiccup' of the bus. All along the road one comes across many mules laden with merchandise and Ghaddis carrying packs on their backs.

Bhunter was the next stoppage and we were still seven miles from Kulu. It started drizzling as we reached Kulu. Braving the rain, we went round the town and embarked on our journey to Manali. Kulu, too, has a very fine setting, though the valley here grows a little narrow. It was warm at the time we reached there, though it is claimed that for the remaining of the year it enjoys a delightful and healthy climate.

In the afternoon we reached Manali. It is 23 miles from Kulu and is a beautiful spot in the midst of a pine wood, with high mountains towering above it and the Beas flowing below it. Pine forests around Manali are veritable show-pieces with unspoilt calmness and tranquillity. When we reached there the sky was the playground of masses of white grey clouds which obscured the mountain tops. It appeared that rain was awaiting us to pour in its full fury.

Of all the places we decided to stay in one of Mr. Benon's cottages which are situated in almost idyllic surroundings. The Benon's is an English family living there ever since 1895.

Probably the finest season to visit

Manali is spring when cherry and pear trees, dotted among the fields, burst into pink and white blossoms and look like fairy sprays of leafy bouquets. They impart a bridal appearance and fine complexion to the town. At the time when we visited that place crimson-flowered rhododendrons were looking like trees decorated with myriads of red electric bulbs. They were presenting an unforgettable sight.

Manali abounds in many wild flowers. The base of evergreen firs and deodars is carpeted with profuse varieties of blue and purple Iris. At places buttercups, anemones and wild roses add a variety of colour and make the stay in the valley an unforgettable pleasure. They present a scene of incomparable loveliness. Some of the deodar forests were girt with enormous creepers and festooned with ferns and orchids, streaked here and there with small bamboo shrubs. It is difficult to speak of Manali without superlatives.

A mile away is Vashisht where hot sulphur springs flow. Within our five day's stay at Manali, we visited the Dhoongri temple also. This is dedicated to the goddess Hidambah, who fell in love with Bhim, one of the Pandava brothers, and later on married him. The temple stands concealed in a forest of magnificent deodars. In addition to this Manali abounds in many interesting walks.

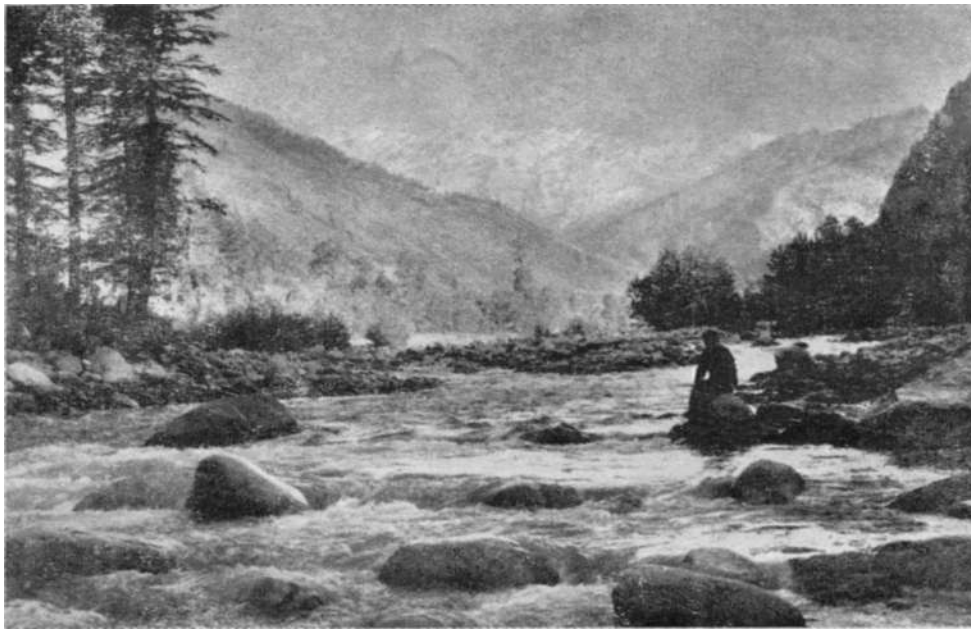
On the 26th we started on our excursion to Koti, seven miles from Manali on the way to the Rohtang

Pass. The Beas here flows through a deep and narrow gorge. It begins as a fast, awe-inspiring mountain stream, spreads out and slows down near Manali. Koti is a nice, quiet and clean place. Nestled on a slope, streams and torrents gush past it. Set against a white and glistening background of eternal snows, it is surrounded by verdure on all sides. The place is remarkable for its peaceful and soothing beauty.

Next day we started for Rohtang nearly 7 miles away. Two miles from Koti, at the start of the climb to the Rohtang Pass is situated Rahala. And concealed behind a spur are the finest Rahala Falls. We were told that on the way many openings are present which emit a cold breath of air and in stormy weather they serve as meteorological guides to the conditions over the Rohtang Pass. There was an extremely pleasant, though more or less arduous and treacherous, climb. After a steep ascent of nearly five miles along huge stones, sloping downward, and passing through pastures we entered the Pass. There ended the tree-line and we had the wild Himalayan scenery with glaciers and 'snow-falls' within easy reach. On an altitude of 10,000 ft., all trees cease to grow and above this height there is usually low grassland vegetation. The alpine meadows also make their appearance at this height. Most of the plants have yellow or red flowers. There was lovely mountain scenery all along the way with snow-bridges over streams and clumps of Iris and Gagea here and there. The Rohtang Pass is situated on shelves, arranged

A view of the Kulu Valley with paddy fields

MANALI—Queen of the Kullu Valley, snow-covered mountains and the river Beas flowing through it

With a Gaddi Shepherd and his flock near MANALI.

Crossing the Rohtang Pass (13,400 ft.)

along the entire mountain range, something worth remembering for ever. Across the Pass the view of the Lahaul valley is worth all the labour and toil of climbing. At places the snow was knee deep. It was arduous and risky to walk on snow. A little slip and down you went into the snowy grave. Slips there were many, but, thank God, there was no casualty. We actually gasped for breath as we climbed higher altitudes. Our feet were in a freezing cold state. The light of the sun reflected by the snow was dazzling and we had to put on dark glasses. Having crossed the Pass, we rested for a while and enjoyed light refreshments, consisting of sandwiches, cashewnuts and sweets. Whatever we had planned, was now already accomplished. The weather was worsening and light was fading fast; so we decided to get back like victorious conquerors. We were fully absorbed in thinking about our dreams having come true and the journey

back home seemed so easy, that fatigue seemed to vanish and milestones flew past us quickly !

The morning sun of May 28 greeted us cheerfully with its luring smile. After packing up our luggage we were again on the path to Manali. The bus journey from Manali was resumed on the same day and we returned to Simla on the 29th.

We bade farewell to the Kulu valley, the Valley of Gods, but not for good. With its verdure and flowers, meadows and green fields, simple but unsophisticated people, and snow-clad mountains, the valley had nearly taken a firm hold on our minds. It will haunt us in our dreams. We will cherish the experience in our memories. Rest you Kulu valley and flourish ! We look forward to your becoming the Switzerland of India ! Bring forth new and fresh blossoms every year. May we live to visit you again and again !

Are Examinations a True Test of One's Intelligence ?

By P. L. Malik, B.A. Final

In our present system of conducting University or School examinations, we have adopted a method which is not exactly a true test of intelligence. "At present", says an authority on the art of life, "all students study due to one compulsion or the other." The chief mischief of examination comes when it is made a rigid system ruling out any regard for the individual choice or taste of the students. The big evil of the examination system is

that it engenders a snobbish complacency in the successful students who easily imagine that by passing due examination they have gained all the knowledge that was ever to be gained. This makes the students always associate reading with preparation for an examination only and nothing more.

In order to pass an examination, the student does cramming and mugging up and liberally uses ready-made notes

which are fatally near him when he wants them. These cheap notes etc. mar the intellectual spirit of the students. They prove a big hindrance in the development of the student's outlook and personality.

One big blame in the examinations is that they are regarded as something absolutely indispensable for success in life. The average student thinks in terms of employment which he expects as the result of his results in the examination. This leads to the committing of suicides when the students fail in the examination. It is forgotten by them that life is wide enough to include the worst type of failures. He forgets that the failures are the pillars of future success.

There is some good also in the writ-

ten examination. It gives a standard of test, a pattern to judge by. And if intelligently exploited, it is one of the best ways to further mental development. H. G. Wells speaks highly of the mental discipline. Bacon said, "Writing maketh an exact man," and the failure to be exact is exactly the reason for the failures of most of the students. The writing power is lacking in the present day students.

Also, the authorities should see to it that the mere passing of an examination is not regarded as the end and aim of all education. Fact is that the present system of education is not at all a true test of one's intelligence, because anyone with a crowded programme of study at the time of examination could easily score a pass in the examination.

OUR DUTY TOWARDS HINDI

By Sushma Paul B.A. Hons. (Hindi), 3rd year

In schools and colleges, in debates and discussions, many a time, a question is raised: 'What is the future of English in India? When will Hindi take the place of English? Will the latter continue to exist or not?' I have had opportunities of attending such discussions and of taking part in such debates. There is one school of thought which wishes to abolish English altogether. There are others who want to stick to it. What I feel is that such questions in themselves are not adequate and are looked at from one angle only. Today what is needed in India is not the abolition of the English language

but the real establishment of Hindi in the hearts of the people.

During the British Rule in India, it was emphasized by many that 'Self-rule is better than good rule.' It is true that a good rule of any foreign powers is of no comparison to self-rule, though the latter may not be as good as the former may be. If self-rule is useful, it is well and good; if not, it is not harmful for the country as it cannot go against the majority. May I apply the same principle to the position of English language in India. It is true that a language is not the property of a

particular group of people; there is no compulsion of reading any language for any one. Still it is true that English is regarded as the language of great Britain. Its world-wide use may also be a fact.

None will deny that today when an Indian (mostly a student) finds himself able to speak even a little in English; he feels very proud of it. I have come across two types of English-speaking Indians. Firstly, there are some who understand Hindi or other Indian languages but who want to speak in English only and while speaking in English feel themselves superior to others. There are others who say that they cannot speak or write in Hindi but who can fluently speak and write in English.

I do not wish to discourage anyone from learning other languages. Learn as many as you can. Knowledge is unlimited and helpful from every angle and mastery of many languages naturally helps growth of the National Language accordingly. But still we are Indians first and the citizens of the world afterwards. Without being a patriot in our own nation; we can never acquire the feeling of the true citizenship of the world. I dare condemn the views of those who say that it is better to follow the world than to make their own separate way. But this feeling can be put in practice only when one adopts it in the comparatively limited sphere of one's own nation.

Hindi is our mother language. It has been granted the status of the

national language (*Rajya Bhasha*) by the Constitution of the Sovereign Democratic Republic of India. True, English is spoken by almost all the nations of the world. But, still I am sure that in this respect no nation is as weak as India is. None will even try to abjure his national language for a foreign language even though it is the most advanced language of the world. Many Indians feel proud of speaking in English only because they know how to speak in it. But may I ask such people whether, the foreigners, other than English or American, do not know English? or if they know it, do they always like to express themselves in English only? The fact is that many others, who know English and speak in English very well, don't become slaves to it, which is of course very good and laudable.

Be proud of your ownself. Be proud of your own things—national things, your own language, your own culture and therein lies the surety of your success in any sphere. You must realize once again the greatness of Indian culture, our old civilization, our history, and our language—a bond of thought and union, which, while coming in contact with foreign rulers, has almost been forgotten by our country. The foreign historians, writers and politicians, have tried to minimize the greatness that was our inheritance and they have distorted all the facts, so that we may appear small and humble to the world. The country which forgets its native culture, language and writers can neither progress nor the world looks upon it with esteem. A heavy

responsibility rests upon the shoulders of the Indian leaders and the literary men of today to make our native language strong, progressive and rich. No doubt, our government is taking some steps for the progress of the Hindi language, but it will not be much unless we, the students of today who have to become the leaders of

future, realize our duty to make the Hindi language as strong, progressive and rich as any other advanced language of the modern world.

May God give us self-respect, feeling of love, service and sacrifice for our motherland and all that constitutes her greatness!

'Nature Cure Versus Allopathy'

By Rajinder K. Shorey B.A. (Final)

In ancient days we never heard of diseases that we hear of now. When people suffered from a disease, they never used medicine but depended upon Nature to cure it. Even now there are people who do not believe in medicines. With the progress of science new medicines have been invented. I can say with full conviction that it is all due to these medicines that we are having new diseases.*

Let us examine some of the disasters arising out of these modern drugs. The patient in question is a member of the Ramkrishna Mission leading a life of celibacy. When he was sixteen years old he had an acute pain in his stomach which subsided temporarily by some Ayurvedic drugs. Later on it started appearing once every year. After a few years he had an attack of appendicitis and the patient was relieved by surgical removal of the "offending" organ, "the appendix". Pain disappeared but reappeared again. X-Ray examination

showed that it was a case of intestinal duodenal ulcer.

This was one case. Another is a case, when vomiting resulted in the collapse of intestines. It used to make sour vomitings followed by a stomach ache. It was relieved by medicine but reappeared after five years. Now at this stage even plain water could not be digested by the patient. The patient's condition grew worse and worse. X-Ray showed that the intestines had collapsed. The patient had got a part of his intestines removed on the doctor's advice, by operation, in the Harikrishna Hospital, Bombay.

So far it is clear that medical treatment is not at all good. What should we do then? As I have mentioned previously also that 'people', in good olden days, adopted Nature cure. This can be made clear to the readers, how Nature cure is better than medical science by the case of a gentleman who lost control over his legs. His legs became useless and he

*You need not be so dogmatic!

always had to stay in bed. Doctors could not help him. His health started deteriorating. His urinal system had stopped functioning properly. He had to get urine emptied out with a catheter, (a tubular instrument for passing into bladders), each time. He came to Shri K. Lakshmana Sarma, a famous nature curist. He reduced his diet to water only and nothing else and at the same time he was given immersion baths for the legs and the waist. The bath was slowly changed to a cold one. The bath was to be taken after every half an hour. This had the effect of loosening the obstruction and letting out urine. His health improved but it took a year to relieve the patient of the disease.

This one example shows how the patient recovered himself when he went to Nature cure. From these three cases one judges that Nature cure and Allopathy follow absolutely different, even opposite modes of treatment.

In a country like India 80 per cent of the people are poor and

cannot afford to take medicine. If some how or the other they manage to get it they cannot have other energetic foods like milk, fruit and ghee etc. But when one cures himself by Nature he need not have all these foods. He has to live on water and vegetables only which are not very costly. So Nature cure is cheap as well as good. There are various nature cures for various diseases, which I cannot go into due to consideration of space; but I can suggest to a man suffering from any ailment to go to a nature curist and not a doctor, and find out the difference between the two himself. Of course, there is "Surgery" for emergency cases, which is beyond the powers of slow nature cure. Still the emphasis is correct.

What I want to emphasize is that one should not take medicine as the examples given above indicate. In the first stages, no doubt, it helps the patient but ultimately it weakens him. It is for the good and betterment of the patient that he must have belief in Nature cure which is opposed to Allopathy.

" ON LOVE "

By Shri D. S. Mann, M.Sc. (Hons.)

"Love is that secret sympathy.
A golden link, a silken tie,
That hearts to hearts and mind to mind
Both in body and soul can bind".

Love does not consist in selfish feelings and animal passions but it consists in self-sacrifice and self-dedi-

cation. It is not physical but spiritual. Love is born due to the fusion of two souls who love all their distinct qualities and become one. Such two souls are said to be bound with an everlasting chain of love and affection. A so-called modern man understands love to be present in sensual pleasures

and physical comforts and thus sacrifices the true spirit of love for his momentary pleasures and enjoyment. But it is merely the exploitation of the word "love" which stands for much higher and nobler things of life. Life is but growth, expansion i.e. love.

We, in this world, talk so much about love, but very few of us know what it is to love. If we knew, we would not have talked so glibly about it. There are three main tests upon which love is based. The first is that love knows no bargaining. So long as we see a person loving another only to get something out of him, we must know that it is not love. It is shop-keeping. Whenever there is a question of buying and selling it is not love but it is a trade or commerce. So when a person prays to God "give me this and give me that," it is not love.

There is a beautiful story that a certain great king went to hunt in a forest and there he happened to meet a sage. He had a little conversation with him and became so much pleased with him that he asked him to accept a present from him, "No," said the sage, "I am perfectly satisfied with my condition; these trees give me enough fruit to eat; these beautiful streams supply me with all the fresh water I want; I sleep in these caves, what do I care for your presents, though you may be an emperor?" The emperor said, "Just to purify me, to gratify me, take some present and come with me into the city." At last the sage consented to go with the emperor and he was taken to the emperor's palace where there was gold,

jewellery, marble and other wonderful things. Wealth and power were manifest everywhere. The emperor asked the sage to wait a minute, while he repeated his prayer. He then went into a corner and began to pray, "Lord, give me more wealth, more children, more territory." In the meanwhile the sage had got up and was walking away. The emperor saw him going and went after him. "Stay, sir, you did not take my present and are going away." The sage turned to him and said, "Beggar, I do not beg of beggars. What can you give? You have been begging yourself all the time." That is not the language of love. What is the difference between love and shop-keeping, if you ask God to give you this and give you that?" Love is always the giver and never the taker. If the object of your love wants, give it everything; your sweat, your blood and even your life, but do not expect any thing of it.

The second test of love is that it knows no fear. So long as a man thinks of God as a Being sitting above the clouds with rewards in one hand and punishment in the other, there can be no love. Can you frighten one into love? Does the lamb love the lion and the mouse, the cat? You will never see love in fear. Think of a young mother in the street. If a dog barks at her, she flies into the nearest house to save herself. The next day she is in the street with her child, and suppose a lion rushes upon the child. What will be her position? Not in the nearest house but at the mouth of

the lion to protect her child. Love conquered all her fear. So should be our love in every day life.

The third test is still a higher one. Love is always the highest ideal. To the lover his beloved is the most beautiful being that ever existed. How is it? The woman who loves an ugly man takes, as it were, the ideal of beauty which is in her own mind, and projects it on this ugly man, and what she worships and loves is not the ugly man but her own ideal.

So with these three tests we can make an analysis of ourselves and

can see where we stand in our knowledge of love.

Love is truth i.e. God. It is the symbol which stands for the peace and prosperity of the world. It has got a wonderful power of converting poison into nectar. Love is intrinsic, internal and spiritual and it is essential for the attainment of real happiness and peace of mind.*

* "Yes, Love indeed is light from heaven'
A spark of that immortal fire
With angels shared, by Allah given"
To lift from earth our low desire.

Byron : *The Giaour*.

THOUGHTS OF TULSIDAS

By Dr. R. Bharadwaj

It is not possible to do justice, in a few words, to Tulsidas, a practical Saint-philosopher, who founded the town of Rajapur in the Banda District. Born and brought up in Sukaraksetra of the Etah District, he takes his stand between Shankara and Vallabha. Quite away from Ramanuja, he was not a Ramanandi, but a Smarta Vaishnava to the core.

Rama according to him, is the Supreme who transcends both the Saguna and the Nirguna. Maya or Cosmic illusion there is, but it has no status independent of Rama, who dances Brahma, Vishnu and Siva even. Tulsi cherishes a reverent attitude towards these deities and speaks of some divinities also; but he seems hostile to Indra and other gods.

Tulasidas accepts the *avikrita parinamavada* of Vallabha and gives the analogy of 'water-ice water to explain how Reality becomes now manifest, now unmanifest, without undergoing a material change. It is to maintain the law, punish the wicked, set an example, and protect the weak and virtuous, that God assumes a body of pure 'will' and descends to the human level from time to time.

The individual soul, metaphysically speaking, is indestructible, conscious, pure, and blissful part of divine essence. Psychologically, it is self-conscious, proud, dull, circumscribed, and dependent. It is subject to joy and sorrow, knowledge and ignorance, and passes through the eighty four lacs of species. Viewd from the human point

of view a species is determined by ones own actions; viewed cosmically, by Maya.

The human self naturally makes every effort for emancipation from mundane suffering, which may be vicarious or a result of one's actions. An action (karma) is useful in various degrees in different ages. Tulsidas recommends good action although he argues against its being an appreciable and direct way to salvation. Knowledge and devotion are equally good paths to emancipation and mutually related. One who knows Rama can become Rama, yet the path of devotion is much safer; hence better than that of knowledge. For the latter is like a lamp liable to be blown out by the wind of passions; whereas the former is like a bright gem, hence not so liable. A devotee who attains to godhead and such attainment, of course, presupposes salvation; he aspires to the grace of God through surrender of his self.

Metaphysically considered, Maya is the origin of both good and evil. Ethically considered, evil generates from selfishness and good from truth or benevolence. Metaphysically, there is no better good than truth (*satya*); ethically, there is none like benevolence (*parahita*). As a practical measure, non-violence (*ahinsa*), the negative form of the positive 'benevolence' is the foremost virtue. Similarly, vice is untruth in its metaphysical, or selfishness in its ethical, aspect and injury (*parapidana*) in its concrete aspect. One should mind one's station and duties in life (*Varnashrama*).

Tulsidas prescribes three alternative courses of life—lengthy, short and practicable. The first consists of fifteen rigorous observations, the second exhorts one to give up all sense of 'the me and the mine' and 'the yours and the mine'. Both these are respectively suitable for those who believe in the efficacy of action or knowledge for salvation. The third which is more practicable is the *Shivamarga* or the path of righteousness. Tulsidas has also set noble ideals of various human relations; such as between father and son, husband and wife, master and servant.

Tulsidas believes in the interaction of mind and body, the apriori nature and relativity of time and human experience. He recognises the value of both environment and heredity, but seems inclined to the latter. He speaks of the *eshanas*, *vasanas*, *lalajas*, and other congenital dispositions, instincts, tendencies and also of emotions, sentiments and complexes. One might even imagine that he has anticipated the psycho-analysis of Sigmund Freud and has given better and most upto-date results thereof in suggesting three recipes for the cure of physical as well as mental ills of humans beings.

Politically, the individual is a free unit of a sovereignty. Tulsidas strikes a few similes for the good and bad king; and offers a few maxims of advice to rulers. He recognizes the 'divine right', sounds a note of caution against the intoxication of royal power. He appreciates the king's

counsel with ministers and panchas and guru who came to be scholars of high culture, sound wisdom, and generous outlook; and he also discusses the king's duty and attitude towards his subjects, the royal paraphernalia, the magnificence of capitals, decoration of cities, qualifications of a minister, espionage, and the modes of dealing with an enemy. He knows that the public consists mostly of fools and also that officials are liable to corruption. He decries the despotism of Ravana and the evils of democracy also. One might choose to call Rama-Rajaya a monarchy or a democratic monarchy or else a kind of Panchayata-rajya. Rama-Rajya was a

religious, democratic state in the truest sense of the term. It aimed at popular welfare even at great inconvenience and discomfort to the king, and allowed the fullest freedom of thought and speech to the individual. It was socialistic in so far as the rich owned much in theory and in law but little in practice and usage. The benefits or individual ownership accrued to the public at large or at least to a large section thereof. Hence, it was free from communal bickerings and the poison of class-war. For the goal was individual as well as social good, to be achieved not by a constant fear of the scimitar but by cooperation, compassion, and love.

To minimise your misfortune and unhappiness

“EQUIP YOURSELF FOR GOOD”

By Subhash Chander Rakheja, Pre-Medical 2nd year

It is very difficult for many people to believe that happiness and success are regulated by our thinking and not by our circumstances. Have you got any doubt on this point? If so, let's cast a glance at the books of any of our great thinkers and authors.

For example, Pearl Buck, the first American woman to win the Nobel Prize for literature, has written :

“.....Circumstances have nothing to do with the value of life itself. The person who makes this confusion will never find any circumstances good enough for him. He will never get value of life and he will never be

happy in any life.”

After this the next stage is to recognize that if the effectiveness of our life is governed by our thinking, then by training our minds to think in terms of good, we are bound to experience good.

If we want to put this theory to the test, let us look at the lives of some of the people, who have had exceptional misfortunes to meet, and yet have experienced great happiness and attained unusual success.

Take the case of Group Captain Bader who lost both his legs in a

flying accident, a loss which to many would have seemed no less than a tragedy. Yet Group Captain Bader has said: "I should never have had this happiness had it not been for losing my legs" He has explained this unusual statement by saying that for him happiness depends on human contact, and losing his legs has brought him into contact with many other people of all types and colours who have had to cope with a similar problem.

Had Captain Bader thought of his accident as a misfortune and bemoaned his loss, he would have been both unhappy and unsuccessful. But he did the exact opposite of this. He sought the good which he knew must be underlying his apparent adversity and he got it, so it was he who not only found happiness through his apparent misfortune, but also attained success through it. First he conquered his physical handicap so that he was able to rejoin the R. A. F. at the beginning of the last war. In 1941 he was captured and remained a prisoner in German hands until 1945. For his outstanding heroism he was awarded the D. S. O. and Bar, the D. F. C. and Bar, the *Legion'd Honneur* and the *Croise de Guerre*. In 1956 he received the C. B. E. for further public services.

You may argue that this is an outstanding and exceptional case. It is, of course, outstanding, but is not exceptional. There are many more cases where persons have experienced some other seeming misfortune, but have gained rather than lost by it,

because they have sought good where there seemed to be ill.

Darwin once said : "If I had not been so great an invalid, I should not have done nearly so much work as I have accomplished."

Lord Inman is yet another illustration of this principle that thinking good brings good experiences. He had five operations in three years. But instead of indulging in self-pity because of his apparent hardships, he felt grateful for all that he was able to learn from his experiences in hospital. In particular, he valued the sympathy for other patients which his own sufferings brought him. He has expressed his appreciation in this way: "I discovered what it means to enter into the fellowship of suffering, to understand what they are passing through, the questions that arise, the fears that assail them. From this the truth emerges that every experience and, not least, the painful ones, can be of great value on life's journey."

These are only a few of the many illustrations there are to be found of the truth that good can be derived from every condition or circumstance, even the worst, by those who seek it.

"Circumstances will not matter." Think what all this means to you in your life ! It means that if you resolve to seek the underlying good in everything, you are bound to experience good, even in times of trouble. Thus, you will insure yourself against unhappiness and failure, and you will be

assured of happiness and success, no matter what circumstances may befall you. Your happiness and success will no longer be limited to, or dependent on, the happening of particular events or receiving the help of certain people. They will be dependent only on your mental attitude of seeking good in everything.

A wise way of approaching every problem is to say to yourself: "What can I learn from this?"

Mahatma Gandhi has said how he realized the wisdom of ceasing to be afraid of problems, mistakes and failures, and instead, of learning as much as possible from them. He has said, "We need to form the habit of keeping our eyes on the good - of looking for the good even in the heart of our tragedies or mistakes."

"Problems are stepping-stones" Any affliction, great or small, is really a spiritual and mental test. Just as the mathematician welcomes problems to test his ability, so we should welcome problems to test our ability to think and live effectively. Seen in this light, problems are not stumbling-blocks but stepping-stones to a higher level of thinking and living.

So we can see that by gearing our minds for good we can insure ourselves against the effects of misfortunes, and thus enjoy a brand of security which cannot be attained in any other way. All we have to do to avail ourselves of this exceptionally

good form of insurance is to delve beneath every seeming ill to find the hidden good. Rest assured that good is there despite the superficial evidence to the contrary.

The more we think in terms of good, the stronger will our trust in the power of good grow. Should you be in doubt about the power of good, consider these wise words of Lady Reading, the well-known chairman of the Women's Voluntary Service for Civil Defence during the the war: "I believe absolutely in the power of fundamental good .. because... I have seen that the power for good is illimitable and thatgood not only erupts, but dominates..... to be goodness is the mainspring of all things."

As we grow in our trust in the power of good, we shall no longer be at the mercy of circumstances, but will be the master of them. We shall gain a sense of dominion over seemingly unfortunate conditions by knowing that good fortune underlies them. We shall rise to the level of St. Paul who, when he was in prison, was able to rejoice and write: "...for I have learned in whatsoever state I am therewith to be content."

When the seeming worst happens to you, think of the way in which St. Paul was able to rejoice though he was in a dismal prison. Know that you, too, can be content and serene inwardly, no matter what your external conditions may be, so long as you equip your mind for good.

The Builders of Our Nation !

By R. L. Paul, B. A. Hons. (Maths) 2nd year

Wandering, at random, in the corridor of one of the most fashionable and enchanted area of the capital are my friends, elders and the young-ones, in their coloured costumes most suitably creased, giving the impression of being perfect gentlemen, parading and looking into the shops of big business magnates, which are richly and happily decorated in a way that even the half-inclined person cannot go without the temptation to buy such articles as are so well displayed. Generally speaking, these all are clerks by profession, some employed in Government service and some in private concerns.

Looking into the another corner are women, young and old, busy bargaining amidst the crowd. They have put on sarees and jumpers, skirts and salwars, matching in colours, fitting tightly their delicate bodies, more than half naked. Their bobbed and well-styled hair go well with lips tinged in varying shades of red lipsticks.

For just a minute please, let me peep into the other side where are standing my friends, comrades and some colleagues belonging to the University campus or constituent colleges in front of taverns and coffee houses, with their collars up as if their necks are broken, arranging and parting their hair all the time, wearing well-polished shoes probably serving the purpose of a mirror, chatting and

showering remarks on *sisters* who undoubtedly laugh in their sleeves and some openly, being very frank, console themselves that there are some people in the world by whom they are liked.

Strictly speaking these men and women are completely immersed in the westernized atmosphere attaching a special significance to artificiality rather than reality, ignorant of the consequences, just taking a leap in the dark, brushing aside the Indian civilization and far off from the pure and unadulterated spiritual attainments, entailing a disastrous effect on the community at large.

Untutored as yet by the bitter experiences of the world, unacquainted with the grim struggle for existence, and untamed by the hard knocks and stern obstacles of fate, these young men and women feel that life is all happiness and merry-making, Surrounding themselves whole heartedly by artificial things, caring a fig for decency and indecency, ignoring the responsibilities and duties of citizenship, they are marching haphazardly in the race of time, blindly believing themselves to be the architects of the nation.

Moving my eyes a little farther I am watching the activities of a few elderly people, busy maintaining the standard of the country, absorbed absolutely in their uplift-plans for

the Indian economy. They are marching ahead with the principles of peaceful co-existence and non-violence and they have got sincere desires that India should prosper by leaps and bounds and it should remain an independent, democratic and republican state. To speak the truth these are hardly four or five, if my figures and calculations are correct enough.

Next to them there are people who are interested only in hoarding money by adopting fair and foul means in order to strengthen their position in the public sector and thus weakening the economic system and creating hindrances in the way of equal distribution of the wealth of the country among labourers, low-paid workers

and peasants who are, in fact, the backbone of the Indian society.

There are people in this world who are no more than a burden on the society. These are robbers, rascals and smugglers who loot and plunder by whatever means they can, the whole thing resulting in ruthless bloodshed and indiscriminate slaughter and thus they destroy the peace of mind of every citizen.

Taking into consideration the tremendous advancement in every possible sphere, already mentioned, with due regard, and reservations I must ask : Are these all builders of the nation ?

ABOUT OURSELVES

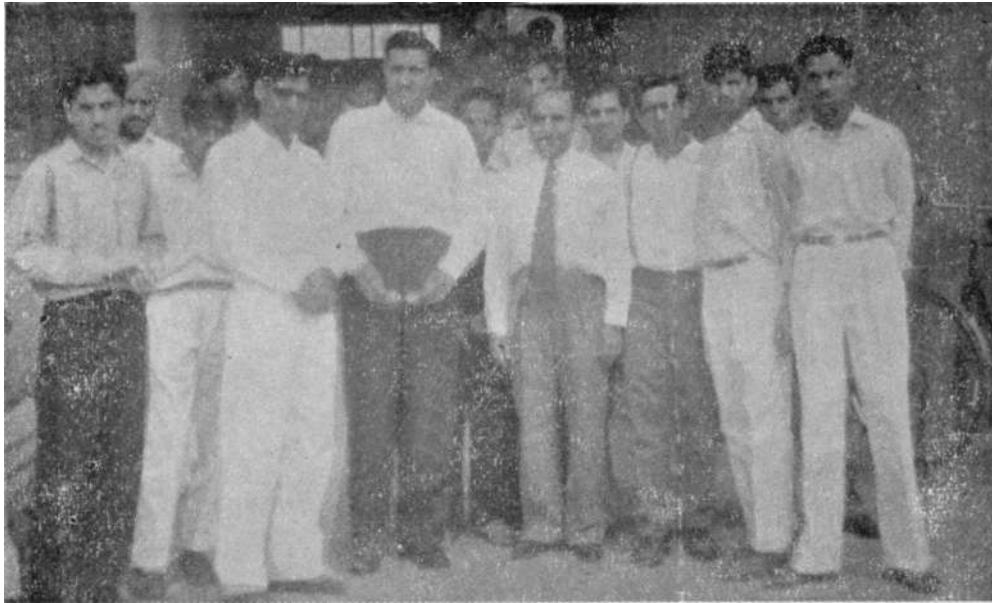
"The lofty oak from a small acorn grows." The saying is very much true of the progress the college has made in numbers. Who could have imagined in the year of its birth, 1952, that we shall have a thousand students on the rolls. The sceptic may still say that we are likely to lose the influx in the years to come when the Preparatory Class and the Pre-Medical Year Classes cease to exist. In view of the increase in the number of students taking the Higher Secondary Examination these sceptics are doomed to despair. We shall flourish as before. What we fear is that we have reached the 'bursting point' and can take no more than the thousand we have. It is really remarkable that

with no expansion in the building we have been able to squeeze in the increase. In the age of science human ingenuity knows no limitation and limit.

The Staff

True to the traditions of the past few years the Members of the Staff have won laurels for themselves and honour to the college. Shri R.N. Kaul, Lecturer in Mathematics, and Shri K.R. Khanna, Lecturer in Botany, have been awarded the degree of PH. D. in their respective subjects. Our heartiest congratulations to them.

We also kept up our 'export' quota.

Members of the Science Association on a study tour in the Punjab University,
Department of Chemistry.

Members of the Science Association on a study tour at Nagal.

Members of the Israeli Delegation with the Union Executive and other Office-bearers.

Members of the Sindhi Association on a picnic at Okhla.

Shri R P. Budhiraja and Shri Baldev Mitter, both of the Department of Chemistry, proceeded on study leave to the United Kingdom and U. S. A. respectively. We hope Shri Budhiraja will find the English climate to his liking. From what we hear about Shri Baldev Mitter he started 'growing' from the time he was seen off at the New Delhi Railway Station and he is 'growing from more to more' We await news about Shri Budhiraja.

We welcome Messrs. M. M. Ahluwalia (History), Surinder Kumar (Chemistry), Sukhdev Singh (Chemistry), J. S. Narula (Zoology), A. K. Poddar (Economics), J. N. Sharma (Economics) and Miss H. Sachdeva (Botany). Miss Nanda Bose left the service of the college during the autumn recess.

We were expecting Shri C. L. Nahal (English) to return from England in September. We learn that the British Council extended his scholarship by one year and he got his study leave extended. We wish him every success.

Shri D. S. Chaudhry; our D. P. I., was selected for Officers' Training in the N. C. C. He has been given the rank of 2nd Lieutenant. Our congratulations.

The College Union

The new term started with the visit of students from the California University who had come to India under the "Project India" scheme. Seven of them came to the college on 11th

August, 1960. A cultural programme was arranged for their entertainment. They entertained our students in return. They were shown round the college and seemed to have been impressed with the laboratory work of our students.

Elections were held on August 24, 1960. The names of the new office-bearers are :

President : Vinod Bhalla,
B.A. III year

Vice-President : P. C. Sood,
B. A. II year

Secretary : Kalyan Jain,
B. Sc. II year (Hons).

Assistant Secretary : Satpal Singh
B. Sc. I year

Class Representatives :—

B. A. III year (Pass & Hons) and
B.Sc. III year : Surinder Lal B. Sc. III
year

B.A. II year (Pass & Hons) B.Sc. II
year : Brahm Satup B.Sc. II year

B. A. I year (Pass & Hons) and
B.Sc. I year : Vasdev B.A. I year

Pre-Medical I & II year : Ashok
Chadda

Qualifying (Arts & Science) :
Mohan Krishan Malik.

As Satpal Singh migrated from the College soon after, Yog Raj, B. Sc. II year, being the next best candidate, was appointed in his place. Miss Sushma Paul, B. A. III year (Hons) has been nominated a member of the

Union committee. G. S. Mamick, B. A. III year (Pass), being the student-editor of the 'Desh', is a member of this Committee *ex officio*.

The College Union continues to be affiliated to the Delhi University Students' Union. This year as many as 84 students contested elections to the Supreme Councilorship of that body. The following were declared elected:—

1. Miss Sneh Prabha, B.A. II year
2. Miss Manju Mathur,
B. A. (Hons) II year
3. Ashok Trikha,
B. A. (Hons), II year
4. B. M. Swaroop, E. Sc. II year
5. Vijay K. Khanna,
B. A. III year
6. Sukhbir Singh, B. A. III year
7. Miss Veena Grover,
B. A. (Hons) II year
8. Ram Lubhaya Ohri,
B. Sc. (Hons) I year
9. Miss Savita Nagpaul,
B. A. (Hons) II year
10. Darshan Kumar Sahel
B. A. (Hons) I year

Vinod Bhalla, being the President of the College Union, is a member of the Supreme Council *ex officio*.

The Inaugural function of the Union was held on Tuesday, 6th September, 1960. Shri P. N. Kirpal, Secretary, Ministry of Education, was the chief guest of the afternoon. He spoke words of wisdom on the occasion. He exhorted the stu-

dents to start work and be pioneers in the field of national service for students, a scheme for which was being prepared by the Union Government. If they evinced keen interest in this matter, they could get some support and help from him.

It is unfortunate that the Union has done nothing in this sphere, though more than a month has elapsed.

The Political Science Association

The following office-bearers have been elected for the year 1960-61:

Adviser : Shri V.N. Khanna
President : R. N. Chopra,
B.A. III year
Vice-President : Kamla Vaswani,
B. A. III year
Secretary : Deepak Khosla, B.A. II
year Hons.
Jt. Secretary : Vimla Bayas, Prep,
Representatives.
S. C. Chopra, B. A. III year
Sudesh Gugnani B.A. II year
Suresh Sud, B.A. I year
Tribhuvan Nath, I Pol.
Hons.
Shanta Butani, Prep.

The Planning Forum

The Annual Election of the Forum was held on the 6th of September, 1960. The following were elected:—

Shri S. P. Kapur : Adviser

Miss Savita Nagpal
B.A. (Hons.) II year : President
Mr. H. L. Khanna
B. A. II year : Vice-President
Mr. Chander Mohan
B. A. I year : Secretary
Mr. Shiv Kumar Seth
Qualifying : Asstt. Secretary

To celebrate the National Plan Week the Forum sent Miss Sushma Pal to represent the College in the Inter College Debate—"In the opinion of this house, the five year plans have failed to benefit the man in the street". She was awarded the first prize.

Some members of the Planning Forum visited a Community development centre at Samastipur, in the district of Gurgaon, on the 18th of September.

The History Association

The following have been elected office-bearers of the Association for 1960-61 :—

Adviser : Shri B. B. Saxena
President : Dharam Pal
B. A. II year
Vice-President : R. K. Sharma
B.A. III year
Secretary : V.K. Kumar B.A. I year
Joint Secretary : Shiva Charan,
Qualifying class.

Representatives :

B. A, III year R.D. Dogra
B. A. II year Harshini Sharma

B. A. I year Neena Suri
Qualifying Vijaya Suri.

The Association organized a Picnic-cum local historical trip at the Qutub on Sunday, the 2nd of October, 1960. About 75 students participated in it. Shri B. B. Saxena and Shri M. M. Ahluwalia explained the significance and architectural styles of various buildings. The programme included songs, poems and tit bits. The participants were served with delicious lunch and tea. The trip on the whole was very successful.

The U. N. S. A.

The following students have been elected to the various offices of the United Nations Students' Association:

Adviser : Shri R. C. Pillai
President : S. K. Madan
Secretary : S. S. Bedi

Class Representatives :

B. A. (Pass and Hons)
S. C. Chopra
B. Sc. (Pass and Hons) Sushil
Pre-Medical : P. S. Chawdhry
Qualifying : (Arts. and Science)
R. C. Khosla

The Hindi Parishad

The following were elected office-bearers of the Hindi Parishad of the college :—

Shri O. P. Kohly : Adviser

Jagdish Tyagi
B. A. Hons. (H) III year ; President
Jag Mohan
B. A. Hons. (H) III year :
Vice-President

Kamal Kishor
B.A. Hons. (H) II year : Secretary
Brahma Sarup
B. Sc. I year : Asstt. Secretary

The Sindhi Literary Society

The following were elected office-bearers of the Society for the year 1960-61.

Shri S. M. Jhangiani : Adviser
Thakur Bhatia : President
Tikam Chabria : Secretary
Rajinder Bharadwaj : Joint
Secretary
Kamla Vaswani : Representative
B.A. and B. Sc. Classes
Champa Bhatia : Representative
Pre-Medical Classes
Kishin Vazirani : Representative
Qualifying Arts and
Science Classes

The Society was formally inaugurated on 12th September, 1960 by Shri Goverdhan Mehboobani 'Bharti', the eminent Sindhi poet, dramatist, and winner of the Ministry of Education's award for children's books. Shri Narain 'Shyam', another Sindhi poet and scholar of repute, also graced the occasion. The former recited poems and gave a few songs whereas the latter recited one of his poems.

Ramesh Choithani, Ashok Hemrajani and Khanu Lalchandani also entertained the audience. The function was a great success. The credit for it goes to Gopi Khemani, Pushpa Danani, Kamla, Thakur, Tikam, Sukhu, Moti Panjwani, Kishin Vazirani, and others who equally shared their cooperation.

The membership of the society having substantially increased this year, it is hoped that the programme for the year (which has already been chalked out) will be executed with greater vigour and enthusiasm.

A meeting of the Society was held on 1st Oct. 1960. Thakur Bhatia recited a few Rubais, Ramesh Choithani and Khanu Lalchandani gave songs.

On 23rd Oct 1960, the Society organized a picnic at Okhla which was largely attended and enjoyed by all. The credit for successful organization goes to Tikam, Thakur, Sukhu, Gulab, Jagdish, Kishin, Ram Chand, Pushpa, Gunwanti, Sarla, Kamla, Premi and others.

The Sanskrit Parishad

The Annual elections of the Sanskrit Parishad took place on 26th Aug. 1960. The following office-bearers were elected for the year 1960-61.

Adviser : Shri M. L. Choudhry
President : Purushottam Lal
Vice-President : Ved Prakash
Secretary : Malti
Joint Secretary : Champa Chug.

Class Representatives :

- B. A. III year : Santosh
B. A. III year (Hons.) : Sushma Paul
B. A. II year : Jagdish Sood
B. A. I year : Ram Singh
Qualifying (Arts) : Malika Malick.

The inauguration of the Sanskrit Parishad was performed on the 22nd Sept. 1960. Dr. N. N. Chowdhuri, Head of the Deptt. of Sanskrit, Delhi University, presided and Dr. R. V. Joshi was the Chief Guest, Kumari Veena Dar and Ved Prakash sang melodious songs in Sanskrit. Kumari Champa Chug read her paper in Sanskrit on "Independence of India". Dr. Chowdhuri asked the students why did they study Sanskrit? Thereupon Sushma Paul, Renu, Veena Dar, Ved Prakash and Jagdish Tyagi expressed their views giving satisfactory reasons for studying Sanskrit. Dr. R. V. Joshi explained the importance of Sanskrit and the vast work done by the foreigners on even such small and limited aspects as "Active Voice" and "Simile etc. In the end Dr. N. N. Chowdhuri gladly remarked in easy Sanskrit that the students of the Sanskrit Parishad of this college were very good in conversation and discussion. They do not fight shy of answering questions regarding Sanskrit language and literature. Emphasizing the importance of Sanskrit, he said that it was a cultural language and without its knowledge it was not possible to comprehend truly the Indian culture and civilization. He further explained the true meanings of the words "शिष्यः, छात्रः, and अन्तैवासी"

and gave his hearty blessings to the students to become ideal शिष्यः, छात्रः, and अन्तैवासी ।

The Parishad has a programme of holding an Essay-writing competition and "Kalidas Jayanti" in the second Term.

Miss Sushma Paul and Miss Renu Bhasin won the Trophy in the Inter-College Debate in Sanskrit, held in the Lady Shri Ram College for Women on Saturday, the 22nd Oct., 1960.

Miss Veena Dar got the second prize in the Inter-College Shloka-Recitation Contest in Sanskrit, held in the Lady Shri Ram College for women.

Our congratulations.

The Social Service League

The following were elected office-bearers of the League for the year 1960-61 :—

Adviser : Shri S.M. Jhangiani
Ramesh Vohra : President
Sukhu Badlani : Secretary

Members of the Executive :

Preet Singh
Vasdev Gursahani
Puran Chand Arora
Subash Chopra
Indu Passi
Laj Navani
Jagdish Sood
Kamla Bayas

K. V. S. Ramani was nominated Student Representative to the University Council of Social Service Leagues.

The Social Service League in collaboration with the College Union collected funds for the benefit of the Flood victims at the request of the Delhi University Students Union.

The Department of Physical Education

On account of the unexpected increase in the number of students in the college it is not possible to cope with the rush of eager and enthusiastic players on the grounds. Until new grounds are ready we shall continue to feel this difficulty. We hope that the C.P.W.D. will come to our aid more quickly than is usual with that Department. Notwithstanding the lack of proper playing grounds we started playing football and we hope to start hockey in the near future. Regular practice in cricket, volley-ball, badminton and athletics has been going on since the reopening of the college after the long vacation in July last.

Our Football Team entered the Inter-College Football Tournament of the University of Delhi for the first time.

The Philosophical Association

At the opening meeting this academic year, Mr. Adarsh Deepak, of the Physics Department, gave a clever and most lucid talk, amply illustrated by diagrams on "Philosophical aspects of

Relativity". We very much appreciate his talk and all the trouble he took for us. Our members were enchanted and begged for some more intellectual fare of this first rate calibre.

Our next meeting should be graced by the Professor of Philosophy of the Delhi University, Dr. N.V. Bannerjee, who has agreed to come to talk to us, but at present no date has been fixed.

Anup Kaur has been chosen as President and S. Jai Kumar as Secretary.

The N. C. C.

This year one Unit of the N. C. C. Rifles has been added. Thus we have now 3 Units : Naval, Artillery and Rifles. These cater to the needs of the students of the college and meet the demand fully. We hope that we shall be able to provide similar facilities to our girl-students also in the near future,

Shri D. S. Chaudhry, our D. P. I., was sent for training as an Officer in the Rifles at Kamptee, during the last summer vacation. His record was very commendable. He obtained the 4th position in the Officers' Merit List out of 108 officers. Our congratulations to him on this brilliant maiden performance. At present he is looking after all the three Units in the College.

The Science Association

This year Shri S. P. Malhotra and Shri D. S. Mann were appointed Adviser and Treasurer respectively. The

following, from among the students, were elected to the various offices:-

President : M.S. Aggarwal
B. Sc. II year

Secretary : N. B. Singh
B.Sc. (Hons) I year

Asstt. Secretary : Satish Khanna
Pre-Medical I year

Soon after the elections, the Association arranged a trip to the Bhakra and Nangal Dams, Anandpur Sahib, Chandigarh and the Panjore Gardens. The party on this interesting excursion was headed by Shri S.P. Malhotra and Shri C.L. Kumar.

In Chandigarh the party went round the ten-storeyed Punjab Govt. Secretariat Building. The Punjab High Court, the Chemical Engineering College, the University campus and the Department of Chemistry, of the Punjab University. In the Department of Chemistry the party met Prof. Ram Chandra, the Head of the Department, and exchanged views with him. From Chandigarh the party went to the Panjore Gardens, the famous Mughal beauty spot which is only three miles from Kalka.

On way to Nangal we halted at Anandpur Sahib where the tenth Sikh Guru, Guru Gobind Singh ji, had spent his life. We also saw the weapons used by the Guru against the Mughal rulers. It was a thrilling experience to be seventy five feet below the bed of the river Sutlej and it was nothing else but the Inspection Gallery of the Nangal Dam. The structure of

Bhakra, the total height of which on completion will be three times as compared to the Qutab Minar, was awe-inspiring. We also saw the Power House and generator of this big dam.

The students returned home in a very happy and gay mood.

The Music Club

A new feature was introduced in the life of the College by the inauguration of the Music-club by the Principal on 3rd October, 1960. After the inauguration there followed a highly entertaining music Concert which was much appreciated and applauded by the audience. The following students took part :-

1. Veena Dar Classical and light music
2. Sarla Kanal (Geet)
3. Sneh Prabha (Gazal)
4. Jagmohan Kaur (Gazal)
5. Savita Kumari (Sitar)
6. Saroj Nangia (Sitar)
7. H.R. Rao (Flute)
8. Bhopal Singh (Geet)
9. Tej Pal (Gazal)
10. Santosh Kumar (Bhajan)
11. Poornima (Geet)
12. Narindra Sharma (Gazal)
13. Jagdish Lal (Gazal)
14. Vijay Khanna (Gazal)

Shri C.P. Malik, the Adviser, also regaled the audience with his choicest tunes on Guitar, Mandolin and Tashi-Kato, interspersed in the programme. Mr. Subash Mehta, a guest artist, also sang a few Geets.

Most of the performances were of a very high order and were vociferously cheered by the huge audience.

Following students have been nominated as office-bearers :-

President : Vijay K. Khanna.

Secretary : Veena Dar

The South Indian Association

An association of the South Indian students has been formed this year. It owes its origin to the endearing interest of its adviser, Mr. R. C. Pillai, the President. V.R. Raghuram of B.A. II year; the Vice-President, Miss Nirmala Sriramulu of B. A. final; the Secretary, K.J. Murali Kumar of B. Sc

I year, Joint Secretary, Miss D. Saraswathi of B. A. I year and the Treasurer, T. K. Shankaranarayanan of B.A. (Maths Hons) final.

The association was inaugurated by Prof. S. Mathai, Secretary U. P. S. C., who gave indeed an inspiring and stimulating speech. The variety entertainment, put forward under the guidance of the Executive Members, Miss G. L. Revathy and Miss R. R. Kalyani of Pre-Medical I year and P. V. Venkatramani of B. A. I year, included a vocal recital of Karnatic music by Miss Nagalakshmi of B. A. II year and a piece of Bharatnatyam by Miss D. Saraswathi of B. A. I year. Also worth mentioning is the sweet flute recital by H. R. Rao of B. A. II year.

The Association hopes to present "Cultural Evenings" now and then to present South Indian Variety Entertainments and to enlighten our North Indian colleagues with facts about South India.

CONDOLENCE RESOLUTION

This meeting of the Staff and students of the Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi, places on record, their deep sense of sorrow on the sad and tragic death of Kamaljit Singh Nagra, student of B. A. I year Hons. Class of the College and express their heartfelt sympathy and condolences to the bereaved family.

Further resolved that copies of the above resolution should be sent to

(i) the family of the deceased,

(ii) the College Magazine.

Dated 16-8-1960.

‘ देश ’

सम्पादक

देश के प्रिय पाठको,

देश का इस वर्ष का प्रथमोक्त आप के समक्ष है। मैंने इस में अच्छी से अच्छी और सुन्दर से सुन्दर रचनाओं को स्थान देने का प्रयत्न किया है। ये रचनाएँ वास्तव में कैसी हैं, इस बात का निर्णय आप ही कर सकते हैं।

‘कला की परख’ शीर्षक लेखमें मैंने आप से कुछ बात की है। आशा रखता हूँ कि यह आप का ध्यान आकर्षित कर सकेगी। ‘देश’ आप का है। आप ही ने इस का निर्माण किया है और आप ही इस में विहार करते हैं। इस की कमियों पर आप के अमूल्य विचारों का सदा स्वागत करूँगा और आगामी अंक में आप के सहयोग से उन्हें दूर करने में समर्थ हो सकूँगा।

धन्यवाद

कला की परख

नरेश 'अनजान'

कला कलाकार के हृदय-मस्तिष्क की उपज है। जैसा कलाकार का हृदय-मस्तिष्क होगा, वैसी ही उस की कला होगी। यदि उस का हृदय-मस्तिष्क सुन्दर होगा, तो उस की कला भी सुन्दर होगी, और यदि असुन्दर होगा, तो उस की कला भी असुन्दर ही होगी। अतः अच्छा कलाकार वही है जो सहृदय एवं विचारशील हो।

कलाकार की कला में उस के व्यक्तित्व की छाप स्वाभाविक होती है : उसे कला में अपना व्यक्तित्व लाने का प्रयत्न नहीं करना पड़ता, वह अनायास ही उस की कला में मुखरित हो उठता है।

कुछ कलाकार यश और धन प्राप्ति के लिए कला का निर्माण करते हैं। वे कला को कामना पूर्ति में साधन बनाते हैं। कामना से दबा हुआ कलाकार अपनी कला में जीवन नहीं भर सकता। उसकी की कला निर्जीव हो जाती है। निर्जीव कला कलाकार को आनन्द प्राप्ति कराने में समर्थ नहीं होती। वह कलाकार को पूर्णता नहीं दे सकती। समाज को पूर्णता क्या देगी।

कला कलाकार के जीवन की स्वाभाविक अभिव्यक्ति है। वह उसके जीवन का एक अभिन्न अंग है। कलाकार के जीवन से अलग कला का अपना कोई अस्तित्व नहीं होता कलाकार के जीवन के सम्बन्ध में ही कला का अस्तित्व है। अर्थात् जब कला कलाकार के जीवन से अलग कर दी जाती है, कला का अस्तित्व नहीं रहता।

कुछ कलाकार वादों के चक्कर में पड़ जाते हैं। वे अपनी कला को वादों के साँचे में ढालना चाहते हैं। ऐसा करते हुए वे कला का स्वरूप भूल जाते हैं और उसे जीवन से जुदा कर देते हैं। मैंने ऊपर कहा है, कला कलाकार के जीवन की स्वाभाविक अभिव्यक्ति है। उसका वादों से कुछ सरोकार नहीं। अतः कला को वादों में बाँधना अथवा बाँधने का प्रयत्न करना, उसकी आत्मा का हनन करना है। एक सहृदय कलाकार ऐसा कभी नहीं करता। कला की परख वादों के नपे-तुले माप-दंडों से करना उचित नहीं है उसकी परख सहृदय-सम्पन्नता और संवेदनशीलता से होनी चाहिए।

चाह मंजिल की सिर्फ उसके इरादों से न तोल।
नद की गहराई को बस उसके निनादों से न तोल।
और गर तुझ को परख करनी पड़े कविता की,
कस दिल पे जरा वादों विवादों से न तोल।
'नीरज'

जो कला इस कसौटी पर सही नहीं उतरती वह कला कला कहलाने की अधिकारिणी नहीं है, और न ही कला के उच्चतर आसन पर आसीन की जा सकती है।

थोड़े में, कला का सही मूल्यांकन उसकी हृदय-मस्तिष्क को ऊपर उठा ले जाकर, उसे ब्रह्मानन्द-सहोदर के रसास्वादन कराने की शक्ति से होना चाहिए। कला में कलाकार के जीवन की अभिन्नता है। ऐसी ही कला अपने में सत्य, शिव और आनन्द संजोए रहती है।

‘ देश ’

सम्पादक

देश के प्रिय पाठको,

देश का इस वर्ष का प्रथमांक आप के समक्ष है। मैंने इस में अच्छी से अच्छी और सुन्दर से सुन्दर रचनाओं को स्थान देने का प्रयत्न किया है। ये रचनाएँ वास्तव में कैसी हैं, इस बात का निर्णय आप ही कर सकते हैं।

“कला की परख” शीर्षक लेखमें मैंने आप से कुछ बात की है। आशा रखता हूँ कि यह आप का ध्यान आकर्षित कर सकेगी। ‘देश’ आप का है। आप ही ने इस का निर्माण किया है और आप ही इस में विहार करते हैं। इस की कमियों पर आप के अमूल्य विचारों का सदा स्वागत करूँगा और आगामी अंक में आप के सहयोग से उन्हें दूर करने में समर्थ हो सकूँगा।

धन्यवाद

कला की परख

नरेश 'अनजान'

कला कलाकार के हृदय-मस्तिष्क की उपज है। जैसा कलाकार का हृदय-मस्तिष्क होगा, वैसी ही उस की कला होगी। यदि उस का हृदय-मस्तिष्क सुन्दर होगा, तो उस की कला भी सुन्दर होगी, और यदि असुन्दर होगा, तो उस की कला भी असुन्दर ही होगी। अतः अच्छा कलाकार वही है जो सहृदय एवं विचारशील हो।

कलाकार की कला में उस के व्यक्तित्व की छाप स्वाभाविक होती है : उसे कला में अपना व्यक्तित्व लाने का प्रयत्न नहीं करना पड़ता, वह अनायास ही उस की कला में मुखरित हो उठता है।

कुछ कलाकार यश और धन प्राप्ति के लिए कला का निर्माण करते हैं। वे कला को कामना पूर्ति में साधन बनाते हैं। कामना से दशा हुआ कलाकार अपनी कला में जीवन नहीं भर सकता। उसकी कला निर्जीव हो जाती है। निर्जीव कला कलाकार को आनन्द प्राप्ति कराने में समर्थ नहीं होती। वह कलाकार को पूर्णता नहीं दे सकती। समाज को पूर्णता क्या देगी।

कला कलाकार के जीवन की स्वाभाविक अभिव्यक्ति है। वह उसके जीवन का एक अभिन्न अंग है। कलाकार के जीवन से अलग कला का अपना कोई अस्तित्व नहीं होता कलाकार के जीवन के सम्बन्ध में ही कला का अस्तित्व है। अर्थात् जब कला कलाकार के जीवन से अलग कर दी जाती है, कला का अस्तित्व नहीं रहता।

कुछ कलाकार वादों के चक्कर में पड़ जाते हैं। वे अपनी कला को वादों के साँचे में ढालना चाहते हैं। ऐसा करते हुए वे कला का स्वरूप भूल जाते हैं और उसे जीवन से जुदा कर देते हैं। मैंने ऊपर कहा है, कला कलाकार के जीवन की स्वाभाविक अभिव्यक्ति है। उसका वादों से कुछ सरोकार नहीं। अतः कला को वादों में बाँधना अथवा बाँधने का प्रयत्न करना, उसकी आत्मा का हनन करना है। एक सहृदय कलाकार ऐसा कभी नहीं करता। कला की परख वादों के नपे-तुले माप-दंडों से करना उचित नहीं है उसकी परख सहृदय-सम्पन्नता और संवेदनशीलता से होनी चाहिए।

चाह मंजिल की सिर्फ उसके इरादों से न तोल।
नद की गहराई को बस उसके नानादों से न तोल।
और गर तुझ को परख करनी पड़े कविता की,
कस दिल पे ज़रा वादों विवादों से न तोल।
'नीरज'

जो कला इस कसौटी पर सही नहीं उतरती वह कला कला कहलाने की अधिकारिणी नहीं है, और न ही कला के उच्चतर आसन पर आसीन की जा सकती है।

थोड़े में, कला का सही मूल्यांकन उसकी हृदय-मस्तिष्क को ऊपर उठा ले जाकर, उसे ब्रह्मानन्द-सहोदर के रसास्वादन कराने की शक्ति से होना चाहिए। कला में कलाकार के जीवन की अभिन्नता है। ऐसी ही कला अपने में सत्य, शिव और आनन्द संजोए रहती है।

सत्य घटना पर आधारित एकांकी ।

समय की सूझ

लेखक—सुषमा पाल हिन्दी ऑनर्स अन्तिम वर्ष

प्रथम दृश्य

[बिना किसी प्रकार से सज्जित एक कमरे में दरी पर आसीन स्वामी दयानन्द । नृप की वेषभूषा में परन्तु अस्वरथचित्त चित्तौड़ का राणा सज्जन सिंह आकर गुरुदेव स्वामी दयानन्द को प्रणाम करता है]

गुरुदेव : सच्चे राष्ट्र हितैषी बनो राजन् !

[राणा सिर भुकाये खड़ा रहता है]

गुरुदेव : राजन् ! कहो क्या बात है ? आज तुम्हारी सहज स्वाभाविक स्मित कहीं लुप्त हो गई है ?

[राणा भरे हुए नेत्रों से स्वामी जी की ओर देखकर पुनः नेत्र नीचे कर लेता है]

गुरुदेव : राजन् !

राणा : आज्ञा कीजिए गुरुदेव !

गुरुदेव : आज्ञा कोई नहीं राजन् ! तुम्हारा क्लान्तनन देखकर कारण जानने की इच्छा है ।

राणा : कुछ नहीं गुरुदेव ! आदेश देकर अनुगृहीत कीजिए ।

गुरुदेव : नहीं राजन् कारण के छिपाने का प्रयास मत करो । अव्यवस्थित चित्त का उपचार करना तुम्हारा सर्वप्रथम कर्तव्य है । निःसंकोच अपनी समस्या प्रकट कर दो ।

राणा : शिष्य चिर-अपराधी है गुरुदेव ! क्षमा-प्रार्थी हूँ गुरुदेव ! [फूट पड़ता है]

गुरुदेव : संयम में रहो राजन् उस कारण को तो प्रकट करो जो तुम्हारे चित्त को इतना विह्वल कर रहा है ।

राणा : [पृथ्वी में अपने नेत्र गड़ाये] गुरुदेव ! आज मैं अपनी इच्छा के प्रतिकूल कार्य कर आया हूँ जिसके फलस्वरूप मेरा हृदय मुझे प्रतिक्षणा प्रतारणा दे रहा है ।

गुरुदेव : ऐसा कौनसा कार्य कर आये हो राजन्

राणा : गुरुदेव ! अभी कुछ समय पूर्व रेजीडेन्ट भेंट के लिए उपस्थित हुए थे । उन्होंने चित्तौड़ दुर्ग की दृढ़ता देखकर उसे अपनी सेना निवास स्थल बनाने का प्रस्ताव रखा । अपनी इच्छा के प्रतिकूल होने पर भी मैं उनके प्रस्ताव को अस्वीकार न कर सका । परन्तु गुरुदेव ! उस क्षण से ही मैं ग्लानि एवं पश्चात्ताप अनुभव कर रहा हूँ कि हमारे पूर्वजों ने अपने प्राणों तक का बलिदान देकर इस दुर्ग की रक्षा की । रेजीडेन्ट के अहसान में दबा मैं अपराधी उसकी रक्षा न कर पाया । मैं इसी चिन्ता से आतुर हो रहा हूँ कि सन्ध्या समय होने वाली सभा में मैं अपने सामन्तों को इसकी सूचना भी कैसे दे सकूँगा ।

गुरुदेव : कार्य तो तुमने ऐसा ही किया है राजन् जिसके लिए चिन्तित होना स्वाभाविक है। परन्तु मुझे यह आश्चर्य है कि तुमने यह प्रस्ताव स्वीकार कैसे किया ? ऐसा करते समय तुम्हारा राजपूती रक्त शान्त कैसे रह पाया ?

राणा : क्षमा चाहता हूँ गुरुदेव ! मुझे स्वयं आश्चर्य हो रहा है।

गुरुदेव : परन्तु राजन् ! तुम तो वचन दे चुके हो। अब क्या हो सकता है ?
(कुछ सोचकर फिर दृढ़तापूर्वक) परन्तु नहीं अपराध का परिष्कार तो जरूर होना चाहिए।

राणा : मेरे मान की रक्षा आपके ही हाथ है गुरुदेव ! कोई उपाय सोचिये।

गुरुदेव : अच्छा ! तुम जाओ और अपने विश्वास-पात्र १३ सामन्तों को मेरे पास भेज दो।

राणा : गुरुदेव क्या चित्तौड़ दुर्ग की रक्षा हो पायेगी ?

गुरुदेव : होगी राजन्, होगी क्यों ब्रह्मों ! प्रयत्न करना हमारे हाथ में है। अदृष्ट कर्मशील व्यक्ति पर ही कृपा करता है।

राणा : और गुरुदेव ! मुझे भी इस प्रयत्न में सम्मिलित होने का अवसर दीजिए।
(कहते-कहते उसके नेत्रों में तेज छा जाता है।)

गुरुदेव : नहीं राजन् ! तुम्हें तुम्हारे कर्म का दण्ड भिलना चाहिए।

राणा : तो वही सही गुरुदेव। मैं प्राण दण्ड तक

सहने के लिए भी प्रस्तुत हूँ।

गुरुदेव : मैं हिंसक दण्ड में विश्वास नहीं करता, न ही मुझे दण्ड देने का कोई अधिकार है। फिर भी सामन्तों को भेज कर तुम जाओ और दुर्ग का परिभ्रमण कर आओ।

राणा : (संकेत को समझते हुए) जैसी आज्ञा, गुरुदेव ! (जाता है)

[गुरुदेव नेत्र मीलित कर ध्यान-मग्न मुद्रा में बैठ जाते हैं। धीरे-धीरे उनके मुख पर एक प्रकार की क्रांति सी छा जाती है। व करकड़ होकर नेत्र उन्मीलित करते हैं सामने प्रतीक्षा में एक शिष्य बैठा है गुरुदेव के नेत्र खोलते ही शिष्य खड़ा हो जाता है।]

शिष्य : गुरुदेव ! कुछ भद्र पुरुष आपसे मिलना चाहते हैं।

गुरुदेव : उन्हें भीतर भेज दो वत्स !

[१३ सामन्त आकर गुरुदेव का अभिवादन करते हैं]

गुरुदेव : भारत मां के सच्चे सेवक बनो भद्रगण आओ यहां बैठो। (निकट ही विछी दस् की ओर संकेत करते हैं। सभी सामन्त उभूत पर बैठते हैं। पुनः सामन्तों से कहते हैं) सामन्त बन्धुओं ! आपको आश्चर्य होगा कि मैंने आपको क्यों बुलवाया है। क्या इसका अनुमान लगा सकते हैं ?

एक सामन्त : गुरुदेव ! रहस्यों को गोपनीय रखने वाले आपके मुख-मंडल से किसी प्रकार का अनुमान करना हमारे लिए संभव नहीं।

एक घन्टी बजाते हैं तथा एक दरबान प्रवेश करता है]

रैजीडेन्ट : मिलने वालों को बारी-बारी से भेज दो ।
(दरबान चला जाता है । एक सामन्त का प्रवेश)

रैजीडेन्ट : (प्रश्न भरी दृष्टि से) क्या बात है ?

सामन्त : श्रीमान् ! क्या आपने राजा के समक्ष चित्तौड़ दुर्ग की प्राप्ति के लिए प्रस्ताव किया था ?

रैजीडेन्ट : हाँ किया तो था और उन्होंने वह स्वीकार भी कर लिया था ।

सामन्त : परन्तु श्रीमान् हमें वह संधि कदापि मान्य नहीं ।

रैजीडेन्ट : तुम नहीं मानते तो मत मानों । तुम्हारे साथ संधि किसने की है । हम तुम्हारे राणा के अतिरिक्त किसी से बात नहीं करना चाहते ।

सामन्त : ठीक है रैजीडेन्ट ! जो आपकी बात का समर्थन करे उसी को बात सुनना चाहोगे । परन्तु स्मरण रखें, मेरा यह राजपूती रक्त एक बार खौल कर यूँ ही शान्त न हो जायेगा । जब तक यह संधि भंग नहीं होती हम चैन न लेंगे । आप हमारी वस्तु पर बलपूर्वक अधिकार करके हमारी बात भी नहीं सुनना चाहते । इतना अनादर ! तो रैजीडेन्ट सावधान ! राजपूतों को विरोधी बनाकर आप कभी शांत नहीं रह सकते ।
(क्रोध दिखाते हुए चला जाता है)
(रैजीडेन्ट पुनः घन्टी बजाता है । द्वितीय सामन्त का प्रवेश)

द्वि० सामन्त : श्रीमान् मुझे चित्तौड़ दुर्ग के सम्बन्ध में आपसे कुछ कहना है ।
(रैजीडेन्ट बिना कुछ कहे इस प्रकार देखना है मानो कह रहा हो कि सीधे अपनी बात कहो)

द्वि० सा० : रैजीडेन्ट महोदय ! हम चित्तौड़ निवासी आपकी सेना के लिए अपना दू देने को प्रस्तुत नहीं ।

रैजीडेन्ट : जब तुम्हारे राणा ने यह स्वीकार कर लिया है तो तुम्हें देना ही होगा ।

द्वि० सा० : कदापि नहीं ! राणा कोई तानाशाही नहीं है । यदि बहुमत उनके निर्णय का विरोध करता है तो उन्हें अपना निर्णय परिवर्तित करना ही होगा । यह दुर्ग राणा व बर्पाती नहीं जो वे उसे उठाकर आप सुपर्द कर दें । उस पर तो चित्तौड़ के प्रत्येक निवासी का उतना ही अधिकार है जितना कि राणा का । जनता की आज्ञा के बिना वे जनता की वस्तु किसी तीसरे को नहीं दे सकते ।

रैजीडेन्ट : परन्तु वे तो दे चुके हैं । आप कैसे कहें हैं कि वे दे नहीं सकते ।

द्वि० सा० : लेकिन आप नहीं जानते कि इसका परिणाम क्या होगा ? सारी जनता विद्रोह कर देगी तब न राणा का राज्य होगा न उसका कोई नियम कार्यान्वित हो सकेगा

रैजीडेन्ट : मैं इसका जिम्मेदार नहीं । जब तुम्हारे राणा ने मुझे चित्तौड़ के लिए स्वीकृति दी है तो मैं प्राप्त वस्तु को लौटाना मूलतः समझता हूँ । जाओ और अपना कार्य करो

चिड़िया के खेत चुग जाने पर ही आपको चेत होता है ।

द्वि० सा० : नहीं रैजीडेन्ट । अभी चिड़िया ने खेत चुगा नहीं । वह तो खेत के किनारे पर बैठी ही है । परन्तु आप स्मरण रखें कि राजपूतों के शक्तिशाली शरों के समक्ष उसके लिए खेत चुगना तो दूर, अपने प्राणों का खतरा हो जाएगा । मैं जाता हूँ परन्तु आप समय रहते संभल जाइये । इस दुर्ग में आपका प्रवेश संभव नहीं । (चला जाता है)

(रैजीडेन्ट घण्टी बजाता है, तृतीय सामन्त का प्रवेश)

रैजीडेन्ट : तुम भी चित्तौड़ के कोई भक्त हो ।

द्वि० सा० : हां रैजीडेन्ट ! चित्तौड़ का भक्त हूँ और ऐसा भक्त कि उसकी रक्षा के लिए प्राणों की आहुति देने में भी संकोच न करूँगा ।

रैजीडेन्ट : अच्छा मेरे पास क्यों आये हो ?

तृ० सा० : आपके हमारी वस्तु को अनुचित ढंग से हस्तगत करने के विरोध में ।

रैजीडेन्ट : क्या ?

तृ० सा० : राणा से आपने स्वीकार करा लिया है कि वे आपको चित्तौड़ दुर्ग दे देंगे । परन्तु हमें यह मान्य नहीं । आप मेरी देशभक्ति का उपहास कर रहे थे । परन्तु स्मरण रखें कि चित्तौड़ का प्रत्येक निवासी देशभक्त है और इन देशभक्तों के रहते चित्तौड़ पर आपका अधिकार संभव नहीं ।

रैजीडेन्ट : अच्छा ! इस समय आप जाइये मैं आपकी बात पर विचार करूँगा ।

तृ० सा० : (जाते-जाते) विचार ही नहीं रैजीडेन्ट, आपको अपना निर्णय वापिस लेना होगा अन्यथा स्थिति अनियंत्रित हो जायेगी और पछताते रह जायेंगे ।
(रैजीडेन्ट घण्टी बजाता है । एक सामन्त का प्रवेश । सामन्त को देखते ही रैजीडेन्ट क्षुब्ध हो उठता है ।

रैजीडेन्ट : कहिये !

चतुर्थ सामन्त : रैजीडेन्ट ! हमने सुना है कि आपने राणा से चित्तौड़ का दुर्ग ले लिया है ।

रैजीडेन्ट : हां ! ठीक ही सुना है ।

च० सा० : (क्रोध से भर कर, सूझों पर ताव देकर) परन्तु रैजीडेन्ट ! हम अपनी मातृभूमि को किसी भी दशा में आपको समर्पित नहीं कर सकते । आपने सोचा हो कि मैं राणा से जो चाहूँ करवा लूँ और ये राजपूत कुछ न कहेंगे । परन्तु रैजीडेन्ट जिस भूमि की रक्षा के लिए हमारे पूर्वजों ने अपने रक्त की अन्तिम बूँद तक बलिदान कर दी, एक भी राजपूत जीवित रहते आप उस पर अपना अधिकार नहीं कर सकते ।

रैजीडेन्ट : अच्छा आप जाइये । मैं इस समय आराम चाहता हूँ ।

(सामन्त क्रोधी मुद्रा में चला जाता है । रैजीडेन्ट घण्टी बजाकर चपरासी को बुलाता है ।

रैजीडेन्ट : (चपरासी से) अन्य मिलने वालों से कह दो कि मैं अब किसी से न मिलूँगा । और

राणा से बोलो कि रैजीडेन्ट अभी मिलना चाहता है। (चपरासी चला जाता है और रैजीडेन्ट चिंता मग्न मुद्रा में वहीं बैठा रहता है। कुछ क्षण बाद राणा का प्रवेश। अब उनका मुख मलिन नहीं, तेज एवं आत्मगौरव से दीप्त है। वे राजपूती शान से ओत-प्रोत हैं। उन की मूर्छें ऊपर चढ़ी हैं, भौंहें तनी हैं, मस्तक सीधा है)

रैजीडेन्ट : (शीघ्रता से बोलते हुए, बाणी में कृत्रिमता है) आइये राणा ! बैठिये (एक क्षण रुक कर) खूब है आपकी देशभक्ति। आप वास्तव में सच्चे भारतीय हैं। आज हमने देख लिया है कि चित्तौड़ के प्रत्येक नागरिक में राजपूती रक्त विद्यमान है। हम आपके दुर्ग को कदापि नहीं लेना चाहते थे। हमारे पास अन्य अनेक दुर्ग हैं। हम अपनी सेना उसमें रख लेंगे। (पुनः धीरे से तथा विश्वास भरी दृष्टि से) राणा ! आप अपने सामन्तों को तो शांत कीजिए। इस बात से वे बड़े उत्तेजित हैं। मुझे भय है कि यदि शीघ्र ही तुम उन्हें विश्वास न दिलाओगे कि यह दुर्ग उन्हें नहीं दिया जा रहा है तो वे विद्रोह कर देंगे। उनसे आपकी शान तो कम होगी ही मुझे भी अपने पद से च्युत हो जाने का भय है। राणा जी ! आप शीघ्र ही जाइये तथा अपने सामन्तों को शांत कीजिए। हम आपका कुछ नहीं लिया चाहते।

राणा : ठीक है रैजीडेन्ट ! आपको एक न एक दिन ऐसा करना ही पड़ता। अच्छा हुआ आप पहले ही राजपूती शौर्य समझ गए। (बाहर आ जाता है तथा बाहर बैठे सामन्तों से कहता है) मेरे सामन्त बन्धुगो, रैजीडेन्ट ने

चित्तौड़ का दुर्ग लेने से इन्कार कर दिया है। वे चाहते हैं कि आप लोग शांत हो जाएँ।

एक सामन्त : क्या सत्य ही वे अपना प्रस्ताव वापिस ले रहे हैं ?

राणा : हां बंधु।

अन्य सामन्त : तो राणा, चलिए शीघ्र चलें। गुरुदेव को यह सुसंवाद सुनाने में हमें विलम्ब न करना चाहिए। अहा उन्हें कितनी प्रसन्नता होगी !

राणा : उनकी अलौकिक प्रतिभा, उनकी दिव्य सूझ ही आज चित्तौड़ के स्वातन्त्र्य को स्थायी रखने में सहायक बनी है। धन्यः गुरुदेव स्वामी दयानन्द तथा धन्यः उन समय की सूझ।

[राणा तथा सामन्त चले जाते हैं। पटाक्षेप होता है]

[रंगमंच पर राजा तथा विशिष्ट राजपुरुष बैठे हैं। उनके समक्ष पारसिक नर्तकियाँ नृत्य कर रही हैं। आपानक का आयोजन है। वह नर्तकी नृप के समक्ष शराब का पात्र प्रस्तुत करती हैं। राजा उससे स्वीकार कर अपने मुख में डालने ही लगता है कि उसे कुछ स्मरण हो आता है और वह कह उठता है।

ओह ! (राजा गुरु की ओर देखता है। गुरु उत्थ कर राजा के पास आ जाता है।)

राजा : गुरुवर ! आज तो पूर्णमासी का व्रत रखा हुआ है पर (शराब की ओर देखकर) कोई

ऐसा उपाय बताइये जिससे लाठी भी न भृत्य : गंगाजल प्रस्तुत है गुरुवर !
 टूटे तथा सर्प न मरे । [गुरु उससे पात्र लेकर गंगाजल की दो बूंदें
 गुरुवर : अच्छा राजन् ! ऐसा ही होगा । (भृत्य से) शराब में डाल देता है]
 भृत्य ! एक पात्र में थोड़ा सा जल ले राजा : (प्रसन्न होकर) धन्य है गुरुवर ! धन्य है
 आओ । आपकी समय की सूझ ! (और शराब का
 [भृत्य सिर हिलाकर चला जाता है कुछ पात्र मुख से लगा लेता है ।)
 क्षण बाद एक पात्र ले कर लौटता है] (पटाक्षेप)

* गीत *

जगदीशचन्द्र त्यागी, बी० ए० आर्नस हिन्दी (तृतीय वर्ष)

तात ! न रोको यों तुम मुझको, मुझे गीत गाने दो
 जब तक प्रियतम मिल ना पाएं
 रो रो नैन अश्रु वरसाएं
 मन की ठेस कसकती मन में
 किंतु न हम कुछ कह गा पाएं
 उन के आने तक तुम हम को, मन ही बहलाने दो ॥
 कविता की प्याली मतवाली
 पीकर मत हुई उर डाली
 आज प्रेम से भूम उठी है
 पा कर ये अपना कवि माली
 इन पर लगीं सुकोमल कलियां, पुष्पित हो जाने दो ॥
 अब तो कलियों में भी रम है ।
 भरी गंध से हैं ये सारी ।
 करुणा शिथिल स्निग्ध हृदय है
 गंधपूर्ण है सारी क्यारी
 सारे उपवन को सुगंध से सुरभित हो जाने दो ॥

सन्तान

शशि प्रभा बी० ए० (द्वितीय वर्ष)

जाड़े का मौसम था। प्रकृति ने मानो विधाता की नगरी और पृथ्वी के अन्तर को अधिक गहरा करने के लिए दो परदे डाल दिए हों, एक आकाश और दूसरा कोहरा। इन दो परदों के एक ओर पृथ्वी का मानव अपना गर्म लिहाफ ओढ़े खूरटि भर रहा है और दूसरी ओर विधाता क्षिति, जल, अग्नि, आकाश और पवन के सम्मिश्रण से पुतलों के निर्माण में निमग्न हैं। पास ही ब्राह्मणी बैठी अपने स्वामी की कृति को कुछ आश्चर्य और कुछ गर्व पूर्ण निगाहों से देख रही है। पर एकाएक पृथ्वी पर से उठी एक दर्दनाक चीख ने उनकी लेखनी को रोक दिया और वह व्याकुल हो बोल उठे।

“प्रिये ! यह कैसी आवाज़ है ? तुम सुन रही हो न ?”

“हाँ सुन तो रहीं हूँ, शायद किसी पीड़ित स्त्री की आवाज़ है।”

“मेरी समझ में नहीं आता प्रिये ! मेरे सब कुछ देने पर पर भी मानव की मांगें कम नहीं होती।”

“हाँ स्वामी ! आप तो निश्चय ही बहुत कृपालु हैं। इस स्त्री के पास शौर्य है, दौलत है, प्यार है परन्तु ममता से जो वंचित है।”

“क्या मतलब है तुम्हारा प्रिये ? मैं समझा नहीं।”

“इसकी सन्तान जो नहीं है। सन्तान ही स्त्री का सबसे बड़ा धन है स्वामी।”

“पर ब्राह्मणी इसके भाग्य में सन्तान के नाम पर शून्य लिखा है। पर नहीं, नहीं, ऐसा नहीं होगा मुझ से उसकी यह चीखें नहीं सुनी जाती। बुलाओ उसे यहां।”

‘शकीला’ का पति ‘विमल’ एक बहुत बड़े कपड़े की मिल का मालिक है। आज सुबह से वह किसी विशेष काम से बम्बई गया हुआ है। जाते समय उसने शकीला को बाहों में भर कर कहा था।

“घबराना नहीं शकीला ! मैं जल्दी ही वापिस आ जाऊंगा। यदि बहुत जरूरी काम न होता तो मैं तुम्हें कभी अकेला नहीं छोड़ता।”

शकीला का पति उसे आज भी उसी तरह प्यार करता है जिस प्रकार बारह वर्ष पहले करता था।

इसके बाद वह अपनी सहेली निर्मल के घर चली गई थी। दिन भर उसके बच्चों से खेलती रही। शाम को निर्मल उसे पिकचर दिखाने ले गई। रात के साढ़े दस बजे वह अपने घर पहुँची और पलंग पर लेट उपन्यास पढ़ने में निमग्न हो गई। हीरो हीरोइन का विवाह हो गया, उपन्यास समाप्त हो गया। “उँहूँ यह उपन्यासकार कैसा है ?” वह वड़बड़ाई “इस ने यह तो बताया ही नहीं कि उन के बच्चे हुए कि नहीं।” और उपन्यास को कुर्सी पर पटक कर वह एका एक खड़ी हो गई। अंगीठी पर पड़ी घड़ी उस समय रात के तीन बजा रही थी। उसकी दृष्टि अपने सजे हुए कमरे में घूम गई। सब

वस्तुएं अपने-अपने स्थान पर उसी प्रकार रखी हैं जिस तरह सुबह उसने रखी थी। वास्तव में उन को उलटने-पलटने वाला जो कोई नहीं है। वह चीख मार कर पलंग पर झोंधी लेट गई और बहुत देर तक चीखें मार कर रोती रही।

उसने देखा कि वह छोटी २ सीढ़ियों से उपर बढ़ती चली जा रही है। अन्त में वह एक बहुत सुन्दर उद्यान में पहुँच गई है। उद्यान के बीचों-बीच एक सुन्दर सा महल है। जो ऐसा दीखता है मानो शीशों से बना हो। सूर्य की किरणों की सी किरणों उस में से फूट रही हैं। उसकी ओर नजर उठाते ही उसकी सुन्दर नीली आँखें चुंधिया गई उद्यान के फव्वारों की फुहारों उसे मानों भिगो दे रही हैं। उसने सोचा शायद यहाँ भी इन वस्तुओं को उलटने पलटने वाला कोई नहीं। वह आगे बढ़ी तो एक आवाज ने उसे चौंका सा दिया:—

“तो तुम्हें सन्तान चाहिए अवश्य ! मिलेगी। परन्तु तुम्हें एक ऐसी माँ खोजनी होगी जो अपनी किसी एक सन्तान से बेकार हो, किसी एक सन्तान से।”

आवाज के बन्द होतेही वह उन्ही सीढ़ियों से नीचे उतरती। अब उसे एक ऐसी माँ को खोजना था जो अपने किसी एक बच्चे से बेकार हो। वह निकल

पड़ी खोजने को, बढ़ती चली गई। पर एका एक उसके पाँव रुक गये। अब वह पीछे की ओर चलने लगी। ओह ! वह यह तो भूल गई थी। पड़ोस में ही तो उसका घन उसे मिल सकता था।

‘मुलिया’, का पति सम्पति के नाम पर उस के लिए ग्यारह बच्चे छोड़ गया था। जिन का सुबह का खाना किसी का जूठन होता और रात को सब्जी की दुकानों से बीने हुए डंठल होते। वह अपने ग्यारह बच्चे के साथ शकीला की कोठी के पिछवाड़े एक भोंपड़ी में रहती है।

शकीला उस भोंपड़ी के पिछवाड़े जा खड़ी हुई। उस ने अन्दर झाँक कर देखा कि मुलिया एक चटाई पर अपने ग्यारह बच्चों से घिरी इस प्रकार सोई है कि उस के शरीर का एक अंश भी दिखाई नहीं पड़ रहा है। मुलिया ने करबट बदली और सिमट सी गई। शकीला ने देखा कि उसे बहुत सर्दी लग रही थी। उसकी पीठ का एक अंश नंगा हो गया है। शकीला, एकाएक फुसफुसाहट से चौंक उठी।

“हे परमात्मा ! यदि एक और सन्तान दी होती तो मेरी पीठ का यह अंश भी खाली न रहता।”

अब शकीला की आँख खुल गई। वह अभी तक अपने पलंग पर झोंधी लेटी है।

आँख में हो स्वर्ग लेकिन
पाँव पृथ्वी पर टिके हों।
(बच्चन)

मौन सर्वोत्तम भाषण है। अगर बोलना है, तो
कम से कम बोलो। एक शब्द से काम चले तो वहीं
बोलो।
(महात्मा गाँधी)

अपना ही दोष ढूँढ निकालना ज्ञानवीरों का
काम है।

(स्वामी विवेका नन्द)

‘गालिब’ बुरा न मान जो कोई बुरा कहे,
ऐसा भी कोई है कि सब अच्छा कहें जिसे !
(गालिब)

उस स्वाधीनता को तिलांजलि दे दो जो पाप
की अनुचरी हों।

(रामकृष्ण परम हंस)

हिन्दी का प्रथम महाकाव्य

(पृथ्वीराज रासों का प्रामाणिकता अप्रामाणिकता)

कृष्णाधर हिन्दी आनर्स द्वितीय वर्ष

पृथ्वीराज रासों हिन्दी का सर्वप्रथम महाकाव्य है। इसके लेखक चन्द्रबरदाई दिल्ली के अन्तिम हिन्दू सम्राट् महाराज पृथ्वीराज के सामंत एवं राजकवि थे।

चन्द्रबरदाई ने पृथ्वीराज का जन्म काल १११५ में, दिल्ली गोद जाना ११२२ में, कन्नौज जाना ११५१ में तथा शहाबुद्दीन के साथ युद्ध करना ११५८ में लिखा है, परन्तु शिलालेखों और दानपत्रों के अनुसार ये सम्बन्ध ठीक नहीं हैं।

पंडित मोहनलाल विष्णुलाल पंड्या ने रासों के पक्ष समर्थन में इस बात की ओर संकेत किया है। रासों के सब सम्बन्धों में यथार्थ सम्बन्धों से ६०-६१ वर्षों का अन्तर एक नियम से पड़ता है। उन्होंने एक विचार उपस्थित किया है कि यह अन्तर भूल नहीं है अपितु किसी कारण रखा गया है। इसी धारणा को लिये हुए, उन्होंने रासों के इस दोहे को पकड़ा है:—

“एकदास सै पंचदह, विक्रम साक आनंद ।
तिहि रिपुजय पुरहरण को, भए पृथ्वीराज नरिन्द ॥”

‘विक्रम साक आनंद’ का अर्थ—अ—शून्य, और, नंद=नौ अर्थात् ६० रहित विक्रम सम्बन्ध । अब इस प्रकार यह ६० वर्ष घटाये गये। इसका वे कोई उपयुक्त कारण नहीं बता सके। इस रासों में एक

ओर दोहा इस प्रकार मिलता है:—

“एकदास सै पंचदह, विक्रमजित ध्रमसुत्त ।
त्रोतय साक पृथ्वीराज को, लग्यौ विप्र गुनगुन्त ॥

इस में भी नौ के गुप्त करने का अर्थ निकाला गया; परन्तु कितने में से नौ कम करने से यह तीसरा शक बनता है, यह कहीं रासों में नहीं है। दूसरी बात यह कि ‘गुनगुप्त’ ब्राह्मण का नाम ‘गुणगुप्त’ प्रतीत होता है।

पृथ्वीराज रासों का रचना काल क्या है। इस विषय में विभिन्न मत हैं। श्री गौरीशंकर हीराचन्द ओष्ठा ने इसे १६०० के आसपास का स्वीकार किया है। मोतीलाल मेनारिया ने इसे १७०० के बाद का स्वीकृत किया है। विजय ने “पुरातन-प्रबन्ध-संग्रह” नामक एक प्रबन्ध में “जयचन्द-प्रबन्ध” की चर्चा की है। जिस में चन्द रचित चार छप्पय उद्धृत हैं। उससे इस ग्रन्थ का रचनाकाल १५२८ स्वीकार किया जाता है। यादव राजगोपाल के राज्यकाल अर्थात् विक्रमी सम्बन्ध १८०० के आसपास “वृत्त विलास” में वंश परिचय देते हुए रासों की प्रामाणिकता पर प्रकाश डाला गया है:—

“एकलाख रासों किये, सहस्र पंच परिणाम ।
पृथ्वीराज नृप को सुजम, जाहर सकल सुजान ॥”

यह कथन इस सत्य का पोषक है कि रासों का आविर्भाव सम्बन्ध १८०० से कई शती पूर्व हो चुका था।

इस ग्रन्थ को प्रामाणिक स्वीकार किया जाये अथवा नहीं। इस ग्रन्थ के चार संस्करण प्राप्त होते हैं:—बृहत् संस्करण, मध्यम संस्करण, लघु

संस्करण एवं लघुतम संस्करण। प्रथम बृहत् संस्करण प्रामाणिक है।

गौरीशंकर हीराचन्द ओझा जी, डा० बूलर मैग्मिन तथा मुंजी देवीप्रसाद इन सब के विचार से यह अप्रामाणिक है। जयानक के आधार पर जो तथ्य हमें प्राप्त होता है इस प्रकार है :—

आबू पर्वत के राजा जेन और सलग बताये जाते हैं जिनका तात्कालिक शिलालेखों में कोई उल्लेख नहीं मिलता है। वास्तव में उस स्थान के राजा दारावंश के परमार हैं। उनका भी इस ग्रन्थ में कोई उल्लेख नहीं है। परन्तु उसके अतिरिक्त दो ऐसे व्यक्ति हैं जो उस समय नहीं थे। रासों के कथानुसार एक राजा भीमसेन है जो पृथ्वीराज के बाद भी कई वर्षों तक जीवित था। शहाबुद्दीनगौरी का पृथ्वीराज के द्वारा मारा जाना गलत है। पृथ्वीराज की बहन का विवाह समरसिंह से हुआ, परन्तु समरसिंह पृथ्वीराज का समकालीन नहीं था। इस ग्रन्थ के सन् और सम्बन्ध ऐतिहासिक दृष्टि से समीचीन नहीं हैं। यह ग्रन्थ भाषा की दृष्टि से जाली है। इस में कुछ अपभ्रंश तथा कुछ प्राकृत के रूप मिलते हैं। इसलिये यह ठीक नहीं।

इसके रचनाकार कवि चन्दबरदाई नहीं अपितु चन्द्रक कवि है। वास्तव में चन्दबरदाई कवि दूसरी अथवा तीसरी पीढ़ी में हुआ होगा। डा० मुनीति कुमार चटर्जी ने इसकी तीन भाषायें स्वीकार की हैं :—प्राकृत—पिंगल—अरबी-फारसी। प्राकृत पर देखा जाय तो इस ग्रंथ को पंद्रहवीं शताब्दी का स्वीकार किया जाता है।

डा० हजारी प्रसाद द्विवेदी जी लिखते हैं कि बाबू रामनारायण को विकटोरिया नामक हाल से एक पुस्तक मिली है; जिस में यह लिखा हुआ था कि इसके छन्द बिखरे हुए मिलते हैं। एक छन्द मिला

भी है उससे भी यही ज्ञात होता है कि इस के छन्द बिखरे हुए हैं। इसका संकलन राजा अमर सिंह ने किया। यह संकलन सत्रहवीं शताब्दी से पूर्व हुआ है।

मुनिजिन विजय में चार छन्द मिले हैं। इन छन्दों की भाषा उन्नीसवीं शताब्दी की भाषा है। यह चार छन्द उन्नीसवीं शताब्दी के हैं। उपलब्ध रासों मूल रूप की रचना नहीं है। उस समय सम्वाद के रूप में लिखा जाता था जैसे विद्यापति की 'कीर्तिलता' यह रासों शुक-शुकी संवाद के रूप में मिला है :—

“कहे शुक-शुकी ममभ लो नीद न आवे मोहि।
रथ निखारे चन्द करि, कथ इक पुछूँ तोहि ॥

रासक लिखने की परम्परा उस समय अधिक थी। इस महान् ग्रंथ में ढाई हजार से अधिक पृष्ठ हैं। इतना महान् ग्रंथ होने के कारण इसका प्रकाशन बहुत दिनों तक न हो सका। सर्वप्रथम 'रायल एशियाटिक सोसायटी' ने इसका प्रकाशन करने का विचार किया। परन्तु डा० बूलर ने इस ग्रंथ की प्रामाणिकता में अविश्वास करते हुए इसे छपने न दिया। अन्त में इसका प्रकाशन नागरी-प्रचारिणी सभा ने किया। अभी तक इस ग्रंथ की निम्नलिखित प्रतियाँ ही प्राप्त हैं :—

वेदले की प्रति, रायल एशियाटिक सोसायटी में सुरक्षित कर्नल टाइ की प्रति, कर्नल कालफील्ड की प्रति, बोदलियन की प्रति, आगरा कालेज की प्रति। ये पाँचों प्रतियाँ प्रामाणिक मानी गई हैं।

इसके अतिरिक्त ब्रीकानेर राज्य में पृथ्वीराज रासों की दो हस्तलिखित प्रतियाँ और हैं :—

- (१) पृथ्वीराज रामो कवि चन्द विरचित
(हस्तलिखित प्रति न० ३१)

(२) पृथ्वीराज रासो कवि चन्द विरचित
(हस्तलिखित प्रति न० २४)

मोतीलाल मेनारिया ने राजस्थान में हिन्दी के हस्तलिखित ग्रंथों की खोज की। प्रथम भाषा में नौ प्रतियों का उल्लेख किया गया है।

बाबू श्याम सुन्दर दास ने इसकी प्रामाणिकता के लिए बहुत कुछ लिखा है। उनका कथन है कि पृथ्वीराज, जयचन्द कालिजर के राजा परमारदेविका के विषय में प्राप्त दानपत्र और शिलालेख एक दूसरे की पुष्टि करते हैं। श्यामसुन्दर दास ने इसे प्रामाणिकसिद्ध करने की बहुत चेष्टा की है। दूसरी ओर विद्वानों ने इसे एक मात्र अप्रामाणिक सिद्ध किया है। यहाँ तक कि सर जार्ज ग्रियर्सन भी इसके सम्बन्ध में निश्चित मत नहीं रखते। उनके विषय में वे कहते हैं कि यदि यह ग्रंथ प्रामाणिक है तो यह भारत के इस भाग विशेष का तत्कालीन इतिहास है। यद्यपि यह ग्रंथ संदिग्ध स्वीकार किया जाता है तथापि सच बात तो यह है कि महाभारत की भांति इसमें इतने अंश प्रक्षिप्त हैं कि वास्तविक ग्रंथ में से क्षेपकों को अलग करना असम्भव है। अतः पृथ्वीराज रासों की प्रामाणिकता के विषय में भी दो मत हो गए हैं :—

(१) श्री मुरारीदान और श्यामलदास ने रायल एशियाटिक सोसायटी के जनरल में रासो की प्रामाणिकता के विषय में संदेह प्रकट किया था उनके मत से सहमत होकर और और पृथ्वीराज विजय की सामग्री से विश्वस्त होकर ही डा० बूलर ने रायल एशियाटिक सोसायटी के रासों का प्रकाशन स्थगित करा दिया था। मुन्शी देवीप्रसाद ने भी रासों शीर्षक से शंका प्रकट की और ऐतिहासिक महत्त्व से शून्य बतलाया। श्री गौरीशंकर हरीचन्द ओभा पुरातत्व के आचार्य समझे जाते हैं। उन्होंने भी

पृथ्वीराज रासों का 'निर्माण काल' शीर्षक लेख लिखकर पृथ्वीराज रासों की अप्रामाणिकता सिद्ध की है।

(२) श्यामसुन्दरदास और मिश्रबन्धु इसे जाली नहीं मानते। उसका समय निर्धारित करते समय ओभा जी लिखते हैं "महाराणा कुम्भकर्ण ने वि० स० १५१७ में कुम्भलड़ के किले की प्रतिष्ठा की और वहाँ के मामादेव (कुम्भस्वामी) के मंदिर में बड़ी ८ शिलाओं पर कई श्लोकों का एक विस्तृत लेख लिखवाया जिस में मेवाड़ के उस समय तक के राजाओं का बहुत कुछ वृत्तांत दिया है उसमें समरसिंह के पृथ्वीराज की बहन पृथा से विवाह करने या उसके साथ शहाबुद्दीन की लड़ाई में मारे जाने का कोई वर्णन नहीं है। विक्रमी संवत् १७३२ में राणा रणजीत सिंह ने अपने बनवाये हुए राजसमुद्र तालाब के बाँध पर पच्चीस बड़ी-बड़ी शिलाओं पर एक महाकाव्य खुदवाया जो अब तक विद्यमान है। उसके तीसरे सर्ग में लिखा है कि समरसिंह ने पृथ्वीराज की बहन पृथा से विवाह किया और शहाबुद्दीन के साथ लड़ाई में वह मारा गया, जिसका वृत्तांत भाषा के 'रासो' नामक पुस्तक में विस्तार पूर्वक लिखा हुआ है।" (राज प्रशस्ति महाकाव्य-सर्ग २)..... निश्चित है कि रासों विक्रमी संवत् १५७० और १७३२ के बीच किसी समय में बना होगा।

यह अप्रामाणिक रचना है या कुछ चन्द के छन्द भी इसमें हैं। अब तक इसे जाली माना जाता था आज की खोजों से यह सिद्ध हुआ है कि यह उस समय के कवि थे। यह लोक कथा-काव्य है। लेखक चन्दबरदाई पृथ्वीराज के सामन्त मखा और राज-मित्र थे, पृथ्वीराज के चरित्र का वर्णन जिसमें युद्धों और विवाहों के साथ-साथ सम्बन्धियों का

वर्णन भी किया गया है। उसकी भाषा में नाना प्रकार की भाषा का संमिश्रण है। कहीं प्राचीनता और कहीं नवीनता है। प्राचीन काल में प्रचलित सभी छन्द हैं। इसमें मुख्य वीर रस है और शृंगार रसगोप्य है। घटनायें अनैतिहासिक हैं। इसमें जो

तिथियाँ हैं वह भी अप्रामाणिक हैं। नृध्वीराज की बहन समरसिंह से व्याही गई परन्तु यह उसके बहुत समय बाद की घटना है। इस प्रकार से यह अप्रामाणिक ग्रंथ है।

प्रतीक्षा

[योगराज, बी० ए० सी० द्वितीय वर्ष]

भटकी-भटकी,
उदास सी,
प्रियतम की राह पर,
व्याकुल,
अटकी-अटकी,
प्यासी,
निरखने को आतुर,
निगाहें—
खोजती,
मचलती बढ़ती,
सतन दूरी तक,
प्रियतम की छाया।
मासों,
आह भरी।
इतने समय से,
काजल लिये,
अश्रु-कण,
कपोलों पर,
लीक लगा,

टीस उठा,
उर में,
आते कण्ठ तक।
छटा यौवन की,
बिखरे केश।
कल्पना में,
उड़ी जाय,
पिया-देश।
जाल बिछा
मस्तिष्क में,
विचारों का,
तूफान भरा
उर अन्तर में,
सोच-सोच कर,
एक ही धुन में,
हिरनी सी आँखें,
पथरा गई हैं।
उनकी प्रतीक्षा में ॥

प्रतीक्षा

प्रेम लता प्रैप आर्ट्स

“फिर वही बिजली की चमक और बादल की गरज सुनाई दी।” बड़बड़ा कर मालती ने अपने छः वर्षीय बालक को छाती से लगा लिया। आज तीन दिन से राजकुमार ने आँखें न खोली थी। राजकुमार—हाँ राजकुमार ही तो था उसका नाम। भौपड़ी का राजकुमार, माँ की गोदी का राजकुमार चीथड़ों में लिपटा हुआ राजकुमार। न जाने मालती ने अपने इस नन्हें शिशु का नाम राजकुमार क्यों रखा था? वह राजकुमार तो अवश्य था पर बिना किसी राज्य के। बिजली कड़क रही है और मालती अपने राजकुमार के लिए संसार के राजा से प्रार्थनाएं कर रही है। बिजली फिर चमकी और राजकुमार ने अपनी लाल-र आँखें खोल दीं।

वह बड़बड़ाया, “माँ! कल तो पिता जी आयेंगे न?”

“हाँ बेटा आयेंगे” मालती ने भरे हुए कण्ठ से उत्तर दिया।

“माँ सब के पिता तो रोज आते हैं और उनके लिए मिठाइयाँ लाते हैं पर मेरे पिता तो एक दिन भी नहीं आये” (माँ के गले से लिपट कर), माँ बताओ न, पिता जी कल जरूर आयेंगे न?”

क्या उत्तर दे मालती इन अबोध प्रश्नों का? इन प्रश्नों का उत्तर तो गोपा भी न दे सकी थी। फिर अनपढ़ मालती किस प्रकार कहे कि उसके पिता तो उसके पैदा होने से पूर्व ही उससे रुठ कर चले गए थे। फिर भी अपने हृदय पर काबू करती

हुई वह बोली, “सो जा मेरे लाल तुझे बुखार चढ़ रहा है”। वह अपने लाल को सुलाने के लिए लोरी गाने लगी। पर माँ को बीच में टोकते हुए अधीरता से राजकुमार बोला, “माँ कल पिता जी जरूर आयेंगे, मेरे लिए मिठाई लायेंगे। माँ! दिनेश और कल्लू कह रहे थे कि वह पांच-पांच रुपयों के पटाखे छोड़ेंगे।”.....और हाँ, माँ तू जो ये फटी हुई धोती बांधती है, पिता जी से कह कर मैं तेरे लिए प्रद्युम्न की माँ की साड़ी की तरह की साड़ी मंगवाऊँगा। माँ! तुम लोगों के जूठे वर्तन मत साफ करना”। (हवा के कारण दरवाजा कुछ उटकता है।)

राजकुमार माँ की गोद से उछल कर, “माँ! पिता जी आ गए।”—कह कर बाहर जाने को होता है पर मालती उसे खींच लेती है और आँखों में आंसू भर कर कहती है कि तू सो क्यों नहीं जाता?”

“माँ यह क्या! तुम तो रो रही हो, (माँ के आंसू पोंछते हुए) “जब कभी मैं पिता जी का नाम लेता हूँ तो तुम रोने क्यों लगती हो? अच्छा अब मैं ऐसी बात कभी न कहूँगा। पर मेरी अच्छी माँ! इतना तो बताओ कि पिता जी कल आयेंगे न?”

उत्तर था, “हाँ बेटा आयेंगे, अब तू सो जा” बालक माँ की गोद में सो जाता है। मालती उसे अपनी फटी धोती के आंचल से ढक लेती है।

मालती अपने प्राणप्यारे की अन्तिम निशानी को कितने यत्न से सुरक्षित रख रही है। स्वयं एक समय

भोजन करती हैं परन्तु अपने राजे को दोनों समय खिलाती है। वह स्वयं एक फटी धोती में गुजारा करती है परन्तु अपने लाल के लिए दो कमीजें और दो पायजामे अवश्य रखती। अपने लाडले के लिए आज वह लोगों के घर उनके जूठे बर्तन साफ करती, भाड़ू देती, उनके गन्दे कपड़े साफ करती है और अपने स्वामी को दिए हुए अन्तिम वचन का पालन कर रही है।

अचानक राजकुमार बोला, “मा मेरे पिता जी का नाम क्या है? देखो न यह दिनेश मुझे छेड़ रहा है”। तेज़ ज्वर की बड़बड़ाहट ज्वर में गायब हो गई। परन्तु बालक के मुँह से निकले शब्द मालती के कानों में संकड़ों हथौड़ों की भांति पड़ने लगे। उसकी आंखों से आंसू भरने लगे और वह अतीत के स्वप्नों में खो गई।

कितने हसीन थे वह क्षण जब कि मालती का विवाह हुआ था। पं० रामचरण के द्वार पर शहनाइयाँ बज रही थीं। मालती के भाग्य की सभी प्रशंसा कर रहे थे। वह आज एक जमींदार की बहू बनने जा रही थी। कोई इधर जाता तो कोई उधर। किसी को सिर खुजलाने की भी फुरसत न थी। मालती के पास बैठी हुई सहेलियाँ उसे छेड़ रही थीं। पर दुलहन मालती पत्थर की तरह गुमसुम बैठी थी।

रेखाने शरारत से कहा, “हाँ, देखने में तो बड़ी गुमसुम सी बैठी है जैसे मैका छोड़ने को इनका जी ही नहीं चाहता, पर मन में चाहे कह रही हो कल की जाती आज ही जाऊँ तो अच्छा है।”

इतने में ही बारात आ गई। शोर होने लगा। फिर संगल गान हुआ, जयमाला पहनाई गई और भाँवरे होने लगे। पं० जी ने

मालती का हाथ एक अपरिचित युवक के हाथों में दे दिया और वधू मालती अपने वर अजीत के साथ पतिगृह में आ गई। यहाँ उसे सब कुछ मिला। सास की मीठी-मीठी भिड़कियाँ नन्द के मीठे-मीठे प्यार भरे ताने, देवरो का हंसी मजाक और सबसे अधिक मिला उसे अपने पति का प्यार। उसका पति अजीत स्वस्थ युवक था। कद छः फुट के करीब। हटा कटा और इन सबसे अधिक चरित्रवान था। दिन हंसी-खुशी में बीतते गए। किन्तु कहते हैं कि सुख के बाद दुःख के दिन भी आते हैं। सास, नन्द जिन के प्यार को वह मां और बहनों का प्यार समझे बैठी थी, क्या वह सच था! उसने यह कभी न सोचा था कि उसकी जीवन नैया का आधार एक मात्र केवल उस का पति अजीत है, बाकी सब छल है, माया है। परन्तु हाँ, दुर्दैव! अजीत को निमोनिया हो गया और मालती की दो वर्षों से सींची हुई हरी-भरी फुलवारी पर वज्रपात किया दीनों के नाथ भगवान् ने और दो ही दिनों में उसके अजीत को अपने पास बुला लिया।

उस समय मालती गर्भवती थी पर सब कुछ जानते हुए भी सास उसे ताने देने लगी, “न जाने कौन डाइन हमारे पल्ले पड़ गई है कि दो ही वर्षों में मेरे पुत्र को खा गई।”

समाज भी कितना कठोर है। उस अभागी की वहाँ बात सुनने वाला कोई न था। भला अजीत उसकी सास का बेटा था तो उसका भी तो पति था। उसके जीवन का एकमात्र सहारा, उसकी आशाओं का केन्द्र। वह अपने ही हाथों कैसे अपने जीवन को नष्ट कर देती। उसे अपने पति के अन्तिम शब्द याद आये जब उन्होंने अपने शिथिल हाथों में मालती के हाथ ले कर कहा था,—“माला, मेरे बाद तुम दूसरा विवाह कर लेना। तुम अपने जीवन

कौं व्यर्थ नष्ट न करना । परन्तु मेरे बच्चे का वैसा ध्यान रखना जैसा कि मेरा रखती हो ।”

और माला ने अजीत के होठों को अपने हाथों से बन्द करते हुए कहा था, “तुम शीघ्र ही अच्छे हो जाओगे, फिर अपनी आंखों से अपने बच्चे को देखोगे ।”

कुछ रुकता हुआ अजीत बोला, “भूटे दिलासों से क्या होगा माला ? आज डाक्टर भी जवाब दे गया है ।”

और एकाएक अजीत की सांस उखड़ने लगी और वह मालती का हाथ अपने हाथों में लिए हुए इस संसार से, प्यारी मालती से और होने वाले बच्चे से मुख मोड़ कर चला गया ।

मालती का संसार उजड़ गया और अचानक विपत्तियों का पहलू टूट पड़ा बेचारी मालती के सिर पर । एक दो महीनों में वह अजीत के बच्चे की मां बनने वाली थी पर फिर भी वह घर का सारा काम किया करती थी । चौका-बर्तन करना, घर भर में झाड़ू लगाना और गन्दे कपड़े साफ करना । इसके अतिरिक्त धान कूटना, चक्की पीसना, कूयें से जल लाना । इस पर भी कोई उससे सीधे मुँह बात न करता और नौकर-चाकर भी उसकी बातों का ध्यान न देते थे जैसे मालती ही उनकी नौकर हो । जिस दिन राजकुमार पैदा हुआ था, कितने कलंक लगाये थे इस कठोर समाज ने उस पर । उसे यहाँ तक कह दिया था कि विधवा के घर लड़का पैदा हो यह कैसे सम्भव है और उसे जाति से बाहर कर दिया था । और उसे अपना पतिगृह भी छोड़ना पड़ा था । दूसरे गाँव के एक हरिजन ने इस विपत्ति में मालती की सहायता की थी । लोग उसके हाथ का पका खाना भी न खाते थे । उसे कुएं से जल भरने की भी आज्ञा न थी ।

समय व्यतीत होता गया और स्मृतियाँ धुंधली पड़ती गई । अब वह अपने पति के गाँव से कुछ दूर दूसरे गाँव में रहती है । अपने नन्हें बालक को लिए हुए अब तक किसी तरह पेट काट कर अपने राजकुमार को पाल रही है । परन्तु भगवान को भी उस पर दया नहीं आती जो उसको गोद से उसके लाल को छील रहे हैं । आज अगर राजकुमार मर भी जाए तो उसके शव को ढांपने के लिए उसके पास कफ़न खरीदने को भी पैसे न थे । भाग्य के इस चक्र को देखते हुए न जाने कब मालती सो गई ।

रात बीत गई । स्फूर्ति का नया संदेश ले कर दिन आया । लोग अपने घरों की सफाई कर रहे हैं तो कोई घर सजाने के लिए तेल, रई, दीये आदि खरीद रहे हैं । बच्चे खेल कूद रहे हैं । दिन ढल रहा है पर मालती सो रही है इन सब बातों से बेखबर अपने नन्हें राजकुमार के साथ । उसकी चेतना तब जगी जब हवा के भोंके से दरवाजा खटका और राजकुमार नींद में ही पागलों की तरह उठ कर किवाड़ के पास जा कर, कह उठा, “पिता जी आप आ गये” ।

मालती चौकती है राजकुमार के स्वर से । दरवाजा खुलता है और राजकुमार लड़खड़ा कर वही बैठ जाता है—“मां पिता जी तो नहीं आये । तुमने कहा था कि कल आयेंगे पर अब तो रात भी हो गई है वह अभी तक नहीं आये । मां ! वह कहाँ गए हैं कि अभी तक लौट कर नहीं आये ।”

मालती दिल को कठोर करके बोली—“बेटा ! वह भगवान के पास गए हैं और अब कभी न आयेंगे ।”

सहसा राजकुमार उठ कर बाहर चला गया । मालती ने पूछा है—“कहाँ जा रहे हो बेटा” ? “मां ! मैं भी भगवान के पास जा रहा हूँ” । कहते

कभी आप लोगों ने दिल में विचारा

कल्याणचन्द्र जैन (बी० एस० सी० आनर्स मैथेमेटिक्स द्वितीय वर्ष)

कभी आप लोगों ने दिल में विचारा,
कभी उस पुरातन का है ध्यान धारा ।
कभी अपने पुरखों का देखा है टेवा,
कि हम किस घराने के थे नाम-लेवा ।

उसी संस्कृति की है हम-तुम निशानी,
न जग में कहीं भी जो रखती थी सानी ।
उसी गोद में तुम भी खेले हो भाई,
भरी जिसने जग की नसों में भलाई ।

जो कंधे से कंधा मिलाकर बढ़े थे,
जो तूफान में पर्वतों से अड़े थे ।
कदम डगमगाने न पाते थे जिनके,
निष्ठावर था आलम उसी संगठन पे ।

मगर आज उसकी दशा दूसरी है,
घृणा-ईर्ष्या आज उसमें भरी है ।
कि जलने की अग्नि में सब जल रहे हैं,
कि भगड़ों की गर्मी में सब गल रहे हैं ।

न भाई का भाई से है कोई नाता,
जो बन भाई आता वही लूट जाता ।
न भाई है भाई की करता भलाई,
छुरों से है होती दिलों को सफाई ।

मज्जे की ये बातें भी सुन लीजिएगा,
जरा ध्यान इस ओर भी दीजिएगा ।

कि हर आदमी का यही है बताना,
कि कैसा बुरा आ गया है जमाना ।

यही एक दूजे से सब कह रहे हैं,
“कि नफरत की ज्वाला में सब दह रहे हैं।
यहाँ पर किसी से भी न प्यार करना,
यहाँ पर किसी पर न आभार करना ।

न कृतज है दीख पाता जगत में,
है कोई नहीं काम आता जगत में ।”
भले आदमी उनको यूँ न सिखाओ,
उन्हें पट्टियाँ इस तरह न पढ़ाओ ।

उन्हें तुम बुराइयों से बचना सिखाओ
बिना बात जग को न दोषी बताओ !
न तुम इस दशा से भगे दूर जाओ,
मगर इस दशा को परे को हटाओ ।

अधिक और तुम क्यों हो कांटे बिछाते,
जले पर कटे पर नमक क्यों लगाते ।
नहीं सोचते कि ये कैसे हुए हैं,
ये कांटे हमारे ही बोए हुए हैं ।

अगर छल-कपट में कभी हम न पड़ते,
अगर फूट के बश कभी हम न लड़ते ।
भावना प्रेम की धार कर के जो बढ़ते,
तो दिन ये हमें देखने ही न पड़ते ।

विनय तथा रमेश ने अत्यन्त लगन के साथ बी० ए० पास कर लिया था और रानी अभी प्रथम वर्ष में ही थी। विनय के पिता का, एक सरकारी अफसर होने के नाते समाज के कई कर्णधारों से अच्छा सम्बन्ध था। अतः रमेश और विनय को भी नौकरी मिलते देर न लगी।

रमेश ने विनय के घर के पास ही एक छोटा सा घर किराये पर ले लिया और अपनी मां के अतुल स्वात्सल्य को प्राप्त करता हुआ वहीं सुख-पूर्वक जीवन निर्वाह करने लगा।

रानी और रमेश की आत्मीयता तथा स्नेह भी अब प्रेम में परिवर्तित हो गया था। वे वचन के माथी अब यौवनावस्था के साथी भी बन चुके थे। रानी अपने हृदय में उसे सदैव के लिये स्थान दे चुकी थी। रमेश ने भी उसे अपनी जीवन-संगिनी बनाने का निश्चय कर लिया था। और एक दिन दोनों ने अपने हृदय के भावों को एक दूसरे से व्यक्त कर दिया था तथा आजीवन साथ देने का प्रण कर लिया। रमेश ने कहा कि वह रानी को उसके पिता से अवश्य मांग लेगा और वह इसी अवसर की प्रतीक्षा में था।

परन्तु विधाता को उनका यह सम्बन्ध स्वीकार न था। रानी की मां उनके हृदय के भावों से अनभिज्ञ रही और विनय ने भी उस ओर कुछ ध्यान न दिया। वह तो उनके प्रेम को भाई-बहिन का प्रेम समझता था। और शायद यही कुछ होना भी था।

अब वह समय आ गया जब परिवार के प्रत्येक व्यक्ति के लिये एक युवती कन्या चिन्ता का कारण बन जाती है। रानी के मां-बाप भी उसके हाथ पीले करने के लिये चिन्तित हो उठे। अब प्रत्येक समय उसके लिये योग्य वर ढूँढने की फिकर में रहते।

परन्तु रानी सामाजिक बन्धनों से बंधी थी। इस निष्ठुर समाज के सिद्धान्तों को वह तोड़ न सकती थी। हिन्दू रीति रिवाजों के अनुसार वह अपने विवाह के विषय में कुछ बोल न सकती थी, जबकि उसे ही अपने भावी जीवन-साथी के हाथों में अपने इस जीवन को समर्पित कर देना है। फिर भी उसे कुछ कहने का अधिकार नहीं।

एक दिन साहस बटोर कर उसने मां से कह ही तो दिया :—

“रमेश कितना अच्छा है, मां।”

परन्तु मां इस वाक्य के पीछे छिपे उसके हृदय के भाव को स्पष्ट रूप से समझ न सकी और कहा—

“बहुत अच्छा है तेरा ‘भइया’।”

मां के मुँह से ‘भइया’ का शब्द निकलते ही रानी चौंक पड़ी। वह अत्यन्त विचलित हो उठी। उसने चाहा कि वह कह दे कि मां यह तुम क्या कह रही हो। परन्तु उसकी जवान बन्द थी। वह अपने को सम्भाल न सकी विस्तर पर गिर पड़ी और फफक फफक कर रोने लगी। उसका मन अत्यन्त उद्विग्न था। उसने भोजन न किया। रात को सोने गई परन्तु उसके नेत्रों में नींद कहां। अब वह क्या करे क्या न करे। जिस मुख से उसने रमेश को अपना स्वामी कहा है उसी से उसे भैया कैसे कहे। मां ने तो उसे उसका भाई ही माना है इसलिये तो रमेश के घर जाने की स्वतन्त्रता दे रखी थी। क्या वह मां के साथ विश्वासघात करे? यदि नहीं तो जब रमेश मुनेगा कि मैंने उसे अपना भाई स्वीकार किया है तो उसके कोमल हृदय को कितना धक्का लगेगा। वह उसके निश्छल प्रेम को कैसे ठुकराये फिर उसका मन विद्रोह कर उठता नहीं वह अपनी मां से स्पष्ट शब्दों में कह देगी कि वह रमेश के सिवाय अन्य

किसी से विवाह न करेगी। परन्तु अपनी उच्छ्व-लता को किस प्रकार व्यक्त करे, इतना उसमें साहस नहीं था। वह रमेश की याद में तड़प उठती और अन्त में उसने अपने हृदय को कठोर बनाया। उसने दृढ़ निश्चय कर लिया कि वह न समाज के सिद्धान्त को तोड़ेगी, न मां से विश्वासघात करेगी। परन्तु मां के मुख से निकले भैया शब्द का अपमान न कर, उस छोटे से अत्यन्त पवित्र तथा प्रिय शब्द पर अपने प्रेम को न्यौछावर कर देगी।

दूसरे दिन रक्षा बन्धन का त्यौहार था। रानी का किसी भी कार्य में मन न लग रहा था। उसने अनमने मन से विनय को राखी बांधी। वह आज रमेश से भी न मिल सकी। मिले भी तो कौन सा मुँह लेकर। अत्यन्त साहस के साथ उसने एक रेशम की डोरी उठाई और रमेश के घर की ओर चल दी।

आज रानी को आया न देख कर रमेश का मन भी अत्यन्त व्यग्र हो उठा। उसका समय काटे न कटता। अतः वह उठा और रानी के घर की ओर चल पड़ा। वह आज उससे अवश्य कह देगा कि रानी तू देर न किया कर तेरे बिना मन न जाने कैसा होने लगता है। मार्ग में दूर से ही आती हुई अपनी हृदय स्वामिनी को देख कर उसका मन प्रसन्नता से प्रफुल्लित हो गया।

वह झट से रानी के पास पहुँचा परन्तु उसकी आंखों में आसू देख कर वह ठिठक गया।

रानी ने भारी स्वर से कहा...

“रमेश मुझे अपना हाथ दो।”

“मैंने कब तुम्हें मना किया। यह हाथ तो क्या यह शरीर भी अब तेरा है। तू रोती किस लिये है

रानी। यह लो और अपना हाथ दो। आज मैं इसीलिए तो पिता जी के पास जा रहा था, आज हम एक बन्धन में बंध जायेंगे रानी!” कहते हुए रमेश ने अपना हाथ बढ़ा दिया।

परन्तु यह क्या! रानी के हाथ में रेशम की डोरी देख उसका सारा शरीर शिथिल हो गया। बढ़ा हुआ हाथ वहीं रुक गया। वह रानी से इस प्रेम की आशा न रखता था।

रानी उसके पैरों पर गिर पड़ी। और कहा—

“रमेश! मां तुम्हें मेरा भैया मानती है, मैं मां को धोखा नहीं दे सकती, रमेश! और वह फूट-फूट कर रोने लगी।

रमेश की आंखों के आगे अन्धेरा छा गया उसका हृदय उसके वश में न रहा। जी चाहा कि वह रानी को पटक दे कि तूने मेरे हृदय का अपहरण कर मुझ से विश्वासघात किया। वह रुका नहीं। उल्टे पांव लौट पड़ा, उल्टे मार्ग की ओर। उसे अपने घर की दिशा का भी ज्ञान न रहा। मन में कहता जा रहा था—

“रानी! मुझे यह स्वीकार नहीं। तूने पहले अपनी ओर क्यों आकर्षित किया! क्यों तू मेरे मार्ग में आई?”

रानी उसे लौटते हुए देख रही थी। विचारों की उधेड़ बुन में उसका पांव पत्थर से टकराया और वह पास ही के नाले में लुढ़कता हुआ जा गिरा। रानी को अपने तन की मुध न रही। वह भागी चित्लाती हुई—“रमेश मुझे माफ कर दो रमेश!.... और उसके शरीर पर जा गिरी, रोती रही।

रमेश के हृदय पर गहरा आघात लगा था और रक्त बड़े वेग से उसके शरीर से निकल रहा था।

उसका श्वास जोरों से चल रहा था। कुछ देर के पश्चात् रमेश को होश आया और अत्यन्त दीन स्वर में बोला—

रानी केमुख पर प्रसन्नता की रेखा खिंच उठी। उसने भट से राखी बांध दी।

“भइया! तूने मेरी राखी की लाज रख ली।”

“कौ...न! रा...आ...ती! रा.....खी बांध दो बहि...न!”

इतना कह कर वह उसके शरीर से लिपट गई। परन्तु रमेश का जीवन दीप बुझ चुका था।

“गुजरा हुआ जमाना”

योगेशचन्द्र शर्मा बी० ए० (प्रथम वर्ष)

आता है याद मुझको, वह स्कूल का जमाना,
बचपन की वह कहानी बचपन का वह फसाना।

अपनी शरारतों पर अपनी ही गलतियों पर,
हर वक्त डांट सहना हर वक्त मार खाना।

धंटों खड़ा ही रहना, वह बेंच पर हमारा,
फिर कभी शरारतों से अपनी न बाज आना।

जाने को दिल न चाहे, जो स्कूल को हमारा,
'डेडी' के डर से जाकर क्लासों से भाग आना।

छुट्टी के वास्ते ही, बुद्धि से काम लेना,
ठंडा बुखार होने, सर दर्द का वहाना।

खुश किस्मती से जिस दिन, आए न मास्टर ज,
कक्षा में अपनी उस दिन बातें बहुत बनाना।

प्रतीक्षा

शेष पृष्ठ १८ का

कहते राजकुमार का निर्जीव शरीर एक ईंट से ठोकर खा कर गिर पड़ा। जैसे उसके प्राण पहेरु अपने प्यारे पिता से मिलने के लिए ऊंचे बहुत ऊंचे भगवान के पास उड़े जा रहे हों।

लोगों के घर में दीवाली मनाई जा रही थी।

घर-घर में दीपक जल रहे थे पर मालती की भौंपड़ी का बुझा दीपक उसकी गोद में विश्राम कर रहा था। कौशल्या ने आज के दिन अपने बेटे राम को चौदह वर्ष बाद पाया था। पर आज के दिन मालती की गोद हमेशा के लिए सूनी हो गई।

“अब मैं चली”

कमलकिशोर गोस्वामी बी० ए० ऑनर्स द्वितीय वर्ष

दूर सामने जो खिड़की दृष्टिगत हो रही है एक समय था, यहाँ प्रकाश टिमटिमाता था। पतंगे उस प्रकाश में मण्डराते हुए दिखाई पड़ते थे। परन्तु, इस समय वहाँ रात्रि के घोर अन्धकार के अतिरिक्त और कुछ दिखाई नहीं पड़ रहा है। हाँ, एक लड़की इस खिड़की में बैठी हुई है; होगी कोई बीस-बाइस की। उसका चेहरा चाँद की किरणों से चमचमा रहा है। चाँद के शीतल व शुभ्र प्रकाश में रानी का अंग-प्रत्यंग स्पष्ट दिखाई दे रहा है। उसकी ठोड़ी पर का काला तिल चाँद में पड़े चिन्ह से सदृशता प्रकट कर रहा है। चाँद की पतली-पतली चाँदी की तारों की सी किरणों, जो खिड़की के मार्ग से कमरे में प्रवेश कर रही हैं, एक कोने में पड़े पलंग को दाईं ओर तकिए के पास एक छोटा टेबुल पड़ा है। इस पर तीन-चार शीशियां पड़ी हुई हैं। इनमें जो रंग-विरंगा द्रव पड़ा है, ऐसा लगता है दवा ही होगा कमरे में अभी तक निस्तब्धता है।

कुछ देर की चुप्पी के पश्चात् एकाएक पलंग पर किसी के हिलने के साथ-साथ कराहने की आवाज आती है उहँ-उहँ, हाय-हाय,.....। रानी चौंक कर पड़ती है। खिड़की से उठ पलंग के पास जाकर मधुर, किन्तु धीमे स्वर में पुकारती है—

‘हैं, हैं’ माँ ! तुम जाग गई?’ (फिर माँ के वक्षस्थल पर सिर रख कर रोते हुए स्वर में)

‘माँ ! तुम कितनी अच्छी हो माँ ! बहुत अच्छी मैं तुम्हें कभी नहीं जाने दूंगी !

(भुर्रियों से भराहुआ माँ का चेहरा चाँद के प्रकाश में दमकता है।)

‘रनो,.....थोड़ा पानी..... हाँ हाँ थोड़ा सा पा.....नी ई ई ई ई.....।’

भट से रानी उठती है और बावर्चीखाने में से एक बर्तन में पानी लाती है। धीमें स्वर में पुकारती है—

‘माँ ! लो पानी।’

माँ चुप रहती है। रानी फिर पुकारती है, जरा ऊँचे स्वर में—

‘माँ, ओ माँ, पानी ले आई हूँ। उठती क्यों नहीं ? प्यास नहीं है क्या ?’

माँ फिर भी चुपचाप लेटी रहती है।

माँ फिर बेहोश हो गई है। सुबह थोड़ा सा दूध पीने के उपरान्त वह अब इतनी रात गए होश में आई थी परन्तु, दो शब्द कह कर फिर बेहोश हो गई है। रानी कुछ देर तक चुपचाप उसे देखती रहती है माँ अपना कोई अंग नहीं हिला रही है। आँखें भी ज्यों की त्यों खुली पड़ी हैं। यह

देख कर रानी के नेत्र सजल हो उठे हैं। उसकी आंखों में आंसू निकल-निकल कर मां के गालों पर पड़ते हैं। इन आंसुओं ने मां पर ऐसा असर डाला जैसे ठण्डे पानी के छीटे किसी बेहोश मनुष्य पर पड़े हों। वह होश में आ गई। मां की आंखें भपकते ही रानी के उदास चेहरे पर मुस्कराट की रेखा दौड़ गई। वह प्रसन्नता से पुकार उठी—

‘मां, मेरी अच्छी मां, तुम बहुत अच्छी हो ! बहुत प्यारी, हां बहुत प्यारी ! तुम मुझे छोड़ कर नहीं जाओगी न ?’

‘मां ने फिर पानी मांगा—

‘बेटी, रानी, पानी नहीं लाई..... क्या ?’

‘लाई हैं मां, यह देखो,’ रानी ने बड़े प्यार से प्रसन्नता के स्वर में कहा।

मां ने दो घूँट पानी पीया फिर बोली—

‘तू तो आखिरी समय मेरे पास है, बेटी रानी, तुम बहुत अच्छी बेटी हो। अनिल तो जब का गया है.....’

फिर गला रूँध जाता है और खांसी आती है—
खाओं, खाओं, ऊँ। रानी पानी का लोटा उसके मुँह से लगाती है। एक घूँट पीकर मां फिर रुक-रुक कर बड़े कष्ट से बोलती है—

‘मेरा जी चाहता है कि मैं अनिल को एक बार देख लूँ फिर चाहे मेरे प्राण पंखेरू उड़ जाएं। तीन साल हुए वह जब का इंग्लैण्ड डाक्टरी-ट्रैनिंग लेने गया है, नहीं लौटा। जाने कहाँ सोता होगा, कैसे रहता होगा। बेचारा छोटी आयु में तो मेरे साथ ही सीता था, एक पल भी मुझसे अलग न रह पाता था.....।’

बाहर अन्धकार और बढ़ने लगा है। चांद भी बादलों में छिप गया है। कहीं-कहीं विद्युत् भी आंखमिचौली खेलती हुई दिखाई देने लगी है। कमरे में घोर अन्धकार छा गया है। जो दो-चार प्रकाश की किरणों कमरे में प्रवेश कर रही थी, वे भी बदली में छिप गईं। अब तो जब कभी जोर से बिजली कड़कती है तो कमरे में मां का मुख हिलता हुआ तथा रानी की मौनता दिख पड़ती है अन्यथा अन्धेरे में ही मां की बूढ़ी वाणी कानों में पड़ती है।

बिजली सहसा बड़े जोर से कड़कती है। बिजली की आवाज और चमक देख कर मां कहती है—

‘जब कभी बचपन में ऐसा गर्जन होता था तो वह मेरी गोद में घुस कर दुबक जाता था। मैं उसे अपनी साड़ी के पल्लू में छिपा लेती थी। वह स्नान पान करना चाहता, परन्तु मैं उसे सुलाने के उद्देश्य से भय दिखाती—बेटा अनिल चुपके से सो जा, नहीं तो यह भूत तुझे पकड़ लेगा। और वह जल्दी ही सो जाता था। जब तनिक बड़ा हुआ तो उसके पिता ने उसे अंग्रेजी स्कूल में प्रविष्ट करा दिया। स्कूल की हरे रंग की बस प्रतिदिन सुबह आठ बजे आती, अनिल भी अन्य बच्चों के साथ उसमें बैठ पढ़ने के लिए चल देता। जाती बार मुझे टा-टा, बाय-बाय अवश्य करता था। जब वह अभी मैट्रिक में ही पढ़ता था तो उसके पिता.....’

फिर मां की आंखों में आंसू भर आये किन्तु रुकी नहीं कहती ही चली गई.....हाँ, तो वे स्वर्ग सिंघार गए। कितने ही माह नीरस बीत गये उनके देख में। जैसे हर माता की इच्छा अपने बेटे का विवाह शीघ्रातिशीघ्र करने की होती है वैसे ही मेरी भी इच्छा हुई। मैं तुम्हें बह बना लाई। हाय, परन्तु आखिरी समय मेरी एक इच्छा है....., वम, बस उसे एक बार तनिक निहार लूँ फिर चाहे

मैं उससे कोसों दूर क्यों न चली जाऊँ मुझे तनिक भी व्यथा नहीं रहेगी। हाँ, हाँ, बस केवल एक बार एक बार मैं मैं तुम दोनों को साथ-साथ स्वस्थ व प्रसन्न देखना चाहती हूँ।'

रानी का तरुण वदन यह सब सुनकर गम्भीर होता जाता है। वह इस अन्धेरी रात में माँ की इन बासी बातों को सुनकर कुछ-कुछ डरने लगी है। माँ के चरण दबा रही है परन्तु, माँ की दशा में इस सेवा से कुछ अन्तर आ रहा हो, ऐसा प्रतीत नहीं होता। रानी जिस आशा से माँ की सेवा कर रही है वह निराशा में डूबती जा रही है।

बाहर वर्षा पड़ने लगी है। वर्षा घरों की टोन छतों पर टप-टप का स्वर कर रही है वर्षा की ठण्डी-ठण्डी बूँदें हवा से उड़-उड़कर रानी के चेहरे पर पड़ रही हैं। रानी के अरुण कपोलों पर वर्षा की बूँदें ऐसी लग रही हैं मानों लाल कमल के फूलों पर ओस की बूँदें नृत्य कर रही हों। अपनी माड़ी के पल्ले से वह मुख का पानी पोंछती है। मुख-कमल और अधिक चमकता हुआ दिखने लगता है क्यों कि इन वर्षा की बूँदों ने उसकी मलिनता को धो डाला है। इतने में कोई द्वार खटखटाता है। द्वार खोलने के लिए रानी बाहर दौड़ती है। द्वार खोलने पर डाकिया रानी को एक तार देता है। तार को पढ़ना चाहती है किन्तु रात के घोर अन्धकार में बारीक काले अक्षरों का पढ़ा जाना बड़ा कठिन है, इसलिए पढ़ नहीं पाती। बड़ी व्यग्र हो उठती है। सहसा बिजली बड़े जोर से चमकती है और उसके तेज प्रकाश में रानी तार पढ़ती है। यह अनिल का तार है।

रानी बहुत प्रसन्न है। पति के आने का समाचार जान बौर से लदे आम के वृक्ष की भाँति

डोल उठी है। मानो उसे रत्नों की उपलब्धि हुई हो। माँ के पूछने पर, कि कौन आया है इतनी रात गए, वह दौड़ती हुई भीतर आती है और बोलती है—

‘माँ वह प्रातः आ रहे हैं।’

पुत्र के आने का समाचार सुनकर माँ खुशी से हँसने के लिए अघर खोलती है परन्तु, हँसी के साथ साथ बड़े जोर की खाँसी भी होने लगती है क्योंकि ठण्डी हवा मुँह के रास्ते से गले को छू गई। रानी थोड़ा पानी पिलाती है और फिर खिड़की के पास आकर खड़ी हो जाती है। माँ की सतत खाँसी ने उसे वहाँ से हटने के लिए बाध्य कर दिया है। पानी का लोटा माँ के मुख के साथ लगाया है, पर खाँसी रुकी नहीं। फिर एक प्याली में लाल रंग की दवाई डालकर पिलाई। खाँसी कुछ देर के लिए रुक गई। माँ फिर घुटे-घुटे स्वर में कहने लगी—

‘रानी, देख मुझे ऐसा लगता है जैसे भगवान ने मेरी आवाज सुन ली हो। हाँ, हाँ, और क्या देख न तभी तो मेरे अनिल को मेरे पास भेज दिया है। वह प्रातः होते ही आ जाएगा और मेरी अन्तिम इच्छा भी पूर्ण हो जाएगी। तब तो मैं तुम दोनों को साथ-साथ देखकर बड़ी प्रसन्नता से अपनी राह देखूँगी।’

नहीं-नहीं, माँ हम तुम्हें कभी भी नहीं जाने देंगे! तुम ऐसी बातें क्यों करती हो? देखो न माँ हम दोनों मिलकर तुम्हें पूर्ण स्वस्थ कर देंगे और वे तो अब इंग्लैण्ड से डाक्टरी पास करके आ रहे हैं। उन्हें तो ऐसी बढ़िया-बढ़िया दवाइयाँ व इंजेक्शन मालूम होंगे जिनसे तुम बिल्कुल नीरोग हो जाओगी—रानी ने कहा। रानी कमरे में इधर-उधर घूमने लगती है।

एकाएक उसका ध्यान अनिल की ओर खिंच

— गज़ल —

नरेशअनजान (बी० ए० तृतीय वर्ष)

बहारें हों अगर मन में खिजा तक भी लुभाती है,
शरत की चान्दनी तक भी जले मन को जलाती है।

नहीं इनकार गाने से मगर मजबूर हूँ साथी,
कहीं टूटी हुई वीणा से भी आवाज आती है।

जरा आ रो लें हम मिल कर, जरा आ रो लें जी भर कर,
अगर रोने से ही साथी बदल तकदीर जाती है।

नहीं संसार में कोई किसी को भी लुभाता है,
हर-इक इनसान को अपनी यहाँ तस्वीर भाती है।

बड़ी चालाक दुनियाँ में गया 'अनजान' तू भेजा,
तेरी अनजानगी देखें यहाँ क्या रंग लाती है।

बड़ा जो काम करता है जग उस के गीत गाता है,
उसे हाथों पे लेता है व पलकों पर बिठाता है।

बुरा मानव नहीं होता, भला मानव नहीं होता,
उसी का काम ही उसको बुरा अच्छा बनाता है।

दया उस पर नहीं करती, उसे दुत्कारती किस्मत,
बिना जो काम करने के उसे दोषी बताता है।

जगत में काम बिन कोई किसी को भी नहीं भाता,
पिता माता व हो भ्राता सभी को काम भाता है।

नहीं अधिकार जीने का उसे 'अनजान' दुनिया में,
कि मानव के न मानव जो किसी भी काम आता है।

मीरा और महादेवी

ले० पुरुषोत्तमलाल विज बी० ए० (अॉनर्स द्वितीय वर्ष)

हिन्दी साहित्य के दो विभिन्न युगों—भक्ति युग और आधुनिक युग की देदीप्यमान कवयित्रियाँ हैं मीरा और महादेवी। भक्तिकाल में जो स्थान मीरा को प्राप्त था वही छायावाद में महादेवी को प्राप्त है। जहाँ तक काव्यगत मूल प्रेरणा, संवेदना, दुःख-दरद और विरह-भावना का सम्बन्ध है, दोनों में कोई अन्तर नहीं। अन्तर है दो विभिन्न युगों की परिस्थितियों और शिक्षा-दीक्षा का वस्तुतः दोनों ही प्रेम की साधिका हैं और दोनों की रचनाएं भी प्रेम की पीर से आपूरित हैं। पीड़ा और व्यथा का संसार दोनों के पास है। इनकी जीवनी पर विहंगम दृष्टि डालने से यह पूर्णतः स्पष्ट हो जाता है कि दोनों पर शैशव में ही भगवान की भक्ति का प्रभाव पड़ा। महादेवी जी का कथन है कि “माँ से पूजा-आरती के समय सुने गये मीरा, तुलसी आदि के तथा उनके स्वरचित पदों के संगीत पर मुग्ध हो कर मैंने ब्रजभाषा में पद रचना आरम्भ की थी।” अतः वह जीवन के उषाकाल से ही काव्य-साधना कर रही हैं। मीरा के सम्बन्ध में भी यह किंवदन्ती प्रचलित है कि वह भी बचपन से ही श्रीकृष्ण के रंग में रंग चुकी थी—श्रीकृष्ण की मूर्ति पर अपने को न्यौछावर कर चुकी थी, बचपन के वही संस्कार बाद में प्रस्फुटित हुए। पति की मृत्यु के उपरान्त तो वह श्रीकृष्ण को ही सर्वस्व समझने लगी थी। उसने आँसुओं के जल से सींचकर प्रेम की बेल बोई थी—“आँसुवन जल सींचि-सींचि प्रेम बेल बोई” महादेवी ने भी कम प्रेमाश्रु नहीं बहाये—असीम के प्रति प्रपने को समर्पित ही कर दिया और कह उठी—

“मैं नीर भरी दुःख की बदली”।

मीरा हमारे सामने दो रूपों में आती है—एक तो साधिका रूप में और दूसरी कवयित्री के रूप में साधिका के रूप में आदि से अन्त तक वह गिरधर के रूप में रंगी हुई है—

“मेरे तो गिरधर गोपाल दूसरो न कोई।
जाके सिर मोर-मुकुट मेरो पति सोई॥”

और कवयित्री रूप में अपनी कविता के द्वारा अपने प्रियतम के प्रति आत्म-निवेदन करती हुई दीख पड़ती है। उसकी भक्ति कृष्ण के प्रति दाम्पत्य भाव की ही थी। भक्ति के आवेश में उसके हृदय की वह गगरिया जिसमें कृष्ण-प्रेम का सागर समाया हुआ है जब छलकने लगती है तो अनायास ही वे छलक के छोटे काव्य का रूप धारण कर लेते हैं और उनमें स्वभावतः सभी काव्योचित गुण समा जाते हैं। श्रीकृष्ण के मधुर स्वरूप का आकर्षण ही उसका एक मात्र कारण था। इसी कारण वह अधिक से अधिक उनका सान्निध्य चाहती थी और वह सान्निध्य माधुर्यभाव के अतिरिक्त कहीं नहीं मिल सकता था। अतः उसका सम्पूर्ण काव्य माधुर्य भाव से ओत-प्रोत है। पद-पद में स्पष्टता झलकती है—

माई री मैं तो गोविन्द लियो मोल।
कोई कहै छाने, कोई कहै चौड़े लियो री वजता ढोल
मीरा को प्रभु दर्शन दीजै, पूरब जनम को कौल॥

केवल गिरधर को पति के रूप मानने वाली मीरा को लोक-लाज और कुल मर्यादा की भी चिन्ता नहीं—

लोक-लाज कुल मर्यादा या मैं एक छोड़ूँगी ।
प्रिय के पलंग जा पीढ़ंगी मीरा हरि रंग रांचुगी ॥

महादेवी का प्रियतम सगुण न हो कर निगुण है । वे निर्गुण की ही उपासिका हैं । उनकी कविताओं में उनका दार्शनिक चिन्तन का ब्रह्म उन केभावों का आलम्बन बना, जिसके साथ उन्होंने युग-युग का सम्बन्ध स्थापित कर अपना करुण एवं मधुर मान व्यक्त किया—

बिछाती थी सपनों के जाल,
तुम्हारी वह करुण की ओर ।
गई वह अधरों की मुसकान,
मुझे मधुमय पीड़ा में बोर ॥
इन ललचायी पलकों पर,
पहरा था जब झीड़ा का ।
साम्राज्य मुझे दे डाला,
उस चितवन ने पीड़ा का ॥
उस सोने के सपने को,
देख कितने युग बीते ।
आँखों के कोश हुए हैं,
मोती बरसा कर रीते ॥

महादेवी का ब्रह्म करुणामय एवं संवेदनशील है । अतः वे ब्रह्म को भी दुःख रूप में पाना चाहती हैं—

तुम दुःख बन इस पथ से आना,
शूलों में नित मृदु पाटल-सा ।
खिलने देना मेरा जीवन—
क्या हार बनेगा वह जिसने,
सीखा न हृदय को बिधवाना ।

इसी प्रकार महादेवी के अनुसार प्रियतम का क्षणभर के लिए साक्षात्कार क्या है, मानो जग के विषाद को धोना और हंसते-हंसते अपने जंजीर जीवन में संसार के चीत्कार को भरना है । 'नीरजा' में एक स्थान पर वे लिखती हैं—

तुम्हें बाँध पाती सपने में ।
तो चिर जीवन प्यास बुभा,
लेती इस छोटे क्षण अपने में ।
पावस घन सी उमड़ बिखरती,
शरद-निशा-सी नीरव धिरती ।
धो लेती जग का विषाद,
ईस दुलते लघु आँसू कण अपने में ।

मीरा को प्रिय मिलन की अत्यधिक उत्सुकता है । प्रिय की प्रतीक्षा में उसकी तो नींद तक भी विलुप्त हो चुकी है—और उसके हृदय की पीर प्रभु-दर्शन के बिना शान्ति भी नहीं होती—

दरद की मारी बनवन डोलूँ,
वैद मित्या न कोय ।
मीरा की प्रभु पीर मिटेगी,
वेद सांवलिया होय ।

इस प्रकार हम देखते हैं कि मीरा के लिए वियोग सहन करना अत्यन्त कठिन है । दूसरी ओर महादेवी विरह-पीड़ा में ही प्रियदर्शन करना चाहती है । विरह-पीड़ा ही उनका प्राण है । उनकी धारणा है कि वेदना में मानव जीवन की सच्ची सफलता निहित है । वे नहीं चाहती कि उनकी इच्छाएँ पूर्ण हों, उन्हें अपने प्रियतम के दर्शन हों क्योंकि इच्छाओं की पूर्ति का अर्थ है—जीवन में निराशा का अन्त तथा प्रियतम के दर्शन हो जाने का तात्पर्य होगा—विरह की पीड़ा की समाप्ति । उन्हें प्रिय है केवल पीड़ा, अपने प्रियतम को भी उन्होंने वेदना में प्राप्त

किया है और उसे प्राप्त कर लेने पर भी वे उसमें पीड़ा को ही ढूँढना चाहती हैं—

“मेरे बिखरे प्राणों में सारी करुण दुलका दो ।
मेरी छोटी सीमा में अपना अस्तित्व मिटा दो ॥
पर शेष नहीं होगी यह मेरे प्राणों की क्रीड़ा ।
तुमको ढूँढा पीड़ा में, तुम में ढूँगी पीड़ा ॥

स्पष्ट है कि महादेवी का प्रेम निराशामय है दूसरी ओर मीरा का प्रेम आशामय है । उसे प्रभु के मिलने की आशा सदैव बनी रहती है । उसे वियोग केवल अल्पावधि के लिए ही सहना पड़ता है तथा फिर उसे अपना प्रियतम मिल जाता है । प्रियतम के आगमन की साज-सज्जा में मीरा को सम्पूर्णा धरा हर्षोल्लासमय प्रतीत होती है—

मुनी पों मैं हरि आवन की आवाज ।
दादुर मोर पपीहा बोले कोमल मधुरे साज ॥

वह समझती है कि उसका पति तो उसके पास ही बसता है । वह साँसारिक पतियों की भाँति नहीं जिसके विदेश जाने पर पत्र लिखने पड़ते हैं—

जिनका प्रिया परदेश बसत है,
लिख लिख भेजे पाती ।
मेरा पिय मेरे हिय बसत है,
न कहूँ आती जाती ॥

मीरा दाम्पत्य भाव से उपासना करते हुए भी जानती है कि उसका प्रियतम घट-घटवासी अविनाशी परब्रह्म है ।

महादेवी में मीरा की-सी सरल अभिव्यक्ति नहीं हैं । उसका कारण है कि अपनी व्यथा का वंसा प्रश्न आज के वातावरण में किसी स्त्री द्वारा सम्भव नहीं । मीरा के युग में यह इसलिए सम्भव आया कि दक्षिण से प्रेम-भक्ति का स्रोत समस्त

उत्तर-भारत को प्लावित कर चुका था । महादेवी के समय की परिस्थितियाँ सर्वथा भिन्न हैं । महादेवी से पूर्व था द्विवेदी-युग, जब कि नैतिकता का बोल-बाला था । तदुपरन्त छायावाद युग आया । छायावादियों ने प्रतीकात्मक (Symbolic) शैली को अपनाया । महादेवी छायावाद की प्रमुख कवयित्री हैं । वे फूल को व्यर्थ वस्तु बनाकर एक कविता में कहती हैं—

चाँदनी का शृंगार समेट,
अध खुली आँखों का यह कोर ।
लुटा अपना यौवन अनमोल,
ताकती किस अतीत की ओर ?
जानते हो यह अभिनय प्यार,
किस दिन होगा कारागार ?

साथ ही प्रतीक्षा, उत्करा आदि के भावों के संकेत भी उनकी कविताओं में मिलते हैं—

“प्रिय आता क्यों इस पार नहीं ?”

इसी प्रकार उनके पदों में करुणा भी स्वभावतः

फूट पड़ी है । उनके गीतों की एक-एक लड़ी, एक-एक शब्द करुण का सजीव चित्र है । जैसे—

पीड़ा मेरे मानस से भीगे पट-सी लिपटी है ।
सूखी-सी ये निःश्वासों, ओठों में आ सिमटी हैं ।
नेरी निश्वासों से बहती रहती भ्रंभावात ।
आँसू में दिन रात प्रलय के घन करते उत्पात ॥
मीरा की कविता में जहाँ विरह की व्याकुलता

और मिलन का आयेग दोनों व्याप्त हैं वहाँ महादेवी में केवल विरह ही व्याप्त है । उन्हें इष्ट है तो विरह मिलन नहीं वे विरहानुभूति की तीव्रता और मधुरता के समक्ष प्रियमिलन के आनन्द को अत्यन्त तुच्छ मानती हैं । मीरा जहाँ “हे री ! मैं तो दरद

दिवाणी मेरा दरद न जाणे कोय” अथवा “दरद की भारी बन-बन डालू” कहती हैं वही “मैं गिरधर रंग राती सेंचा । पंचरंग चोला पहिन सखी मैं भुर-मुट खेलन जाती । वोह भुरमुट मां मिल्यो सांवरो, खोल मिली तन गाती ॥” कहती हैं, वहाँ महादेवी केवल यही कहती हैं—

क्या अमरों का लोक मिलेगा,
तेरी करुण का उपहार ।
रहने दो हे देव ! अरे !
यह मेरे मिटने का अधिकार ॥

वे वस्तुतः विरहजनित पीड़ा में ही अपने जीवन को लीन कर देना चाहती हैं । मिलन से उन्हें एक प्रकार की खीभ है—

“मिलन का मत नाम ले,
मैं विरह में चिर हूं ।”

कभी उन्हें हृदय में उस अज्ञात प्रियतम की झलक स्पष्ट सी प्रतीत होती है । उन्हें एक करुण अभाव में चिरतृप्ति का संसार संचित दिखाई देता है—

पाने में तुमको खोऊँ,
खाने में समझूँ पाना ।
यह चिर अतृप्त हों जीवन,
चिर तृष्णा से मिट जाना ।

यद्यपि मीरा साकार की आराधिका थी और वहाँ धूप-दीप नैवेद्यादि मांगलिक पदार्थों से भगवान की पूजा होती है तो भी उसने कहा—

“या तन को दियना करौं मनसा करौं बाती हो,
तेल भराओं प्रेम का, बारौं निन राती हो ।”

इसी भावना को निराकार की उपासिका महा-

देवी ने भी व्यक्त किया—

क्या पूजा क्या अर्चन रे ?
स्नेह भरा जलता है झिलमिल
मेरा यह दीपक मन रे ।

दोनों ने ही प्रकृति में भी प्रणय-भावना का आरोप किया है । यह प्रकृति दोनों के प्रेम को ददीप्त करती है । मीरा में प्रकृति यदि उल्लास व वेदना दोनों जगाती है तो महादेवी में वेदना को ही । महादेवी की प्रकृति उल्लासमयी नहीं है— उसमें विरह-कुसुम एवं करुण-कालिका ही व्याप्त हैं । प्रकृति का वर्षाकालीन रूप दोनों को प्रिय है । मोरा कहती है...

बरसै बदरिया सावन की,
सावन की मन भावन की ।
सावन में उमगी मन मेरा,
भनक सुनी हरि आवन की ॥
इसी प्रकार महादेवी कहती हैं—
मुस्काता संकेत भरा नभ,
अलि क्या प्रिय आने वाले हैं ?
नयन श्रवणमय श्रवण नयनमय,
आज हो रही कैसी उलभन ?

कई पद ऐसे भी हैं जहाँ महादेवी की भाव धाराओं पर मीरा की छाप स्पष्ट परिलक्षित होती है । देखिए—

तुम बिच हम विच अन्तर नाहीं,
जैसे सूरज धामा ।

मीरा

मैं तुम से हूँ एक, एक हूँ,
जैसे रश्मि प्रकाश ।

महादेव

शेष पृष्ठ ४२ पर

‘विवश’

जगमोहन कल्याण (बी० ए० ऑनर्स तृतीय वर्ष)

घर, बाहर और आँगन बिजली के बल्बों से जगमगा रहे हैं। आँगन में चौक पूरे गये हैं। दहलीज दीपकों से जगमगा रही है। ठोर-ठौर पर मंगल कलश धरे हैं। बच्चों का शोरगुल, रिकार्डों की घुन, मनचलों का उछलता हुआ दिल तथा दूर से ब्रेडों की मधुर आवाज मानों ये सब मिलकर विवाह में चार चाँद लगा रहे हैं। सुधा हाथों में रक्त-वर्ण का चूड़ा पहने सखी-सहेलियों से घिरी बैठी है। रूप और श्रृंगार में सजी सुधा नभ के गर्विले चाँद को भी लजा रही है। लाल साड़ी झिलमिल सितारों से जगमगा रही है। सखियों में मजाक हो रहा है, हंसी के ठहाके लग रहे हैं पर सुधा मौन क्यों है? क्या है उसके दिल में, कोई नहीं पूछता उससे। उसके अधरों की मुसकान कहाँ है? चाँदनी की रजत मुखर नदी में नवयौवना की मद-मस्त छोटी और भूरी आँखों की चंचलता और दीप्ति कहाँ है? वह क्यों उलझी हुई है? प्रिय-मिलन की उत्सुकता कहाँ है? उसकी दृष्टि क्या खोज रही है? शायद उसको जो बाहर लोगों के बीच प्रशान्त महासागर की तरह शान्त, स्थिर तथा हृदय-शून्य सा खड़ा है उससे वह कुछ कहना चाहती है, पर वह भी तो उसे विदा करने में खोया हुआ है। न आँखों में नींद है, न भूख और न प्यास ही उसे सता रही है।

बारात दरवाजे तक आ गई। बच्चों के खुशी की सीमा न थी सभी ने इकट्ठा चिलाना आरम्भ किया, ‘ओ बारात आ गई।’ बच्चे बारात की डोर दौड़ते हैं, स्त्रियाँ झरोखे से झाँकने लगती हैं

तो पुरुष पुष्पों की माला लिये अथितियों के सत्कार के लिये आगे बढ़ते हैं। पर सुधा का हृदय चीत्कार कर उठा। वह चाह रही थी कि यह सब श्रृंगार साज फेंक कर भाग जाये, दूर कहीं समाज से परे। जहाँ न बन्धन हो, न रुकावटों की दीवार, पर कुल, मान तथा पिता की प्रतिष्ठा की उपेक्षा कर वह क्या भाग सकती है, क्या ऐसा सम्भव है कदापि नहीं। उसकी आशाओं पर निराशा का पानी फिर गया और उसे पकड़ कर विवाह मण्डप में ले जाया गया। वह गयी। उसके पिता ने उसे अजय की बगल में बिठा दिया। एक बार उसने घूँघट में से चन्दनवार की लटकों में से अजय की ओर देखा, तो देखती ही रह गई। कितना दिव्य रूप है, कैसी मन्द मुसकान है अधरों पर, कैसी अविरल शान्ति है हृदय में, ऐसा लगता है कि इसके भाग्य में रोना लिखना शायद विधाता भूल ही गया था। दृष्टि उठाने पर क्या देखती है अपने सामने-सामने राज खड़ा है संज्ञा शून्य सा, भविष्यहीन सा, वह सूक था और था अवाक्। सुधा का हृदय काँप उठा, हा-हाकार कर उठा। नयन उस पर स्थिर हो गये। जी करता है कि इस गठ-बन्धन को तोड़ कर राज के गले लिपट जाये। समाज के ठेकेदारों से कह दे कि मेरा पति अजय नहीं, राजू है। तभी ब्राह्मण बोल उठा—बेटी कहो, ‘मैं जीवन भर तुम्हारे प्रति सच्ची रहूँगी।’ सुधा चौंक उठी, मानों स्वप्नावस्था से चेतनावस्था में आ गई। कैसी विडम्बना है, कितना असत्य है। क्या मैं अजय के प्रति सच्ची रहूँगी, क्या मैं उसकी छाया बनकर चल्ती? क्या

मैं अपने राजू को भूल सकूँगी ? ब्राह्मण फिर कहता है। वह कह तो देती है पर केवल कहने मात्र को। तब मरडप से उठकर सुधा अपने कमरे की ओर, और अजय अपने स्थान पर चल देते हैं। सखियाँ खिल-खिला उठी। पर सुधा मौन रही।

धीरे-धीरे सारी चहल-पहल धीमी पड़ गई। निस्तब्धता का राज्य छा गया। दिन भर के थके माँदे लोग सोने का उपक्रम करने लगे। यदि नहीं सोई तो केवल सुधा। आँखों के सामने एकाकी राजू है। हृदय सागर में प्रश्नों के निरन्तर थपेड़े लगने लगे। वह अपने से पूछ बँठी—अब उसका क्या होगा ? निःसहाय कहाँ जायेगा ? क्या करेगा ? कितना अस्त-व्यस्त है उसका जीवन, न भविष्य की चिन्ता, न कुछ करने की इच्छा। अब कौन उसकी दुर्बलताओं का श्रृंगार करेगा ? कौन उसके ऊबड़-खाबड़ जीवन को स्वस्थ बनायेगा ? कौन उसकी पुस्तकों को सम्भालेगा ? कौन उसके बिखरे कपड़ों को बटोरेगा ? उसे ही तो वह सब कुछ समझ बैठा था। वह क्या और कहाँ सोच रहा होगा ? वह अवश्य रो रहा होगा। उसने बचपन से रोना ही सीखा है। उसका हृदय कोमल है, भावुक है, वह पीड़ा को सहन नहीं कर सकता। पड़ोसी होने के नाते उसे कई बार रोते देखा है। कई बार उसके आँसू पोंछे हैं। भाग्यहीन है। बचपन में माँ मर गई। मेरी माँ को अपनी माँ समझ बैठा और मुझे.....सब कुछ समझ बैठा। कितना अनजान है। कहता था तुम चली जाओगी तो मैं लुट जाऊँगा। सब कुछ छोड़कर दूर चला जाऊँगा। वह और अधिक न सोच सकी। आँसू बहते ही गये और हृदय की व्यथा बढ़ती ही गई।

रात्रि के अन्धकार के साथ शीत भी बढ़ने लगा था। वह उठी, खिड़की से भाँका, देखा सब ओर

शून्य था, सूनापन था। बल्ब अभी भी जगमगा रहे थे। एक ठंडी हवा का भोंका आया। उसके शरीर को कपा गया। खिड़की बन्द करने को ही थीं बि बाहर एक व्यक्ति बैठा देखा। अपने से प्रश्न किय इतनी रात गई कौन हो सकता है.....क्या कर रहा है ? होगा कोई घरेलू नौकर। बर्तन साफ कर रहा होगा। पर वह तो राजू लग रहा है। तो वह राजू है, हाँ, हाँ राजू ही है। सुधा उन्मादिनी सी बाहर दौड़ आई। संशय मिट गया। उसके कन्धों को भक-भकोरती हुई बोली, “यह क्या कर रहे हैं आप ? “इतनी रात होने पर भी सोते क्यों नहीं।”

“प्लेट-प्याले गन्दे पड़े हैं। नौकर बेचारे थक कर सो गये हैं। सुबह सात बजे से पहले बारातियों को चाय देनी है न, सोचा इनको ही साफ करके रख दूँ।” हंसते हुये राजू बोला।

“तुम मुसकरा रहे हो राजू ! तुम रो क्यों नहीं रहे ?”

“क्या कहती हो सुधा ? तुम हाथ रंगाकर नया धर बसाने जा रही हो, तो फिर मैं क्यों रोऊँ ?”

“राजू, मेरी एक बात मानोगे ?”

“क्या ?”

“चलो भाग चलें,” उन्मादिनी सी सुधा बोली।

राजू ने उसके अधरों पर अँगुली रख दी और बोला, “तुम यहाँ क्यों आई इस समय। जाओ सो जाओ, कोई देखेगा तो क्या कहेगा ?”

“राजू ! पर मेरी कसम खा कर कहो कि तुम मुझे भूल जाओगे। शादी करोगे।

तुम यदि मुझ से सच्चा प्यार करते हो, तो कहो।”

शेष पृष्ठ ४२ पर

१८५७ का विप्लव

बलवीरसरन अग्रवाल (बी० एस० सी० प्रथम वर्ष)

लगभग १०० वर्ष हुए शताब्दियों से सुप्त, परतन्त्रता के अभ्यस्त एवं अपने अतीत से विस्मृत भारतीय जनता ने एक सचेत अंगड़ाई ली। एकाएक उसने अपने परतन्त्रता के बन्धन काटने का निश्चय कर लिया और वह दिवस भी आया जब उसने भारत माता की शपथ ली और उस शक्ति से टक्कर लेने की ठानी जिसके राज्य में कभी सूर्य अस्त नहीं होता था। किसी ने इसे बगावत कहा और किसी ने छोटा सा विद्रोह परन्तु उन लोगों की भी कमी नहीं थी जिन्होंने इसे देशमाता के बन्धन काटने का प्रथम प्रयास घोषित किया। इतिहास ने उनके इस निर्णय का सम्मान किया और आज उसे 'विद्रोह' एवं 'गदर' न कह कर भारत की स्वाधीनता का प्रथम युद्ध ही घोषित किया गया है।

केवल भारतीय ही नहीं अपितु इंग्लैण्ड वासी भी यह स्वीकार करते हैं कि १८५७ का विप्लव भारतीय-भूमि में अंग्रेजी राज्य के इतिहास की सर्वाधिक रोमांचकारी तथा महत्वपूर्ण घटना थी। वास्तव में वह एक ऐसी भयानक अग्नि थी जिसकी प्रचण्ड लपटों में एक बार देश की वीर भूमि में अंग्रेजी राज्य और अंग्रेजी जाति का अस्तित्व जल कर मिटने वाला मालूम होता था।

उस रोमांचकारी विप्लव के मुख्य कारणों को भली भांति जानने के लिए यदि हमारे पास कोई रामग्री है तो वह है विप्लव से ठीक सौ वर्ष पूर्व का इतिहास।

१७५७ में प्लासी गांव की रणभूमि में भारत का राष्ट्रीय मानस हार गया। उसके चारों ओर अन्धकार और निराशा फैल गई। आशा की किरणें ओझल हो गई। नाना फड़नवीस और महद जी शीदे इस ढह रही इमारत को सहारा न दे सके। राष्ट्रीय प्राण छटपटाने लगा; परन्तु अभी आत्मा में प्राण थे। मुगल वंश के अन्तिम बादशाह बहादुरशाह ने भी बगावत का नारा बुलन्द किया। नाना साहब और उनके सेनापति तांतिया टोपी आतंक बन कर युद्धस्थल में आये। उसी समय रानी लक्ष्मीबाई की शंखध्वनि सुनाई दी। वह वीर बाला महान् संकल्प से आगे आई और शत्रुओं से लड़ते हुए बलिवेदी पर अपना सर्वस्व अर्पण कर गई। उसकी आहूति ने राष्ट्रीय वेदी पर अमृत-अग्नि प्रज्वलित की और इसी धधकती हुई ज्वाला से भारत की आत्मा चेतनी।

वास्तव में क्रान्ति का आरम्भ सम्राट शाह आलम के गद्दी पर से उतारे जाने पर ही हो गया था, परन्तु जब उसकी पेंशन भी बन्द कर दी गई तो यह चिंगारी भड़क उठी।

क्रान्ति का दूसरा कारण अवध के नवाब एवं जनता के साथ अत्याचार पूर्ण अमानुषिक बर्ताव था। वाजिद अलीशाह को बिना किसी कारण पदच्युत करके अवध को अंग्रेजी राज्य में मिलाने से उस ज्वाला को आहूति मिली।

क्रान्ति का तीसरा कारण लार्ड डलहौजी की व्यापक अपहरण नीति थी। डलहौजी अंग्रेजी राज्य

को विस्ता देने वाला अन्तिम व्यक्ति था। उसने जिस रूप से पंजाब आदि रियासतों का अपहरण किया उस से जनता भड़क उठी।

क्रान्ति का चौथा कारण बाजीराव के दसक पुत्र नाना साहब के साथ कम्पनी का अन्याय तथा पांचवां भारत में ईसाई धर्म का प्रचार था।

प्रायः यह कहा जाता है कि १८५७ का आन्दोलन जन आन्दोलन नहीं था। उसमें कुछ निहित स्वार्थ के व्यक्तियों ने ही भाग लिया था। इस अपवाद के लिए साधारण सा उत्तर है कि किसी क्रान्ति का आरम्भ जनता का एक अल्प संख्यक वर्ग ही करता है न कि समस्त देश परन्तु क्रान्ति के सफल हो जाने पर समस्त देश, समस्त जनता उसे स्वीकार करती है। राष्ट्रीय आन्दोलन का अर्थ यह नहीं कि उस में देश का प्रत्येक बच्चा-बच्चा भाग ले बल्कि उसका अर्थ यह है कि क्रान्ति का उद्देश्य व्यक्तिगत न होकर राष्ट्रीय होना चाहिये। यह विप्लव राष्ट्रीय ही था इसके लिये यह स्पष्ट उदाहरण हैं।

मंगल पांडे को, जिसे आज १८५७ प्रथम शहीद घोषित किया गया है, कौन नहीं जानता। इसके बलिदानों ने भारतीय स्वतन्त्रता में जो चिंगारी लगा दी वह आज समस्त देश नहीं भूल सकता। जब तक चन्द्रमा और सूर्य है तब तक मंगल पांडे का नाम अमिट है।

इसके अतिरिक्त आरा के गांव में आज भी स्त्रियाँ उन लोक गीतों को गाती हैं जिनमें यह बताया गया है कि किस प्रकार एक ग्रामीण स्त्री ने कुंवर साहब का पीछा करती हुई अंग्रेजी सेना को गुमराह कर दिया था तथा वह भूखों मर गई थी।

इसी प्रकार भूख से तड़प कर ब्रिटिश पत्रटन ने जब खाने के लिए गांव की स्त्रियों से भोजन मांगा तो उन्होंने उन्हें ऐसी घास खिला दी कि सारी टुकड़ी वहीं धराशायी हो गई। गांव की स्त्रियों की इस सूझ-बूझ के साथ शत्रु के नाश करने में भाग लेना बताता है कि देश के गांव-गांव में ब्रिटिश राज्य को नष्ट करने की भावना व्याप्त थी।

इस स्वाधीनता संग्राम में दुर्भाग्य से भारत पराजित हुआ परन्तु उसने यह अनुभव किया कि परतन्त्रता कभी भी स्वाधीनता का स्थान नहीं ले सकती। इस क्रान्ति ने हमारी लड़ाई को एक ऐसी मंजिल पर पहुँचा दिया जहाँ से उसे आगे बढ़ाना सरल हो गया।

१८५७ की इस चिंगारी ने अनेकों गुल खिलाये, अनेकों खून की नदियाँ बहीं और स्वतन्त्रता के अनेकों परवाने भारत माता की जय कहते हुए फांसी पर चढ़ गये। देश जागा। शस्त्र और निशस्त्र क्रान्तियाँ हुई और अन्त में स्वप्न साकार हुआ १५ अगस्त १९४७ को।

आज भारत सभी दुखों और सुखों को साथ ले आगे बढ़ रहा है। आज जब कि क्रान्ति ने अपना भुकाव निर्माण की ओर कर दिया है और पंचवर्षीय योजनाओं के आधार पर देश प्रगति की कई सीढ़ियाँ पार करके संसार के सम्मुख खड़ा है १८५७ के महान् स्वाधीनता संग्राम में जीवनोत्सर्ग करने वाले वीरों की पुनीत स्मृति में विनम्र श्रद्धांजलि अर्पित करना हमारा सुकर्तव्य ही जाता है। आज भारत की आवाज दृढ़ हो रही है और इस की आत्मा है गत सौ वर्षों का इतिहास।

* नीनू *

जगमोहन कत्याल (बी० ए० ऑनर्स तृतीय वर्ष)

आकाश में बादल छाये हुए थे: बीच में कभी-कभी बिजली चमक उठती थी। वातावरण कुछ घुँधला सा हो गया था। भगवती एक टक पास पड़े पलंग पर लेटी अपने जीवन की अन्तिम साँसें गिन रही थी। बीमारी अपनी चरम सीमा पर पहुँच चुकी थी। बहुत दौड़-धूप की, लेकिन सभी ओर से निराश ही लौटना पड़ा। वह जीर्ण-शीर्ण शरीर के लिए सोच रही थी.....संसार के इस अनाथ और न्यायपूर्ण जीवन को तथा क्रमशः उतार-चढ़ाव को, एक दिन नश्वर व क्षणभंगुर जगत में सभी को आकर इस अनिश्चित क्रीड़ा से आँख मिचौनी खेलनी होगी। विधि के विधान की समस्त लीला एवं माया से भिन्न एक विदारक नारी रो रही थी अपने मर्माहित सुकोमल बच्चों के लिए जिन्हें अभी जीवन के मूल्य का क्या ज्ञान? इसी कल्पना में लीन व्यथित हृदय माँ रो रही थी।

बड़े से बड़े, जटिल से जटिल एवं सूक्ष्म से सूक्ष्म प्रश्नों का हल एवं संशोधन को तो आधुनिक युग में वैज्ञानिकों, ऋषि मुनियों तथा साहित्यकारों ने अपने कठोर एवं सतत् परिश्रम से ढूँढ निकाला परन्तु विधि के विधान लीला ईश्वर के निश्चित समय की गुत्थी का रहस्य आज तक कोई न जान सका।

नारों ने आँखें मूँदनी आरम्भ की तो सृष्टि ने अपने आँसू के कारण चहुँ ओर बिखेर दिए। वह समय भी आ गया जब भगवती अपने अमूल्य धरोहर को सदा के लिये छोड़ कर चलते समय अपने

करुणा पूर्ण हृदय से राजू और नीनू को अपने वक्ष से लगा कर अपने स्वर्गवासी पति के भाई के हाथों में सौंप कर चल बसी।

भूठ और सच, अपने और पराये में अंगुल का अन्तर है, चाची को बदलते देर न लगी। क्रिया आदि का दिन व्यतीत होते ही चाची ने मासूम बालकों पर सारे घर का कामकाज डाल दिया। आखिर राजू अभी केवल आठ ही वर्ष का नीनू छः ही वर्ष की तो थी। सारा दिन कोल्हू के बेल के समान पिलते। एक दिन सन्ध्या समय दुर्भाग्य से नीनू अपनी सखी चंचल के साथ कहीं बाहर घूमने चली गई। घर पहुँचते तक काफी रात हो गई थी। इसका सारा दोष राजू पर लगाया गया और इस बेचारे को नीनू के कारण डण्डों और जूतियों की ठोकर खानी पड़ी और उसी रात जब की सारा संसार सुख की आहें भर रहा था, उन दोनों को विधिड़ों सहित घर से बाहर धक्का दे दिया गया।

बाहर मूसलाधार वर्षा हो रही थी। बादलों की गर्जना से आकाश नील वर्ण से श्वेत रंग में परिवर्तित हो गया था। ओलों की वर्षा किसी अज्ञात शिशु को पराजय देने की होड़ में लगी हुई थी। सब ओर अंधकार का राज्य था। परन्तु कभी-कभी बिजली अन्धकार के राज्य के अस्तित्व को भंग कर देती थी, तो विरोधी दल को तनिक सान्त्वना मिल जाती थी। मेघराज तो पूर्ण सामर्थ्य से अहखेलियाँ खेल रहा था, परन्तु वे दोनों अभागे उस समय कहाँ जाते, उनके साथ जटिल प्रश्न था जिसका उत्तर

अब इस दुनिया में उन्हें देने वाला को इन था ।

अन्ततः दोनों किसी प्रकार घर से दूर स्थित रेलवे स्टेशन पर जा पहुँचे । शायद दोनों मिलकर मजदूरी करेंगे और जो कुछ रूखा-सूखा बन पड़ेगा, उसी में ही समय बिता लेंगे । रात उन्होंने वहीं किसी प्रकार पेट पत्थर पर रख कर बिताने का निश्चय किया, क्योंकि रात में दो बजे के लगभग कोई गाड़ी भी न आने वाली थी । नीनू को दोपहर से भूखी होने के कारण गहरी नींद आ गई पर राजू के लिए नींद कहां थी । उसे अपने से अधिक नीनू की चिन्ता थी जो सुबह होते ही उससे कुछ न कुछ खाने को माँगेगी तो वह उसे देगा । इसी चिन्ता में वह बैठा कि शायद उसे कहीं दो अ.ने की मजदूरी मिल जाये और वह सुबह होने तक उसके लिए कुछ न कुछ खाने को ले आएगा ।

रात साढ़े तीन बजे आज जनता एक्सप्रेस स्पेशल बम्बई से आने वाली थी । राजू भी नीनू को वहीं अकेले सोते छोड़कर उस प्लेटफार्म पर जा पहुँचा जहां कि गाड़ी ने आना था । लोगों का अधिक रस भी न था । गाड़ी आ ही गई और राजू भी उसके साथ दौड़ने लगा । गाड़ी रुकी और मुसाफिर उतरने लगे परन्तु सभी के पास इतना सामान होता कि राजू क्या उस जैसे बीसों के भी बस का काम न था । अन्त में आखिरी डिब्बे से उतरने वाले एक मिल मालिक थे जो दिल्ली में केवल मीटिंग एटैण्ड करने आए थे । केवल दो ही दिन तो रहना था इसलिए उनके पास एक अटैची थी । राजू को वह मजदूरी मिल गई । उसने उसे उठा तो लिया पर चला कहाँ जाता था । दस जगह ठोकर खाता गिरता किसी प्रकार उसे स्टेशन से दो सौ गज दूर टैक्सी स्टैण्ड पर ले ही आया, और इस उसे केवल एक आना ही मिला, मानों उससे दुनिया

मिल गयी । भागा नीनू के पास कि उसे कुछ लेक खिलाये ।

भविष्य की खिड़की से किसने भाँक कर देखा है कि वहां क्या है ? किसने देखा है कि भाग्य क्या लिखा है ? राजू भी स्टेशन के द्वार पर पहुँचा था कि अन्धेरे में अन्दर से आती हुई मोटर की लपेट में आ गया । उसे कुछ पता नहीं कि आगे क्या हुआ । वह तो इर्विन हस्पताल में पहुँच चुका था । पुलिस ने बहुत कोशिश की कि उसका नाम व पता जाना जा सके परन्तु इस दुनिया में अब नीनू के अतिरिक्त था ही कौन जो उसे अपने खून जैसा बता सके ।

सुबह के छः बज चुके थे परन्तु नीनू अपने दायें हाथ को ढूँढने में ही पागल सी इधर-उधर रोती-चिल्लाती भागती गई । उस मासूम सी बालिका को क्या पता कि वह अब कहाँ जाये ? भागती जाती और पुकारती जाती, “राजू, राजू” ! हाय, राजू तू कहां चला गया ?” कि अम्बाला जाने वाले कमांडर राजनाथ व उनकी पत्नी पुष्पा से जाकर टकराई और गिर पड़ी, परन्तु राजू का नाम अब भी उसके मुख पर था । पुष्पा सचमुच पुष्प दिल थी । वह दर-दर भटकती बालिका को देखकर मौन हो गई । उसने उसे उठा लिया । क्या कोमल मुख था पर उस पर भी वह मुरभाया हुआ, यह कैसे हो सकता है । उसने उसे प्यार किया और अपनी गोद में आश्रय दिया । कमांडर राजनाथ ने भी उसे होश में लाने की कोई कसर न छोड़ी । तुरन्त रेलवे डाक्टर को बुलाया इंजेक्शन इत्यादि दिलवा दिया । नीनू होश में आ तो गई पर उन्हें ही पकड़ बैठी कि राजू को उन्होंने ही उससे छीना है, अलग किया है, पृथक् किया है पर वे क्या जानते कि राजू कौन और कहां था ।

वह दोनों दस बजे वाली हावड़ा मेल से अम्बाला को रवाना होने वाले थे। उन्होंने शाम तक अपना प्रोग्राम स्थगित किया और वह भी उसके साथ ही राजू को ढूँढने निकल पड़े। नीनू कहती जा रही थी कि राजू मेरे साथ सोया था पर पता नहीं वह उसे अकेला क्यों छोड़ कहां चला गया है। नीनू से उसके माता-पिता, उसके घर के बारे में पूछा तो उसका यही उत्तर था, “बाबू जी इस दुनिया में हमारा घर नहीं है। हम अभागे बच्चों के माता पिता भी हमें पता नहीं यहां दुःख उठाने को क्यों छोड़ गए हैं।” इतने पर नीनू जोर जोर से रोने लगी और उसके आँसू भी अब मानों नेत्रों से बाहर लज्जा का अनुभव कर रहे थे। पुष्पा ने कहा कि वह उसे अवश्य ही राजू के पास ले जायेंगे पर वह यह तो बताये कि इस इतनी बड़ी दुनिया में अब उसका कोई चाचा चाची, मामा मामी भी हैं या नहीं। नीनू इस पर उनके पैरों में गिर पड़ी, कहने लगी, “अब मुझे और मत हलाओ, भगवान के वास्ते मेरा राजू बताओ।” अन्त में नीनू ने कह ही दिया कि उसके चाचा चाची ने उन्हें घर से कूड़े की तरह फेंक दिया था जिसे अब वह कभी भी उठाने को तैयार न होंगे।

कर्मांडर राजनाथ निःसन्तान थे। उनके विवाह को हुए दस साल हो चुके थे परन्तु लाख प्रयत्न पर भी ईश्वर उनके लिए मौन रहा। वह उनकी गोद शायद सूनी ही रहने देना चाहता था। शाम हो गई पर राजू का कुछ पता न चला। उन्होंने नीनू के लिए एक दो नए कपड़े लिए उसे पहना कर सौगंध ली कि एक दो दिन में वह फिर आ जायेंगे और राजू को अवश्य ढूँढ निकालेंगे। गाड़ी स्टेशन से ओझल हो गई पर नीनू की आंखें दिल्ली से न छूटीं।

राजू को अधिक चोट तो न आई थी पर उसके सिर में गहरा घाव हो गया था। डाक्टरों ने सलह

दी कि उसे दो महीने तक अस्पताल में रहना पड़ेगा अन्यथा सम्भावना थी कि कहीं वह अपनी यादगार न खो बैठे। राजू के सिर में आठ टाँके लगे और अन्य घावों पर भी पट्टी इत्यादि कर दी गई थी। उसे जब दोपहर दो बजे होश आई तो मानो आकाश में बिजली का विस्फोट हुआ हो वह इतनी जोर से नीनू को बोलने लगा। डाक्टर नरेन्द्र व सिविल सर्जन चक्रवती एक दम स्तम्भित रह गए। उन्होंने राजू को प्यार किया और सान्त्वना दी कि नीनू आ रही है। पर वह चुप कहां रह सकता था, वह फिर कहने लगा—“डाक्टर साहब नीनू कहां है?”

“कौन नीनू?”

“डाक्टर साहब मे.....री ब.....हि...
.....न नीनू।”

“कहाँ वह?”

“डाक्टर साहब वह स्टेशन पर सोयी हुई है।”

“कब से वहाँ है?”

राजू इस पर रोने लगा वह समझ गया था कि अब तक नीनू वहां कहां पड़ी होगी। उठने का पुनः साहस कर कहने लगा।

“डाक्टर साहब वह वहाँ रात से भूखी पड़ी हुई है.....।”

“कोई बात नहीं वह आती ही होगी, तुम अभी विश्रम करो।”

दिन पर दिन और रात पर रात बीतने लगी, पर डाक्टर हर रोज उसे यही कह कर चले जाते कि शाम को वह आ जायेगी, नहीं, नहीं, सुबह जरूर आयेगी। उन अभागों के लिए समाचार-पत्रों में भी

इतना स्थान कहाँ था कि उनका विवरण छप सकता केवल संकेत ही दिया गया था कि सुबह एक आठ वर्षीय बालक मोटर से टकरा जाने कारण शोचनीय अवस्था में अस्पताल पहुँचा दिया गया। अपने कार्य और नये रूप से स्थान पर घर बसाने में कमांडर राजनाथ ने उस दिन समाचार पत्र भी न देखा था कि शायद उनकी नजर में यह घटना आ जाती।

हाँ, हाँ दो दिन के बाद छुट्टी मिल जायेगी पर राजू के लिये एक क्षण एक युग था। इस पर भी उसे वहाँ एक मास से ऊपर हो चुका था। अब वह ठीक प्रकार से चलने, उठने, बैठने और बातें करने लग गया था, परन्तु उसकी हर साँस में नीनू का ही नाम निकलता। आखिर डाक्टरों ने भी उसे नीनू को देखने के लिए उत्सुक देख कर छुट्टी दे ही दी। कहा कि वह हर रोज दिखाने जरूर आया करे।

राजू दिन रात उसी स्थान पर बैठा रहता जहाँ वह नीनू को छोड़कर गया था कि शायद कभी तो वह वहाँ उसे देखने को आयेगी और जरूर आयेगी। पर दो-तीन दिन लगातार उसे वहीं घूमते, उठते, रोते देखकर हजारासिंह कुली उससे पूछ ही बैठा कि वहाँ वह हर समय बैठा क्या सोचता रहता है उसने उत्तर दिया कि वह अपनी छोटी सी नन्ही बहिन को छोड़कर एक दिन गया था पर उसका अब तक कुछ पता नहीं कि कहाँ चली गई है और शायद वह उसे वहाँ मिलने कभी तो आयेगी। तो उसे याद आ गया कि आज से कोई डेढ़ महीने पहले भी छोटी सी लड़की अपने भाई से बिछुड़ जाने पर बहुत रोयी थी और शायद डाक्टर के कमरे में ले जाया गया था तो सम्भवतः डाक्टर को पता हो।

वस अन्धे को लकड़ी मिल ही गई कि वह इतने में डाक्टर के कमरे में पहुँच गया। बहुत देर सोचने

के बाद डाक्टर साहब ने उसे बताया कि शायद वह किसी कमांडर के साथ अम्बाले को चली गई होगी। वस राजू ने गाड़ी का समय पूछकर अम्बाला जाने वाली गाड़ी में बैठ गया और सुबह होते तक वहाँ पहुँच गया।

अब वह कहाँ जाये, दर-दर मारा फिरता रहा सारा दिन परन्तु उसे कुछ पता न चला। क्रमशः रात आई और आकाश में तारों का मेला लग गया, उसकी भिलमिलाहट अन्धकार में तैरने लगी। पर वह बेचारा अपने सूपन में खोया था—चिन्ता में निमग्न था। आँखें नीचे की ओर गड़ी थी। ऊपर से जो मन्द-मन्द प्रकाश की वर्षा हो रही थी, उस ओर उसका ध्यान तक न था। चिन्ता थी तो केवल राजु की। अगला दिन भी वैसे ही गुजर गया तो बेचारा पेट में चूहे कब तक कूदने देना। सोचा अभी कुछ भीख माँग ले और कल सुबह तक वह कुछ न कुछ प्रबन्ध अवश्य कर लेगा। पहले तो दो चार ने उसे कुछ न कुछ दे ही दिया और डेढ़ आना बन गया परन्तु कम से कम दो आने तो हो जाते और फिर आने जाने वालों के आगे पल्ला पसारने चल पड़ा।

“हट, परे हट, जवान हो गये हो कुछ काम क्यों नहीं करते।”

“बाबू जी, कुछ काम मिलता ही नहीं बहुत ढूँढा.....।”

“करोगे।”

“हां साहब जरूर करूँगा, भगवान आपका भल्ला करे, बाबू जी कुछ काम दिलवा दीजिये।”

“अच्छा, कल सुबह १० बजे, सिविल लाइन पर आना तो तुम्हें नौकर रख लेंगे।” कमांडर राजनाथ

को भी नौकर ढूँढते-ढूँढते दो महीने होने वाले थे और उन्हें इसकी अत्यन्त आवश्यकता भी थी ताकि उनकी पत्नी घर के काम-काज में अधिक न पड़कर उस बालिका को धीरज बंधावे।

बहुत मुश्किल से यह भी एक रात प्रतीक्षा की घड़ियां गिनते बिता दी और सारी रात सोचता रहा कि यदि काम मिल गया तो नीनू को कब ढूँढेगा परन्तु नहीं उसे कुछ न कुछ तो इस पापी पेट को भरने के लिये करना ही है। खैर मुबह पहुंच तो गया पर किससे कहे कि उसे किस बाबू जी से मिलना है। दबे पांव दरवाजे तक पहुंचा तो देखा कि कोई लड़की कमरे बैठी किताब पढ़ रही थी। पूछा—“बाबू जी हैं।” नीनू पहले तो सहम गई पर फिर ठहरो कह कर अन्दर चली गई और ममी से कह दिया कि कोई लड़का डेडी को बुला रहा है। राजनाथ उस समय नहाने गये हुये थे।

सोई हुई चेतना फिर से धीरे-धीरे जागने लगी पर जागने में अखिर समय लगता है। नीनू को अपने भाई की याद आ गई जोकि इस लड़के की तरह भोला-भाला था। यह कह कर अन्दर चली तो गई कि अभी आते हैं पर न जाने उसके पांव पीछे की ओर बार-बार मुड़ने लगे। अन्दर जा कर ममी से इस बात का आग्रह करने लगी कि वह कितनी देर तक खड़ा रहेगा। उससे पूछे कि उसे क्या काम है, क्या चाहता है, तो पुष्पा ने उसे समझा कर कहा दिया कि तेरे डेडी स्वयं पूछ लेंगे, तू जाकर पढ़।

राजनाथ जैसे ही नहा कर कमरे में आये तो देखा कि नीनू दरवाजे से बाहर की ओर झाँक कर कुछ देख रही है। पूछने पर पता लगा कि बाहर एक लड़का खड़ा है जो उनसे मिलना चाहता है। तो राजनाथ को याद आ गई। कहा कि शायद वही

लड़का होगा जिसे उन्होंने नौकर रखने को कहा था। कहा अच्छा बुलाओ तो। उसकी प्रसन्नता का पारावार न रहा। उसे शीघ्र ही अन्दर बुलाकर ले आई और स्वयं अन्दर की ओर चली गई।

राजनाथ ने उससे आधा घण्टा बातें करने के बाद उसे नौकर रख लिया। उसे बताया कि उनके घर में कुल तीन ही सदस्य हैं। उनकी पत्नी के अतिरिक्त एक छः वर्ष से कुछ ऊपर की उनकी एक लड़की है। उसने बताया कि वह एक अनाथ बालक है, उसका नाम राजू है और उसकी बहिन थी जो उससे आज कोई दो महीने पहले दिल्ली के रेलवे स्टेशन पर बिछुड़ गई थी।

नीनू उनकी सब बातें दरवाजे के पीछे खड़ी सुन रही थी, जब उसने यह सुना कि वह भी उन जैसा ही अभाग था जो अपनी बहिन भी खो चुका था तो उसके पैर अनायास ही उसे कमरे की ओर घसीटने लगे। राजू को देखते ही उसकी स्मृति अधिक तीव्र होने लगी और राजू ने भी उसकी ओर छिपी नजरों से देखा तो देखता ही रह गया। शायद यही उसकी नीनू है, नहीं, नहीं यह नहीं हो सकती, अब अभागों के भाग में खुशी कहाँ थी, मां की ममता कहाँ थी, पर फिर कहता, नहीं, नहीं यही हो सकती है, यही है।

दो तीन शरा मौन रहने पर कमांडर साहब ने फिर प्रश्न किया कि तुमने क्या उसे ढूँढा नहीं? पहले तो राजू मौन रहा, फिर उत्तर दिया—“ढूँढा बहुत ढूँढा, पर पता नहीं मेरी नीनू कहाँ चली गई। पता नहीं वह भी अभागो इस दुनिया में.....।”, इस पर नीनू की आंखों में खुशी के आंसू झलकने लगे, पैर अचानक उस ओर खिंचने लगे और उसकी उत्सुकता बढ़नी ही जा रही थी कि उसकी अभागी नीनू उसके ही सामने खड़ी है। कमांडर राजनाथ

भी दोनों की ओर एकटक लगाये देख रहे थे, मानो उनके सामने दो साक्षात् मूर्तियां खड़ी हों। कमांडर साहब पूछ ही बैठे, "नीनू तुम क्या देख रही हो।" बस दोनों की अश्रुधारा प्रवेग गति से सीमाओं का उलंघन करती बह चली और दोनों आपस में गले लिपट गये। आनन्द की असीम वर्षा होने लगी

और दोनों ने मानो एक-दूसरे को शताब्दियों के बाद देखा हो और उनकी वाणी गंदगद हो उठी और राजू ने एक सांस में ही कह डाला—

"नीनू तू कहाँ चली गई थी, मेरी नीनू!"

मीरा और महादेवी

पृष्ठ ३२ का शेष

सखी मेरी नींद नसानी होय,
पिय को पंथ निहारत सिगरी रैण बिहानी हो।
मीरा
पथ देख बिता दी रैन में प्रिय पहचानी नहीं,
महादेवी
मीरा। पपीहे को सम्बोधित कर कह उठती है
पपइया रे पिव की वाणी न बोल।

महादेवी भी कहती हैं—

मुखर पिक हौले-हौले बोल।

इस प्रकार हम देखते हैं कि मीरा की कविता में निजी अनुभूति का ही मार्मिक चित्रण है। उसमें कल्पना का पट बहुत कम है, जब कि महादेवी की विरह भावना में जहाँ निज की अनुभूति है वहाँ उसमें कल्पना की भी उड़ान है मीरा ने कुछ कहा उसमें स्पष्टता है, उसमें किसी प्रकार का दुख-छिपाव नहीं, जब कि महादेवी की वेदना में पर्याप्त संयम। मीरा साकार की उपासिका है और महादेवी निराकार के ध्यान में मग्न हैं। दोनों में माधुर्य है, परन्तु मीरा के माधुर्य में एक प्रकार की तन्मयता है, जो महादेवी में प्रायः नहीं मिलती। इस प्रकार

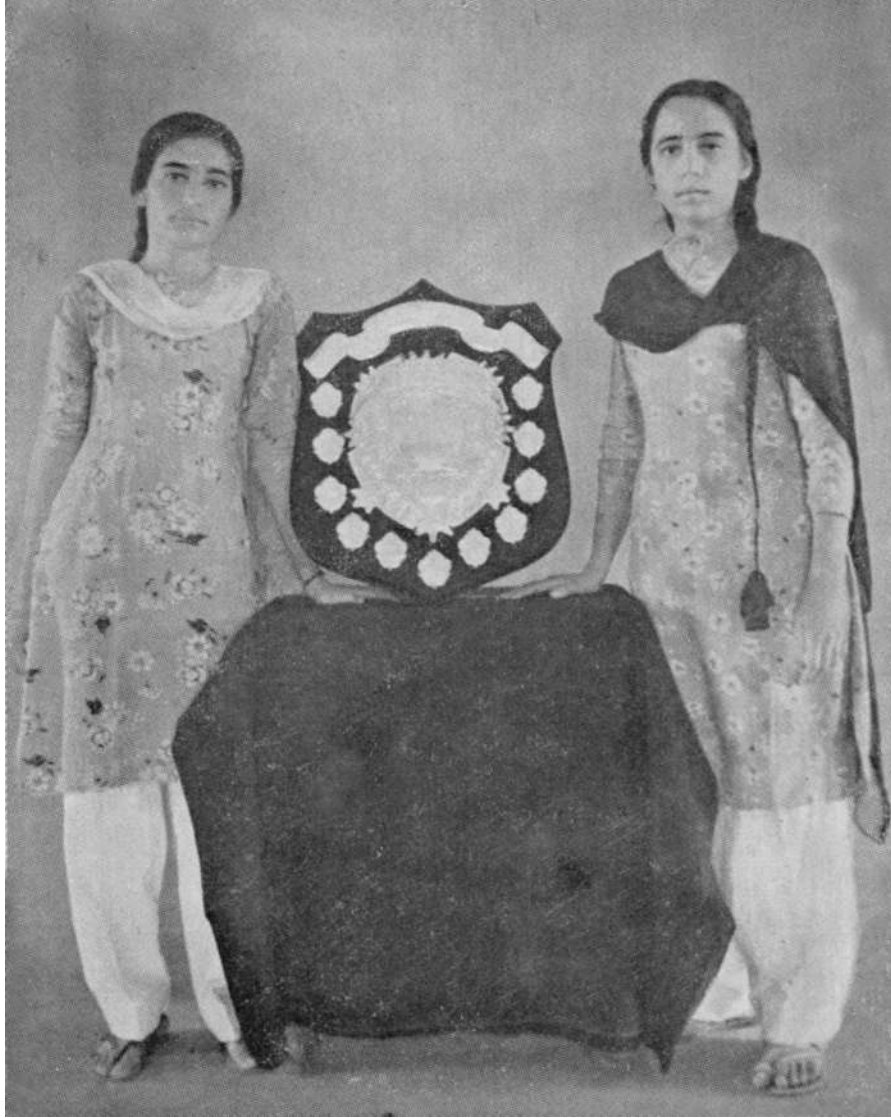
दोनों में उपासना क्षेत्र आदि के भिन्न होने के कारण कुछ वैषम्य होते हुए भी बहुत कुछ साम्य पाया जाता है, जिससे महादेवी को 'आधुनिक मीरा' कहने में तनिक भी अत्युक्ति नहीं होती। अन्त में हम नन्द दुलारे वाजपेयी के उन शब्दों को उद्धृत कर सकते हैं—“महादेवी जी और मीरा दार्शनिक दृष्टि से एक ही परम्परा की अनुयायिनी प्रतीत होती हैं।”

★ नीनू ★

पृष्ठ ३४ का शेष

“सुधा मुझ पर आघात मत करो” वह सुधा का हाथ पकड़ कर दरवाजे तक छोड़ आया। कहा, “जा विश्राम कर, सुबह होने को है।” पर रात का सूनापन इस विशुद्ध प्रणय का उस समय साक्षी था।

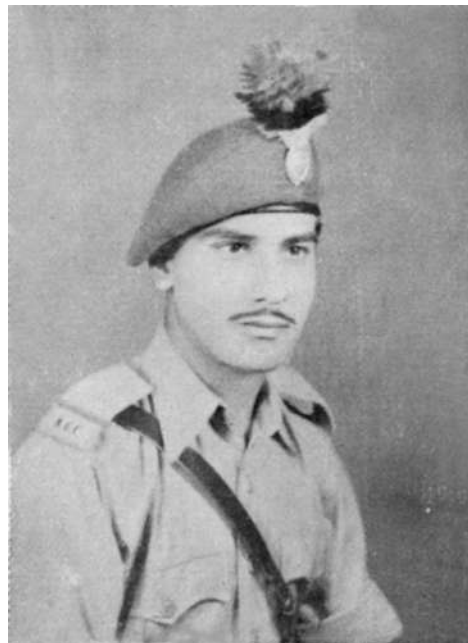
“तुम मुझे क्या करने को कहते हो, राजू ? बोलो मैं इस समय क्या करूँ ? तुम सोचोगे कि मैंने तुम्हें धोखा दिया। चाहे यही कहो राजू पर मैं क्या करती। विवश थी राजू, विवश।”

Sushma Paul and Renu Ehasin : Winners of the Shield in the Inter-College Contest in Sanskrit held at the Lady Shri Ram College

A scene from the one-act play Laghukeshni Trivalambidam staged in the Inter-College Contest, 1959-60.

Under Officer Vinod Kumar,
NCC Artillery Wing,
Best Cadet for 1959-60 selected from
Delhi for training at The All India
Summer Training School in Shillong

संस्कृत-विभागः

अध्यक्षः

मनोहरो विद्यालंकारः

सम्पादिका

कुमारी देवबाला

अनुक्रमणिका

- (१) सम्पादकीयम्
- (२) भारतस्य स्वातन्त्र्यम्
- (३) बधिरः प्रतिकूलवाक्
- (४) कठोपनिषन्माहात्म्यम्
- (५) भागीरथी

कुमारी देवबाला
कुमारी चम्पा चुघ
महेन्द्रनाथो भारद्वाजः
कुमारी देवबाला
पुरुषोत्तमलालः विज

सम्पादकीयम्

प्रियपाठकाः !

अस्मिन्महाविद्यालयस्य संस्कृतविभागः स्वायुषः तृतीये वर्षे पदमर्पणं प्रथममेव प्रार्थयते भवतां प्रणयभरमपाङ्गपातम्, स चायं विभागः नवागतानां संस्कृताध्येतृणां छात्राणां सप्रेम स्वागतं विधत्ते । हर्षस्य विषयो यदस्मिन् वर्षे संस्कृतछात्राणामपि संख्या वृद्धि गता ।

पत्रिकायाः संस्कृतविभागे काश्चन एव रचना विद्यन्ते । स्थानाभाव एवात्र कारणम्, परं “एकः शब्दः सुप्रयुक्तः सम्यक्ज्ञातः स्वर्गे लोके कामधुक् भवति” इत्युक्तयनुसारं देववाण्याः स्वल्पांशोऽपि समस्तां देशपत्रिकां रमणीयतां विदधातीति नात्र कस्यापि विप्रतिपत्तिः ।

सर्वे विद्वांसः संस्कृतस्य महत्त्वं आवश्यकताञ्च प्रतिपादयन्ति । शब्दसौन्दर्यं, भावगाम्भीर्यं, अर्थ-सम्पदां, रसमाधुर्यं प्राणप्रदां शक्तिञ्च अस्याः सर्वैरनुभूयते । स्वदेशस्य सभ्यतां संस्कृतिञ्च अवगन्तुं आवश्यकी इयं भाषेति स्वीकुर्वन्ति सर्वे । परं दुःख-स्य विषयो यदस्याः शोचनीया दीना हीना च दशा दृष्टिपथमायाति अस्मत्समाजे । संस्कृतभाषां प्रति

साधारण्येन उपेक्षाभावः दरीदृश्यते । नव्यशिक्षितानां भारतीयानां संस्कृतज्ञानं पण्डितान् प्रति अनादरः वर्तते । यावदयं उपेक्षाभावः समाजे स्थास्यति तावदस्याः प्रसारणं सर्वतोमुखः समुदयश्च सर्वथैवा-शक्य इति सुदृढो मे विश्वासः । अतः संस्कृतभाषां प्रति जनानां अनुरागसंजननाय सर्वैः संस्कृतप्रेमिभिः कटिबद्धैः भवितव्यम् । शासनतश्च विद्यालयेषु महाविद्यालयेषु चास्याः अध्ययनं अनिवार्यं कर्तव्यम् । अस्याः भाषायाः पठनस्य समुत्साहने अनेकाः छात्र-वृत्तयश्च शासनतो देयाः । हिन्दीभाषापरीक्षासु संस्कृतभाषायाः प्रश्नपत्रमेकं अनिवार्यं भवितव्यम् यतो न कोऽपि संस्कृतभाषायाः ज्ञानं विना राष्ट्र-भाषा-हिन्दीभाषायां पूर्णं आधिपत्यं प्राप्तुं पारयति । अतः संस्कृतभाषायाः हितेच्छुकैः सर्वैः अस्याः प्रचारः प्रसारश्च कर्तव्यरूपेण विधेयः ।

अस्मिन् वर्षे संस्कृतपरिपदः प्रथमा गोष्ठी देहलीविश्वविद्यालये संस्कृतविभागस्य अध्यक्षारणां श्रीमतां डाक्टरनरेन्द्रनाथचौधरीमहाभागानां साभापत्ये समजनि । श्रीमान् डाक्टररसिकदिहारी

जोशीमहोदयो मुख्योऽतिथिरासीत् । अनेके अनेकाश्च छात्राः संस्कृतभाषायाः महत्वं प्रतिपादितवन्तः । अन्ते च डाक्टरचौधरीमहाभागाः “शिष्य छात्रान्तेवासिनः” इति शब्दत्रयाणां व्याख्यां कुर्वन्तः अस्मन्महाविद्यालयस्य संस्कृतपरिषदः सोत्साहान् कार्यकलापांश्च प्रशंसन्त इदमभिहितवन्तो यदत्र छात्रेषु छात्रासु च संस्कृतविषये महती अभिरुचि समुत्साहं च वीक्ष्य महान् आनन्दः समजायत । छात्राः संस्कृतविषयाणां प्रश्नानां समुचितानि उत्तराणि दातुं समर्थाः ।

अयं हर्षस्य विषयो यदस्मन्महाविद्यालयस्य द्वे छात्रे सुषमारेणू लेडीश्रीरामकालेजे सम्पन्नायां अन्तःमहाविद्यालयसंस्कृतवादविवादप्रतियोगितायां चलविजयोपहारं संप्राप्तवत्यौ । वयं सर्वे ताभ्यां छात्राभ्यां सहर्षं अतिशयं धन्यवादान् प्रतरामः ।

अन्ते वयं प्रभुं प्रार्थयामो यत् भारते भातु भव्या भारती, “देशश्च समुत्कर्षं लभताम् ॥

भारतस्य स्वातन्त्र्यम्

(निबन्धलेखिका— कुमारी चम्पा चुप प्रेप आर्ट्स)

अद्य वयं स्वतंत्रतायाः सुमधुरं फलमास्वादयामः । अद्य कोऽपि अन्यो वैदेशिकः सत्ताधिकारी अस्मान् शासितुं अत्र न विराजते । वयं स्वयमेव स्वकीयाः शासकाः । भारतजनतन्त्रे प्रत्येको जनः सत्तां गृहीतुं शक्तः, अद्यतनस्य साधारणो मनुष्यः स्वस्तनस्य प्रधानमन्त्री भवितुमर्हति, अद्य साधारणो नागरिकः स्वः राष्ट्रपतिर्भवितुं शक्नोति । अद्यत्वे स्वतन्त्रे भारते सर्वे स्वाधिकारांल्लभन्ते । प्रत्येको नागरिको विचारवाचनलेखनस्वातन्त्र्यमनुभवति ।

देशस्य धनं लोकाभ्युदयदायकेषु व्यवसायेषु प्रयुज्यते । नूतनाः कलाः, नवानि शिल्पानि, अभिनवानि विज्ञानानि चोन्मिषन्ते । अज्ञानं क्रमेण भारतभूमेः विनश्यति । तमः लुप्यति । प्रकाशः प्रसरति, मानश्च उन्नयति । पुरातनः भारतवर्षः प्राचीनतया नवीनतां प्रति प्रसरति ।

परं खेदस्य विषयो यत् भारतीयाः स्वस्य स्वरूपं

विस्मृत्य वैदेशिकाः भवितुकामाः, ते एहलोकिकेष्वेवाशेषेषु प्रवर्तन्ते स्वकीयां च पंतुकीं सम्पत्तिं ‘आध्यात्मिकतां’ विस्मरन्ति । अद्यत्वेऽपि भारतीयाः भारतीयपद्धतीः स्वीकर्तुं लज्जन्ते, भारतीयवस्त्राणि न परिधारयन्ति । स्वभाषाप्रयोगे हीनतां अनुभवन्ति । स्ववेदोपनिषदादीनां धार्मिकग्रन्थानां अध्ययनाध्यापने च त्रपां अनुभवन्ति । श्रेयः त्यक्त्वा प्रेयः स्वीकुर्वन्ति । न मान्यान् मानयन्ति । न कश्चिदीश्वरसत्तायां श्रद्धाति, न परमेश्वरं भजते, न शास्त्राण्याचरति नैव च नैमित्तिकेषु कार्येषु कश्चित् प्रवर्तते ।

भारतीयसंस्कृतेः रक्षात्यावश्यकी । यदि वयं स्वां संस्कृतिमेव रक्षितुं न समर्थाः तदा अस्माकं सद्योऽर्जितं स्वातन्त्र्यं चिररात्रमस्माकं हस्ते न स्थास्यति । अतः स्वतन्त्रतां स्थिरीकरणाय प्राचीननवीनयोरुभयोः रक्षास्माभिः अवश्यं करणीया ।

ਅਪਿਕਸ਼:

ਪ੍ਰੋ. ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ
(Prof. C. L. Kumar)

ਐਡੀਟਰ:

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ
B.A. Final
(G. S. Mamik)

ਸਾਲ : ਪਹਿਲਾ	ਨਬੰਵਰ ੧੯੬੦	ਅੰਕ : ਤੀਜਰਾ
-------------	------------	-------------

ਤਤਕਰਾ

- ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ
- ਦੱਖਨੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਨੁਪਮ ਛਟਾ... ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ
- ਰੁਬਾਈਆਂ ਪ੍ਰਭਾਤ ਕੁਮਾਰ ਸੂਦ
- “ਲਿਡੀਜ਼ ਸੀਟ” ਰਾਜਿੰਦਰ ‘ਸ਼ੋਭੀ’
- ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ
- ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਲਾਲ

ਅਖਿਕਸ਼

ਪ੍ਰੋ. ਸੀ. ਐਲ ਕੁਮਾਰ
Prof. C. L. Kumar

“Editorial”

ਐਡੀਟਰ

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ
G. S. Mamik

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਆਇਆਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ “ਜੀ ਆਇਆਂ” ਆਖਣਾ ਵਾਂਗ।

ਨਵੇਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਨਵੀਂ ਨੀਂਵ ਰਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਏ, ਉਸ ਦੀ ਬੜੇਤਰੀ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਆਸ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣੂੰ ਤੇ ਇੰਝ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਆਪ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜੋ ਨਵੀਂ “ਦੇਸ਼” ਦੀ ਕਣੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਦਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਇਹ “ਦੇਸ਼” ਤੁਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੂਰੀ ਸਲਾਹਤਾ ਦਾ ਹੱਕ ਲਵੇਗਾ। ਤੇ ਇਉਂ ਸਾਡੇ ਕਦਮ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਅਗਾਂਹ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਮੇਰੀ ਇਹ ਸਦਾ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ “ਦੇਸ਼” ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਰੋਚਕ ਬਣਾਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰੀ ਦਾ “ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੱਸਾ” ਭੀ ਜ਼ਰੂਰ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਏਗਾ।

ਮੁਢੋਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਲੋਚਨਾ ਤੇ ਚਾਹਨਾ ਰਹੀ ਏ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜੇਹੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਂਝਗਰੀ ਮਿਲੇ। ਜੋ ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਸਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਵੇਂ ਪੁੰਗਰਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਕਾਂ, ਤੇ ਇੰਝ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਭੀ ਚਲਣੋਂ ਰੁੱਕ ਨਾ ਸਕੇ। ਸਗੋਂ ਚਲਦੀ ਹੀ ਚਲੇ। ਜੋ ਇਸੇ ਸਦਕਾ ਇਸ ਵੇਰ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਨਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ “ਦੇਸ਼” ਵਿੱਚ ਹੋਣਗੇ।

ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਨੇ ਘਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰੋ. ਕੁਮਾਰ, ਪ੍ਰੋ. ਆਈ. ਐਸ ਕਪੂਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਆਰ. ਕੇ. ਸੂਦ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਅਤੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ *Guidance* ਸਦਾ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ

(G. S. Mamik)

B.A. III Yr.

—:0:—

“ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਨੁਪਮ ਛੁਟਾ”

(G. S. Mamik)

ਭਾਰਤ ਇਕ ਅਨੂਠਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕੋਨਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਚੌਂਹੀ ਪਾਸੀਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਜੂਬੇ ਤੇ ਅਨੁਪਮ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਦੇਵਾਂਗਾ।

ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਦਿਨ, ਜੋ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ, ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਰਮਣੀਕ ਤੇ ਸੁਨਹਰੇ ਦਿਨ ਸਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਗਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਆਂਧਰਾ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਦੂਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਉੱਚੇ ੨ ਚਾਰ ਮੀਨਾਰ ਅੱਕੀਆਂ ਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਠੰਢ ਤੇ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਾਨੋਂ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮਿਨਾਰਾਂ ਹੋਣ।

ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਖੇ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ *Museum* ‘ਸਾਲਾਰ-ਜੰਗ’ *Museum* ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਭਾਰਤ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਮਾਨ ਦੇ ਸਹੀ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। *Museum* ਦੇ ਲਗਭਗ ੧੦੦ ਕਮਰੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੇ ਲੰਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਪਰੇਰੇ ਗੋਲਕੰਡਾ ਦਾ

ਕਿਲਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ “ਕੋਹਨੂਰ ਹੀਰੇ” ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਖੰਡਰਾਤ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਪੁਰਾਣੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਲਈ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਕਰ ਉਠਦਾ ਹੈ।

ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ “ਉਸਮਾਨੀਆ-ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ” ਭੀ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਉੱਚ ਪਾਏ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਹੈ।

ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਸੰਦਲ ਦੇ ਦੇਸ਼, ਜੋ ਮੈਸੂਰ ਵਿਖੇ ਹੈ, ਪੁਜੇ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਿੰਦਰਾ ਬਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਰਾਤ ਦੀ ਲਾਈਟ ਬੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਿੰਵੇਂ ਭੀ ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਭੀ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਕਿਲਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿਵਾਲੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੀਪਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਇਹ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਸੰਦਲ,—ਜੋ ਇੱਕ ਖਾਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਲਕੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਗਲੌਰ ਪੁੱਜਾ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ *California* ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਜਲਵਾਯੂ ਸੇਹਤ ਲਈ ਬੜੀ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਭੀ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।

Aircraft Factory ਵਿਖੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਬੰਗਲੌਰ ਬਾਦ ਅਸੀਂ ਮਦ੍ਰਾਸ ਪੁੱਜੇ ਜੋ ਕਿ

ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਛੱਬੀ ਹੋਰ ਭੀ ਨਿਰਾਲੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਦਿਲ ਤੇ ਚਾਲ ਚਲਨ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਤ੍ਰੇਵੇਂਦਰਮ ਵਿਖੇ ਜਾ ਰੁਕੀ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਆਭਾ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਂਤ ਅਸੀਂ ਕੰਨਿਆ ਕੁਮਾਰੀ ਲਈ ਬੋਹਬਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਤ ਅਥਵਾ ਅੰਤਲਾ ਕਿਨਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਚਮੁੱਚ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਅਦਭੁੱਤ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ, ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ, ਤਿੰਨਾਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵੱਖ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਤੇ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਚਮੁਚ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਮਨਮੋਹਨਾ ਹੈ।

ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਹੀ ਦੂਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ *Vivekanand Rocks* ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣੀਕ ਹੈ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਰਾਮੇਸ਼ਵਰ ਤੋੜੀ ਪੁਜਣ ਲਈ ਜੋ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੁਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਚ ਮੁਚ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਬੰਬਈ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਆਪ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ੨ ਇਮਾਰਤਾਂ ਆਸਮਾਨ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦਾ “ਹਾਲੀ ਵੁੱਡ” ਬੰਬਈ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਗਰ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ

ਦਾ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ, ਜੋ ਕਿ ਅਕਸਰ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਵੇਖਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦਾ *Museum* ਭੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਰ ਮਜ਼ਬ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰਵੀ ਹਨ। ਮਾਨੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਖਿਚੜੀ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਖੇ, *Picnic-spot* ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਲ ਚਲ ਤੇ ਭੀੜ ਭੜਕਾ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਚੌਪਾਟੀ ਤੇ *Hanging Gar.’ens* ਖਾਸ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ *Elephanta* ਦੀ ਗੁਫਾਵਾਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਅਪੜਨ ਲਈ ਸਟੀਮਰ ਦਵਾਰਾ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਰਤੀਅ ਕਲਾ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਜੰਤਾ ਤੇ ਅਲੋਰਾ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵੇਖੀਆਂ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਕਲਾ ਤੋਂ ਜੋ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਸਚਮੁਚ ਇਕ ਵੇਰ ਸਾਡਾ ਮਨ ਤੇ ਸਿਰ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਮਾਨ ਨਾਲ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੰਬਈ ਸਾਡੀ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਮੋੜ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਦਿੱਲੀ ਤੁਰ ਪਏ।

ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਤੇ ਉਤਸਾਹਿਕ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਕਲਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਲਈ ਗੌਰਵ ਤੇ ਮਾਨ ਨੂੰ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਬਕ ਵਰਨਣ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੀਆ ਵਿਖਾਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਭੀ ਆਖੇ ਬਿਨਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ—ਭਾਰਤੀਅ

ਕਲਾ ਨਰਤ-ਕਲਾ, ਹਸਤ ਕਲਾ, ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ
ਵਿਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਮਿਆ ਦਾ ਸੁੰਦਰ,
ਮੋਹਕ ਸਥਾਨ ਭੀ ਹੈ ।

ਮੇਰੀ ਇਸ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਦਿਨ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਭ

ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁੰਦਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਤੋਂ ਵਧ
ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਰਣੀਯ ਦਿਨ ਹਨ ।

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ
(G. S. Mamik)

['ਰੁਬਾਈਆਂ']

ਪ੍ਰਭਾਤ ਕੁਮਾਰ ਸੂਦ, B.Sc. I Year.

ਅਜੇ ਤਾਂ ਜੀਉਣ ਲਈ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਅਰਮਾਨ ਹੈ ।
ਹੁਣੇ ਹੀ ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀਰਾਨ ਹੈ ॥
ਜੀਅੰਗਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਮੁਹਬਤ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਕੇ ।
ਮੁਹਬਤ ਹੀ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ ॥

॥ ੨ ॥

ਸੋਹਣਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸੋਹਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਚਿੜ੍ਹਦਾ,
ਕਾਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੂਣਾ ਖਿੜਦਾ,
ਰੱਬ ਨੇ ਤਾਂ ਸੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ
ਰੰਗ ਦੋਵੇਂ ਇਹ ਵੰਡੇ,
ਪਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋ ਹੋਣ ਇਕੱਠੇ
ਦਿਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਘਿਰਦਾ ॥

॥ ੩ ॥

ਵਿਦਿਆ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਪਰੀਖਿਆ ਦੇ,
ਰਾਗੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਤੋੜਿਆਂ ਦੇ ।
ਵਿਚ ਅੱਗ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ,
ਕਲਾ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆਂ ਦੇ ।
ਅਕਲ ਵਿਚ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ,
ਜਵਾਨੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਮਰੋੜਿਆਂ ਦੇ ।
'ਪ੍ਰਭਾਤ' ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ,
ਪਿਆਰ ਪਰਖ ਹੁੰਦਾ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਦੇ ।

❖ 'ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ' ❖

(G. S. MAMIK)

B. A. Final

ਚਮਕਦੇ ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਜੇ ਵੇਖੋ, ਕਿਤੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਨੇ ਰੂਹਾਨੀ ਇਲਾਕੇ,
ਸੁਹਾਨੀ ਬਹਾਰਾਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਜੇ ਵੇਖੋ। ਕਿਤੇ ਚਮਕਦੇ ਨੇ ਬਹਾਰੀ ਇਲਾਕੇ।
ਖਨਕਦੀ ਚਮਕਦੀ ਏ ਝੰਕਾਰ ਜੇ ਵੇਖੋ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਇਹ ਖਿਲਵਾੜ ਵੇਖੋ,
ਬਹਾਰਾਂ ਦੀ ਉਜਲੀ ਕਤਾਰਾਂ ਵੀ ਵੇਖੋ। ਹੁਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਉਜਲਾ ਇਹ ਸਿਰਤਾਜ ਵੇਖੋ

ਦੂਰੋਂ ਚਮਕਦੇ ਨੇ ਰੰਗੀਨ ਨਜ਼ਾਰੇ, ਨਜ਼ਰ ਸਾਮਨੇ ਠੰਡੇ ਚਸ਼ਮੇਂ ਦੀ ਲਸ਼ਕਾਰ,
ਜਿੰਦੋਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੋਵਨ ਸਹਾਰੇ। ਇਧਰ ਵੇਖ ਲਉ ਪਹਿਲਾਂ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕਥਾਰ।
ਸੁਹਾਨੇ ਜੇ ਸਾਵਨ ਦੀ ਬੋਛਾਰ ਵੇਖੋ, ਕਿਤੇ ਸੀਲ ਦਾ ਭਰਿਆ ਨੀਰ ਵੇਖੋ,
ਕੁਦਰਤੀ ਬਹਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਿਆਰ ਵੇਖੋ। ਕਿਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਕਿਛਿਆ ਜਾਲ ਵੇਖੋ।

ਤੱਕਣਾ ਜੇ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਉ, ਚਿਰ ਚਿਰ ਸ਼ੀਸ਼ ਚੜ੍ਹਾਓ ਇਸਨੂੰ,
ਕੁਦਰਤੀ ਦਮਕ ਇਥੇ ਆਕੇ ਵੇਖ ਜਾਓ। ਮਿਲ ਕੇ ਗਲੇ ਲਗਾਓ ਇਸਨੂੰ।
ਲਭਦੈ ਖੁਦਾ ਤਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਵੇਖੋ, ਇਸਦੇ ਚਿਰ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅਪਨੀ,
ਉਹ ਦਿਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਿਆ ਨੂਰ ਵੇਖੋ। ਸਾਰੇ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹਾਓ ਇਸਨੂੰ।

ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਸ਼ਮੀਰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਦਾ
ਅਤੁਟ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ॥

ਜੈ ਹਿੰਦ। ਜੈ ਭਾਰਤ ॥

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ

❖ ‘ਲੇਡੀਜ਼ ਸੀਟ’ ❖

(R. K. Shorey)

“ਵੇ ਭਾਈ ਤੈਨੂੰ ਦੀਹਦਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਲੇਡੀਜ਼ ਸੀਟ ਹੈ। ਹਨੇਰ ਹੈ ਸਾਂਈ ਦਾ ਕੁੱਝ ਮੱਤ ਤੇ ਪਰਦਾ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬੱਟ ਮਰਦ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਜਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬੱਸ ਵਿਚ ਤਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ... ..।”

“ਪਰ ਹੁਣ ਭੈਣ ਜੀ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹਰ ਛੋਟੀ ਵੱਡੀ ਜਗ੍ਹਾ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਨਾਜ਼ੁਕਤਾਈ ਗਈ ਭਾੜ ਵਿੱਚ। ਜਦ ਮਰਦ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੁਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਣ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ “ਨਾਲੇ ਕਨਕ ਦੀਆ ਨਾਲੇ ਚੋਪੜੀਆਂ।” ਇਕ ਪਾਸ ਹੀ ਬੈਠੇ ਜੈਂਟਲਮੈਨ ਨੇ ਲੇਡੀਜ਼ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਆਖਿਆ।

ਬਹੁਤੇ ਬਹਿਸ ਮੁਬਹਸੇ ਤੇ ਬਗੜਣ ਸਦਕਾ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਕਟਨ ਨਾਲ ਘਰੋਗੀ ਅਦਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੂੰ ਬਹਿਣ ਲਈ ਸੀਟ ਮਿਲ ਹੀ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਮਾਨੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿਮ ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ।

ਅਜੇ ਬੱਸ ਦੁਸਰੇ ਸਟੋਪੇਜ ਤੇ ਹੀ ਪੁੱਜੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁੱਢੀ ਪੇਂਡੂ ਤ੍ਰੀਮਤ ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ

ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹੀ। ਬੱਸ ਤਾਂ ਖਚਾ ਖਚ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਬੈਠਣ ਦੀ ਤਾਂ ਕੀ ਗੱਲ ਖਲੋਨ ਦੀ ਭੀ ਬੜੀ ਘੱਟ ਥਾਂ ਸੀ। ਵਿਚਾਰੀ ਬੁੱਢੀ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਭੁੰਜੇ ਹਿਚਕੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਫਰਦੀ ਮਾਰੀ ਬਹਿ ਗਈ।

ਉਹੀ ਸੱਜਨ ਜੋ ਹੁਣੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸੀਟ ਦੇਣ ਲਈ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਬੱਟ ਇਉਂ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਨੂੰ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠਿਆਂ ਤੱਕ ਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਭੀ ਅਜੇਹੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਈ ਇੱਕ ਅਸੀਸਾ ਦਿੰਦੀ ਬੜੀ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਬਲਾ ਕੇ ਤੱਕਣ ਲੱਗੀ। (ਸ਼ਾਇਦ ਨਜ਼ਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਸਦਕਾ) ਮਾਨੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਪਹਿਲੀ ਤ੍ਰੀਮਤ, ਬਹਿਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਬਠਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਵਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਤੱਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਸ਼ੋਰੀ
B.A. Final

—:o:—

ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਇਕ ਦਿਨ ਹਾਸੇ ਹਾਸੇ ਨਾਲ । ਕੁੜੀ ਲੜੀ ਇਕ ਸੁੰਡੇ ਨਾਲ ॥
 ਕੁੜੀ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਇਨੀ ਸੋਹਣੀ । ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋਣੀ ॥
 ਕਿਹਾ ਮੁੰਡੇ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਸੋਹਣੀ । ਇਹ ਤੇਰੀ ਸੂਰਤ ਹੈ ਰੋਣੀ ॥
 ਕਿਹਾ ਕੁੜੀ ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਸੋਹਣੀ । ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਮਨ ਮੋਹਣੀ ॥
 ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਰੂਪ ? ਪਰੀਆ ਵਰਗਾ ਜਦ ਪਹਨਾ ਸੁਟ ?
 ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੰਨੀ ਹੈ ਫੁਲ ਵਰਗੀ । ਹੋਠਾਂ ਉਤੇ ਲਗੀ ਹੈ ਸੁਰਖੀ ॥
 ਦੰਦ ਮੇਰੇ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਵਰਗੇ । ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮਨ ਹਰਦੇ ॥
 ਓਏ! ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਅੱਖਾਂ । ਇਹ ਮੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਪਈ ਹਸਾਂ ॥
 ਕੀ ਕੀ ਵੇ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਪਈ ਦੱਸਾਂ । ਕੀ ਰਬ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆ ਅੱਖਾਂ ॥
 ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਤੇਰੀਆਂ ਵੇਖਣ ਲਈ । ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਆਇਆ ਪੁਛਣ ਲਈ ॥
 ਇਹ ਸੁਣ ਮੁੰਡਾ ਹੋਇਆ ਲਾਲ । ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੋਲਿਆ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ॥
 ਸੁਣ ਨੀ ਕੁੜੀਏ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕੱਨ । ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਂ ਵਟਗੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ॥
 ਜੇ ਤੂੰ ਬਣਨਾ ਚਾਹਵੇਂ ਸੁੰਦਰ । ਪੁਛ ਲੈ ਮੈਥੋਂ ਇਸ ਦਾ ਹੁਨਰ ॥
 ਦਸ ਵੇ ਵੀਰਾ ਦਸ । ਇਹ ਕਹਿ ਕੁੜੀ ਪਈ ਹਸ ॥
 ਕਿਹਾ ਮੁੰਡੇ ਸੁਣ ਭੈਣੋਂ ਅਜ । ਗੁਣ ਤੈਨੂੰ ਦਸਾਂ ਸਾਰੇ ਅਜ ॥
 ਗੁਣ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦਸਾਂ ਰਸ । ਜੇ ਤੂੰ ਬਣਨਾ ਚਾਹਵੇਂ ਸੁੰਦਰ ॥
 ਰਖ ਕੇ ਸਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਸ । ਕਰੋਂਗੀ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਤੂੰ ਨਾਸ ॥
 ਕਹਿਣਾ ਮਨ ਲੈ ਅਜ ਤੂੰ ਮੇਰਾ । ਸੇਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇਰਾ ॥
 ਇਹ ਹੈ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰਾ । ਸਬ ਤੋਂ ਦੰਗਾ ਸਬ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ॥
 ਜੇ ਕਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਵੇ ਹਾਰ । ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵਾਰ ॥
 ਸਬਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ਕੀ ਭਾਵ । ਸੋਚ ਤੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੂਠੇ ਖਾਬ ॥
 ਸੋਚ ਵੀ ਦੇ ਤੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵਾਰ । ਕਦੇ ਨ ਆਵੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ॥
 ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਰੋਂ ਖਿਆਲ । ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ॥
 ਇਹ ਸੁਣ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ । ਉਹਨੇ ਕੀਤੀਆਂ 'ਲਾਲ ਦੀਆਂ' ਸਤ ੨ ਰਖਾਂ ॥

Ram Chandra Lall

Pre - Medical II Year

Roll No. 12

ڪهاري سنڌري جهانگياڻي

تاريخ جو هڪ لڪل ورق

هن ڏنو ل هڪ وڏو ۽ پڙهو هالي
 مستي ۾ سولڊ ٿي-رائيندو ڏانهن وڏي
 رهيو هو. -هتي ڪيڪون واکا ڪندا،
 هيڏانهن هوڏانهن ل-جي ويا پر ورتن
 پنهنجي ۾ جاء ٿي اٿل رهيو. هالي ميس
 ڪاهي آيو. هن جا ڪهو جو هالي ۾ جي
 سرڻي کي اٽڪل سان پڪڙي ميس چڙهي
 ويو ۽ کيس ٿاڙو ۾ اٿي اٽڪي هائين جي
 لپيئي ۾ لپيئي، زنجيرن ۾ جڪڙي
 چڙيا ٿين. مھل ۾ اچي، هن ڪنهن سان
 ل-هتي واقعي جي ڳالھ ل- ڪئي پر
 ٻيلوان هراسي اچي مھل ۾ خبر ڪئي.
 پوء ٺ ورتن جي ٿاڙي ۾ جي هاڪ
 چڙهي ٿاڙي وڃي ل- ڪيئن ل- جيتاڙي
 شهزادي مڙسي ڪري پر بس جهڙي جانور
 کي ٿاڙو ۾ آندو. الهی ٺ ٻن ڪالهره کيس
 'مهاڙ' ڪري ڪوليو و او.

ميسوي سن کان ۶۰۰ ورهه اڳ-
 اتر هندستان جي مگد راج ۾ جنهنجي
 واهڙائي ويسالي (Vesali) هئي لهنجي
 بادشاهه سر پيمر (Sreyama) کي هڪ لهنجي
 پٽ ڄا ٿو. هنجو لالو ورتن رکيو و او.
 هو پوء مهاوير جي نالي سان پڻ ٿيو.
 هن ئي جيئن ٺور جو پاڻو وڏو. شهزادي
 کي انهي هوندي ٿيڙاندازي ۾ گهڙي پوري
 ۾ هالي ۾ جي ساري ۾ جي مڪيا ٺاسي
 وڃي هئي.

هڪ دفعي ورتن وڙين جي پٽن
 سان ٺڌ مھل جي باغ ۾ والد ڪري رهيو
 هو جو اوچتو ڪرڻ جا آواز اچڻ لڳا پر
 هو والد ۾ اهڙا ٺ مشغول هئا جو هنن کي
 آواز جي سمڪ ٿي ڪا نه رهي ايتري
 قدر جو آواز بالڪل اڙدڪ اچي پهتو.
 هنن جي لپ جي حد ٿي ل- رهي چڙهن

وياسين، ايتري قدر جو اسين هڪ ٻئي جي گهر ۾ ايندا ويندا هئاسين، اسان پنهنجي بي . اي پاس ڪئي . قسمت سان مولڪي لوڪري چاند ئي ملي ويئي . هڪ ڏينهن سندس ماءُ شاديءَ جي ڳالهه چوريءَ لڌو گهري الله کان هڪ اڪ ٻار مولڪي ٿي . ٻي ملي وهون هيون، سو مون اڪدم ”ها“ ڪئي .

ويش - جي آکاڻي ٻڌي چيو، ”ٻار، پنهنجي ٻار ڪهاڻي واقعي ٻڌار آهي.“
 دلپيش چيس، ”هاڻي هل ٿو، لوڪي پنهنجي ڀائيءَ سان ملاقات ڪرايان. انهن چئي هڪي سان ڪري ٻاهر اڪري وڃو.“

رس گولن آڻڻ لاءِ چيو، چانهه اچڻ تي مون سندس لاءِ ٺاهڻ شروع ٿي ڪئي جو هن هڪ وڏائي چيو، ”چڏيو مان ئي ٺاهي وٺان.“ منهنجي خوشيءَ جي حد ئي نه رهي. هن چانهه ٺاهي هڪ ٻيڙو مولڪي ڏنو ۽ ٻيو ٻاڻ ڪيو. چانهه ٻي مان بيٺرو ڪي پيسا ڏيان ئي ڏيان پنهنجان اڳ هن بل ادا ڪري چڏيو! ۽ سڪي چانهن ”هاڻي ٿو حساب اراڻو ٿي وڃو نه؟“

منهنجو ڪنڌ شرم وچان جهڪي ويو. مون کيس هارائڻ ئي چاهيو پر شڪست کائي وينس! انهيءَ واقعي کانپوءِ اسان جون ملاقاتون اڪثر ٿينديون وهنديون هيون ۽ اسين هڪ ٻئي جي ڪافي لڙڪاڻي اچي

ويش چوڻاڻي

قتل دل جي پڪار

۱. دل ٿي روئي ڪري پڪار، ملي وڃ پر پتير هڪ وار، جا مون سوچيو ڇا هي ٿيو آ، سندس سهندو چور ٿيو آ، آ اڄ ئي منهنجي هار، ملي وڃ پر پتير هڪ وار،
۲. ڪهنڪي دل جا درد ٻڌايان، ڪهنسان دل جا سوو وٺايان، دشمن ٿيو جي آ دلدار، ملي وڃ پر پتير هڪ وار.
۳. ياد ڪري هر ڪهڙيون سهالون، موهن سئين ٿيون ڪهاڻيون، دل روئي ٿي سو سو ٻار، ملي وڃ پر پتير هڪ وار.

ٺاڙو سو وٺي آيو ۽ لٺولي ڪري ڇڏي
لڳو اشوڪ ”ٻار، تون به ڪنهن جي پٺيان
ٻيو آهين. اهو به بلبل جي جا ڪنهن جي
پر هڪ لڳي آهي.“

ٻيو به مون کيس ڪٿي ڇڏيو نه ڇو،
شادي ڪندس نه هن سان ئي ڪندس.
اشوڪ مان خبر پيو ته هو به اي جي پٽي
سال جي شاگرد هئي ۽ سندس ٺاڙو ٻرو مٽلا
هو.

ڪجهه ڏينهن کان ٻيو ساڻس لقرو ريءَ
پر ملاقات ٿي. هو به سندن سماج مقرر
ٻڙهي رهي هئي. اشوڪ جو هولسان گڏ هو
سو ڪريءَ تي ويهي ڪتاب پڙهڻ لڳو.
مان ٻرو مٽلا جي ٻار واريءَ ڪريءَ تي وڃي
ويٺس. هن شوڪي مون ڏانهن اهاڙو ۽
ٻيو پڙهڻ پر مشغول ٿي ويئي. مون آهستي
ڇو، ”ڇا، حساب ٻار نه ڪندا؟“ هن
مقرر مان منهن ڪڍي ڪاٺو مان مون
ڏانهن اهاڙو ۽ ڪريءَ کان اٿي ٻاهر هلي
ويئي.

پر تين ملاقات مولڪان زندگيءَ ٻار نه
وڙندي. مان ڪنهن به ڳالهه ڇاهه نه
هيو هوس. ٻاهر صبح ٻه ٽي ٻه
اوڏي مهل هو ٽڪڙو ڪنهن به ڳالهه
ٿي. سندس بدقسمتي ڇو يا منهنجي خوش
نصیبي ڇو اي ڪريءَ جي خالي ڪاڏ هئي،
منهنجي ڪري هو به منهنجيءَ ٻار سان ٻيل خالي
ڪريءَ تي اچي ويئي. مون کانئس ٻار هو
مان پڇيو، ”ڇاهه ٻه ٽي ٻه؟“ هن چيو، ”نه
مهر ٻائي.“ سندس ظاهري لاڪار جو خيال
نه ڪندي مون به ٿورو ڪي ڳالهه ۽ ان

ٿي لڳي. هن ڪاٺو مان واپس ورتو.
”Nonsense“ جي سائیکل هلائڻ لڳي
نه هلايو ڇوڏا. انهن چئي هو به سائیکل تي
ڇڙهي اڳتي وڌي. هو به شايد ڪاليج
ڏانهن وڃي رهي هئي. مان به سائیکل تي
سوار ٿي اڳتي وڌيس ۽ ٿوري دير پر ئي
ساڻس گڏ سائیکل هلائڻ لڳس.

هن مون کي ٺسي ڇو، ”اوهان منهنجو
ٻيڇو نه ڇڏيندا؟“

مون اڀرڻ واکيان ڇو، ”ڏيو جيءَ
جيستائين توهان حساب ٻار نه ڪندا،
جيستائين توهان جي پٽ نه ڇڏيندس.“
هن چن تي مني مرڪ آڻي ڇو،
”۽ جي مان ڪنهن ٻوليءَ واري ڪي
ڇوان، نه ٻو؟“

ٻوليءَ جو ٺاڙو ٻڙي منهنجي نه ڏيو ٿي
ڏيو ٿي ويا. سائون ڇوڙا هو نظر اچي
رهيو هو. مٿان سچ پچ هو. ٻوليءَ واري
کي ڏانهن ٺٽي. منهنجيءَ مون پنهجيءَ
سائیکل جي رفتار کٽي ڪئي ۽ آرام
مان سائیکل هلائڻ لڳس. هن ڇوڙا هي
ٿي ٻيل ٻوليءَ واري ڪي ڪجهه نه نه.
ڇو، مون سامهه جو ساڻه ڪيو، سائیکل
جي رفتار وڌائي وري ساڻس گڏ سائیکل
هلائڻ لڳس.

هن ڪڏ هلائي ڇو، ”اوهان منهنجو
ٻيڇو نه ڇڏيندا؟“ مون ٺهڙ سان چيو، ”ڪير
ٺو چوي نه مان توهان جو ٻيڇو ڪري
رهيو آهيان؟“ اتي ڪاليج اچي ويو. مان
ڇو ڇو ڇو سائیکل هلائڻ لڳي
رکي اڳتي وڌيس. منهنجي درس ٻوليءَ

اشوک وائسنگهاڻي

”لو مڙيڃ“

سان ڳالهائون ڪريون. ”ميش اندر گهڙي
 صوفي ئي وهندي ڇو، ”يار، ڇاهه ڀرو
 پيئنداسين. پهرين ٻڌاء تڙا ڪهڙي نازلين
 آهي جنهن تڙ ڪهڙي مٽي ڇو من ڦير
 ڇڏيو. دلپش مشڪي سندس ڪمڌ تي
 هڪ رڳي ڇو، ”اهڙو وهلو تڙ وڃ. صبر
 ڪر تڙ ٻڌايان تڙ واهو، اڙي او راهو،
 ڇاهه تڙ لاهي وڪ. هاڻي اڃ تڙ توڪي
 ٻرير ڪهاڻي ٻڌايان: منهنجي هن سان
 ملاقات تڙ عجيب اهوئي ئي. ان ڏينهن
 ڪاليج ۾ ڪو جلسو هو. مان سائيڪل تي
 اوڏانهن وڃي رهيو هوس. آرام سان
 سائيڪل هلائي رهيو هوس، جو اوچتو موڙ
 وقت ڪنهن سائيڪل سان ٽڪر ٿيو.
 سائيڪل هلائڻ وارو ٻيو ڪو تڙ هڪ
 صدين چوڪري هئي. منهنجا تڙ اوسان تي
 خطا ٿي ويا. هو منهنجا ڪهڙا ڇنڊي آئي
 ڪڙي ٿي. مون کيس سندس سائيڪل کڻي
 ڏسي. هن مون ڏانهن غصي ٻريل ليڻن
 سان لهاريو. مون مشڪي ڏاڍو. هن ’ڏيندڻ‘
 چئي مولڪي ٿڌو وهائي ڪڍي. مون
 لهائائي سان منهنجو ٻيو ڳڻو ڏانهس ورائي
 ڇو، ”حساب ٻرايو ڪريو تڙ. هن مون
 ڏانهن شوڪي لهاريو. هڪ تڙ اڳ تڙ
 سهڻي هئي، ويتر ڪاوڙ وڃان سندس ڳڻ
 اڃا تڙ ڳاڙها ٿي ويا هئا ۽ تهاڻين سهڻي

ٻاهران ڪنهن ٻڪاريو، ”دلپش. دلپش
 ٻاهر اڪري آيو. اڃا وارو ٻيو ڪير تڙ
 سندس لڏپڻ جو سدگي وٺي هيو.
 وٺي ڏسي دلپش ٿڌي ٻيو ۽ خوشي
 وڃان جهڙين، ”اڙي، آءُ سنڌي، ڪاڻي
 ان؟ ڪلڪتي وڃڻ کان پوءِ شهر تڙ ڏٺو!
 آخر ڪهڙو تڙ دوستن جو خيال ڪندو
 ڪر.“

وٺي سندس ڪلهي تي هڪ رڳي
 ڇو، ”يار، ڳالهه ٿي تڙ ٻچ! ڏٺو
 ڦاڻو ٻيو هوس جو ساه ڪڍڻ جي تڙ فرصت
 تڙ هئي ملي. منهنجو خط ملو هوم. تڙ
 لکيو هو تڙ منهنجي شادي ٿيڻي آهي!
 مونکي تڙ اعتبار ٿي تڙ آيو ۽ سمجهو
 تڙ تڙ مذاق ڪيو آهي. ڇا، يار سچ
 ٻچ منهنجي شادي ٿيڻي آهي؟“

”ها، دوستو. دلپش وواڻيو. ”ڇا؟“
 وٺي کان وڙ اڪري وٺي، ”اون ۽ شادي!
 ڪوڙو ٿي تڙ لڳي!! جنهن دلپش ههڙيون
 سليون ماڻهنون موناڻي ڇڏيون ۽ جنهن
 شادي تڙ ڪرڻ جو ٻڪو لڙادو ڪيو هو، سو
 تڙ ههڙو شادي ڪري! مولڪي تڙ وشواس
 ٿي تڙ اڃي. يار، متان ٻيو آهي!“
 ”ان ٻنهي تڙ هڪ ڪهاڻي آهي. اڙي،
 ٻن ٽن تڙ اڃا تڙ ٻاهر بيٺو آهي!
 هل تڙ. ڇاهه، ڳالهه، ٻي ٻيو وٺي
 تڙ آرام

موڪلائڻ لڳيون . اکين ۾ آب آڻي انجنا
 زيمس کي پاڪر ٻاڙو . مگر ڪڇي نه سگهي .
 آخر زيمس ڳڙا ٿري پائي ڇڏيس ،
 ”عائلي خدا حافظ . خدا اوهان تي مهربان
 ٿيندو .“

قاسم پگهه کولي ۾ لوت گل جي هڪ
 ۾ ٽيڻي ڇو ”گل هيءَ ٺهڻ جي خرڇي“
 اسان کي واراڄو نه ”گل ۾ ڊڄي کيس پاڪر
 ٻاڙو ۽ روئڻ لڳو . ڊرائيو ۽ مسافر اهو تماشو
 ٽسي مهران ٿي ويا . آخر موڪلائي
 ٽڪسيءَ ۾ چڙهائين ۽ لهرن جي وقت
 اچي شڪار پورو جي سڪ پل وقت پهتائون .
 کائي پائي کان هيڪ ڊائي ڇڏي گهر هو
 جنهن جي در اڳيان ٽڪسي اچي بيٺي رهي .
 هارن (Horn) جو آواز ٻڌي هڪ بهت
 اڪيل سٺڪ ٻاهر نڪري آيو . گل ۽ ماڻس
 ۾ ٽڪسي کان هيڪ لڳا . انهن هڪ جوڙي
 امان ڏانهن منهن ڪري ڇو ”ڪرنا ڪري
 اسان جي گهر هلو . ٿورو لاشو ڪري پوءِ
 وڃو .“ هيڪ ۾ مرنڙ جي ويجهو اچي
 ڇو ”ٻاڙا ، اندر اچو . اوهان وڏي ٽڪليف
 ورتي آهي . مان اوهان جو شڪر ڪندو
 آهيان . مهرباني ڪري ۾ ڳڙهون نه مڪ ۾
 وڃو .“ سندس ٻرڻ ٽسي اسان اندر واپسون
 ۽ ٿورو لاشو ڪري هيڪ کان موڪلائي ،
 پل رستي گهر روانا ٿيائين . (هلندڙ)

ٻي ٽيڻي . گهڻي ويچار کان پوءِ پتاجن ’ها‘
 هڻي .

”ڪٿه واري سائين“ اسان جي سوا روٽه
 جي ارداس ۾ چول ڪٿي ۽ هن وقت اچي
 اسان سان ساٿي ٿيو ، امان ڇو .

سڀ ٿياريءَ کي لڳي ويا . جلدي اسين
 سڀ ٻاهر اڪتائين . واھ کان هيڪ رستي تي
 هڪ ٻيل گاڏي بيٺي هئي . اسين سڀ هيڪ
 لهي واپسون . ٻيل گاڏي هلائيندڙ زيمس جو پاڻ
 قاسم هو . ڏاند نڪا هئا . هرا اسان ڳالهون
 ڪندا آسڻ ٿاري اچي لکيءَ جي ڳوٺ
 پهتائين . آسمان ۾ سڄ اُڀرڻ جي ڪري
 چوڌاري لالائي ڇائڻجي ويئي هئي .
 آهسته آهسته سورج ڏوٽا ٻڏڻ جي روشني
 وڌائيندو ويو . لکيءَ جو ڳوٺ شڪار پورو
 سکر جي ٻڪي رستي تي آهي ، جتي
 پيٽرول پمپ جو پرنڊ ٿيل هو . اهوئي
 ڪري بسون يا ٽڪسيون پيٽرول وٺڻ
 لاءِ ٿورو وقت ٽرسنديون هون . لکيءَ
 پهتائين نه اتي خبر پئي نه لکيءَ ۾ فسادن
 جي بيماري شروع ٿي وئي هئي . اسان
 رستي جي هڪ پاسي کان اڏي رهيا اسان نه
 من ڪا ٽڪسي ملي وڃي . اوچتو سکر
 کان هڪ ٽڪسي ايندي ٿي . اسين
 اشارو ڏيئي بيهاريو اسين . منجهس فقط هڪ
 مسافر ويٺل هو . ڊرائيو اسان کي وٺي
 هلي لاءِ تيار ٿيو . سهائون پاڪر پائي ورتي

پيلدارن کي سڏي باهر پهري ئي ٿو
بيهاريان .
بغاچن ٻجهو .

”اسين اوهان وٽ بداهه وٺڻ آيا
آهون، هڪ چٽي جواب ڏنو. مان
آيان ڏانهن حيرانيءَ سان ڏسڻ لڳيس.
سلسلو جاري رکندي ساڳيءَ عورت ڇهه،
”مولتان گڏ هيءَ آهي منهنجي سهولي
آهي. سندس نالو انجا آهي. هي
چوڪرو سندس پٽ آهي. مان ساڻس
گڏ شڪار پور ڪاليج ۾ پڙهي آهيان.
منهن جي دعوت ئي هيءَ مولتان ملڻ
آئي هئي. ان ڏينهن کان مون وٽ آهي.
اسان جي ڳوٺ ۾ فساد ٿيا آهن. مولتان
خبر پئي ته اوهان پاران سمجهه هڪ
آهيو. هيءَ اوهان جي ذات ڀڃڻ آهي.
اوهان کيس بداهه ڏيو ۽ کيس گهر پهچايو.
پيل گانڌي وٺي آئي آهيان جا باهر
بيٺي آهي. آءٌ شهر خان ڳوٺ جي زميندار
جي ٺهڻ آهيان. منهنجو نالو زمين آهي.
منهنجي سهوليءَ جو ماڻهو شڪار پور ۾ رهي
ٿو. اوهان کيس سلامتيءَ سان آڻي
پهچايو. انهن چئي اس ئي وٺي. امان جا
هن وقت تائين صبر سان ڳالهه ٻڌي
رهي هئي تنهن ڪدم بستر وڃندي اچي
زمين کي پاڪر ٻاڻو. ”ٻڙي ٿو ته خدا
جو نور ئي ڏسجن. اسين پاڻ هٿان
ڪرڻ ۽ پنهن جي جان بچائڻ لاءِ چاهيون.
پوءِ اسين هن جي مدد ڪيئن
ڪندوسين؟“

ڪمري ۾ شالتي ٿي وئي. رات جا
ٽي ٻه گڏوڏ چڪا هئا، صبح سڀڻي

”ڏاڏا! مولتان ائين ٿو ٿو.
ڪٿا وارا سائين اچي بهاءُ ٿي.“ امان
انهن ۾ پاڻي آڻيندي چيو.

”ڇوڪرو، مان بددوڪ ڪٿي وڃي ٿو
جاڳان. اوهان آرام ڪريو.“

بغاچن ڪهڙا بدلائي، ٿورو کائڻ،
بددوڪ کولي ۽ موڙو سڙهي وڃي رهيو.
امان به ڪشميري گرم ٿوڙي وٺي پيرن
کي سڙو هٿن لڪائي پٽ کي ٽيڪ
ڏيئي ڪٽ ٿي وڃي وڃي. باهر هڪ
پيلدار باه جو مڇ ٻاري لوهي مٺ سان
هڪ پانس واري مٺ پائي کان وٺي
ولي ٿاڻي لپي پيو. آءٌ به لندرا ڏيويءَ
جي گرد ۾ سمائجي ويس. رات جا ٽي ٻه
مس گذريا هوندا جو باهريون ٿو ڪڙڪيو
۽ پيلدار جو آواز ڪن ٿي پيو. مان به آواز
ٿي هند مان آئي وڃي رهيس. باهران
آواز آيو، ”ڏيوان صاحب، اوهان سان
ڪي ضروري ملڻ لاءِ چاهين، ڏوڪو ٿو.“
بغاچن حيرانيءَ وچان آئي ڏوڪو ٿو. اسان
کي به چاهيون پوئو سان ڏوڪو ٿي بيٺل نظر
آيو. انهن سان گڏ ۱۱-۱۲ ورهين جو
هڪ ليٽڪر ٻه هو. بغاچن کين اندر
اچڻ جو اشارو ڪري لائين کي ٿو
ڪيو ۽ پيلدار کي واپس وڃڻ جو اشارو
ڪيو. ٽيئي چٽا باه جي پرسان موڙا
سڙهي وڃي ويا. امان ڏند ٻڪوڙي
حيرانيءَ وچان ڏانهن ٺاهڻ لڳي.

”اوهان ڪهڙو آهيو ۽ هن ڪهڙي وقت

ڪهاڙي ڪملا واسواڻي

مڌر ملڪن

گذرڻ تي اچي پئي نينهنس. منهن جو وڏو پاڻ هڪ پٽيءَ جي روشنيءَ ۾ ڪول جا ڪم ڪري رهيو هو. جنهن ۾ جنهن واپس گذرندي پئي ويئي تنهن کي زور وٺندي ئي رهي ۽ سن سنات پڪڙيندي پئي ويئي. پري پري کان پاهين جا آلا ڏسڻ ۾ پئي آيا ۽ ڪنهن ڪنهن جي پراڻڪڻ جو آواز پئي آيو. رات ۾ بهر گذري چڪي هئي. آڏ ۾ لنگ جي جهونڙن ۾ هوس جو ان وقت پاهران گهوڙي جي سڻن جو آواز ڪنن تي پيو. امان نه ڊوڙندي پاهر ڊر تي ويئي ۽ آڏ سوڙ هيٺان سس ڪندي ڊوڙائون بهارڻ لڳيس. گورن مٿن اندر پيا جن اندر گهوڙي آيا ۽ منهنجي ماءُ ۽ هن جي وچ ۾ ڪت ڪت شروع ٿي. منهنجي ماءُ چيو ته ”چوڌاري فساد شروع ٿي ويا آهن. اسان جو ساه وڃي لڪي“ ۽ اٽڪو آهي ۽ تون اڇڙن کي جهنگ ۾ اڪيلو ڇڏي وئين تو پاهر بهر سراد ڪندو.“

توپلو به ٿي وڌندي بڻاچن چيو ته ”چا ڪريان. صاحب کي شڪار ڪرڻو هو، اٿان جڏهن جان آزاد ٿي ته اچان. اسان سرڪاري ڪامورن کي ڪنهن جو به پڙ نه آهي. تون اڃا پئي ڏجهن مان هڪ ٻن

۱۹۳۹ جي ڳالھ آهي. ڊسمبر جو مهينو هو. سڪول کي لالال جي موڪل هئي جهنگري مان ماءُ سان گڏجي پيءُ وقت گهٽ ويئي هيس. پٽا جي منزل سڪر واه تي چانهي ڳوٺ کان ٻه چار ميل پري ۽ شهر خان واهڻ جي وچو هئي. سڪر واه تي سرڪاري ڪم هلي رهيا هئا جنهن ڪري پٽا جن سر زمين تي لالائي ۾ ڀر رهيل هئا.

سماري جو سچ جلد جلد ڪڪرن ۾ لڪندو ٿي ويو. ڇو ته لڳا جو اولهه ٿيڻ لڳي ۽ ڪلاڪ جي اندر اندو ڪاري ڀاڻ لڳي ويئي. منهنجو پٽا اڃا گهر واپس نه آيو هو. آس پاس جي ڳوٺن مان فسادن جون خبرون زور شور سان اچي رهيون هيون. منهن جي ماءُ پاهرئين ڊوڙ تي پهي هڪٺڪ لڳائي ڊوڙ ڊوڙ ڏسي رهي هئي. جڏهن ٻه سندس ڪنن تي ڪنهن گهوڙي جي سڻن جو آواز پئي آيو ته پڪڙي ان طرف گهوڙو ڪري پئي بهاريائين. توري ڊر کان پوءِ اراسائيءَ وچان واپس اچي هڙو سوڙهي واه جي پراسان اچي پئي ويئي. مان ٻه ٻاهه جي پراسان گڏيون کولي انهن سان والد ڪري رهي هيس ۽ ڪڏهن ڪڏهن امان سان

ڪماري ووڳا چاندواڻي

تو ها نڪي خبر آهي؟

سوا چڙين . فقير ياڻي هيٺ ٿاڻو پڇتائڻ لڳي ته هن اهو خراب ٿاڻو چيو اختيار ڪيو پر ”لب پڇتائي ڪيا هوس، جب چڙيا چن کڻي ڪيس.“ هن کي پاڻ ٿان پڇان اچڻ لڳي ۽ هوس لاءِ واهڻائڻ لڳي لڳن جن جي هتي گهرج ڪانهي تن جي اٿي ڪٿان ٿيندي؟ پنهنجن ٻارن جو ابراهيم ڪوڙ ٿاڻو هن لائي جي مٿان هڪ ٻل ٻڌائي، جهنگري سندس ٿاڻو مشهور ٿي ويو. اڄ الهوي ايراضيءَ کي ’فريند آباد‘ نالي سان سڏيو ٿو وڃي جتي ڪافي ڪارخانا کلي ويا آهن ۽ هڪ وڏي آبادي وسڻي ويئي آهي.

ڪلو منان !

زال - (مڙس کي) توهان نه منهنجن ماڻهن کي گهر وٺي ڪو نه.
 مڙس - (زال کي) تون نه غضب ٿي ڪرمان! مان نه منهنجي سس کي منهنجي سس کان وڌيڪ گهر ٿو آهيان ۽ پوءِ به تون ناراض بيٺي ٿين!
 ڪماري ووڳا چاندواڻي

ڪن صدين جي ڳالهه آهي. دهلويءَ کان اٽڪل ٽه ميل پري هڪ ٿاڻو وهندو هو. ڪنهن زماني ۾ اتي هڪ گهاٽو جهنگل هو. نالي جي ڪپ ٿي ويهي فريندڻ نالي هڪ فقير ياڻي پنڊي هئو. هن کي سڀ پٽ هئا جي سڀ چور ۽ ڏاکڻو هئا. سندن ماءُ ڪن الهويءَ ڪم ۾ مدد ڪندي هئي. جڏهن ڪو اڪيلو مسافر اٿان لنگهندو هو تڏهن ٻڌي فقير ياڻي چولندي هئي ”اڪيلي جو الله واهي.“ سندس پٽ جي جهنگل ۾ لڪا رهندا هئا سي ٻڪڻ سمجهي ويندا هئا ته شڪار اڪيلو آهي. هو پوءِ جهنگل مان ٻاهر نڪري واهڪر کي وٺي ويندا هئا ۽ کيس ماري سندس پيسا ۽ سامان کڻي ويندا هئا. جڏهن مسافر گهڻا هوندا هئا ته ٻڌي صدا هڻندي هئي، ”گهڙن ۾ پڳوان آهي.“ ڏاڪڻ کي الهويءَ مان اشارو ملي ويندو هو ته مسافر گهڻا آهن. هو پوءِ مات ۾ رهندا هئا. اهڙيءَ طرح ٻڌيءَ ۽ سندس پٽن چڱو مال معام ڪڍ ڪيو. چولندا آهن ته ”اٿي به ٿين چور جا نه ٿيون ٿينهن ساڻ جو.“ سو هڪ ٿينهن فقير ياڻي جا سڀئي پٽ ڦڙ ماو ڪندي پڳوڻا ويا. مٿن ڪيس هليو ۽ قاضيءَ جي

سنڌي سماجتي سڃاڻپ:

سنڌي سماجتي سڃاڻپ جون ساليا ٿيون چونڊون ٿي گذريون جهڙوڪ ۾ هيٺيان عهد پدار چونڊيا ويا:

پروفيسر سندس جهاڻي	صلاحڪار	
لاڪر پائيا	پروفيسر	
ٽيڪس چاڙها	سيڪريٽري	
واچيندڙ ٻارو دواج	چيف سيڪريٽري	
ڪماري ڪملا واسواڻي	}	}	ڪاروباري ڪاميٽي جا ميمبر	
				چمپا پائيا
				ڪنهن وزيرائي

سڃاڻپ جو پهريون جلسو ۱۲ سيپٽمبر تي ٿي گذريو. وقت جو سڃاڻپي شري گوڙوڙن مڃو پائيا هو. شري نارائڻ 'شام' ۾ پنهنجي حاضريءَ سان جلسي جو شان ڏوٻالا ڪيو هو. پروفيسر شري 'شام' جي ٽرائيل سان ٿيو. ميمبرن مان اشوڪ ۽ خالو سنڌي راڳ ڏيئا. لاڪر وٺاڻيون پڻ هيون. شري گوڙوڙن سنڌي ڪميٽي پڌاڻا جهڙن مان 'فيلڊن' تي واڳ ٺاهيس پڌار هو. سڃاڻپي ٽرائيل پروفيسر جهاڻي ۽ موهان جا شڪر ٻنهي آندا. پروفيسر چاهو پائيا سان سماج ٿيو.

سڃاڻپ جو پهريون ميٽنگ آڪٽوبر ۱۹۶۰ تي ٿي گذريو جنهن ۾ هميشه چونڊ ٿي، ۽ خالو لاهنداڻي ۽ لاڪر پائيا واڳ ورتو. هميشه واڳ ڳالو، خانو ۽ شعر ۽ ٽيڪس وٺاڻيون پڌيون.

۲۳ آڪٽوبر تي اوڪلا تي شيل جو پڌر ڪيو ويو جنهن ۾ هميشه کان وڌيڪ شاگرد شامل ٿيا. مڃوڻي جي مانيءَ، موي ۽ شام جي چاهو جو انتظام ٽيڪس چاڙها، واچيندڙ، ڪنهن، ايشور، لال نارائڻ، موٽي، سڪو، ٽيڪس، ڪلاسي، لاري ڏوٻاڻي، سنڌ ۽ ٻين پائيا ٿي هوار ڪيو.

ولڊر ۽ والدين جو پروفيسر جهڙوڪ لاهي ۾ رٿيو ۽ عمل ۾ آندو ويو تنهن لاءِ پنهني ڏاڏاڻي ۽ ڪنهن اهڙين. ٻين ڪنهن ۽ ڪنهن جن ڪيس انهيءَ ڪم ۾ مدد ڪئي ان مان ڪٿو ٿي، پڌر ٿي، سرلا ڪيل ۽ واچيندڙ مڃوڻي جا نالا قابل ذڪر آهن. اسان کي خاطري آهي ته هيءَ سال سنڌي سماجتي سڃاڻپ جي تاريخ ۾ ياد وٺندو.

ٻيون سرگرميون:

اسانجا ڪڪا ڪاليج جي ٻين سرگرمين ۾ به ڳالهيون وٺي رهيا آهن جنهن ڪري هيءَ سنڌين ۾ سنڌين جو نالو لڪري رهيو آهي. واسديو گڏ سڃاڻپي ڪاليج ٻولين ۽ سوشل سروس ليگ جي ڪاروباري ڪاميٽيءَ تي ڪلاس عيوضي ٿي چونڊ جي آڙو آهي ۽ سڪو پڌاڻيءَ کي سوشل سروس ليگ جو سيڪريٽري چونڊيو ويو آهي. اسانجون ٻهئي کي وڌائون هجن.

سنڌي سماجتي سڃاڻپ

* ديش *

(سنڌي وياڳو)

سهاڪو :
ڏاکڻو پاڻيا

سهاڪو :
پروفيسر سنڌياس جهاڻگهائي

اڪ : ۱

نومبر ۱۹۶۰

سال : ۶

ذرا هيڏانهن به....

امتڪان ۽ سنڌي :

گذريل سال سنڌين امتڪان ۽ چڱو پاڻ ۾ وڌو. وڏو موٽو اٿي دهلي ۽ ڀرپور ۾ جي بي-اي جي امتڪان ۾ بهو لجهو بيٺو. ڪماوي بهيا ڏاڏا اٿي پنهنجي ڪلاس ۾ بهر يون لجهو آئي. ٻه بهيڊڪل ڪلاس مان ڪماوي هونديوي ڪڍي ۽ بهيا ڪرلا اٿي بهيڊڪل ڪاليج ۾ اچي ويٺو. اميد آهي ته هن سال به سنڌي شاگرد ٻڙهڻ ۾ چاهو وڃي سنڌين جو مان مٿي ڪندا.

هن سال سنڌي شاگردن جو ۽ گهڻن ۾ به چوڪران جو تعداد گهڻو وڌيل آهي جو ڏيکاري ٿو ته اسان جون ڪجههون ٻڙهڻ ۾ ڪڪن کان وڌيڪ چاهو ڏيکاري رهيون آهن. انهيءَ مان سنڌي سماج ۾ آئينده جي ڪمڻن سماجڪ انقلاب اچڻ جا اميدوار نظر اچي رهيا آهن. شايد ڪو وقت اچي جڏهن اسان جون ڪجههون ٻڙهي ٿڙهي، لوڪريون ڪري، گهرن جون ماڻگهيا ٿيون ٻڙهن ۽ اسانجا ڪڪا ٻڙهن جي پراڻه نه ڪري، بهڪار ۽ بهروزگار ٻڙهي، گهر جون ڪٽون چٽن. شال مالڪ مهر ڪري!

وہ دل کہاں ہے اب جیسے پیار کیجئے
مجھو ریاں ہیں ساتھ دیئے جا رہا ہوں میں

(۱۶)

وہی ہے زندگی لیکن جگر یہ حال ہے اپنا
کہ جیسے زندگی سے زندگی کم ہوتی جاتی ہے

(۱۷)

گداز عشق نہیں کم، جو جواں نہ رہا
وہا ہے آگ مگ آگ میں دھواں نہ رہا

(۱۸)

رخصت ہوئی شباب کے ہمراہ زندگی
کہنے کی بات ہے کہ چٹے جا رہا ہوں میں

(۱۹)

اب لفظ بیاں سب ختم ہوئے، اب دیدہ و دل کا نام نہیں
اب عشق ہے خود پیغام بنا، اب عشق کا کچھ پیغام نہیں
دنیا یہ دکھی ہے پھر بھی مگر، تھک کر سہی، سو جاتی ہے
تیرے ہی مقدر میں اسے دل، کیوں چین نہیں آ رہا نہیں

(۲۰)

جسے میں بھی خود نہ بتا سکا، مرا لارہ دل ہے وہ لارہ دل
جیسے غیر دوست سمجھ سکے، مرے ساز میں وہ صدا نہیں

(۲۱)

مرے درد میں یہ خلدش کہاں، مرے سوز میں یہ تپش کہاں
کسی اور ہی کی پکار ہے، مری زندگی کی صدا نہیں

(۲۲)

وہی میں ہوں اور وہی انجمن، مگر آج ہے مرا حال کیا
یہ لگان ہے کہ حقیقتاً کوئی اور ترے سوا نہیں

(۲۳)

تجھے بھول جاتا تو ہے غیر ممکن، مگر بھول جانے کو جی چاہتا ہے

(۲۲)
قریب منزل آخر ہے الفراق جگر
سفر تمام ہو، نیند آئی جاتی ہے

(۲۳)

اب یہ محسوس ہو چلا ہے جگر
موت ہے زندگی کی تنہائی

(۲۴)

تو محبت کو لارہ وال بنا!
زندگی کو اگر نہیں ہے ثبات

(۲۵)

عشق وہ تشنہ کام ہے کہ جسے
زہر کا گھونٹ بھی ہے آب حیات

(۲۶)

محبت سرفروشی جاں سپاری
محبت میں خیال پیش و پس کیا

(۲۷)

خود اپنے ہی سوزِ باطنی سے نکال رک شمع غیر زانی
چراغِ دیر و حرم تو اسے دل، جلا کریں گے، بجا کر نیکے

(۲۸)

خدا وہ دردِ محبت ہر ایک کو بخشے!
کہ جس میں روح کی تسکین بھی پاتی جاتی ہے

(۲۹)

عشق ہی زخمہ و پائندہ حقیقت ہے جگر
عشق کو عام بنا، ذوقِ یقین پیدا کر

(۳۰)

(۱۰)

کیس غضب کی محبت نے ڈال دی اٹھیں
 نہ ضبط شوق کا یارا، نہ تابِ عرضِ سخن
 خلوغِ شوق، نہ جوشِ عمل، نہ دردِ وطن
 یہ زندگی ہے خدایا کہ زندگی کا کفن

(۱۱)

اوستہ ناز حسن تجھے کچھ خبر بھی ہے
 تجھ پر نشا ہوتے ہیں کس کس ادا سے ہم
 یہ کون چھا گیا ہے دل و دیدہ پر کہ آج
 اپنی نظر میں آپ ہیں نا آشنا سے ہم

(۱۲)

کیا جانتے خیال کہاں ہے نظر کہاں
 تیری خبر کے بعد پھر اپنی خبر کہاں

(۱۳)

لگا ہوں میں کچھ ایسے بس گئے ہیں حسن کے جلوے
 کوئی محفل ہو، لیکن ہم تری محفل سمجھتے ہیں

(۱۴)

دل میں کسی کی راہ کیے جا رہا ہوں میں
 کتنا حسین گناہ کیے جا رہا ہوں میں
 دُنیائے دل تباہ کیے جا رہا ہوں میں
 صُرف نگاہِ دُعا کیے جا رہا ہوں میں
 اُٹھتی نہیں ہے آنکھ مگر اُس کے رُوبرو
 نادیدہ اک بجگاہ کیے جا رہا ہوں میں
 اُنہوں زندگی گزار رہا ہوں تیرے بغیر
 جیسے کوئی گناہ کیے جا رہا ہوں میں

(۱۵) مجبوری کمالِ محبت تو دیکھتا
 جینا نہیں قبول جئے جا رہا ہوں

میں نے جس بُنت پر نظر ڈالی جنونِ شوق میں
 دیکھتا کیا ہوں، وہ تیرا ہی سراپا ہو گیا

(۵)

سب بھونک دیئے خار و خس مذہب و ملت
 اللہ دے یک شعلہ رخسارِ محبت
 اب عرضِ محبت کی جگہ کیوں نہیں جوڑات
 وہ سامنے ہیں، گرم ہے بازارِ محبت

(۶)

دنیا کے ستم یاد، نہ اپنی ہی دنیا یاد
 اب مجھ کو نہیں کچھ بھی محبت کے ہوا یاد
 چھپڑا تھا جسے پہلے پہل تیری نظر نے
 اب تک ہے وہ اک نغمہ بے ساز و صدا یاد

مدت ہوئی اک حادثہ عشق کو، لیکن !
 اب تک ہے تیرے دل کے دھڑکنے کی صدا یاد

کیا لطف کہ میں اپنا بیٹہ آپ بتاؤں
 کیجئے کوئی بھولی ہوئی حاصلِ نئی ادایاؤں

(۷)

آنکھوں میں بس کے، دل میں سما کر چلے گئے
 خواہیدہ زندگی بستی، جگا کر چلے گئے
 میری حیاتِ عشق کو دے کر جنونِ شوق
 مجھ کو تمام ہوش بنا کر چلے گئے

(۸)

کہاں یہ سورش، کہاں یہ مستی، کہاں یہ رنگینوں کا عالم
 زمانہ خواب و خیال سا تھا، ترے فسوںِ نظر سے پہلے

(۹)

آ، میری جانِ انتظار، آ، میرے آفتابِ شوق
 تیرے بغیر زندگی، کب سے ہے شام بے سحر

اشعار ان کے شاہکار آتش گل سے دیئے گئے ہیں۔ انہما و عقیدت اور اعترافِ قابلیت کے طور پر سمجھ لیجئے حضرت جگر آج بہت درمیان موجود نہیں ہیں۔ مگر جب تک اردو زبان رہے گی۔ ان کی ہر لحیزہ اور عام مقبول غزلیں ان کی جستجو حسن و محبت کی شہادت رہیں گی اور ان کے ایک نامور شاعر ہونے کی سند۔

(ب)

(۱)

میرا کمال شعر پس اتنا ہے اسے جگر
وہ مجھ پہ چھا گئے، میں زمانے پہ چھا گیا

(۲)

ہر حقیقت کو بہ انداز تماشا دیکھا
خوب دیکھا ترے جلوؤں کو مگر کیا دیکھا
جستجو میں تری یہ حاصل سودا دیکھا
اک اک ذرہ کا آغوش طلب وادیکھا
آئینہ خاتم عالم میں کہیں کیا دیکھا
تیرے دھوکے میں خود اپنا تماشا دیکھا
ہم نے ایسا نہ کوئی دیکھنے والا دیکھا
جو یہ کہہ دے کہ ترا حسن سراپا دیکھا
دل آگاہ میں کیا کہیے جگر اور کیا دیکھا
لہریں لیتا ہڈا اک قطرے میں درد دیکھا

(۳)

وہ مٹاتے ہی رہے لیکن یہ دل | نقش بن کر ابھرتا ہی رہا
دھڑکنیں دل کی سبھی کچھ لہریں | دل کو نہیں خاموش کرتا ہی رہا
تم نے نظریں پھیریں تو کیا ہوا | دل میں اک نشتر اترتا ہی رہا

(۴)

ہم نے سینے سے لگایا دل نہ اپنا بن سکا
مُسکرا کر تم نے دیکھا، دل تمہارا ہو گیا

جولانیاں اور اذیتیں..... یہ سب ایک غزل گو ہی جانتا ہے۔ اور صرف وہ ہی ان کو بیان کر سکتا ہے عشق، حقیقی ہو یا عشق مجازی ہو۔ ہے تو عشق! محبوب چاہے "حقیقت منتظر" ہو یا "لباس مجاز" میں ہو، ہے تو آخر محبوب۔ غزل گو دونوں کا ذکر کرنا ہے۔ اور اگر ایک کا ذکر کرنا چاہو اور دوسرے کا ذکر کرنے لگ جاتا ہے۔ وہ تلاشِ محبوب میں اس قدر گھس جاتا ہے کہ وہ اپنے آپ کو بھول ہی نہیں جاتا بلکہ سوچیں کرنے لگ جاتا ہے کہ وہ کہیں محبوب سے الگ وجود میں تھا ہی نہیں۔ یعنی وہ خود کو محبوب کے روپ میں ہی دیکھتا ہے۔ شائد عشق کی منزل یہی ہو، اور ہو سکتا ہے کہ منزل ہو ہی نہ جستجو منزل بذاتِ خود ایک منزل بن جائے۔ بقول جگر

حاصل ہر جستجو آخر یہی نکلا جگر
عشق نرد منزل بھی ہے منزل سے بگایا بھی ہے
محبوب کا ملنا عاشق کے لئے مبارک ہے مگر ڈر ہے کہ جستجو محبت
بند نہ ہو جائے۔ بقول جگر :-

ترا ملنا تو ممکن تھا مگر اسے جانِ محبوبی
مرے نزدیک تو ہیں مذاقِ جستجو ہوتی
ایسا راہِ ردہ غزل گو ہی ہمارا رہبر بن سکتا ہے اس کے
ارشادات ہمارے لئے ہدایات بن جاتے ہیں۔

اللہ اللہ یہ کمالِ ارنباتِ حسنِ عشق
فاسلے ہوں لاکھ، دل سے دل جدا ہونا نہیں (جگر)
محبت کی جستجو کی کہانی آپ جگر مراد آبادی کی زبانی ان کی غزلوں
میں پڑھ سکتے ہیں۔ یہ غزلیں آپ کو ان کی تصنیفات وادعِ جگر و
شعلہ مطہر اور آتش گل میں مل سکتی ہیں۔ نیچے چند چیدہ۔

لے بھی اسے حقیقت منتظر نظر لباس مجاز میں
کہ ہزاروں سجدے ٹپے ہے تری جبینِ نیاز میں (اقبال)

۴ ہر گام پر بے منزل نو جستجو طلب

(چمچ مراد آبادی کی یاد میں ترتیب دیا گیا)

ہے۔ غزل کہتے سے اس کا دل قدر سے ہلکا ہوتا جاتا ہے اور سُنیے
دلوں کے اپنے اپنے دل میں شدت تڑپ اور بے قراری شوق بھونکنے
لگتی ہیں۔ انہیں ایک جھٹکن کا احساس ہوتا ہے اور وہ شاعر کے
ساتھ ہم سفرین جاتے ہیں۔ اگر کسی وجہ سے یہ شدت اور بے قراری
مداوم ہو چکی ہوں یا راحت میں تبدیل ہو گئی ہوں تو وہ بھی دو یا
تین بار بوجھتی ہیں اور ہم جستجو محبوب میں ایک بار پھر غلطان نظر
آتے ہیں۔

عشق لا محدود جب تک رہتا ہوتا نہیں
زندگی سے زندگی کا حق ادا ہوتا نہیں (حکیم)

منزل کوئی نہ جاوے منزل نظر میں ہے
لیکن جیات ہے مسلسل سفر میں ہے (لیکن ناگہ آنا)
زندگی ایک مسلسل جستجو ہو تو انسان انسان ہے منزل
پر پہنچ جانے پر سفر کا مزہ ختم ہو جاتا ہے اور فکر ہوتی ہے
کہ اب آگے کیا کریں۔ اس کا علاج سہل ہے۔ دوبارہ سفر کیجئے۔

شاعر کا تو عقدہ یہی ہے

ہستی شاعر اللہ اللہ

حسن کی منزل عشق کا مسکن

غزل گو کی زبان میں عشق نام ہے جستجو کا

اور منزل نام ہے حسن و محبت کا
یہ جستجو حقیقی دلاؤ نہیں آتی ہی مشکل اور پریشان کن بھی ہے
اسکی دلفریبیال، الجھنیں، اناڑ چٹھاؤ، اقرب اور لٹھو کریں،

(الف)

اُردو شاعری میں غزل کو ایک ممتاز درجہ حاصل ہے۔ اس لئے
ہیں کہ اس کی غزلیں گنائی جاتی ہیں اور ہمیں پیاری معلوم دینی
ہیں بلکہ اسلئے کہ ان غزلوں میں وہ ہمارے جذبہ محبت کی ترجمانی کرتا
ہے حسن اور عشق، معشوق اور عاشق، بے شک فی زمانہ بنام
ہیں مگر حقیقت میں ان کے درمیان جو رشتہ ہے وہ ابدی ہے اور
اس رشتہ کے اوپر ہماری زندگی کا سو فیصدی انحصار ہے عشق
کیا ہے؟ عشق نام ہے افس کا، لگاؤ کا یعنی جستجو کا۔ حسن اور
محبت (اور حق) نام ہے اس منزل کا، جس کو ہم ڈھونڈتے ہیں
اور جسکو ڈھونڈنے سے بغیر ہماری زندگی مکمل نہیں ہو سکتی۔ اس کے بل
چلنے پر ہماری زندگی مسترت نیز ہو سکتی ہے۔ جب تک ہم اس جستجو میں
محو رہتے ہیں۔ ایک متواتر غم نگار رہتا ہے اور راحت کی تمنا صبح و
شام تڑپاتی ہے۔ بقول حکیم :-

مسترت زندگی کا دوسرا نام ہے

مسترت کی تمنا، مستقل غم

اس منزل کو آپ چاہے کن نام سے پکاریں۔ اس کیلئے آپ کی
تڑپ، بے تالی اور بے قراری میں کوئی کمی نہیں آتی۔ محبوب محبوب
ہی ہے۔ اس کا نام کچھ بھی ہو۔ یہ شدت تڑپ اور بے قراری
شوق ایک شاعر کو غزل کو بنا دیتی ہے۔ جب تک وہ غزل کہہ نہیں
لیتا۔ اس کو معلوم ہوتا ہے کہ کوئی نشتہ اس کے دل میں چھوچھا جاتا
سے غزل کو شوق نہیں، اپنی شاعری کی آمد دیکھتا ہوں۔ ہماری تہذیب غزل
میں اور غزل ہماری تہذیب میں ڈھکی ہے۔ (پروفیسر رشید احمد صدیقی)

بلکہ جب وہ بیاہ کے بعد شسالی آئیں تو چچا جی انہیں ہی موٹے تھے جتنے کہ کوچ شاہ جی کے بارے میں محاورات ذرا پچھیدہ ثابت ہوئیں۔ شاہ جی کو بہت سے لوگوں نے موٹا ہونا دیکھا تھا۔ آغاز اُن کی شادی سے ہوا۔ ان کے سسر بہت مالدار تھے۔ اولاد ایک لڑکی ہی تھی۔ چنانچہ ساری جائیداد شاہ جی کو ملی۔ میونسپل کمیٹی کے پریذیڈنٹ بن گئے۔ پیٹ ایک فٹ قطر میں اور بڑھ گیا۔ رستے بہادری کا خطاب مل گیا۔ کچھ اعزاز اور ہو گیا۔ باقی بیاج کھانے سے ترقی ہوتی گئی۔ دن دگنی اور رات چوگنی۔ درگا موٹا پیدا اٹھی اور خاندانی موٹا تھا۔ یعنی اس کا دادا، دادی، ماں، باپ، نانا، نانی، ماما، مامی، چچا، چچی سب کے سب موٹے تھے۔ الغرض اُس کا موٹا ہونا ضروری تھا۔ میری اچھن یہ تھی کہ میں موٹا کیسے بنوں ہمارے خاندان میں چچا جی کو چھوڑا اور کوئی موٹا نہیں ہمارا پُشت پیچھے کوئی ہو تو ہو۔ اینڈیلڈ (Mendel's law) کے ماہر اگر ریسرچ کرنا چاہیں تو کر سکتے ہیں۔ میں پریشان اور اُداس رہنے لگا۔ سالوں ادھر ادھر گھومتا پھرتا۔ اٹلی میں کہ کہیں موٹے ہونے کا نسخہ ہاتھ لگ جائے۔ حلوائی اور فصحائی اکثر موٹے ہوتے ہیں۔ دو برس میں نے حلوائی کے ہاں نوکری کی۔ جب کبھی بکوان بنانے کیلئے لڑائی چڑھائی جاتی تو میں سارا وقت اُس لڑائی کے اوپر جھکا رہتا۔ پیٹ تو بڑا نہ ہوا۔ البتہ آنکھوں کی بینائی جاتی رہی۔ ذات کا برہمن تھا۔ لہذا قصاب

بننا ناممکن تھا۔ خاندان اور برادری کی ناک کیسے کٹا دیتا۔ ایک دن بازار میں علی گڑھ کا سیاہ بیگن دیکھنے میں آیا۔ سوچا کہ اگر ایک بیگن تین سیر کا ہو سکتا ہے تو بیگن کھانے والا ضرور موٹا ہو سکیگا۔ دو برس لگا تا بیگن ہی کھایا۔ لوگ بیگن پشاد کے نام سے بلانے لگے ہیں نے مطلق پرواہ نہ کی، کھاتا چلا گیا مگر کچھ فرق نہ پڑا۔ کہ وہ پیٹھا بھی کھایا۔ پورے تین مہینے کہ دو کی نیچے ایک تین من وزنی کہ دو کو تھلکیر کئے پڑا رہا۔ مگر کہ دو بننا تھا نہ بنا۔ البتہ کہ دو بدستور موٹا ہوتا گیا جب پھل و ترکاری کی مدد سے کام نہ بنا تو موٹے موٹے جانوروں کی یاد آئی۔ بھینس، ہاتھی، گینڈا..... کیلے بعد دیکھے ان کی تصویریں میز کے اوپر رکھیں۔ جتنا غصہ دیکھنے پڑھنے کا کام کرنا۔ موٹا کرن۔ منتر بولنا جانا۔ مجھے موٹا کر دے بھگوان۔ یہ بھگوان بھی جھوٹے شایبہ ہوئے سب ترکہ میں فخر لگیں۔ دل ٹوٹ گیا، ہار ماننا پڑی، گھر میں ایک ہی سہارا تھا۔ وہ تھے چچا جی۔ وہ بھی دعا دے گئے۔ اللہ میاں کو پیار سے ہرے۔ جاتے ہوئے سب کچھ پیچھے چھوڑ گئے مگر موٹا پاپا ساتھ لیتے گئے۔ کاش اپنا بڑا پیٹ مجھے دے جاتے۔ کاش... کاش...! کف افسوس ملتے ہوئے آج ہاتھ پیٹ کے اوپر پڑ گئے۔ آنتیں ہاتھ میں آگئیں۔ ہائے میری تقدیر دیکھئے اور رو دیکھئے۔

”بسنے چلا تھا کیا مجنوں بن کر رہ گیا“
(ظرفیت)

ضیافتِ ادب

- ۱۔ خدا کی دین ہے جس کو نصیب ہو جائے ہر ایک دل کو غم جادواں نہیں بلتا
- ۲۔ فدائے ملک ہوتا حاصلِ قسمت سمجھتے ہیں وطن پر جان دینے ہی کو ہم جنت سمجھتے ہیں
- ۳۔ عرش تک پہنچ سکتی جو رسائی نہ سہی یہی انسان کی سب معراج کہ انسان ہو جائے
- ۴۔ عظمت وہ زندگی تو نہیں کوئی زندگی اپنی سحر جو آپ ہی پیدا نہ کر سکے

(میر تقی میر سے اخذ)

کے اوپر لا تھمیرا، اور کہا ٹکٹ لے دیتا ہوں مگر میرا کمیشن دینا پڑے گا۔"

"مزور، مزور، کمیشن پہلے۔" چور بازار میں ٹکٹ چار گنا قیمت پر نہ ملتی اور چھاپی کی معرفت دگنی قیمت پر مل جاتی تھی۔ مزور نے اصحاب کی دلجوئی کرنا چھاپی کار ٹواب سمجھتے تھے۔ ویسے ان کو سنبھال دیکھنے میں دلچسپی نہ تھی۔ دیکھتے سہیہ تھے۔ پیٹ کی بدولت پیٹ کی غلطی نہیں۔

ہندوستان کے بڑے سے پہلے آپ لاہور گئے ہوں۔ میں مان نہیں سکتا کہ آپ پیدا ہوئے ہوں۔۔۔۔۔ چاہے کہیں بھی پیدا ہوئے ہوں۔۔۔۔۔ اور لاہور نہ گئے ہوں۔ وہاں مثلاً مارننگ جہا گئیر کا مقبرہ، انارکلی بازار، لارنس گارڈن، چرٹیا گھر، عجائب گھر، عجیب گلیوں کی توپ، از مزمر دیکھنے کے قابل تھے۔ مگر ان کو بھی زیادہ دلچسپ اور دلچسپ تھا ڈرگ موٹا۔ اگر بڑی زبان میں ایک کہادت ہے: "مرنے سے پیشتر نیپلز دیکھئے۔"

(see Naples before you die)
صاحب، میں بلا صاف کہہ سکتا ہوں: "مرنے سے پیشتر ڈرگ موٹا دیکھئے" وہ چلتا تھا تو سڑک چلتی تھی۔ صاحب کیا ٹویل ڈول تھا۔ باقاعدہ جھومتا جھومتا جھومتا صاحب کا ہفتی۔ ہر ایک زن و مرد دیکھنے کے لئے ٹھہر جاتا۔ بچوں کے لئے تو وہ ایک عجیب سے کم نہ تھا۔ ہم اکثر کہا کرتے: "بھنگیوں کی توپ کو ڈرگ موٹا نے ہی داغ ہو گا۔" ڈرگ موٹا کی عمر اور بھنگیوں کی توپ کی عمر میں کوئی نسبت تھی یا نہیں۔ یہ ہم نے کبھی سوچا تھا۔

(تو درج دانوں کو پتہ ہو گا) ایک رپبلکنی نے ٹرک کے پتہ کے لئے نیا ٹائر تیار کیا تھا۔ اس کا اشتہار بانٹنے کے لئے ڈرگ موٹا کی خدمات حاصل کرنے کا فیصلہ کیا گیا۔ ایک ٹانگے والے سے کہا گیا: "بھائی، ٹانگے والے! ذرا ہمیں مال تک چھوڑ دو!" ٹانگے والے نے دیکھا اور اس کا کردیا صاحب میرا ٹانگہ پڑانا

ہے اور گھوڑا عمر کا کچا ہے کوئی دوسرا ٹانگہ بلاؤں۔"
"ٹانگوں کا لاہور میں تانٹا لگا رہتا تھا۔ بہت سے ٹانگے دانوں نے مجبوری تھا ہر کی۔ آخر ایک نے حوصلہ کیا۔ ڈرگ موٹا کو سوار کیا اور چلا۔ ٹانگہ ایک دم اوپر کواٹھ گیا۔ گھوڑا ہوا میں اٹک گیا۔ ڈرگ موٹا جی مہاراج کچھلی سیٹ سے لڑاک گئے اور وہیں سے زمین کے اوپر جا گئے اس کے دن یہ خبر اخبار میں چھپی تھی یہ بھی وہی گئی۔ ڈرگ موٹا اس دن ہیر و بن گیا۔

رپبلکنی نے اس کی نسویر کو ٹریڈ مارک بنا لیا۔ ایک فلم کمپنی نے فلم میں پارٹ دے دیا۔ کام کیا تھا۔ روٹیوں کے انبار کے سامنے بیٹھتا، ایک وقت چار پانچ روٹیاں منہ میں ڈال لیتا اور ان کی آن میں انبار غائب۔ خاتمہ کے بعد پیٹ کے ادب پر پھر دینا اور کہنا: "اے کوئی ہے؟ اور لاؤ۔" میرے پاس ابھی تک وہ کلنڈر موجود ہے جس میں یہ سین چھپا تھا۔ میں جب لاہور سے نکلنا تو سب سامان وہیں چھوڑ آیا مگر یہ کلنڈر لیتا آیا۔ اب بھی بے گھر اور بے سامان جب اس کو دیکھتا ہوں، تو ایک منٹ کے لئے خوش ہو جاتا ہوں۔ ڈرگ موٹا کی ہنسی میری ادا کی کے اوپر غالب آجاتی ہے۔ موٹا آدمی ہی ہنس سکتا ہے اور ڈرگ موٹا تو ہنسی کا مجسمہ تھا۔ مجھے انسو ہے کہ آپ اس کو دیکھ نہیں سکتے۔ وہ اس جہاں میں نہیں ہے۔ ڈرگ موٹا کے بغیر لاہور لاہور نہیں ہو سکتا۔ سنا ہے، یہی وجہ ہے کہ پاکستان گورنمنٹ نے پناہ دینا دارالخلافہ لاہور میں نہیں بنایا۔ ڈرگ موٹا زندہ ہوتا تو لاہور ہی کو یہ فخر نصیب ہوتا۔ ڈرگ موٹا زندہ یاد!

بچپن ہی، ان کے واقف شاہ جی اور لاہور کا مشہور و معروف ہیرو ڈرگ موٹا۔ ایک نشانی شد والی بات ہو گئی۔ میں رہ رہ سکا۔ دل میں تہیہ کر لیا کہ ڈرگ موٹا سے موٹا بنکر دکھاؤں گا۔ بھلا ان کو اسٹیڈی (پبلکہ ٹائم) کے بغیر بیکورنگ کر لیکن ہو سکتا تھا۔ چنانچہ میں نے چچا جی کے بارے میں اپنی ماں سے پوچھنا شروع کیا۔ جواب

دوران میں ہندوستان میں خوراک اور کپڑے کی کمی دور ہو گئی ہے۔ اگر کوئی قدرتی حوالہ نہ ہو جائے اور پیداوار کم ہو جائے تو امریکہ اور آسٹریلیا سے گندم بکثرت دستیاب ہو جاتی ہے۔ اس کا فکر ہو تو گورنمنٹ کو ہو، مجھے کیوں ہو۔ اگر ہم خوراک زیادہ نہ کھائیں تو درآمدات بند ہو جائے۔ ہندوستان اور باہر کے ملکوں کی وابستگی ختم ہو جائے منسٹر اور اقتصادی وفدوں کا آنا جانا بند ہو جائے۔ جہاں تک کپڑے کی کمی کا سوال ہے۔ اس کا حل تو بہت ہی آسان ہے۔ کپڑا پہننے کی ضرورت ہی کیوں ہو۔ ایک تہ بند کافی ہے۔ بڑے بڑے نصیر اور ساؤتھو مہاندا اکثر کپڑا تیاگ دیتے ہیں۔ یقین نہ آئے تو ہر دو ر یا پو یاگ میں کنبھہ اشنان کے وقت دیکھ لیجئے۔ ننگے زیادہ اور ڈھلکے کم۔ دوسرے ملکوں میں شامیر ممکن نہ ہو، مگر ہندوستان میں کپڑا پہننا نیشنل سہتی اور فضول خرچی کی نشانی سمجھا جاتا ہے۔

میں ٹوٹا ہونا چاہتا تھا، اپنے چچا جی سے زیادہ موٹا۔ یہ شوق مجھے ان ہی سے چڑھا۔ مجھے بخوبی یاد ہے۔ جب میں ننھا تھا تو تھا تو وہ مجھے اپنی تو نذر مبارک کے آد پر بٹھا لیا کرتے اور بھولانے۔ جھولانے کے لئے ان کو صرت سانس لینا ہوتا تھا۔ انہوں نے ایک بار سانس لیا اور میں دو تین بار اوپر نیچے ہوا۔ پیٹر اس کے کہ وہ دوبارہ سانس لیں۔ میں سو جاتا اور وہ مجھے گھر واپس بھجوا دیتے۔ لہذا جب میری ماں مجھے سلانا چاہتی تو ان چچا جی کے پاس بھجوا دیتی۔ آپ نے دیکھا، بڑے پیٹ کا استعمال۔ جائز یا ناجائز۔ یہ فیصلہ آپ کریں۔

میرے چچا جی کے ایک شاہ جی واقع تھے۔ بڑے امیر تھے۔ عالیشان مکان میں رہائش تھی۔ ایک دفعہ مجھے ان کے ہاں جانے کا اتفاق ہوا۔ وہ بیٹھک میں گاڑے ہوئے

بیٹھے تھے۔ کرسی میں یا اوپر بیٹھنا تو ناممکن تھا۔ کیونکہ وہ بھی میرے چچا جی کے ہوزن اور ہم جھم تھے۔ مجھے دیکھتے ہی بولے "آؤ بیٹا بیٹھو! کیسے آئے؟" میں نے باادب سلام کیا۔ کہا "درشن کرنے آ گیا۔" میں ابھی جائزہ لے ہی رہا تھا کہ کیا وہ میرے چچا جی سے زیادہ موٹے تھے یا نہیں کہ اتنے میں ٹیلیفون کی گھنٹی بجی۔ انہوں نے ہاتھ بڑھا کر گدیلے کے اوپر سے ٹیلیفون اٹھا لیا اور اپنے پیٹ کے اوپر رکھ لیا۔ نہایت آرام اور اطمینان سے بات کی۔ چار سے پانچ ٹیلیفون نہیں تھا۔ ہوتا تو چچا جی کو میری ضرورت نہ پڑتی، پیٹ کا اٹھاؤ ہی کام سے جاتا۔ رام لیلہ کا میلہ تھا۔ بیٹھ بہت زیادہ تھی۔ بیٹھ کر روکنے کے لئے سیوا سہتی کے والٹیروں نے ایک بریک ناگہ بند کر رکھی تھی۔ بڑے دروازے کے باہر پار ایک مضبوط بانس لگا رکھا تھا اور کسی کو پاس دکھائے بغیر اندر جانے کی اجازت نہ تھی۔ ہزاروں لوٹھے، جوان اور بچے اندر جانے کو اتفاقاً صبر کر رہے تھے۔ گروالٹیٹر جانے نہیں دیتے تھے۔ میرے چچا جی آگے بڑھے تو ہجوم میں پرمنگٹیاں ہونے لگیں دیکھتے ہیں، ان کو کولن روکتا ہے۔ والٹیر نے کہا "پاس دکھاؤ بغیر پاس کے اندر نہیں جانے دوں گا۔" چچا جی نے ایک نظر اسکی جانب دیکھا اور بولے "تم کو پاس چاہیے! یہ دیکھو پاس۔" پیٹ آگے بڑھا دیا اور یونہی پاس کو جنبش آئی۔ تڑاک کی آواز آسمان میں گونجی اور سارا جگمگا بنا بغیر پاس کے اندر داخل ہو گیا۔ "موٹا چچا زندہ باد۔" کانرہ بلند ہوا۔ موٹے پیٹ کے ککڑے دیکھنے میں تو سنیما کے ٹکٹ کوڑکی کے سامنے دیکھتے چچا جی نے کبھی ٹکٹ خریدی ہی نہیں اور کوئی فلم نہیں جو پہلے شو میں نہ دیکھی ہو کوئی نہ کوئی حمان پھان والا آہی جاتا ہے۔ چچا جی آج سنیما دیکھنا ہے ذرا ٹکٹ تو لے لیجئے۔ چچا جی نے پیٹ

بس! ایک ہی !!

اتر
ظریف

ایک ارمان ایک خواہش اور ایک ہی حسرت! کوئی امیر بننا چاہتا ہے، کوئی سرکاری افسر! کوئی فوجی کپتان اور کوئی فاضل پروفیسر، آرٹسٹ و شاعر یا نقاد! ایک صاحب کو روپیہ اور جا بٹا دیا ہے۔ دوسرے صاحب کو حکومت کا نثر ہے، تیسرے صاحب علم کے خواہاں ہیں جو محنت سے صاحب نام کے درجہ۔ مجھے ان میں سے کچھ نہیں چاہیے تھا۔ میں تو لے دے کو موٹا ہونا چاہتا تھا۔ کتنا موٹا، اتنا کہ دنیا مجھے 'موٹا' کہہ کر بلائے۔ یعنی میرے موٹاپے کی ٹھہک جھم جھم جائے، ایک دیکھا بڑا قائم ہو جائے۔ آپ کہیں گے کہ پاگل پن کی بھی کوئی حد ہوتی ہے۔ موٹے انسان پتیلے ہونے کی فکر میں مبتلا رہتے ہیں اور میں پتلا ہونے ہوئے خداوند تعالیٰ کا شکر بجا نہیں لاتا کہ میں موٹا نہیں ہوں۔ ورنہ صاحب! ورنہ کیا! یہی نہ کہ مجھے چلنے پھرنے میں تکلیف ہوتی۔ کھانے کو خوراک زیادہ لینی پڑتی۔ پہننے کے لئے ایک وقت ایک آدھ گھنٹہ پگڑا درکار ہوتا وغیرہ وغیرہ!! ان باتوں کی مجھے مطلق بردواہ نہ تھی۔ موجودہ زمانے میں چلنے پھرنے کی ضرورت ہی کب پڑتی ہے۔ بس، تانگہ، پھیٹ پھیٹ، سکوتر اور لمبے سفر کے لئے ریل گاڑی، سمندری اور سوائی جہاز! ان میں سفر کرنے کے لئے وزن کی کوئی پابندی لاگو نہیں ہوتی۔ اور نہ ہی حجم اور جسامت کی۔ دو پانچ سالہ بچوں کے

میرسی زندگی ختم ہونے والی ہے۔ چند لمحہ ابھی سانس لیتا ہے۔ ہر سانس کے ساتھ ایک آہ دل سے نکلتی ہے۔ ہر آہ کے ساتھ جسم ٹھوڑا اور ٹھنڈا ہو جاتا ہے۔ اپنی ناکامیابی پر نظر ڈالتا ہوں تو افسوس منہ سے زیادہ شرمندہ خیال ہوں۔ ہر ایک انسان اپنی زندگی کا مقصد لے کر نشوونما پاتا ہے۔ میں نے بھی ہوش سنبھالتے ہی اپنی زندگی کا ایک مقصد تعین کر لیا۔ واضح ایک! اور تن من دھن سے کوشش کی کہ اس کے حاصل کرنے میں کوئی کسر اٹھا نہ ہو سکی اور اسے مگر بے سود!! جتنی کوشش کرتا گیا کامیابی اتنی دور سرکتی گئی۔ آخر وہ دن آج آن پہنچا۔ جب مجھے اپنی کاوشوں کا مرثیہ خود ہی لکھنا پڑا۔ میں نہ لکھوں تو لکھنے کا کون! کوئی نہیں جانتا کہ میں کیا کرنا چاہتا تھا، کیا بننا چاہتا تھا۔ میں نے اپنے راز کو کبھی زبان تک آنے ہی نہیں دیا۔ آج میرا راز میرے ساتھ ہی دفن ہو جائے گا۔ دنیا کو معلوم نہ ہوگا۔ کہ کوئی بد نصیب انسان حسرتوں کا پلندہ نہیں نہیں پلندہ نہیں محض ایک ہی حسرت لئے ہے جسے عالم فانی سے کنارہ کشی کر گیا۔ نہ معلوم حضرت غالب پر کیا گزرتی ہوگی۔ کیسے عمر کٹی ہوگی۔ یہاں تو ایک بل سر سے نہ چڑھ سکی۔ اور وہاں تو حساب کتاب ہزاروں میں بیٹھتا تھا۔ فرمایا کرتے تھے :-

ہزاروں خواہشیں ایسی کہ ہر خواہش پر دم نکلے
بہت نکلے میرے ارمان مگر پھر بھی کم نکلے

خیالاتِ منتشر

از: زیبا

عشق اُس صُبت سے لڑانے کی تمہیں کیا سوجھی
بات تم کو کبھی سوجھی بھی تو بے جا سوجھی
مقصدِ دل خط میں لکھنے کی بجائے دل کو ہی
کیوں نہ نامہ بر کے ہاتھوں یا رکو میں بھیج دوں
دل حوالے یار کے پہلے ہی ہے تو کیوں نہ پھر
دیدہ پر شوق ہی دیدار کو میں بھیج دوں
دل کے بہلانے کی اچھی تمہیں زیبا سوجھی

جب جواں تھے بڑے ناداں تھے بیلار نہ تھے
حُسن کو دیکھ لیا عشق کے آثار نہ تھے
ذکر اُن کا شبِ مہتاب میں ہونے جو لگا
یہ کہسی کو نہ خیال آیا شبِ ظلمت تھی
تابِ نظارہ کہاں تجھ کو اے کم نجتِ نظر
پھر گئی اور کہیں یار کی جب قربت تھی
دل دیا ہم نے تو لینے کو وہ تیار نہ تھے

اب ہمارا ذکر بھی بیکار ہے
وہ کہیں یہ کون سا عتیار ہے
کون سی اُلفت ہے کیا اقرار ہے
جان دینے کو کوئی تیار ہے
جام بھر دینے میں کیوں انکار ہے
بچ کے ہاں رہتا کہ پُر آزار ہے
مان جائیں وہ بہت دُشوار ہے
ہم کہیں اچھا جمال یار ہے
پھر وہی بیگانگی جب آگئی
خود نہیں آتے قفس کو بھیج دو
مے گساری ہم سے ساتی سیکھ کر
دل کہو تو دستِ قاصد بھیج دوں

آگئے وہ رُو بہرِ زیبا کہ پر
دیکھ کر بھی حسرتِ دیدار ہے

غزل

بچ گئے پر سب لوگ اپنے اپنے کام پر لگ گئے تو بہت سے مسائل حل ہو گئے۔ بعض مسائل کو نظر انداز کر دو تو اپنے آپ بھی اکل بوجھتے ہیں) طلباء کو دیکھئے۔ بسوں میں آنے جانے میں مصروف رہتے ہیں (پڑھنے تک نوبت ہی نہیں آتی) وقت کا نہ گننا بہت اظہار تک ہے۔ جماعتوں میں طلباء کی تعداد بڑھ گئی ہے تو پڑھانے والے بھی مصروف نظر آتے ہیں۔ پہلے وقت گنتا نہ تھا۔ اب حاضر میٹھے میں ہی کافی وقت بکل جاتا ہے۔ سنتے ہیں۔ دوسرے مالک میں لوگ اکثر کام میں مصروف رہتے ہیں۔ اپنے یہاں بھی لوگ کسی نہ کسی طرح مصروف رہتے ہی ہیں۔ چھٹی کا دن نہ ہونو بھی قطب اور اوکٹے میں سیلانیوں کے مجرم کے مجرم دکھائی دیتے ہیں۔ سڑکوں پر بھیڑ بھاڑ رہتی ہے۔ ریسٹوران اور کافی ہاؤس میں یونان کے فلسفہ دانوں کے جانشین دنیا کے ہر شے پر بحث کرتے نظر آتے ہیں۔ کون کہتا ہے کہ زندگی میں چہل پہل کی کمی ہے۔ مائوسی اور اکتانے کا تو سوال ہی نہیں اٹھتا۔

ماہران تعلیم کا خیال ہے کہ طلباء کی تعداد اس طرح بڑھ جانے سے معیار تعلیم میں بہت فرق پڑ جائے گا۔ بات درست ہے۔ آخر تعلیم کا مقصد صرف ڈگری حاصل کرنا تو نہیں ہے۔ آج کے طلباء آسانی سے پاس کرانے والی کتابیں پڑھ کر امتحان میں کامیاب ہو جاتے ہیں۔ جب وہ زندگی کے میدان میں داخل ہوتے ہیں تو ایک عجیب خلا کا احساس کرتے ہیں۔ ان کی شخصیت پوری طرح سے نشوونما پائی ہوئی نہیں ہوتی۔ نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ ہر قدم پر ناکامیابی پیش آتی ہے۔ اور تصدیر تعلیم کا ٹھہرایا جاتا ہے۔ مانا کہ تعلیمی نظام میں بہت خامیاں ہیں۔ فضول کی نکتہ چینی سے بھی کچھ فائدہ نہیں ہوتا۔ جن طلباء کو کالج میں داخلہ لیا گیا ہے۔ انہیں چاہیے کہ اس موقع کا پورا فائدہ اٹھائیں۔ شور و غل کم کریں اور بغیر وقت ضائع نہ پڑھنے کی طرف توجہ کریں۔ کھیل کود میں حصہ لیں۔ نیک اوصاف پیدا کریں۔ تہذیب اور شعور سیکھیں، علم اور ادب کی خدمت کریں، خوش اسلوبی اور اچھے اطوار کا ثبوت دیں۔ حالات کے مطابق چلنے میں ہی بہتری ہے۔ نہ تو حالات ہی ایک دم بدل سکتے ہیں۔ اور نہ موجودہ نظام۔ بہتر ہے کہ ایسی عقل پیدا کی جائے جس سے ہر طرح کے حالات پر بخوبی غور کرنے کی قابلیت حاصل ہو۔ یہ تعلیم کا مقصد ہے۔

کسب کمال کن کہ عزیز جہاں شومی

اداریہ

گرمیوں کی تعطیلات ختم ہوئیں۔ ایسے محسوس ہوا گویا زندگی کا ایک بڑا حقتہ گزر گیا۔ نہ جانے یہ تعطیلات اتنی دروازہ کیوں بنتی ہیں۔ بہر حال کالج پھر سے کھلا اور ایک نئی زندگی کا آغاز ہوا۔ تعلیم کے شیدائی داخلے کے لئے ایسے ٹوٹ پڑے، جیسے فاقہ زدہ لوگ خرداک پر برس پڑتے ہیں۔ آخر تعلیم بھی تو ایک طرح کی اہم خرداک ہے اور ایسے کئی لوگوں کے لئے ایک کڑوی دوائی بھی ہے۔ جسے پچھتے بغیر چارہ بھی نہیں ہے۔ اس سے ڈگری ملتی ہے، عزت بڑھتی ہے، روزی ملتی ہے اور اکثر نامامدی بھی یہ توخیر دور کی بات ہوئی۔ تعلیم حاصل کرنا طالب علم کا فرض اولین ہے۔ اس لئے جب کالج کھلے جو اہستہ گارانِ تعلیم کا ایک اچھا خاصا سیدہ نظر آیا۔ جس میں والدین نے بھی شرکت کی۔ بے چارے ہراساں و پریشان نظر آئے۔ سوچو کہ عزت سماجت ہوئی۔ آخر اولاد کی زندگی کا سوال تھا۔ جن کے لڑکے لڑکیوں کو داخلہ مل گیا۔ بڑے خوش نصیب ثابت ہوئے۔ گویا کہ سنیما گھر کا ٹکٹ مل گیا۔ (وہ بھی تو آج کل نہیں ملتا)۔ زندگی کا یہ حال ہے کہ ہر قدم پر پیچیدہ ہو رہی ہے۔ جن کو داخلہ مل گیا۔ ان کو بس دستیاب نہیں ہوتی۔ بس کی مجبوری بھی ملاحظہ فرمائیے۔ کس کس کا لحاظ کرے۔ زیادہ چلیں تو سڑکیں خراب ہو جاتی ہیں۔ جو لوگ بس کے پیچھے نہیں دوڑ سکتے۔ زندگی کی دوڑ میں بھی پیچھے رہ جاتے ہیں۔ برسی مشکل سے طلباء اگر کالج میں آجاتے ہیں تو جانے کے لئے بس نہیں ملتی۔ عجیب پریشانی ہے۔ نہ جاتے اتنے طلباء کہاں سے آجاتے ہیں۔ لگتا ہے کہ ماس میں رفتار ترقی کے ساتھ ساتھ رفتار چیدائش بھی بڑھ رہی ہے۔ ان اور خوشحالی کا زمانہ جو ہوا۔ جتنی مستغنی سے آبادی بڑھ رہی ہے۔ اتنی تیزی سے نہ تو کالجز کی عمارات کھڑی ہو سکتی ہیں۔ اور نہ ہی بسوں کی مقدار میں اضافہ ہو سکتا ہے۔ اگر سب پانچ لاکھ لوگوں میں داخلہ جن مل جائے تو تعلیم کے اختتام پر لوگری ملنی مشکل ہے۔

جب تک بڑھتی ہوئی آبادی کی روک تھام نہیں ہوتی۔ اس مسئلہ کا کوئی حل نظر نہیں آتا۔ دور جدید میں سائنس نے ترقی کی ہے۔ حالات بہتر ہوئے ہیں۔ نہ کوئی جنگ چھڑتی ہے، نہ وبا پھیلتی ہے، علم حکمت نے بھی عروج حاصل کیا ہے۔ پھل کی نسبت بہت کم اموات وقوع پذیر ہوتی ہیں۔ ایسے حالات میں نہ تو معیار زندگی بڑھ سکتا ہے اور نہ ہی مالی حالات میں اتنی بہتری ہو سکتی ہے۔ کہتے تھے کہ ۱۴ جولائی کو کرہ زمین پر زندگی تابو ہو جائے گی۔ طوفان اور زلزلے آئیں گے۔ ویسا بھی نہ ہوا۔ اٹلی میں ایک شخص نے ۱۴ جولائی سے پیشتر ہی خودکشی کر لی۔ کیونکہ وہ دنیا میں قیامت کو دیکھنا پسند نہ کرتا تھا۔ بے چارہ مہفتہ میں مارا گیا۔

بقول ارسطو کے۔ حالات جیسے بھی ہوں۔ ان کا مقابلہ کرنا چاہیے۔ شکوہ و نسکابت سے کچھ نہیں بنتا۔ ہم نے کب تک کایت کی ہے۔ گرمیوں کی تعطیلات بڑی ہمتیں، نوکریا ہوا۔ ہم پہاڑوں پر چلے گئے، دادی کلو کی سیر کی۔ منالی گئے۔ درہ روہتاگ کو عبور کیا۔ غرضیکہ ایسے مصروف رہے کہ وہی واپس آنا بھی بھول گئے۔ آدمی مصروف رہے تو سب مسائل خود بخود حل ہو جاتے ہیں۔

خدا تو ملتا ہے انسان ہی نہیں ملتا
یہ چیز وہ ہے کہ دیکھی نہیں کہیں میں نے
(راقبول)

دیش بند کالج کالج کالج نئی دہلی کا علمی اور ادبی خزانہ

دیش

نگلی ان : شری وی - این پریکٹ - زیبا

فہرست مضامین

- ۱- اداریہ : شری وی - این پریکٹ .. صفحہ ۲
- ۲- خیالات منتشر .. زیبا .. " ۴
- ۳- غزل .. " ۴
- ۴- بس! ایک ہی لا .. ظریف .. " ۵
- ۵- حقیقتِ ادب .. " ۸
- ۶- ہر کام پر ہے منزل جو جستجو طلب
ترتیب کنندہ شری رادھا کرشن نمود .. " ۹

Editorial Board

Editor-in-Chief

Shri Radha Krishna Sud

English Section

Staff Editor	...	Shri Y. P. Dhawan
Student Editor	...	G. S. Mamik

Hindi Section

Staff Editor	...	Mrs. Raj Kumari Parshad
Student Editor	...	Naresh Anjan

Sanskrit Section

Staff Editor	...	Shri Manohar Lal Chaudhri
Student Editor	...	Kumari Dev Bala

Punjabi Section

Staff Editor	...	Shri C. L. Kumar
Student Editor	...	G. S. Mamik

Sindhi Section

Staff Editor	...	Shri S. M. Jhangiani
Student Editor	...	Thakur Bhatia

Urdu Section

Staff Editor	...	Shri V. N. Pasricha
--------------	-----	---------------------

Printed at the Mahajan Press, Connaught Place, New Delhi and Published by
Shri Radha Krishna Sud M. A. for Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi

DESH

कर्मण्येवाधिकारस्ते

DESHBANDHU COLLEGE
KALKAJI, NEW DELHI

Editorial Board

Editor-in-Chief

Shri Radha Krishna Sud

English Section

Staff Editor	...	Shri Y. P. Dhawan
Student Editor	...	G. S. Mamik

Hindi Section

Staff Editor	...	Mrs. Raj Kumari Parshad
Student Editor	...	Naresh Anjan

Sanskrit Section

Staff Editor	...	Shri Manohar Lal Chaudhri
Student Editor	...	Kumari Dev Bala

Punjabi Section

Staff Editor	...	Shri C. L. Kumar
Student Editor	...	G. S. Mamik

Sindhi Section

Staff Editor	...	Shri S. M. Jhangiani
Student Editor	...	Thakur Bhatia

Urdu Section

Staff Editor	...	Shri V. N. Pasricha,
--------------	-----	----------------------

Printed at the Mahajan Press, Connaught Place, New Delhi and Published by
Shri Radha Krishna Sud M. A. for Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi

D E S H

Vol. IX

January—June, 1961

Nos. 3 & 4

CONTENTS

	Page
Editorial—Students : The Architects of their Country ...	G. S. Mamik 1
Musings : Two Poems ...	Shri J. K. Jain 5
Aim High : A Poem ...	Parbhat Kumar Sood 6
Cancer, Heredity and Virus ...	Shri V. N. Pasricha 7
Her Destination ...	Parbhat Kumar Sood 10
The Present-day musical instruments of Southern India ...	K. J. Muralikumar 12
A Psychology of Fashion ...	Vijay Bhushan 13
The Political Temper of the Modern World ...	G. S. Mamik 15
My brief stay in Assam ...	Amita Roy 17
Life and works of Kalidasa ...	Jag Mohan 19
The Paths I Travel on are Slippery ...	Adarsh Bahl 23
Sorry, Please ! ...	Kum Kum Saxena 24
Some Pages from my Diary ...	Shri J. K. Jain 25
America and the Americans ...	Manjit Singh 29
Students and Student Unions ...	Vinod Bhalla 33
A thing of beauty is a joy for Ever ...	S. Jai Kumar 34
My first Solo ...	Subash Chander Chopra 37
Chemistry in Peace and War ...	Shri Vinay Kumar 39
Einstein's Theory of Relativity and its philosophical Implications ...	Shri Adarsh Deepak 43
The Value of reading Literature ...	Arun Kumar Goel 47
What do I Live for ? ...	Moti Panjwani 49
A Triple Sundae—a short story ...	Roop Lal Paul 50
The Place of humour in Life ...	R. D Dogra 53
Smoking and Cancer ...	S. R. 55
Quotable Quotes 56
About Ourselves 57
List of Prize-Winners, 1960-61 65
Supplements :	
Hindi	30
Sanskrit	8
Punjabi	10
Sindhi	12
Urdu	20

अनुक्रमिका
हिन्दी-विभाग

		पृष्ठ
१	सम्पादकीय ...	१
२	साहित्यकार के प्रति गीता का संदेश ...	सम्पादक २
३	जब जग में सब कुछ नश्वर है क्यों मैं साज सजाऊँ ...	जगदीशचन्द्र त्यागी ३
४	प्रेम में भोलापन अभिशाप ...	बलदेव ४
५	नूरी-जाम तमाची ...	एस० एम० भांग्याणी ५
६	चार रूबाइयाँ ...	नरेश 'अनजान' ७
७	वही है यह भारत ? ...	कल्याण जैन ८
८	कर्म ही सच्ची पूजा है ...	पुरुषोत्तमलाल विज ९
९	एक संस्मरण ...	सुषमा पाल ११
१०	"मैं क्या जानूँ" ...	रेणु भसीन १२
११	"निलंज-जीवन" ...	कमल किशोर गोस्वामी १३
१२	पैसा ...	जगमोहन कत्याल १५
१३	"'प्रसाद' के 'प्रांसू' की आभा" ...	कुमारी जगदीश सूद १६
१४	पतिता ...	वेदप्रकाश गिलोतरा १९
१५	श्रद्धांजलि ...	सुषमा पाल २३
१६	पारिवारिक जीवन की झलक ...	प्रो० रामलाल वर्मा २५
१७	काव्य और छन्द ...	डा० रामदत्त भारद्वाज २७
१८	दोहावली ...	र० क० स० ३०

The Annual Prize-giving

Dr. N. K. Sidhanta, Vice-Chancellor, University of Delhi,
delivering his Presidential Speech.

Editorial

STUDENTS*: THE ARCHITECTS OF THEIR COUNTRY

G. S. Mamik, B. A. Final

Tagore said that only a glittering lamp can enlighten another lamp. The same applies to the making of a nation. Students are the architects of their country's fate. It is the students who have to bear the burden of leading their country on to the way to success, progress and glory. Students of today are the nation-builders and rulers of tomorrow. Theirs is a hard task. They have to be very clear in their vision as the fate of their country depends on them. It is they only who can take their country either to the peak of success or to the depth of failure. They have to play a dynamic role; they are to lift themselves up as well as their country as a whole. Mere good wishes will not suffice, action and constructive work is needed. "Life is action, not contemplation."

It is high time that the students realize their responsibility. If they remain negligent of their job, they will not only ruin themselves but 'kill' their country devastatingly. Our great leaders have always been calling upon the student community to rise. They have always been

awakening the students. Our beloved Prime Minister, some time back, said, "If the students of today remain vigilant and obey their duties seriously and sincerely, the future India shall enjoy the glitter of her pride, but if they shirk and forget their responsibility, fate of the country is gloomy and blurred." Shri C. Rajagopalacharya, too, said, a few months back, that our country's fate was in the hands of the students. Here is a clear pointer towards the role of the students in building their country.

Students must obey the rule—'duty first, duty last,' which ultimately means : 'Country first, country last'.

One's character is built during one's stay in a college or during the time which one spends as a student. A perfect and disciplined student becomes a perfect and disciplined man. The foremost duty of a student is to observe discipline in every sphere of life. Discipline develops character and make a man a 'real' man. The path of discipline is the way to success. A big battalion of soldiers may be of no use if it is not disciplined, while a small force, if it is disciplined, may achieve a high order of success. The dictionary meaning of 'discipline' is 'obedience, self-control and orderliness.'

Modern students are deficient in

* *Wake the power within thee slumbering,
Trim the plot that's in thy keeping,
Thou wilt bless the task when reaping,
Sweet labour's prize."*

the quality which the past generations of our compeers had. They were obedient to their teachers to the last breath of their lives. Respect, love and obedience to one's teachers is highly essential for the making of good students and, for the matter of that, of good citizens.

It is a well-known fact that the relationship between a student and his teacher is the most noble. There are only two persons in this world, who feel happy if other persons surpass them in their career and progress viz, a father always feels happy if his son becomes more prosperous than he and secondly, a teacher is always delighted to find his student surpassing him in ability, prosperity and status. So we can easily guess the sanctity and importance of relationship between a teacher and his students.

We should find the different ways in which a student can help in the progress of his country, We have already noticed that the most important duty of a student is to be a student in reality. One does not become a real student simply by coming to the college for four or five hours daily. There are many factors which contribute to making a student a 'true student—citizen.' Our greatest responsibility is the uplift of the villages. "India lives in her villages", said Gandhiji. We are to build our villages. Enrichment and progress of the villages is the most important for the progress of the country as a whole. Students can definitely help a lot in this sphere.

An ambitious and eager student can join one of the various associations or committees which work for the rural uplift. One of them is the Bharat Sewak Samaj. There are several other such societies. The Bharat Sewak Samaj is a non-government, non-party organization, in which people belonging to different political parties and schools of thought can work jointly. The Samaj offers opportunities to every man and woman who wants to do his or her bit in the service of his country. Service of the people is true service of God.

We should take part in nation-building activities. We should go to the villages, tell the villagers better methods of cultivation and food-production. We should help the villagers by solving their problems and difficulties. We should try and work for freeing the villagers from orthodoxy, and extravagance. We should try to convince them to do away with the useless rituals and social conventions. We should help the villagers to our best capability and ability.

Students can take part in the Community Development Projects and in the National Extension Service Schemes. There is no dearth of work and service if one truly wants to do it and make one's life worth living. Students can organize 'youth camps'. They can build their nation. What is needed is the national and patriotic spirit. Some of the desirous students can join the Territorial Army and become defenders of the nation in times of danger and attack on our frontiers. We should crush those

who bring danger to our country. Thus we can prove our mettle. We should have a strong urge to live for our country, work for her and even die for her, if it comes to that.

The younger generation should forget everything except the cause of the nation, its betterment and its all round progress. But as long as he is a student he should not neglect his studies. Studies and service can go on side by side.

Service of our country is our supreme duty. We should do our job truly, fearlessly and with a burning urge for always lifting our country to a higher land of culture and civilization.

Tennyson had rightly said, though in a different context:—

“Theirs not to reason why,
Theirs but to do and die.”

We must not pay heed to flippant and often disparaging and disheartening criticism. We should ceaselessly and untiringly work for the cause of the country. A student should be as observant and serious as a soldier is. We must not waste much time in thinking. What we should do is that we should spend most of our time (which we usually waste in idle gossip) in doing work for the country's development. We ought to remain very vigilant also. It is not wise to be over jubilant over the progress made by our country during the last decade or so; we should rather step up the

pace in order to achieve what still remains undone.

Women should walk shoulder to shoulder with men in leading the nation to the peaks of success and glory. They should not lag behind in fulfilling their duties. The days are gone when the best place for a woman was in her house only. The major cause of the rapid progress made by the western countries is that in those countries women have been working for their respective nations, with as much zest and freedom as men. Thank God, we are gradually doing away with the useless rituals which had retarded the progress and development of women's personality in this country. Earlier, the foremost duty, (rather the only duty) of an Indian woman was to live for her husband, serve him during his life and then die with him. Now, she is not longer confined to those limitations. She has been emancipated; she has broken her chains of slavery and she has been given equal opportunities with man by our Constitution. She is at par with men to build her personality and work for the cause of the country. It is a matter of joy that she has proved her ability and calibre. She has proved that she is no less able than men in any sphere of life. In fact, she has even surpassed men in some spheres. The present Ceylonese Premier, being the first woman premier, has amazed the world with the fact that a woman can shoulder the difficult responsibilities of a Prime Minister with as much confidence and efficiency as any male person can do. The late

Mrs. Sarojeni Naidu acted most ably as the Governor of Uttar Pradesh and Mrs. Vijay Lakshmi Pandit has won praise as our ambassador in U.S.A. and U.K. It has been proved that women are quite successful as teachers, doctors and nurses. They can impart education to the ignorant village-children. They can impart training in domestic hygiene to the ignorant village-women. They can explain to the villagers the importance of cleanliness and hygiene in life. This is possible if women-students, doctors and nurses go into the villages and work their sincerely.

I can simply emphasize my point by saying that every student should have a disciplined mind and sincere feeling to do some constructive work for his country. This is possible if our motto is : "My country first, my country last". What we need is the burning urge in the minds and hearts of the students for emancipating our country in every aspect of her life.

A word to dear Readers and Contributors, I must wish you all a happy and prosperous New Year. By the time you receive this issue of the 'Desh' you must be busy preparing for the examinations, which are an unavoidable evil. Had there been no

examinations, the life of students would surely have been a different one from the present. But as it is we must 'face' them boldly and enthusiastically.

It is a matter of great joy to note that the College Magazine has been becoming more and more popular with the students. I find that everyone awaits the new 'Desh' with great gusto. It is quite heartening that in my 'regime' there has been an appreciable increase not only in the number of readers of our magazine, but also in the number of contributors to its pages.

I must offer my hearty thanks to you all for your co-operation and encouragement. I must also thank Shri R.K. Sud and Shri Y. P. Dhawan, the Staff Editors, for their sincere and tireless efforts in making my task very pleasant. I owe a debt of gratitude to the Staff-contributors who enriched the pages of the 'Desh' with their articles, thereby making it all the more readable.

I bid you one and all good-bye, though it is with the greatest reluctance ! I must hand over the 'torch' to my successor. The editor is going, long live the Editor and the Desh !

We gain freedom when the full price for our right to live is paid."

—Rabindranath Tagore

MUSINGS

Shri J. K. Jain, Lecturer in English

(i) **“LOOK WITHIN”**

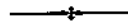
When I close my eyes, the inward gaze
Plunges into the moveless shadows, germinating
In the womb of the ditches,
The heiroglyphs of gloom ! The rocks internal,
The tangle of thoughts and feelings, forbid intimacy,
And the great void won't be filled, Occasionally,
Art, Beauty, Music, Love, thoughts of Religion,
Not yet deepened into Faith by Vision,
Provide a blissful release, but only for a while !
Follow'd, inevitably, by the anguish'd return
To the same boulders, unblessed by tender foliage.
Often rise blazing dust-storms, sweeping away
Tiny, drifting emotions into the Unconscious Abyss.
I, the great I, the Brahm, conceived
In the image of God ! -- a monument,
The habitation of pigeons and sparrows,
Rotting with their excrements, crumbling
In a wilderness—echoing the cries of jackals.
(Are they for the moon ?) Shall I ever
Justify my existence ? Can I justify
Anything at all ? Can I ? Will the future be
A repetition of the past, gaining little,
Discovering little, by repetition ? Shall
My mortality dissolve, its heights
Not attaining ? And as I tremble,
I catch confident whispers : “Why,
Just the idle wheeling of an idle mind !
We know the trouble with the young guy.
All I want is a little limelight, a little comfort,
And, above all; a little sex”.

(ii) **“THAT ORB'D MAIDEN”**

(Over the Okhla Industrial Estate)

Is that what they often call 'The Moon' ? A pale,
Freckled, bewildered look. A disc of stone
Painted on a screen. Superfluous.
An ugly spot in the majestic temple,
Its chimneys sticking up, where humans
Worship at the machine, in the light
Illuminating of the bright bulbs.
Why should a dead thing appear
In haunts buzzing with life and industry ?

With eyes downcast, heart slow'd by agony,
Recollects the 'Queen' her faded glory.
In her ripeness, did she stir
The ocean with infinite longing.
Awaken'd the imagination to fly
Over stretches unending of her radiance.
Her touch, soft as lover's, tender as Music,
Silenced into serenity,
The restless human spirit.

AIM HIGH

Parbhat Kumar Sood, B. Sc. I year

One night while strolling on the field, You will be a star one day,
 My eyes looked up to see Another such as I.
A little, bright and sparkling star, There are, however, heights great,
 Smiling down on me. That thou may not attain.
And as it smiled, it seemed to say, Don't fear, stop, or hesitate,
 "Just keep on aiming high. Just try and try again."

CANCER HEREDITY AND VIRUS

Shri V. N. Pasricha

Of all the diseases that take a heavy toll of life among the world population cancer is admittedly one of the deadliest. In fact, next to heart diseases cancer claims the largest number of victims. In every community a large number of people are afflicted by cancer or die of it annually. Strictly speaking cancer is not a specific disease. It is a general term for malignant areas of growth which occur in organs or tissues of the body and grow from bad to worse. In cancer the body cells behave abnormally. They do not cooperate with the surrounding cells in the orderly processes of the body. The abnormal cells grow and multiply rapidly at the cost of the other healthy cells. As a result the healthy cells are starved and weakened in potentiality and are gradually destroyed. These destroyed cells may break loose and reach various parts of the body through blood thereby causing death of the individual.

It is difficult to assert how cancer cells originate. Undesirable and irritant external influences might upset the normal functioning of the cells. A great variety of chemicals can induce cancer in human beings. Sufficient correlation has been established between smoking extensively and cancer of the lungs. Contamination of atmosphere by smoke, dust, poisonous fumes and exhaust products of automobiles seems to have enhanced death-rate due to lung cancer in

cities. The radiations set loose by the explosion of nuclear bombs are a potential cause of blood cancer. However there must be something initially unstable or deranged in the cells which show a tendency to become cancerous for all the cells are not equally affected by these external factors. This is where heredity enters the picture. The advanced study of cancer is to-day very closely interconnected with the study of cell genetics and unless the exact mechanism of human cell is known it is not possible to establish how in cancer cell chromosomes and their genes are thrown out of gear.

It will be worthwhile at this stage to elaborate what genes are. Each cell of the human body contains a fixed number (24 pairs) of minute thread-like structures called chromosomes which carry certain gelatinous particles stringed together. These particles are called genes and are the ultimate factors of heredity. Each gene is an ultimate unit of life with power to reproduce itself endlessly. It is a highly complex protein molecule composed chiefly of nucleic acid which is the basic material of all living substance. One constituent of genes is desoxyribonucleic acid the quantity of which is identical for each cell in a given animal species but varies from species to species. An infinite variety of genes is possible. For each character inherited by an individual there are two genes or sets of

genes, one coming from the father and another from the mother. Thus the genes function in pairs, never losing their individuality. Each cell in an individual has exactly the same arrangement of chromosomes with their genes.

Susceptibility to cancer might be inherited and certain genes might be responsible for that. There is a possibility that certain parts of the body might be faultily constructed due to defective genes being passed on to the next generation, and cancer might develop at those locations. Some individuals might inherit certain peculiarities in their body chemistry e.g. unbalanced production of certain hormones which could irritate the cells to become cancerous. There is yet another possibility that certain undesirable genes might produce instability in cell-working so that at a certain stage of life when cells are a bit weak and worn down, some of them become cancerous either by themselves or by the effect of adverse influences.

There is strong evidence of heredity playing a role in the spread of cancer of breast, cancer of intestines and rectum and, possibly, of stomach. Unfavourable diet, bad living habits and environments are also possible causes of cancer of liver and stomach. Cancer has nothing to do with age or maturity for a large number of infants and youngsters die of cancers of skin, eyes, bones and kidneys. Cancer fatality rate is the same for all the races but seems to be a bit higher for men. A cancer, say of lungs, originating in

two members of the same family may be of different type with no genetic relation but the external factors might be the same e.g. exposure to coal dust in a miner's family.

An early detection of cancer may lead to its proper prevention and control and even cure. Radioactivity (gamma rays) given in suitable and controlled doses has proved to be quite useful in this respect. A large number of tumour-destroying drugs has been discovered but if administered in proper quantities they attack the normal body cells as well. A new technique has been developed by which the cancer-affected organ or portion is blocked off from the rest of the body-circulation and then connected to a heart lung machine. A heavy dose of anti-cancer drug is then transferred to the portion where it is needed. Black melanoma, a type of skin and liver cancer, has been thus successfully treated by phenylalanine mustard, an anti-cancer drug.

There is another theory, supported by experimental evidence, that cancers of certain types are caused by various types of viruses and that an individual might inherit susceptibility to invasion by these viruses. An exact correlation between cancer and virus has not yet been established and much is yet to be discovered about virus, its origin and properties. Virus is a tiny disease-producing particle or organism, smaller than the smallest bacterium, known to be responsible for many infectious diseases in which it kills or damages the body-cells. A cancer virus, if it exists, causes the

body-cells to multiply at a fast rate and in a disorganized way. If this is true it opens altogether a new and revolutionary era of research and knowledge for virus-study is very important from the biological point of view. There is strong evidence that virus is something at the threshold of life and death; something intermediary between the living and the non-living. Virus is most likely to give us a clue to the origin of life.

The most fundamental characteristics of living matter are the ability to self-reproduce and the ability to mutate i. e. to undergo an hereditary change. The bacteria exhibit both these properties. Pasteur and Koch studied the property of self-reproduction of bacteria in detail and asserted that bacteria arise only from other bacteria, and that the principle of spontaneous generation was false. The property of mutation has been investigated in recent times and represents an elementary step of evolution : that different kind of bacteria are evolved from the previous race due to various external factors. The problem of origin of life is to find the simplest chemical structure which exhibits both these attributes. The viruses seem to possess just these two characteristics, and they are much simpler than bacteria. On the contrary, a virus can be crystallized into pure non-living chemical form and again brought to life with its due property of infection.

Recent researches have shown

that a virus consists of a core of nucleic acid surrounded by protein. The two components have been separated and then recombined to get back the virus in its proper living form. It has further been found that properties of self-duplication and mutation reside only in the nucleic acid part which has all the infective properties of the virus. Strangely enough a gene has similar chemical composition as a virus.

The day is not far off when the simplest living organism will be generated in the laboratory and instead of Nature creating life, man will produce life.

Nucleic acid molecules can be spontaneously generated in proper chemical solutions. These and proteins were perhaps the original forms in which living matter first appeared on the earth. Scientists speculate that nearly two billion years ago the earth's atmosphere consisted mainly of Hydrogen, Methane, Ammonia and water vapours. Electric discharges in the clouds must have produced amino acids out of these gases. Such amino acids have been similarly produced in the laboratory and are the building stones of proteins.

A study of virus will be a great help in solving the mysteries of life and death, and once a step is taken in this direction diseases like cancer will be better understood and their appropriate cure will be found.

HER DESTINATION

Parbhat Kumar Sood, B. Sc. I year

She was plodding on.....A beautiful and attractive figure but wearing old, torn clothes. Some hidden woes seemed to make her weary and fatigued. Yet in a frail and woe-begone face, she had a mind resolute and determined. She was alone. Her companions had left her far behind. They did not seem to trust her pace but she cared little and went on sturdily towards her destination. Where was her destination? What was her resolution?.....It was all a mystery.

Evening fell, twilight appeared, and then the night. Pitch darkness enveloped her on the way and got along distance ahead! Frightening voices, shrieking sounds and tormenting echoes stood there to warn her of something. The stones and pebbles in her way appeared to forbid her to step further. The wavering bushes nodded to her that she should not move ahead. But she seemed not to listen to them. Gusts of wind began to blow. Clouds came hovering over the sky. The poor woman's misery seemed of no account to them. Her black, curly hair unfurled itself over her face and her sari began to flutter in the wind. She was searching blindly for her way in the darkness. In the twinkling of an eye there was a flash of lightning and it began to rain heavily. The road became slippery. Her face grew pallid, her feet faltered with a sudden jerk and down fell the poor woman.

A stranger coming behind her beheld the poor creature from a great distance. He stepped up his pace in his anxiety to help her. He drew nearer. "What brings you here, my friend? Why walk alone? Speak out your heart. Please," cried the stranger out of sheer sympathy. But..... he could not hear anything in reply except the sobs and throbbing of an aggrieved soul. Presently, she waved her head as if in acknowledgement of the stranger's sympathies and murmured, 'I want to go ahead.' She looked resolute but was too weak to get up.

The stranger took her head in his lap, consoled her with his soothing words and promising every help to her requested her once more to let him know the whereabouts of her destination. Then she began the story of her days gone by.

"Many years ago I was the mistress of a happy home. Our house was situated at a very comfortable place in the town away from the hustle and bustle of the people. I had plenty of wealth at my disposal which enabled me to manage all the necessities of life. I had tastefully decorated my house. A decent beautiful park, with a fountain playing in the centre, added to its charm and fascination. Flowers of numerous patterns were grown by my sons and they showered streams of fragrance all around. I was a happy mother too. My sons were all very dutiful and obedient. Chastity and

virtue reigned supreme among them. They loved each other and they loved me greater still. With the slightest of pain to me they would feel injured and would try their best to lessen my woes and sufferings. I was never forgotten by them. Thus it was that I had achieved the apex of happiness and glory. Our family was perhaps known to be the happiest and the most virtuous one. Our friends and relatives in the town held us in high esteem. They would frequently come to us to have a glimpse of the happy home life and would carry sweet impressions to their homes. They would try to follow our example.

One fatal night when we were having profound sleep on the upper storey a theft was committed in our house. We were robbed of our belongings. Some clever thieves stole away our riches. But alas! we could know the fact only when we woke up in the morning. How shocked we were, we had gone poor. The miseries in store for us had not ended there. It was only the beginning of the end. Next morning I saw my children disputing with each other. Tension mounted high and the result was a fight. Gradually all love between them disappeared; all affection died out. They began to have their own ways. And where was I? All love for me died out drop by drop. I was forgotten totally by my children. They began to work only for themselves, served their own ends and no body cared for me, for my troubles and wants. I became a forgotten specimen of the town. The people of the town jeered at me. Our house began to present a miserable

picture. Happy talks and innocent laughter could be heard no more. Silence, dumb silence prevailed all around. My sons no longer took any interest in the household affairs. All attachment had become smaller. The fountain gave no water. It seemed to lament silently the happy old days. The lights quivered, perhaps waiting to go out. Chaos and only chaos ...!

She sobbed. The stranger, who was listening to her silently, asked her to tell him further. Her voice was sinking but she continued, "I was shocked at my sons' attitude. I was disheartened to see my house in turmoil. Out of sheer disgust I opened the door and came out. But when I looked out of the four walks of my house I found the world darker still. I saw petty quarrels, I saw the poor being ignored and frowned upon by the rich, and the weak being trampled upon by the strong. I saw ignorance, abject poverty and disease. I saw the triumph of cruelty and cheating. I felt the uncertainty and fear prevailing. All around, I heard the booming of guns, the bursting of bombs and the cries of suffering humanity. To me the world appeared too cruel and unsympathetic, too confused and rough. My eyes went down in shame. They could not see the stormy turmoil in the sobbing hearts ...and so I decided to walk alone. I resolved to bring once again old happiness to my home and to relieve the world of its suffering. I decided to tread the untrodden path... .."

Tears trickled down her eyes. Her
Continued on page 15

THE PRESENT DAY MUSICAL INSTRUMENTS OF SOUTHERN INDIA

K. J. Murali Kumar, B. Sc. 1st year.

(The instruments given here will not be all-inclusive but will describe most of those which are used commonly.)

Stringed Instruments :—

The first in importance is the *Tambura*. It consists of a long-necked stringed instrument, with a sounding bowl. Its total length is about four to five feet. The bowl is about a foot deep. In South India, the *Tambura* is wholly hollowed out of one piece of jack wood. The bridge for the strings is placed on the bowl at the centre. There are four strings and the player sits holding it upright and sounds the strings by plucking them with his finger one by one. The strings are tuned G, C, C, C. Little silk pieces are placed between the strings and the bridge to produce a buzzing quality and twang in the tone. This continual twanging could be heard in all recitals of Karnatic music. Its tone is pleasing and melodious and hence is the ideal instrument for the 'drone'.

Next on the list is the *Veena*. It is one of the oldest Indian musical instruments. It is similar in shape to the *Tambura* excepting that it has another but smaller bowl at the other end to support the neck of the instrument. Its key-board has 24 frets of two octaves. By pressing the strings next to the frets and plucking strings, singing tones are produced. The

Veena has seven strings which are either silver or brass. These strings are on one side and are played as a drone while the other four are the playing strings. The strings are tuned in a slightly different manner. C, G, C, C, and the drone strings are tuned C G C.

Kottu-vadhyam resembles the *Veena* except that its key-board has no frets. The strings are plucked as in the case of the *Veena* but a cylindrical block of wood is used to glide over the strings.

The *Violin*, though the same as the western instrument, is tuned in a different manner. Starting from the silver string, the strings are tuned C G C G. The violin is commonly played as an accompaniment to the vocalist and also as solo in most concerts of South Indian Music. An expert will repeat very skilfully all the vocal phasings of the vocalist when an opportunity is given to him.

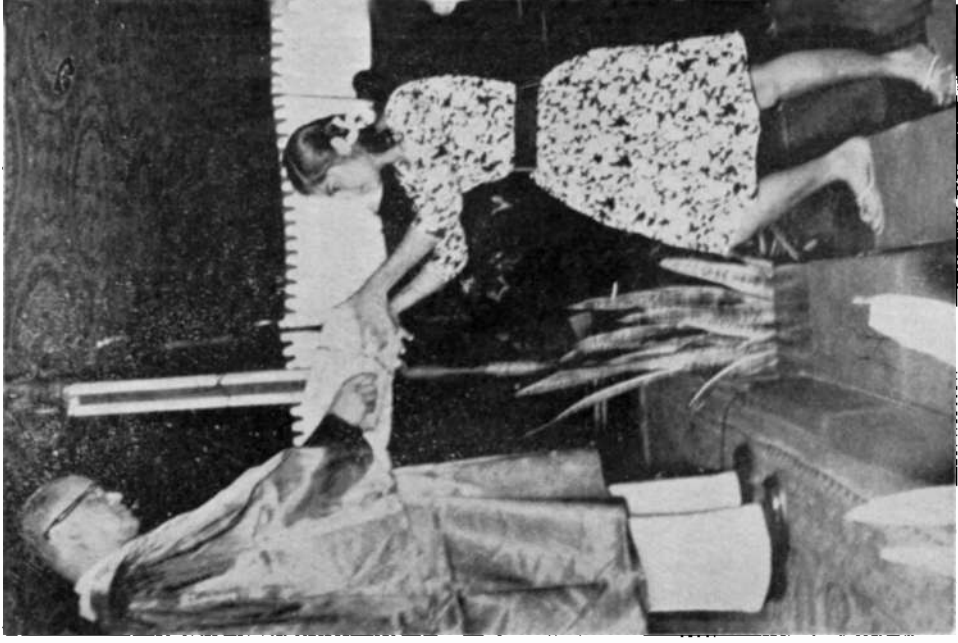
Wind Instruments :

The *Flute*, usually made of bamboo, hollowed out, has the usual sound holes. It resembles the English flutes and has an exceptionally sweet sound. It is quite a popular instrument and many public performances are held at the present time.

The *Nadhaswarum* resembles the *oboe* in appearance and is a reed

Narinder Singh, B. Sc. 1 year, receiving the Roll of Honour
(Athletic) from Dr. N. K. Sidhanta

Sushma Diwan, Pre-Med. II year and Chandra Raisinghani, B. Sc. III year
Class receiving their prizes from Dr. N. K. Sidhanta.

instrument. It is two or two and a half feet in length and is conical in shape. It is made out of wood or of metal. It has a loud but sweet and penetrating voice and is used in all festive processions. It is accompanied by a similar instrument, *ottu*, which maintains the drone,

Drums

Thavul is the temple which is used to maintain the Rhythm of the Nadhaswaram. It is cylindrical in shape, about twenty inches long and about a foot in diameter. The sound is a hollow bass with little music in it.

The best and the most musical drum of India is the *Mrudangam*. It is a very ancient drum. It is barrel-shaped about two feet long with a girth of three feet in the centre. The ends have a diameter about nine inches each. Slight variations in the dimensions do occur. The shell of the drum is made of wood and the left end is slightly larger than the other. The two heads are covered by parch-

ments, which may be tightened or loosened and the pitch raised or lowered, as desired. On the right end is worked a mixture of manganese dust, boiled rice, and tamarind juice in order to increase the pitch of the note. This appears like a black circle and is a permanent fixture on the drum with very small width of bare parchment around it. On the left parchment a mixture of boiled rice, water and ashes is put in the centre, on every occasion of its use; which helps to give the dull sound panchama (Pa). It must be carefully washed every time after it is used. With the right hand, the player exhibits a kind of rhythmic embroidery with beats and cross-beats to the main rhythm. In this way, an expert drummer can execute the most fascinating and intricate rhythms. Even one who is a mere beginner in music can hardly fail to be thrilled by such marvellous drumming.

There are, of course, many more instruments which are still in use in South India but they are not very common.

A PSYCHOLOGY OF FASHION

Vijay Bhushan, B. A. (Pass) Final year

Fashion, from time immemorial, indicates a person's instinct of exhibitionism, his or her cultural traits, the natural or basic urge. Fashion is defined as the current, the prevailing usage, mode, manner or characteristics of expression, presentation or conception of those particular cultural traits which custom it-

self allows to change. "A Psychology of Fashion," says *Prof. Kimball Young* "should try to explain our curious modern habits of looking for the novel, the exciting, the different in dress, decoration, speech and manner." One of the chief values of clothing is that it enables people to advertise themselves in a way that will win

the attention and admiration of others. Many who lack any ability and do not hope to rise above the average on their meritorious qualification alone, find a satisfactory outlet for this desire for recognition through the medium of dress.

So far as the evolution of fashion is concerned, just as the social mind digests the thought material from the society for its own development, similar is the case with fashion in taking nourishment from the genteel society. "We are taught to clothe our mind as we do our bodies", says psychologist Hurlock, "after the fashion in vogue, and it is accounted fastastical or some thing worse not to do so."

The chief motive of the fashionist is mercenary acquisition. According to Oxfordian *Dr. Robert Bridges*, in his discourse on the topic of *Good life and how to live It*, delivered at Swindon: "The self-seeking purveyors of cheap amusement are unprincipled money-makers who go the shortest way to work by appealing to the animal emotions that are easiest to excite as may be seen in the cinema (fashion) films supplied to us from America (Hollywood) and Germany." This trifling with the animal emotion is a ruinous habit that can be indulged in. The State cannot establish a 'fashion-Censor-Board' like the 'film-Censor-Board' to check the fashion-modes. If it is done then the people will feel it to be a denial of the personal liberty of every citizen. A clear-cut remedial cure for this evil aspect of fashion is that we have to change the mental

outlook of every individual. This is only possible through ethical education. Training human minds in the moral values should be the 'Summumboum' of every individual person. This should be made compulsory at the school-age for every one. The ANUVRAT MOVEMENT of Acharya *Tulsi* can prove to be a searchlight. Muni Susheel Kumar says, "Good behaviour is needed more than science itself. To-day the Country needs more foodgrains, clothes, buildings, constructions; but more than these she needs the persons of right behaviour, so that the moral degradation of the country should be prevented."

We have to adopt fashion primarily from the point of view of self-gratification and not from the exhibitional angle. We have to rebuild the national character so that it should be canalized in the right direction. We should discover and cure the causes of its weaknesses; thus play a leading role in the moral uplift. Using organized individual and group-effort, we have to imbibe and revive the moral and ethical consciousness in the character of the nation. If we follow fashion considering it to be a social-necessity, it should be done with the spirit of self-restraint so that *not-even* a casual look of a beholder may capture in us the cheap vehicles of vulgar fashion: of excessive use of cosmetics, erotic brassiers and bizarre pads to excite the sex impulse. We can thus save the likely degenerative collapse of moral values. Emphasizing the same point, while inaugurating the Annual-Session of the National

Committee of Woman-education, our Vice-President, *Dr. Sarvpalli Radhakrishnan* said, "No country in the world, however advanced in scientific technology she may be, can progress, unless she is well-equipped with the spirit of national morality and the sense of self-discipline We have to pay our special attention to the formation of ethical behaviour and our moral strength..... Only character-building, ethical education and social services can assist in this matter..... If to-day mothers are trained in moral education the unhealthy world can be converted into a healthy one". Thus there is a dire need of 'moral-hygiene.' It is only through a proper adoption of the right modicum of fashion in vogue that the mental and moral health

of the teeming millions can be cured and safeguarded for 'Peace, Prosperity, and Pleasure' of one and all. That is why our ancient sage aptly sings :

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखमागभवेत् ॥

('May they all be happy and healthy !
May they all be unsorrowful and may they see gentle and good things.')

HER DESTINATION

(Continued from page 10)

lips quivered but could speak no more. The stranger suddenly remarked "I have forgotten to ask your name?" The woman raised her head and with a sweet voice whispered, "BHARAT MATA".

THE POLITICAL TEMPER OF THE MODERN WORLD

G. S. Mamik, B. A. Final

The modern world stands on the edge of destruction; a slip would mean the annihilation of mankind on this earth. So terrifyingly destructive is the political temper of the modern world. If it is not properly moulded, it may wipe out humanity and human civilization from this earth. I am certainly not a pessimist who takes delight in painting our future in gloomy or melancholic colours; nor do I have an anti-modern political temper. I only say what I feel and I know that many others feel the same. All the countries in the world are aspiring to become greater and more powerful. The two power blocks :

the Russian and the American, appear to be bent on aggravating the tensions existing between them. It is the privilege of human beings only to be never satisfied. Human mind is ever discontented ; it knows no satiety and no barrier to wants. The more it gets; the more it wants; the more it wants, the more opposition it receives; the more it is opposed, the more it is determined to crush opposition. The same is the case with the two powerful blocks. The U.S.A. wants to achieve the glory of being the greatest power of the world; Russia contradicts and opposes it. Russia wishes to attain the sup-

reme power of reigning over the world according to its desire and is opposed by America. The result is that the conflict between the two is ever present. The greatest problem at the moment is the problem of war; the problem of war is the problem of human greed; the problem of human greed is the problem of materialism.

The root cause of war dwells in the mind of man—the devilish and brutal part of the mind.

For the establishment of peace in the present age of contradictions, we must not rely on the clauses and covenants of international agreements. People are thirsty for power. This hankering after power, is a primal instinct and it is innate in man's nature. This instinct is the worst enemy of culture and civilization.

The political temper of the modern world is quite different from the political temper of the past world. There are many reasons for this change; one of the important ones is the advancement of science and technology. Science has changed the very nature of man. New weapons, much more destructive and ruinous than those we had in the past, have been prepared. Science has made, man vain and ambitious of power. In fact, science feeds our body but starves our soul.

The governments of many countries have realized that without the development of science they would not be able to hold their own against others. But, alas! the trend of the

development of science has changed from the beneficent to 'destructive' development. If one has a burning match stick in one's hand and some explosive in the other and if either of the two is brought nearer to the other, explosion must take place. This, exactly, is the modern world. On one side, there are extremely destructive weapons and on the other side, there is the covetous and hot temper of the modern world. If both of these come nearer to each other, the result is obvious.

Man is not doing manly deeds. Man makes discrimination between man and man. People have lost their sense of oneness and brotherhood. One is the enemy of the other. So grave and delicate is the condition of the world that one cannot be sure of what may happen the next moment.

When Bertrand Russell was once asked if he could predict with what type of weapons the Third World War would be fought, he replied that this much he did not know. But, he *said*, *he was sure* that the Fourth War would be fought with bows and arrows and other primitive instruments.

It is just to say what dangerous consequences can result, if such a thing happened. This forecast Russell made after examining the political temper of the modern world.

We ought to shape the political temper of the modern world and shape it in such a way as to make it beneficial to mankind. The modern world should develop the

feelings of kinship between human beings. It should bring man nearer to man and pull *the world* out of the reaches of its precarious condition. Pope said, "The proper study of mankind is man". It

is quite an arduous task to try to be 'man' in the real sense of the word. The modern world should create such conditions as will make man study, mankind and thus make him 'true man'.

MY BRIEF STAY IN ASSAM

Amita Roy, Prep. Science

Assam is indeed far off, remote and lonely!I am complacently sitting out in the cosy porch that looks out to the endless view of green fields and forests, that is so soothing, pleasant and fresh. It infuses a sort of queer zest and healthy spirit in the observer. Indeed a feeling can't escape striking one that there is no substitute for Nature. The sky is overcast with a thick veil of dark and grey clouds and a gush of exhilarating cool breeze caresses your face, drawing a strange sensation of joy and youth from your body. Rolled out immediately beyond the steps leading out is a spacious lawn wide enough to accommodate a tennis court, bordered around by rows of flowers of different shades and varieties. Some of these are blooming like youth itself and buds are blossoming like one's desires sprouting from a seed. It has been raining intermittently for the last five days, and sometimes the weather tends to be chilly inspiring you to put on your best warm garments. [The sun has been temporarily banished, and its fury and heat subjugated by a natural order as if she was *waging a just war against the ruthless invader, which the sun is.*]

Enveloped by it, so far not a simple ray of sunshine has been able to penetrate through the dense cordon of clouds. The bungalow itself stands in peace and solitude with a sense of inexplicable tranquillity that pervades the atmosphere. I am sure it ought to generate different feelings in different individuals. In a way, it is deserted, isolated and literally far away from civilization. One has got to hunt if one has to be fortunate enough to dash against cultured and sophisticated people here. There is hardly any market and no school within an area of 10 miles. Even it is difficult to get newspapers, A.D.R.O. (a sort of orderly dealing in military transactions) brings the paper whenever he has any reason to go to Tezpur, that is nearly 20 miles off from here, and which is comparatively well supplied with daily necessities. It is not a very charming place with hardly any good restaurant or a neat, well-furnished hotel. I am in Lokra.

The soil is fertile, Nature, kind and compassionate, conspires to render its people indolent and sluggish. Their zest and exuberance are confined to seeking the barest possible

necessities for existence. Where the world is moving to is no business of theirs, "Ignorance is bliss," could never be more suitably attributed to any other people in India. They are honest, sincere, righteous, innocent and rustic and in this age it is sure to precipitate them into decadence. Now fortunately, a pleasant crisis (Naga hostilities and Chinese incursions) has created possibilities of amelioration and improvement in the general standard of their living. Really "one man's meat is another man's poison." Assam is infested with Army people and one can't miss them anywhere. It is an army rule in Assam.

There is nothing fresh, it is a stagnant pool where the eddy of events generates and subsides in itself, and in a long process it begins to disgust and repel by its frequent recurrences. It falls to the proximity of a hermitage, secluded, peaceful and isolated, a perfect place for a hermit for his meditations. But we earthly sinners, whatever our errand and pursuit in life be, are not immune from enticement and seduction of this earthly world which induces us to seek deviation, however ephemeral, in this sinful earth. In doing so we may forsake some of our rights to dwell in the heavenly abode where admission is strictly for those who suffer on earth, but shortsighted as most of us are, we prefer to sacrifice the promises of tomorrow to the pleasures of today. We are afraid we may be deluded and hypothetical as it is, who knows it is only a mirage ?

Going around the place we passed through a few camps run by the Government of India for the Tibetan refugees. Their plight is touching, living as they do in a state of emptiness and uncertainty. You will find a Tibetan, hollow-cheeked with sunken eyes and waning spirit, as if he has come to the dead end of hope. He will invariably simulate cheerfulness to deceive a man from reading his anguish struggling to come up to the surface. Amidst all these tribulations he has no one to look for succour except the Almighty God, He clings to Him for support and to life itself as a drowning man clutches at a straw. They are being rehabilitated with all the speed the Government is capable of, but it is wide open to discussion if the Govt. agents are (few) not helping themselves. They strictly adhere to the age-old adage : "self help is the best help," and who would blame them.

Bomdila is a few hours' journey from Lokra. The few days there offered me quite a glimpse of serene and complacent life of contentment the people lead there, and was, not it captivating ? But it was dangerous as well. What a blessing one doesn't fail to muse negotiating the hair pin bends, spine-chilling cliffs and deep gorges, to get oneself heavily insured. The road is narrow and slushy. It is only jeepable and a feeling of the vehicle hurtling down is so inevitable that it is, indeed, a nerve-racking ordeal, seized by impending disaster to keep your chin up and flash a brave smile whenever your co-passengers glance at you and apparently study your reaction. Well, you can

deceive them but not yourself. Ascending to a height of approximately 10,000 ft. from a down below 1000 ft—is a test of nerves and stamina. Practically everyone heaves a long sigh of relief on reaching the top, to be wonderfully alive. The air was fresh but cool, and the experience of suddenly being elevated to such a height was not altogether pleasant. The biting cold was most depressing and

unwelcome. We got a jolly good appetite though we ate like a gourmet and slept like a hog.

With all my happiness in coming out of Lokra, I harbour certain delightful regrets. The journey, I need not say, was pleasant and dangerously thrilling. I still think about the place in my imagination.

LIFE AND WORKS OF KALIDASA

Jag Mohan Katyal, B.A. Hons. (Hindi) Final year

Kalidasa, the foremost poet and dramatist in Sanskrit literature, is a treasured and invaluable part of India's heritage, pre-eminent in a most glorious chapter of its part. This star of matchless brilliance in India's literary firmament shone with splendour in times which must have produced a galaxy of talent. To Sanskrit literature Kalidasa is what Shakespeare is to English literature.

History has always been a very weak point in Sanskrit literature. Nothing much is known about the great writers of it. Similarly little is known of Kalidasa's life either in history or in his works. In these he reveals the Indian world around him but gives few glimpses of himself. It is well-nigh impossible to determine the place of Kalidasa's birth. The most widely prevalent tradition indicates that he belonged to Varanasi. It has been also pointed out that his poems, especially his *Megha-doot*, makes frequent references to Ujjain and

shows his love for that city. In the *Megha-doot* (Verse I) he requests the clouds to make a detour in its long northward journey and go to Ujjain. We cannot infer from this that he was born in Ujjain. It is more likely that during his adult life he lived there and learnt to love and admire it. A. W. Ryder says: "Ujjain in the days of Vikramaditya stands worthily besides Athens, Rome, Florence and London in their great centuries." The claim has been put forward that he was a native of Bengal. But there is no proof. Equally unproved and fantastic is the claim that he belonged to Ceylon. Dr. Bhau Daji thinks that Kalidasa was a Saraswat Brahmin. But this again is a mere wild statement. On the whole his passionately reverential poems on the Ganges seem to show that the old tradition which makes him a native of Varanasi contains the truth. The tradition explains also his great devotion to God Siva, though he has equal respect for

Brahma and Vishnu as well.

The date of Kalidasa is as yet one of the unsettled problems of Indian Chronology, though the question has been discussed and debated for over a century by occidental and oriental scholars. Prof. Max Muller says : "It seems almost impossible to give the opinions held by various Sanskrit scholars on the date of Kalidasa, or on the dates of certain works ascribed to Kalidasa....." The dates assigned to him cover the vast period of two thousand years, from the 8th century B. C. to the 12th century A. D.

Prof. Lassen thinks that Kalidasa must have flourished in the second century after Christ in the court of Samudra Gupta because this king is called "the friend of poets." Most princes of those and these days are friends of poets and hence this ground is useless as a criterion for fixing dates. Prof. Weber assigns to the poet the 2nd century to the 4th century A.D., which was the period of the Gupta Princes. This also is not based on any data.

The tradition which brings Kalidasa and Bhavabhuti together is a mere fiction. Bhavabhuti belonged to the last quarter of the 7th century A.D. and the first quarter of the 8th century A.D. To say that Kalidasa belonged to the 7th or 8th century A.D. is a palpable impropriety.

Prof. Keith says that, "Kalidasa's allusion in *Raghuvamse* and *Kumar Sambhava* to the influence of the planets and his use of such technical

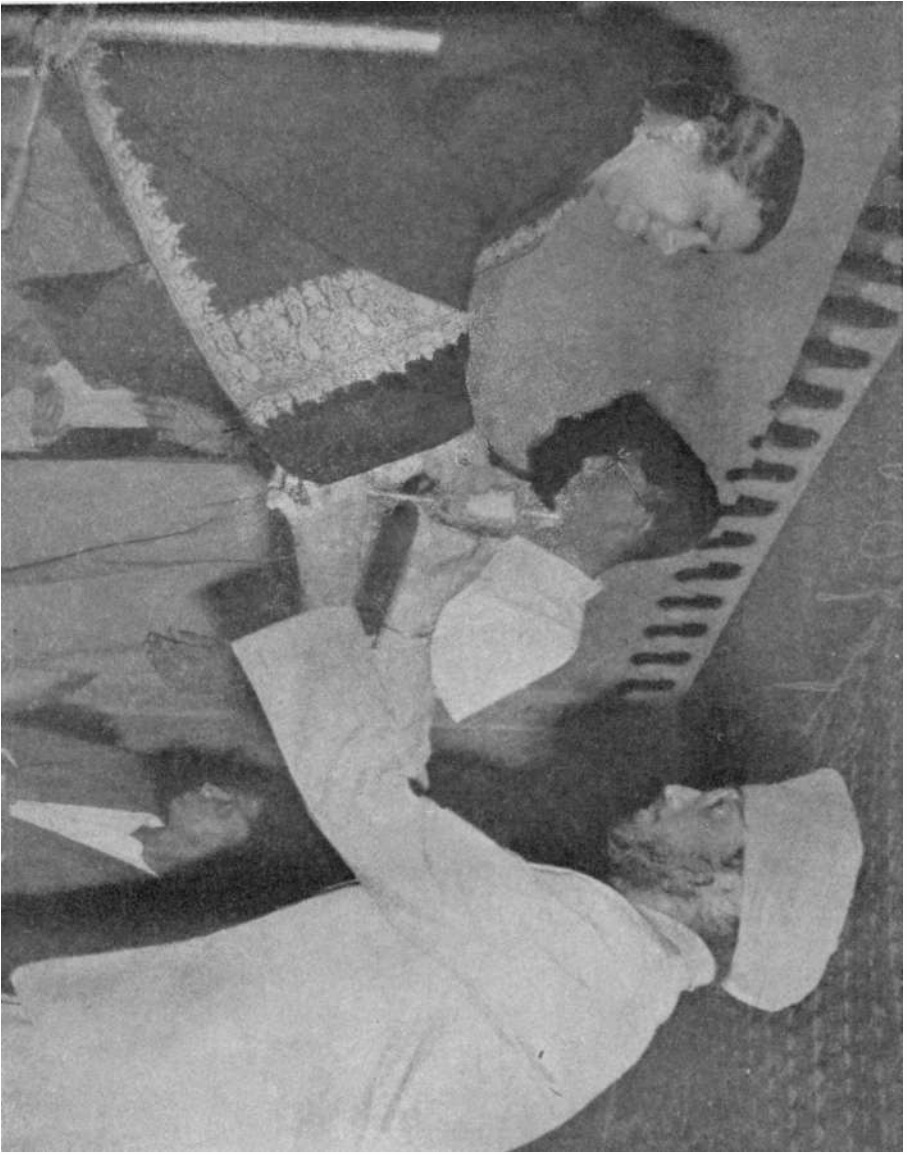
terms as "Uccha" and "Jamitra" show that he must have borrowed such ideas and terms from the Greek and that date not probably prior to A. D. 350 is indicated in such passages." The view is based on insufficient and unproved data. As stated above there is no ground for holding that Indian astrology was a loan from Greek astrology.

Prof. Mac Donnell thinks that Kalidasa may have belonged to the court of king Chandra Gupta II who was called Vikramaditya and who belonged to the beginning of the 5th century A.D. But Kalidasa does not refer to the Gupta kings at all.

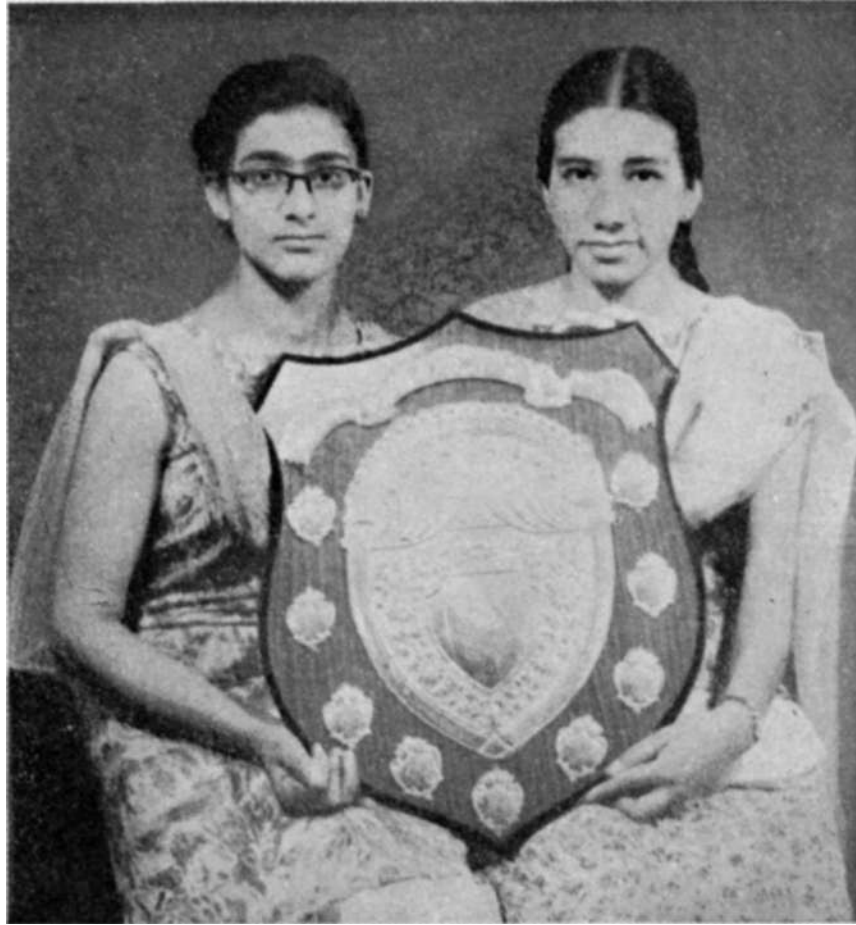
Prof. Ram Kumar Chaube says that as Kalidasa uses the word "Kumaro" and "Skanda," he must have belonged to the Gupta period and have lived in the reigns of Kumar Gupta I and Skanda Gupta I. This is a mere unproved guess. We may as well say that because he refers to Dilipa and Raghu, he must have lived during their reigns.

The sum and substance of the above mentioned views is that every writer holds his own views so it has not been possible to fix a particular date. Very little that is authentic is known about the life of Kalidasa.

About his childhood and family, critics are of the view that he was a Brahmin's child and was left as an orphan when he was a child six months old and was brought up by a shepherd. He was handsome, full of sprightliness and charm.

Shrimati Gayatri Devi Banerji awarding the Gayatri Devi Banerji Trophy at the Inter-College Music Competition.

Veena Dar and Shashi Prabha, winners of the trophy in the Inter-College Shloka Contest at the S. D. College, Delhi.

The daughter of the king of Varanasi was one of the most learned persons of her day and was proud of her learning. The king resolved to marry her only to a man of equal culture and her hand could be won only by one who could defeat her in a learned disputation. Scholar after scholar and poet after poet attempted the task but failed very badly. Now they decided to take revenge by a cruel trick. They pitched upon the above said boy, now grown into a handsome man, when he was cutting the branch of a tree on which he was standing. They took him to the princess, after warning him to pretend wisdom and observe silence. They told her that he was a man of peerless learning and wisdom but had taken a vow of absolute silence. Then she began a disputation with him by means of signs. She showed one finger and said that the cause of universe was one. Kalidasa showed two fingers. His disciples gave many arguments to prove that two principles, in operation, gave rise to the world. In that day's disputation the credit went to Kalidasa. She was married to Kalidasa.

During the bridal night, she sang sweet songs but the obtuse soul of the man hardly felt the charm of the melody. But the poet was in a state of half-sleep and began to dream and call out his cattle. The Princess woke him up and demanded that he should reveal the truth and threatened him with dire penalties. He confessed the truth. The Princess was ashamed and grieved but there was no help. She advised him to go to the temple of Goddess Kali and pray

for divine grace. He did so. There he attained divine grace and became full of wisdom and poetic power. A new glory lighted in his soul by the grace of the Goddess. He was thence forward known as Kalidasa.

Kalidasa was a man of wide and varied and even intensive learning. Some may think that the story that he became a poet by the grace of the Goddess is inconsistent with his having been a man of learning. But the grace which dowered him with poesy led him to poesy through learning. He was a master of Hindu secular and spiritual learning and is found in some respects to have surprisingly modern ideas and to have been far in advance of his times.

The works of Kalidasa about which there is and could be no clash of ideas are *Ritusamhara*, *Kumar Sambhava*, *Meghadoota*, *Raghuvamsa*, *Malavikagnimitra*, *Vikramorvasiya*, and *Shakuntala*. Out of three dramas, *Malavikagnimitra* was written first. Critics are of the view that all the plays were written after some of the poems. They show a maturity of style and of judgment and a knowledge of the world which are generally attained only in adult life. Whatever the sequence of his works may be, there is no doubt about the crescent harmony of his great works, which like the seven basic notes of music comprise the entire realm of melodious sweetness of thought and style.

It is apparent from his writings that Kalidasa was a great traveller and that he knew the scenery as well as

men and manners and customs all over India. *Raghuvamsa* indicates the knowlege of south India. The fourth canto of *Raghuvamsa* and the first part of *Meghdoota* are full of places of interest in north-India. *Kumar Sambhava* is full of the beauty and the sublimity of the Himalayas and of the Ganges.

Raghuvamsa opens with the peaceful beauty of a hermitage and *Shakuntala* opens in the heaven of another hermitage; while *Kumarsambhava* describes the holiest hermitages of all the places : that of the penance of Siva and of Parvati.

In order to pay a respectful tribute to the beautiful drama *Shakuntala*, we should offer a few words. This is the greatest of Kalidasa's plays. It was about it that Goethe wrote the ever memorable poem of appreciation :—

“Would'st thou the young year's blossoms and the fruits of its decline,

And all by which the soul is charmed, enraptured, fed ?

Would'st thou the earth and heaven itself in one sole name combine ?

I name thee, O Shakuntala, and all at once is said.”

The drama of *Shakuntala* has always been regarded as one of the greatest glories of the world. In India it has been always admired as the most beautiful revelation of dramatic genius. Judged in the light of this

great truth of art, *Shakuntala* reveals the delicate fancy and chaste and creative imagination of the poet. It is Indian to the core; and it presents those universal elements of love and grief in separation and joy in reunion which are the very stuff of human life.

The works of Kalidasa give us some clue about the man though they throw no light on his life. During the last two thousand years generations of poets and of other men have studied his works with delight and have been influenced by him. A well-known Sanskrit stanza says :—

पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गो,
कनिष्ठिकाधिष्ठित कालिदासा ।
जद्यपि तत्तुल्यकवेर भावात्,
अनामिका सार्थवतो बभूव ॥

(For merely in counting the poets, the little finger was bent after naming Kalidasa. As no other poet equal to him has existed, the next finger which is called the nameless 'Anamika' was rightly so named.)

It is beyond dispute, however, that whatever his origin and learning, he was an accomplished devotee of the fine arts; particularly, poetry and song, dance and drama. He had the painter's eye for realism and beauty, the scientist's precision of observation and description, the householder's love of peaceful and settled life, the worldly-wise man's sense of human values, the devotee's love of the divine and the religious, and the master craftsman's use of the super-

natural to serve a mundane ethical purpose.

Marching towards the conclusion, in respect of him and his genius we may well affirm, in the words of Swami Vivekananda, that "like the dew that falls unseen but brings into blossom the fairest of roses, such has been the contribution of Kalidasa to the world." In short, his poetry is

full of sweetness and he is the gracefulness of the Goddess of Poesy.

Kalidasa is India and India is Kalidasa. May I not go further and say with Mr. B. K. Sirkar: "No body understands Asia who does not understand Kalidasa—the spirit of Asia?" Indeed, India is the heart of Asia and Kalidasa is the heart of India.

THE PATHS I TRAVEL ON ARE SLIPPERY

Adarsh Bahl, B. Sc. I year

The paths I travel on are slippery.
At every step the foot falters and the
Mind shakes; and the body succumbs
To passion and desire. The soul reproaches.
The mind heeds not the reproaches of the soul.
The body moves on in passion and
Gets lost in the sea of decay and desire.
The soul feels the pain and bears the
Torture for the sins of the body:
And in silence it continues to suffer.
As time passes on a time comes when the
Body is unable to crawl forth
And falls at the feet of the soul
And begs forgiveness!

SORRY, PLEASE !

Kum Kum Saxena, Prep. Arts

What an excuse this 'Sorry, please' is ! It relieves people of great troubles. When you hear the marvels performed by this phrase you will be compelled to admire its great power. But now I wish that the words 'Sorry, please' should be expunged from the English dictionary.

People come across many incidents in their lives. Some of them are very interesting and some humorous. But here I am going to narrate events which are connected only with the words : Sorry, please'.

Recently I bought a new expensive bicycle and I did not want to lend it to anyone. A friend of mine came and asked me for my bicycle telling me that if I did not give it to him, he would miss an interesting programme. Though I did not want to part with it, yet only God knows how the key of the bicycle went into his hands from my pocket. He promised to return the bicycle after one hour, but when that one hour had passed and he did not return, my anxiety grew more and more and I started feeling angry. At last he showed his face. I was shocked when he first uttered the beautiful words 'Sorry, please' and then told me with a sad face that he had met with an accident. He was sighing as if he had received serious injuries but nothing looked very wrong with him. Now I asked him about the bicycle and he answered that he had put it for

repairs at a shop. Moreover, it was I who had to pay for the repairs. What else could I do ? I took a philosophical attitude to my foolishness which was the best thing to do under the circumstances.

Just listen to the second incident which made me simply hate "Sorry, please." Another day, a friend of mine came to me and asked me if I had some interesting book. I said I had. I gave him one and he returned it to me after a week. I could not believe my eyes when I saw the poor book all tattered and mutilated. Before I could ask him how it had happened, he said, "I am sorry to have left the book on my desk and the rats nibbled at it over night."

You may believe it or not, but the only words I daily hear again and again from my friends are 'Sorry, please'. They borrow our newspaper and when they return it, it is always torn to pieces and the explanation is "Sorry, please"

The last reason for my hatred of this phrase is that my teachers are impervious to the explanation offered by it. If a student says in the class, "I am very sorry to have forgotten my exercise book at home" nobody believes that and he is punished.

In conclusion, I pray to God to save me from the curse of "Sorry, please". Shall I pray for you also ?

SOME PAGES FROM MY DIARY

Shri J. K. Jain M. A.

I

The hills had 'haunted' me with a persistence that never relented in its claims. Time and again would they form the contents of my waking dreams. I would often be seized by an all but irresistible desire to get away from the spiritless sameness of everyday living which shuts up the human soul, as it were, in a damp dungeon, famishing it with the privation of a joyful awareness of the infinitely rich and varied universe lying beyond its opaque walls. I would go out for long, vigorous and lonely walks to soothe my heart throbbing wildly with a passionate longing. Ever and again I would sing :

I must go up to the hills again,
To the lonely hills and the sky.....

John Masfield was obsessed by the 'seas' and I, like Wordsworth (I'm sure you find the comparison rather impertinent and presumptuous.), by 'the tall rock, the mountain'. 'I must go up to the hills again', repeated I to myself, I don't know how many times. And then that visit to the exhibition of Svetoslav Roerich's paintings* resulting in a communion with his sensitive spirit manifested in his splendid canvases which portrayed the majestic serenity of the lofty ranges! It intensified my yearning for the hills all the more. I waited impatiently for the month of April to

* At the AIFAC Hall, New Delhi, 1960.

gather up its long winding coil and depart.

April departed and college closed for the summer vacation. The time had come to launch out on the long looked--forward--to trip. The time had come to open my sensibility to the vast and deep quiet pervading those magnificent shapes, to absorb the silent 'impulses' emanating from them, to explore the romance of the inner world unruffled by the crude noises, 'the fever and fret', 'the fretful stir unprofitable' of the civilized mode of living—in the company of 'the mighty minds' and look upon the objective world in the illuminating beams of knowledge and experience, newly gleaned.

II

At the Delhi Main Railway Station, I engaged a stout, hearty and distinguished porter. He declared effusively that he would get me a seat in the Mussoorie Express in case I was prepared to pay him what he wanted. Though I was frankly sceptical about the genuineness of his tall claim, yet I did not mind taking a chance as I was feeling completely fagged out after a day of hectic rushings from one place to another. I noted his number and asked him to move on to the Express telling him that I would be along in a short while. When I reached the relevant platform I found to my discomfiture that the coolie had placed my luggage in the

Reserved Seats compartment.

"Don't you worry, Sahib", beamed he at me with unhesitating confidence, "You'll be able to scrape a seat." For a few moments I stared hard into his eyes; an impulse to bash him up, only verbally, of course (I dared not touch him; I couldn't be impolite to my diminutive, Lilliputian stature). I wavered in my mind. When I made a feeble protest—though inwardly I was being consumed by righteous indignation and a burning desire to set the whole tribe right—he drew my attention to a lower berth which was lying vacant. He was sure that the rightful passengers would never turn up. I could occupy a seat there. After all, he had a first-hand experience of the vagaries of travellers. I knew that that fool of a porter was trying to be very smart. Yet I had no other alternative. All other compartments were already packed to more than their capacity. Being congenitally incapable of getting involved in a distasteful scene, especially with people who obviously differed from me as to what constituted polite and proper behaviour, I paid him off and got in. When it was just five minutes to the departure of the train, an effusive old Sardar ji stormed in with his family. He moved towards the seats that he had reserved with a tremendous theatrical flourish. I didn't grudge the poor old man his precious right. He had paid an extra sum of money (which I always find so difficult to manage) for the reservation and could jolly well afford to reach there just at the eleventh hour. He was thrilled with a new

sense of power and distinction. He had ousted the persons (including me, of course) sitting in 'his' seats. Yet the old man was rather generous, he could afford to be so. He made some room for a lady who had been forced to remain standing and feel uneasy. Sardar Ji's youngster was, however, a much tougher nut to crack. He stretched his tiny frame to the utmost to fill the upper berth. I, the poor I, had to be contented with having my stick-like legs dangling limply from my position of eminence. Right opposite to Sardar Ji, there was a sullen and lean human creature with a post-quinine expression playing graciously on his face. He had dumped himself on 'his' berth with his wife and his child. Though he could very easily accommodate one person more, yet he did not care to. He refused to be ruffled from his sense of Olympian security, even when a feeble middle-aged lady, with a crying infant in her arms, begged him to part with just a little piece of his territory. The blood of 'human-kindness' in my veins started boiling. I wanted to give the stinking bloke a hearty kick but I was conscious of the enormous force of law I was pitching myself against. How earnestly do I wish that I had liberated myself from the restraints enforced by law, at least, at the moment when human values were being sacrificed for trivial self-interests.

An hour or two after the departure of the train, I heard exaggerated giggles coming from the gate-side in which I detected traces of a hopeless attempt at cheerfulness. I looked in

that direction and my eyes rested for a while on the withered, charmless face of a woman who looked prematurely old. Her body was shrivelled and she was sitting crouched in a corner. Her lips 'gaped wide' in another painful effort to laugh. The hideously dark abyss visible through her parted mouth appeared to be waiting eagerly to devour all tenderness, all softness. That ruin of humanity was the result of an unfortunate life, deprived of love and affection, sympathy and understanding. Beside her were gathered a pack of infernally hollow faces robbed of all human charm by an insatiable lust. This pack of sub-human beings was appallingly ugly. There was, however, a fresh young girl with an innocent face and a childlike smile lingering on her lips. It was acutely painful and distressing to visualize what the cruel realities of human nature would do to her, too. Just one more victim. O God! what an intolerable situation! One observes human beasts, in their anxiety to slake their passions, treating each other not as 'ends' but only as means; one observes human society poisoning divine images with its immoral filth and yet one cannot do a thing about it. Is it due to understandable helplessness or inexcusable inertia?—I do not know. Perhaps, it is both.

III

Joshimath was the first place on our (I was in the company of my friends) itinerary. On the way from Hardwar to Joshimath, there was a temple of Shri Satyanarain where the bus

stopped so that the pilgrims might offer their homage to the Lord. All this vast expanse, stretching from Hardwar to Badrinath and Kedarnath and even further up, abounds in places of worship each of which has its own history and significance. Pilgrims try to cover every temple so as to earn the maximum spiritual good on their pilgrimage. The very air of this area seems to be steeped deeply in religion, if not the true essence of religion—that 'Oceanic feeling', that intense awareness of a Spiritual Realm, existing underneath the phenomenal appearances, that "sense sublime of something far more deeply interfused" at least in pious ceremonial without which religion will not have any meaning for 'the widest commonalty.'

At Joshimath we put up in a Dharamshala. Dharamshalas, too, are as numerous as temples in this region. The immensely large numbers of pilgrims have got to be accommodated.

As the evening fell and the birds started for their homes, we drove in a tonga to the 'Laxman Jhoola'. The ride in a member of this particular species of vehicles, coming after such a long time, was thoroughly enjoyable. The ready, unaffected sociability of the tonga-walla, the leisurely motion of the carriage and the liberal jolts, which we received every now and then, were rather refreshing, if only for a change.

IV

'Laxman Jhoola' is a remarkable

feat of modern engineering; it is a suspension bridge, pretty long, that responds actively to the varying pressure of your feet. It was astonishing to find such a long structure of wood and iron trembling, if I jumped on it. I experienced a feeling of childlike (I would n't say 'childish') gratification. I was good for something, after all. If I could give a shake to such a big thing, I could, one day, hope to move a mountain also.

This bridge spans the sacred Ganges to which I got introduced for the first time in my maturity. The cool clear waters had a calm and placid flow that grew into impetuosity if the river fell over a slope or encountered some other obstacle. We 'breasted' it in a boat. A cool breeze caressed me into a delicious state. The waves murmured mysteriously thrilling messages to my spirit. I thought of the 'many-voiced' river which brought Enlightenment to Siddhartha, in 'Siddhartha' by Herman Hesse. I thought of the night when I read that great work for the first time and when I felt so happy that I kept awake in to the small hours of morning meditating on its message of a joyful acceptance of life as a whole—its splendours and its shames, its sublimities and its degradations, its joys and its agonies; and of past, present and future as components of a lofty melody. With tender reverence, I immersed my feet in the holy waters of the Mother. A delightful shiver ran down my frame. A wonderful calm descended upon me; the voices returned, but alas! I was

no Siddhartha.

There I saw a foreign lady entrusting herself to the waves in her bathing-suit. As she swam, she for a moment was transformed into a mermaid. She was probably a disciple of Swami Shiva Nanda and had left her home for an alien land in pursuit of 'Divine life'. Probably she had obtained it. Probably she had not. But, is it the final achievement that matters or the earnest effort you make in a certain direction?

Then, there were a number of devotees who offered to the Mother paper-boats containing flames fed by pure ghee. The boats were grabbed at by the fish. Some of them, that escaped so sudden an annihilation, graced the river with tiny lights that looked like enchanting little stars in a watery firmament.

On my way back, I pondered the enormous meaning that the holy Ganges had come to have for surprisingly large numbers of people. It lay embedded inviolably in their consciousness. It was, for them, the image of the Ultimate Reality (or the Ultimate Illusion!) No, rather the Reality (or the Illusion) itself. They bathed in it, fully convinced that their sins would be washed away by the unpollutable waters. They sat on its banks in meditation. They turned to it in time of need, with an unwavering assurance that they would never be betrayed by the Mother! The magical incantation: 'Victory to thee Mother Ganges' had the power of keeping all evil influences away.

AMERICA AND THE AMERICANS

Manjit Singh, B.A. III year.

The view, commonly, and almost unthinkingly, held by most average Indians, and perhaps others, about the Americans is that of a pleasure-loving people who wear fine jazzy bush-shirts and indulge excessively in wine, women and dance. The average Indian thinks of America as a fabulously wealthy nation where people lead a care-free and extravagant life. This side of America is no doubt there, but for Indians to think that in America there is merely fun and frolic is as absurd as it would be for Americans to think that India is merely a land of snake charmers and sadhus lying on beds of nails. Our thoughts about the Americans, therefore, seem to be somewhat one-sided in the sense that we usually ascribe to the Americans a character which is wholly inconsistent with the achievements of the American people as a whole. A moment's consideration will carry home the point that the Americans could not have earned their present wealth and prosperity without having some sterling qualities of character. A nation cannot thrive upon a population only immersed in luxury and debauchery. This point is too apparent to me to be mentioned and yet too important to be overlooked.

2. To understand the work-and-play aspect of contemporary American life, it is useful to take a cursory glance at American history. America is a nation hacked out of the wilderness. When early in the seventeenth

century a section of Europeans immigrated in to the New World, they found a land steeped in savagery and infested with hostile Red Indians. At every step these Europeans met with insuperable difficulties. The land was strange, there was no civilization worth the name except the wild Indians who lived in their settlements and hunted and ate. They threatened the white men from time to time. Moreover, the Europeans themselves were often at conflict with one another over the rights of property. Lawlessness prevailed among the early settlers. These were the frontier days of American life and such conditions continued till the early nineteenth century.

3. This frontier life, with its grave uncertainty, was all hardship and suffering. But hardship did not deter the immigrants and the prospect of freedom and success attracted them. These immigrants were incidentally the victims of religious persecution which went about so mercilessly during the seventeenth century in Europe. Driven from their native lands by the cruel machinery of persecution, these victims immigrated to the new land to make their little fortunes.

4. Fortunes they did make, and as the decades went by a large measure of luxury they did acquire. But these fortunes were not easily made. They were made with sweat, toil and labour and, moreover, under most try-

ing environs which require abundant human patience and endurance. Moreover, the immigrants were themselves aware that their wealth was made by sheer hard work and continued hard work was equally necessary to maintain it. Wealth, therefore, did not spoil the early settlers and in praise of frontier life it may be said that it emphasized a life of action even when people could afford luxury.

5. This frontier life of early America with its strong emphasis upon a life of action, upon wealth-making, upon hard work and upon self-reliance sowed the germs of the future American life that was to come in the years ahead. The spirit of the frontier which was to be the spirit of American life changed the European immigrants into Americans. The outward forms of contemporary American civilization have changed with the recent advances in technology but the frontier spirit of work and pleasure still dominates the present American. The essential point which I have tried to make is that the idea of seeking pleasure and fun in every moment of life does not disable the present day Americans from being serious in their working lives. The frontier spirit generated both the love of work and love of play side by side. This combination of hard work and hard play dominates the present day Americans and gives them their peculiar greatness.

6. But hard work and hard play also seem to be the great dangers of the present day social life in America.

Hard work and excessive merriment suited the rough frontier conditions where the strain of too much activity was somewhat compensated by the open landscapes and the natural beauty of frontier life. But modern America with its closed and rather mechanical existence can ill afford the luxury of excessive enjoyment because life in America is already strained with its rushings and ambitious strivings. The pathos of contemporary Americans lies in the fact that even their pleasure has become a kind of obligation and consequently a kind of strain. Although the wisdom of the Americans lies in their emphasis upon a life of action and the associated pursuit of happiness, unwisdom and final tragedy lies in their pushing their action and pleasure a bit too far.

7. The American way of life, therefore, suffers from its excesses. The American believes in getting the best out of life and in this endeavour he works and works and lives and lives. But often this endeavour ends in tragedy with all its hopes and failures, its bitter frustrations and crises. A life of work and action for the sake of action may be enduring but when action becomes merely a means to an end, the end being pleasure, it can never be fully satisfying. This realization has already dawned upon the contemporary Americans and the reaction to a life which has merely pleasure as its end has been felt almost everywhere in America. Already some serious-minded Americans, who have begun to feel the futility of their material existence, have even come to India to seek the quiet and

spiritual path, although most of them return disappointed and mainly for the reason that they cannot understand the completely new conception of life in the short time at their disposal.

In New York, where they find life too fast, meaningless and somewhat unreal, the strongest reaction to materialistic American life has been offered by people popularly known as the 'Beat Generation' of the Americans. These Beats are setting an example by living a life of complete self-denial and asceticism. These Beats consequently live in miserable conditions in big cities because they refuse to earn money. All these trends among the Americans seem to show that they are becoming dissatisfied with their former emphasis upon the philosophy of 'work and enjoy and live'. The average American is torn between the conflict of maintaining his materialism to a high pitch and yet being able to avoid its crippling tensions. This is the problem as well as the chief worry of contemporary Americans.

8. In sex matters, too, the Americans are suffering from its excesses. Ever since the twentieth century set in the Americans have been witnessing successive moral revolutions. Each successive generation of the Americans tends to be more and more loose of moral codes and tends to indulge in sex excessively. The Americans believe in getting the best out of life and believe sex to be the means to that end, but frustration is the inevitable result. The peculiarity of the American

social life is that while it is dominated by the Puritan sense of work it is equally dominated by the unpuritan sense of pleasure. But the Puritan sense of guilt still remains in antisocial sex indulgence with the consequent psychological disturbances so common with the present day Americans.

9. The real danger to American civilization lies in the dynamics of the American culture itself. The American way of life preaches the doctrine of freedom and acquisition and finally freedom of acquisition. Competition and the idea of gain dominate American society. In a way the criminals thrive upon American culture. There are always people in a society who feel left behind in the race of keeping up with the standards and consequently adopt quick and crooked means to make their fortunes—more so in America.

10. The achievements of the American people as a whole have been, indeed, great. Starting as obscure settlers in a remote and strange land, they have become the most wealthy and advanced people in the world today. In science and technology they have achieved wonders. All this success has been in no small measure due to the favourable factors of American history. America was an unused continent when the white man first inhabited it and was full of mineral wealth and fertile agricultural land. Moreover, the American continent has so far escaped the crippling economic effects of war, America has, of course, been involved in warfare to some extent but it has

not felt that deep and terrifying impact of war as was felt by continental countries like Russia, France, Britain and Italy. History, therefore, favoured the rise of the American nation. Yet and inspite of everything America could not have achieved her present greatness had it not been for one great and endearing principle in the American way of life—the Americans' love and respect for *the dignity of labour*. It has been rightly remarked by a contemporary American writer that while the Americans worship bigness, they idealize the little man. While the Americans strive to get big, their roots of bigness lie in work and labour.

11. The genius of the American culture lies in its diverse origins. It has been well remarked by an American writer that America is a nation of nations. This nations of nations has within its fold people of various nationalities—British, French, German, Swiss, Norwegians and many others who migrated to America and each contributed his special genius in the making of the American nation. The British contributed their parliamentary and representative system of government, the Germans their philosophy and science and the Italians their love of painting and art. It is this mingling of various races that gives the American culture its uniqueness. In the words of a contemporary American writer, "perhaps our mingled descent may have a benign influence upon genius."

The following and concluding paragraph of this essay may seem to be a bit out of place, but the important question which we can ask is how

has India been influenced by the rise of the American people. When I say India, I have chiefly in mind the younger generation at the University level. In our every day social life we obviously show traces of western and American influence. The recent craze for juke boxes, for love marriages, for dating with girls and the consequent premarital sex relations, and rock n' roll music, all are inevitable influences of the American life. Of course there is no harm in materialism and love marriages and the like. But the shameful part is that we seem to imitate these things in a somewhat naive manner, and behave like children whose motherland has orphaned them. Moreover we forget that most of the ills of modern America are due to an unrestrained social life. But the American way of life has its automatic counterchecks against its un-restraint. These counterchecks are the Americans' sense of responsibility, his diligence, his sense of optimism and abundant earnestness about life. These counterchecks are the cement of the American society, which hold it together in spite of the American over-indulgences. But there are no such counterchecks in our society and our present generation can ill afford the luxury and tragedy of the American way of life. We Indian are placed in the best position in history to learn from the follies of the West which have been well brought out in the American way of life. But unfortunately human beings never learn. Perhaps, in this age of internationalism, the forces of history will prove to be too inexorable and forceful for the Indians to withstand.

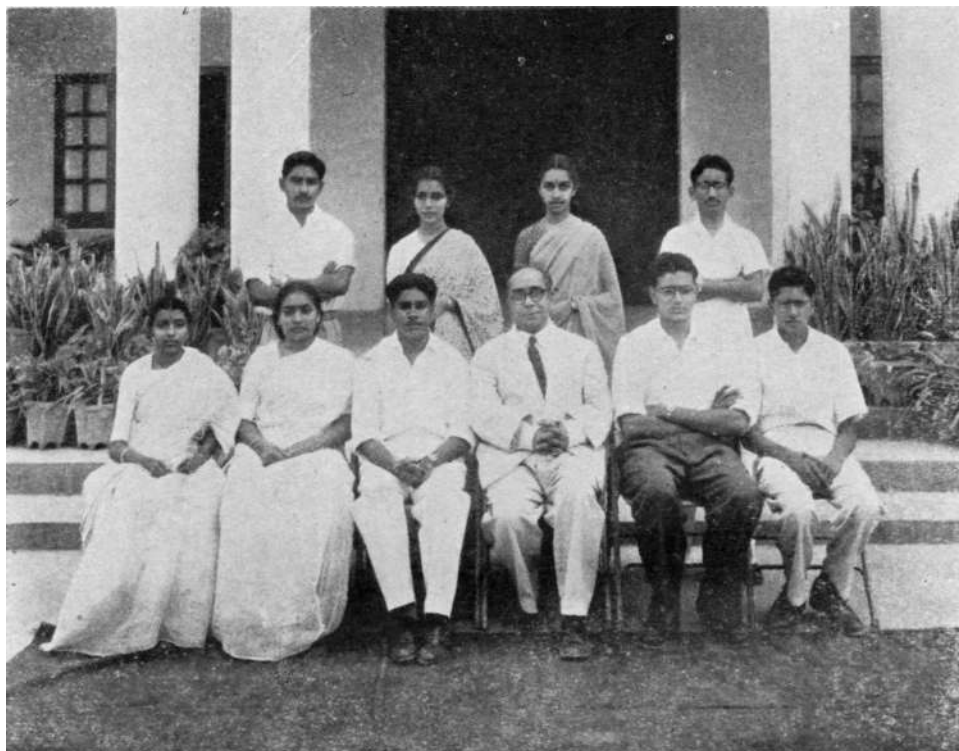

COLLEGE UNION COMMITTEE
(1960-61)

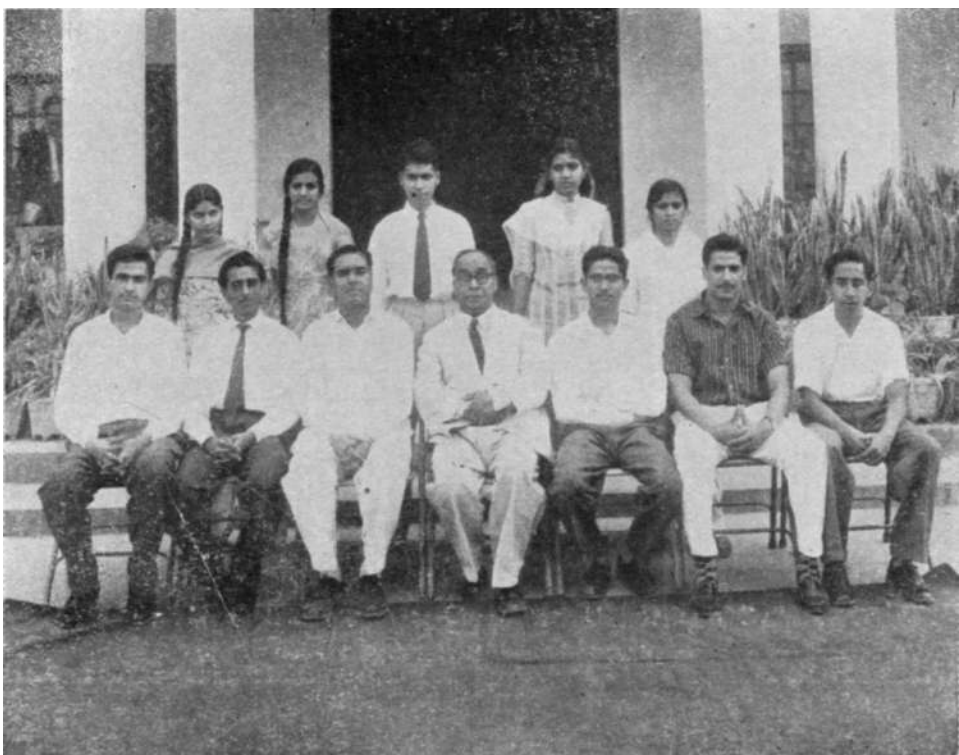
From left to right :

Sitting : Shri D. S. Bhalla (Adviser), Shri I. S. Kapur, P. C. Sood (Vice-President), Vinod Bhalla (President), Dr. A. N. Banerji (Principal), K. C. Jain (Secretary), Yog Raj (Joint-Secretary), Mrs. R.K. Parshad, Shri R.K. Sud.

Standing : Vasdev B. A. I year, G. S. Mamik B. A. III year, Shri V. P. Girdhar (Bursar), Shri S. P. Malhotra, Ashok Chadha Pre-Medical I year, Sushma Paul B. A. Hons. III year, Braham Swarup B. Sc. II year.

The South Indian Association (1960-61)

The Social Service League (1960-61)

STUDENTS AND STUDENT UNIONS

Vinod Bhalla, B. A. III year, President College Union.

It is the age of democracy. All other types of governments have been proved to be less beneficial and less enchanting than democracy. We find that no other form of government can stand before the speedy current of democracy. We are trying to reshape our whole life on democratic lines. When it is so, why should not there be democracy in educational institutions? The present students are to hold the reigns of administration in the near future. In order to prepare them for the future they are to be trained in democratic patterns of behaviour.

Student Unions are an important and apt approach for imbibing democratic ideals by students. Student Unions play an important role these days. The benefits of such unions have been proved beyond a shadow of doubt. It cannot be denied that the Student Unions train the students to be good administrators in their respective lines.

A Student Union is the collective organization of the students of a college or of a university. The students elect their representatives and office-bearers, who symbolize their burning aspirations. They convey the wishes and difficulties of students to the authorities and are the guardians of students' interest and welfare.

A Student Union plays a very

dominating and progressive role in the growth of a student's character and personality. It gives opportunities to their members to be good debaters and also good students. It organizes various functions, which are both entertaining and constructive. Cultural evenings, discussions and debates and other functions prove to be of great use to the students. Moreover, it provides a golden opportunity for the student office-bearers to get training in the field of administration. It enables them to express their views freely in all spheres. Above all, it teaches them the way of co-operation. It brings home to the students the glorious lesson of working together in harmony.

It is unfortunate that many of the Student Unions have today degenerated into mere agitating bodies. Their sole purpose seems to be to incite their members to hold demonstrations against the authorities. But this does not mean that we should end them. The future leaders are to come from amongst the students of today, there seems to be no other way of fostering democratic organizations of the union-kind.

Dirty party-politics has crept in to the unions, the result being that they have become an arena for the political parties. Students get political-minded. They start wasting their time in ungainly pursuits. Their valuable time should be devoted to

studies and other activities that will help them in growing into responsible citizens. Thus Student Unions become hot beds of many conflicts and it is sad that those who are in opposition are ignored, no respect is shown to their point of views. Thus, they deprive themselves of training in one of the most important aspects of the democratic temper, namely, a sincere effort to understand and appreciate those who do not see eye to eye with them on various matters. In spite of all these, the value of Student Unions is beyond any doubt and criticism.

We may say that the ideal form of a Student Union is that in which every student is enabled to develop his personality and character to the fullest extent. Student Unions should be framed on the grounds of co-operation, affection, mutual understanding and discipline. If these reforms are made in the Unions, there is no doubt that Student Unions shall achieve a noble place. If it is done the day is not very far when the critics of Student Unions shall also applaud them and feel their necessity in each and every educational institution.

A THING OF BEAUTY IS A JOY FOR EVER

S. Jaikumar, B. A. Final

“The pretty looking wife is your enemy”. Why? Because beauty always attracts the attention of other people. The beauty of Desdemona was at the root of Othello’s blundering murder of her. And it was the beauty of Helen that destroyed Troy and its greatness.

Since ages old, long before the dawn of history, people have been appreciating beauty. The happy, angelic smile of a child, the captivating eyes of a Mona Lisa, the venerable wrinkles on the face of an old woman, the setting sun and countless millions of other things in Nature have evoked in us a sense of beauty and shall evoke the same feeling as long as we are human. This attraction for beauty has inspired people to write poetry, to paint pictures and compose songs. This sort of inspiration has helped to enrich the world of arts with master-

pieces. Photography is also one of the fine arts, a contribution of modern science.*I

As for photography, it is not so difficult to attain mastery in the field because a major portion of the job is done by the camera. The person who wants to be a good photographer needs only attain some technical skill as well as the knowledge of the aesthetic side of the subject. The standard or the quality of a photograph depends upon how intelligently one uses the camera and the developing chemicals. A good photograph could even be produced with a cheap camera if it is used intelligently and sensitively.*II

* I ‘Photography is not a pastime, but a positive means to interpret the profundities of life and nature.’

II ‘Photography is an art when the photographer is an artist.’
(Vidyavrat)

My intention here is not to explain the fundamentals of photography or to give authoritative tips on the subject. My excuse for writing this article is that I, too, 'click' my camera whenever something evokes my sense of beauty—to capture the 'Dynamic Vision of the Decisive Moment'.

When I turn the leaves of my album it brings back memories, both sweet and sad. They help me to recollect many places, faces and moments. All these faces and places may not be clearly visible in black and white. Still, for me, something lies deep behind the pictures. It is the unforgettable moment when I took the picture and the thrill attending it. This brings back to my memory many other incidents related to it.

A photograph of a historical monument sets us thinking about the hands and brain that were responsible for the creation of that structure. And if we are conversant with history, the photograph is enough to excite us. It may even help to take our imagination back to the life of the people of those days. We may or may not find a link between that and the present day life, but invariably do we find, as our Prime Minister wrote in *The Discovery of India*: "The past becomes something that leads to the present, the moment of action, the future something that flows from it, and all three are inextricably, intertwined and interrelated."

When I look at the photograph of the Taj affixed in my album, my journey to Agra three years back

flashes across my mind. This symbol of love built in marble takes shape in my mind and looks as beautiful as I saw it on that day. It also brings back to my memory my lovely companion whose loveliness inspired me to take this photograph of the living beauty against the enshrined one. Then a question arises. When he built the Taj, did Shahjehan think that this monument would become one of the wonders of the world? But one thing he did desire was that no one should build another Taj. And he succeeded in that. At the same time it makes me sick to think of the legend that the love-sick emperor did not even hesitate to cut off the fingers of the craftsmen who shaped the beautiful Taj, only to satisfy his vanity that these men should not create another similar structure. May be for the same reason Mahatma Gandhi remarked that he felt sorry for those who had worked hard to build this lovely love-symbol. To express the love and deep devotion of a person to his beloved, many poor workers were made to suffer immeasurable pain and irreparable loss. Rabindranath Tagore, however, admired the Taj and the idea behind it. He refused to visit it lest it should fail to come up to the one in his imagination. Who can question the poet's sincerity?

On the next leaf of my album there are three different pictures of the famous Qutab Minar. The first one reproduces the beautiful designs engraved on the walls, tells us how advanced were the craftsmen and artists of those days. But where are those artists after two centuries of

foreign yoke and colonial plunder? It leaves me wondering. The second picture is a silhouette of the 282 feet high gigantic structure. It reminds me of the two monarchs responsible for its construction, now lying dead in the royal coffins. The third picture is that of the Qutab's reflection in the sun-glasses of a dreamy-looking girl, which diverts one's attention from her pretty face. This picture reminds me of the big dark 'tilak' on the forehead of a chubby child in a village. On enquiry the mother said the idea behind it was to divert the attention of the passers-by from the beautiful face of the child. Likewise, here the charming girl uses the reflection on her goggles to divert the attention of one and all from her pretty face. She had really succeeded in hiding her gazelle-like beautiful eyes.

Here is another picture depicting a romantic scene on the banks of the 'Koovam' river in Madras—the shadows of a young man and his beloved. The young couple were walking along the banks of the river completely lost in a world of their own. Fortunately I was passing that way and happened to have my camera too with me. I was moved by the grace abounding. A click! The result was this beautiful picture. The river knew nothing about it then or knows now. It still flows quietly as it did that evening but those evanescent graceful shadows of love will never return.

Yet another leaf in my album. There are two photographs here. The first one shows the farmers taking

their mid-day rest. This brings to my mind the plans and programmes of our Government to boost up the agricultural output. Rs. 1,072 crores allotted to achieve a target of 100 to 105 million tons of food grain in the Third Five Year Plan. It is really being in an unenviable position not to be able to feed our population without depending on other countries even after a decade of independence.

The last picture shows a labourer drinking a handful of water from a quietly flowing river; a moment when his heart's worries and his mind's fever and his bodily fatigue are gone. What will be the fate of our country if the workers, who go to their fields before sunrise and work till late after sunset, find nothing but water to fill their stomachs? Let us hope a day will come when economic equality and equality of opportunity will prevail amongst us. Till then let us contribute our share of hard labour to pave the way for its arrival. Let us all get together to lead our country to eternal happiness.*

Pictures in my album do often act like spurs to thought.

* 'So long as human beings are alive and there are problems which are true, vital, important—and someone wishes to express them with simplicity, with sincerity or with fun and humour—there will be a place for photographers just as there will be for poets and novelist

(Henri Cartier-Bresson)

The UNSA

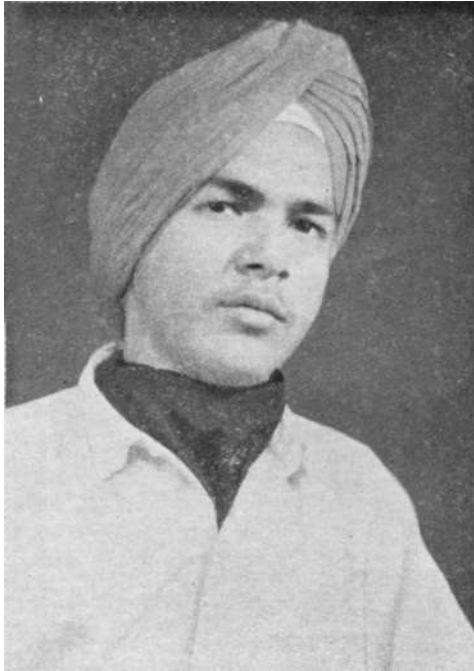
Shri K. M. Panikkar addressed the members of the UNSA on 'The Role of the U N in World Affairs.'

The Political Science Association

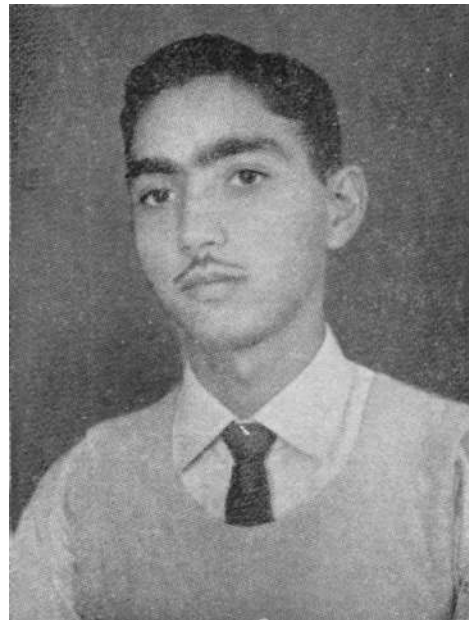
Shri Sham Nath, Mayor, Municipal Corporation of Delhi, inaugurating the Association.

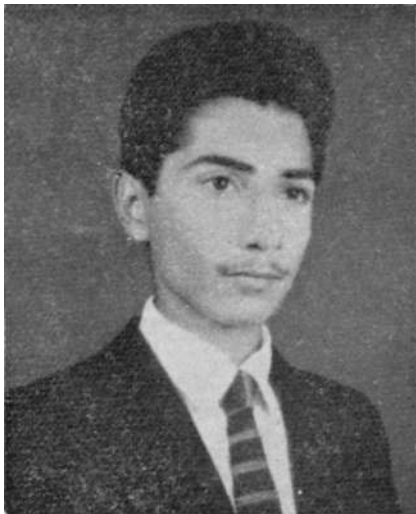

The O. T. U. (N. C. C.) Selections

* * * R. S. Bagga of the Naval Wing

Vijay Kumar Madan of the Artillery Wing * * *

* * * Surinder Sawhney of the Naval Wing

MY FIRST SOLO

Subash Chander Chopra, B. A. III year.

(Glider Pilot Trainee)

Having seen the checks carried out to his satisfaction, my tenth and latest instructor took me before the chief point Instructor for my final checks. The ugly thought whether I would ever make the grade—had already begun haunting me incessantly, whether I slept or ate or studied.

That morning my instructor felt convinced that I flew extremely well as I had got over my rough handling of the controls. Precision was good. The take-offs were good. I did not allow the needle to flicker beyond 45. The wings were level, the direction straight. Each time the cable was released to the instructor's satisfaction. The circuits were perfect. Always I was 350 feet over the Petrol Pump and 200 feet over the open space near the Road—and that was what the book said. But the best part was my landings. La! Never before had the plane glided so smoothly. Hardly did I let the instructor feel the thud on touch down..... Some benevolent power guided my hands and senses that day!

By forenoon the windsock began to flutter. My instructor brought the C.P.I. for my final check. "You're going for your check, lad, and do well" The words I had been waiting for so long to hear. My check began, the C.P.I. mumbled, "Remember, I'm a human ballast. I'll do nothing. She's all yours". "All mine?" I asked

myself incredulously. No time for questions. The cable was attached, the wings held level by a member of the Club; I gave my thumb up for a yellow "Set" signal and as she rolled forward, I shouted "up" to the signaller and.....up she went on her normal ascent. Every thing went off well, and my first check was over, followed by a second one. "Well done! keep it up; you can go solo"—were the enchanting words I heard from him when he patted me on my back after the checks.

After the last-minute briefing about my new kite "Baby Grunav"—a single-seater glider, I jumped into its cockpit and tightly strapped myself on my seat. The cable was attached again after a 'Release' check. "All set"? asked the signaller. A member then held the wing tip on port i.e. left side) to keep the wings approximately level when I shouted "All set". And then I asked "All clear"? "All clear" came the reply. I then asked him for a "Cock-tail" signal..... yellow down..... and as she began rolling forward, I shouted "Up"..... she gathered speed, I counted..... six, five,..... three,.....two,..... one..... zero! and she was air borne. I kept mumbling: speed mustn't shoot up, and the wings—yes, the wings—they should be level..... the Air Speed Indicator needle..... it was rising.....45.....46.... 50.....51..... backward pressure on stick, I said,

backward.....back.....ward..... Ah ! it is working, the needle's come downit's 45.. ..goodheight 650 700.....750.....and release. I eased the stick forward, got her into gliding attitude... ..and turned left. The speed was correct, the direction rightand all was fine. I looked down at the field and found every Tom, Dick and Harry shrunk—and miseries shrunken too !and myself over and above them.....and she was all mine this time !

I was going over the Vinay Nagar Road, parallel to the Runway, towards the Petrol Pump and I was over it. I looked into my altimeterit read 650'. What ? 950'? Something must have gone wrong... ..it's impossible. I tapped the altimeter, it showed 700'. I am in an up-current (Thermal as it is known), I realized. Green ball was going up in another meter. It indicated Rate of Climb 5 feet per second. My God, what'll I do now ?an '8' turn ?..... yes, that's what one is supposed to do, isn't it ? When I took off from the Runwaythe altimeter had steadily shown 500. The correct figure should have been 250. I was now neither in an up-current nor in a down-wind -flying steadily.

Nothing to worry, I said, I'll keep doing '8' turns until I have lost sufficient height. Soon after, I was again over the Petrol Pump. Height 400'. I made a gradual turn, and in so doing, I was, when I looked down, already on 'the approach for landing.' Height350.....when the proper height in this position should have been only

200'. No turns at or below 350'. On I said, why not make for it ? 150' wouldn't matter, and the airfield was big enough to make a safe landing on the other end if not on this.....and while thinking this, my hand went involuntarily forward. The aircraft was gaining speed ... 38..... 4045556065 and it still kept rising.....the airframe began to shudder.....the whole glider was trembling.....My God, I was in a dive ! The earth was rushing up to me at a fantastic speed..... everything spun around me..... With a jerk I pulled the stick back violently.....the needle came back to 45but before I knew what had happened, I had crossed almost one-third of the airfield. The indicator read 100 odd feet before recovering from the dive, the machine stalledwhat a mess of things. I was coming closer and the field was racing back faster and faster. Then it came to me that I would never make the airfield..... I was doomedwhat shall I do ? "Call for my mother's soul and jump ?" No, I wouldn't do that. I must not jump or crash. I must..... I have to.....I will make her land and safely too.....!

After a moment's contemplation, I found my left-hand lying idle in my lap. "You lazy..... not doing your tasknot 'opened' the 'Spoilers' yet ?.....Hurry up"..... and with a jerk it took a lever forward to 'open' the Spoilers. With my right-hand I pushed the stick forward, the speed came to 50, the ground was coming nearer; I was only five feet off the ground. I rounded her off.....my

glider, the 'Baby Grunav', it made a perfect landing and it rolled along the ground to a halt very near the other end of the airfield. A little late and I would have been doomed. Before I recovered from the daze I heard a jeep roar down to a halt in front of my cockpit. Out jumped my instructor with an extended hand.

"Well done, congratulations! It was close, but good," and for the first time after take off I realized that I had done my Solo. I was a full fledged glider pilot now, yes, a full-fledged glider pilot. I celebrated the event with my friends. That evening was an evening of real joy for me. I was successful.

CHEMISTRY IN PEACE AND WAR

Shri Vinay Kumar, M. Sc., Lecturer in Chemistry

Chemistry is a many splendoured science and plays a big role, in war as well as in peace. It is difficult to imagine life without it. In everyday life, wherever you are—in the house, the kitchen, the college, the field, the cinema house or on the road, you will find that everything around you bears, in some form or the other, the stamp of chemistry e. g. the clothes we wear, the paper on which we write, the furniture we use and the material of the houses we live in, are all possible because of chemical processes. This is just an index of the importance of this fundamental and most useful science. Below I describe to you the impact of chemistry on the daily life of an individual (say a student).

I begin my "story" from the house we live in. Our house and other places of work and worship are all built of common materials like silica (sand), bricks, mortar and cement etc. It is interesting to note that all these are chemical substances. Besides, there is another important building material called 'Portland Cement'. It is a

mixture of Al_2O_3 , SiO_2 & SO_3 etc. and it is with this material that big buildings like the Ashoka Hotel and the giant dams like Bhakra are constructed. And just imagine had there been no $CaCO_3$ (Marble!) who would have heard of the Taj Mahal! The maintenance of the houses etc. is also brought about with the help of chemicals e.g. $Ca(OH)_2$ is used in white-washing. This is not all. Even glass, paints, varnishes and enamels etc. required for windows, doors and furniture are also chemical in nature e.g. glass is nothing but silicates of metals like potassium and calcium. Similarly, paints consists of substances like Pb_3O_4 , ZnS , TiO_2 & $BaSO_4$. The air in our homes can be purified by insecticides like DDT (Dichloro Diphenyl Trichloro ethane), chlordane, dieldrin and Lindane.

Now we consider the life of a student step by step and see for ourselves the contribution of chemistry towards it. Let us start the day say with teeth cleaning. The tooth paste contains a green colouring matter called 'CHLOROPHYLL',

which is nothing but a complicated organic compound of the formula $C_{55}H_{72}N_4O_5Mg$. Next we come to bath. The water (H_2O) required for the purpose is, also a chemical compound and is purified with chlorine, another chemical. And 'Lal Dawai' ($KMnO_4$) is the substance used for purifying well-water. The other important article for bath is Soap. Soaps are nothing but the sodium or potassium Salts of stearic, obic and palmitic acids (Toilet soaps are blends of mild fats and Oils to which some perfume is added). Bath over, we require clothes, which are also products of chemical processes. Chemical substances like nitric acid, carbon disulphide etc. are used for making artificial silk. The so-called Nylon, which, of late, has become the rage of the town, is synthesized' among others from adipic acid. Besides, clothes etc. are washed and drycleaned with chemical substances like Na_2CO_3 (washing soda), CCl_4 and petrol (alcohol). Not only this, clothes can be made water-proof and even shrink-proof by impregnating them with complex inorganic substances called 'resins'. Also cotton, linen, wool etc. can be bleached with 'bleaching powder', $CaOCl_2$ common dyes like "Neel" (Indigo) etc. are organic substances. Finally, naphthalene balls are used to preserve clothes from moths and others insects. If fortunately or unfortunately the student under consideration is a member of the fair sex, then before stepping out of her house she would love to 'adore' herself with cosmetics.* Artificial gems for necklaces are prepared from Al_2O_3 .

After getting ready one rushes towards the breakfast table, but here too chemistry doesn't leave him. e. g. the crockery is made among others from sand, lime, silicates and porcelain. The all-important match stick contains P_4S_3 and $KClO_3$. Likewise, sugar is nothing but $C_{12}H_{22}O_{11}$. The bread, biscuits and cakes etc. which are liked by young and old alike, are made with the help of baking powder which in turn is prepared from $NaHCO_3$.

After breakfast the student comes to college. The means of transport (even the roads which he uses for this purpose) all 'involve' chemistry in one way or the other. In the class room he takes notes (or sometimes only pretends to) with the help of his pen, pencil and paper. And for your information, I may tell you that even these things are impossible without chemistry e. g. whereas pencils are manufactured from graphite, blue black ink is produced from $FeSO_4$. The paper is nothing but a complex organic molecule (cellulose) and Cl_2 and $NaOH$ are other necessary chemicals used in its manufacture.

Before the students 'settle down' to studies, the college bell heralds the recess and one sees a regular beeline of boys and girls going towards the canteen. So let us turn our attention towards the chemistry of food, which consists of great number of chemical

* Cosmetic is any substance, preparation, device or treatment intended to cleanse, to alter the appearance or to promote the attractiveness of a person (Federal Food Drug and Cosmetic Act of 1938, USA).

compounds which are classified as carbohydrates, fats, vitamins etc. The most common article offered is the common salt (chemical name : sodium chloride i. e. NaCl). Similarly, Ghee (Vanaspati) is also the product of a chemical process; being prepared by the "hydrogenation" of oils, which is done with H_2 . The utensils and other containers etc. are made from alloys of metals like Cu, Cr and Sn ('Stainless' steel is an alloy of chromium). The tinning ("Qalai") is done with the metal tin. Tomato sauce, which we relish so much, contains Vinegar, which is nothing but a diluted solution of acetic acid. Likewise, camphor ("Kafoor") is an organic compound $C_{10}H_{16}O$. Even our drinks bear the stamp of chemistry e.g. chemical substances required for their production are saccharine—a sweetening agent, CO_2 and water (a chemical compound of hydrogen and oxygen). The ice used for making them ice-cold and thus refreshing also owes its existence to chemistry. Ammonia is the substance used for its making. Do you also know that even the money required for buying all these 'delicacies' is a "slave" of chemistry. Alloys of Cu, Ni etc. are used for coinage.

I'm sure if I recount a few more eatables, your mouths will start watering, so to prevent that let me take you to the garden for a while. But for the chemical fertilizers, like $NaNO_3$, Ammonium phosphate and calcium superphosphate, we would have missed the billiard-table-like green and soft surface of grass. In the same way, beautiful, multi-coloured flowers,

which convert the whole place into a fairyland, contain pigments which are organic in nature.

Ere you get 'lost' in admiring the beauty of the garden, let me now tell you about the contribution of chemistry to sports and recreation. Bats; balls and rackets etc. are all made of chemical products, like leather, wood, and rubber (a long chain organic molecule). Hobbies like photography are impossible without chemistry e.g. $Na_2S_2O_3$ is used in fixing bath and AgBr, in the preparation of sensitive plates. Magnesium powder is one of the constituents of a flash bulb. Almost all of us see pictures, but have we ever given a thought to the material used for making films? It's cellulose nitrate! The tape-recording films make use of a compound called zinc oxide. Likewise, bakelite (a polymer of phenol) is the material used for making cabinets of radios. The transistor sets, which of late, have become a 'craze', contain tiny valves (called transistors) which are made from the element germanium. Generally, the radio listening is accompanied by newspaper-reading. And very often, this is what we read : *USA or USSR launches another Space Rocket*". Do you know that the fuel used for launching these is liquid hydrogen or boron hydride. Their bodies are made of special alloys of Al and Mg. This again is something of chemistry. Scores of multi-coloured neon signs, which we see daily at nights in our bazaars, also we owe to chemistry, because these are filled with rare gases, like Helium, Neon and Argon etc.

Similarly, the filaments of different types of lamps are made of tungsten or an alloy of chromium called 'Nichrome'. Again, electricity is transmitted by means of wires made of Cu and cable coverings of Pb.

This is all about the life of a normal person. Now God forbid, if you fall ill, you should not worry much because you can still rely on chemistry. The most sought after thing in an illness is a thermometer, which as you all know, contains the chemical substance Mercury. The divisions on the glass thermometers are drawn with the help of HF, which etches glass. Then who has not heard of things like tincture iodine and boric lotion-bath for eye-troubles. These too bear the trade-mark of Chemistry. Oxygen, yet another chemical substance, is used for artificial respiration in hospitals. Even the very blood of ours is "haunted" by Chemistry e. g. the red colouring matter of blood: Haemoglobin, is a complex organic compound which on hydrolysis gives globin and Haemin $C_{34}H_{32}O_4N_4Fe^{3+}Cl$. Chloroform ($CHCl_3$) is a universal anaesthetic. This is not all. Chemistry has provided us with drugs which have revolutionized the science of medicine and relieved us from numerous dreadful diseases. Important among these are: SDZ, SGD, Penicillin, Aspirin, Anacin, Streptomycin, Chloromycetin etc. All these have been synthesized chemically in laboratories. Yet another 'gift' of chemistry is radio isotopes, like cobalt-60, which are helpful in combating diseases like cancer. Besides, chemistry has bestowed upon us an infinite number

of insecticides, antiseptics (like $HgCl_2$) and other useful medicines which can't be described in detail due to lack of space. Finally, even the world-famous X-rays are the product of this useful science.

Dear Readers! you have seen chemistry in action in peace, now let us see its wonders in war. Here, too, it's matchless. For example, it has given formidable instruments of destruction in the hands of warring nations, e. g. high explosives (like TNT), incendiary bombs, tracer bullets (Phosphorus is used in their manufacture.), smoke screens, poisonous and tear gases (Br_2 is one of the constituents of these), and smokeless powders are some of the contributions of this "Selfless and "humble" science. The most dreaded A-and H-bombs also we owe to it. (Uranium (u-235) on being bombarded with neutrons, releases tremendous amounts of heat and energy, which can cause untold damage* to mankind.

Miscellaneous Uses :

1. Oxy— H_2 flame used for welding metals has a temperature of $2800c$.
2. Acetylene (C_2H_2) gas is used for lighting purposes
3. CO_2 is an important fire extinguisher
4. MnO_2 is used in dry cells—used in torches, telephones, bells and radios etc.
5. Mixed with flour and grease, white phosphorus is used as a rat-poison.

* The first A-bomb, which was dropped on Hiroshima on 6th August, 1945, claimed 100,000 lives.

6. Magnesium and its compounds are used for making fire works.
7. 'Plaster of Paris' (CaSO_4) $_2$ \cdot H_2O is used for making busts, chalks, and plasters in cases of fractures of bones.
8. Bismuth alloys which are easily fusible are employed for making fire alarms, automatic water sprinklers and automatic fire-proof doors.
9. Steel, an alloy of Fe and Carbon, has innumerable uses of its own :

e.g. knives, razors, swords, tools, springs, needles, armour plates, electric fan blades, girders, rails, machine parts etc. are some of the things made from it.

This article gives a vivid picture of the key role played by chemistry in both war and peace. It is, however, for the people to utilize it either for the benefit or destruction of humanity. Let us, in the end, take our hats off to this 'wonder science' and wish that it may continue to serve us indefinitely and nobly in all branches of human activity.

EINSTEIN'S THEORY OF RELATIVITY AND ITS PHILOSOPHIC IMPLICATIONS

Shri Adarsh Deepak M. Sc., Lecturer in Physics

(I) The Theory and its Postulates

In 1905 when Albert Einstein gave his celebrated Theory of Relativity, he started a revolution in physics, especially in our ideas of space and time. The basic fact of what has become known as relativity remained unnoticed for centuries because no one encountered it in ordinary life. With relativity came a profound revelation, namely, that, contrary to Aristotle's teaching, the theory of the absolute was not a general law of nature. The belief in the "absolute truths" remained unchallenged until studies of high velocity systems made it clear that the so-called objective statements must often be replaced by subjective ones and the absolute laws of motion by relative ones.

Aristotle said that the natural state of things is *rest*. Nothing moves unless it is moved. Newton later added that it is equally true, that they continue their motion, unless stopped somehow. Newton's laws modified Aristotle's laws, yet none of them contradicted the Aristotelian "principle of Absoluteness".

Newton's laws are not rejected by modern physicists. They are only modified in ultra-high-velocity-systems. In our daily life, though, Newton's laws are perfectly adequate.

The revelation that absolute laws must give way to the concept of relativity came quite innocently

when two American physicists, Michelson and Morley, decided to consider experimentally what effect earth's motion would have on the speed of light.

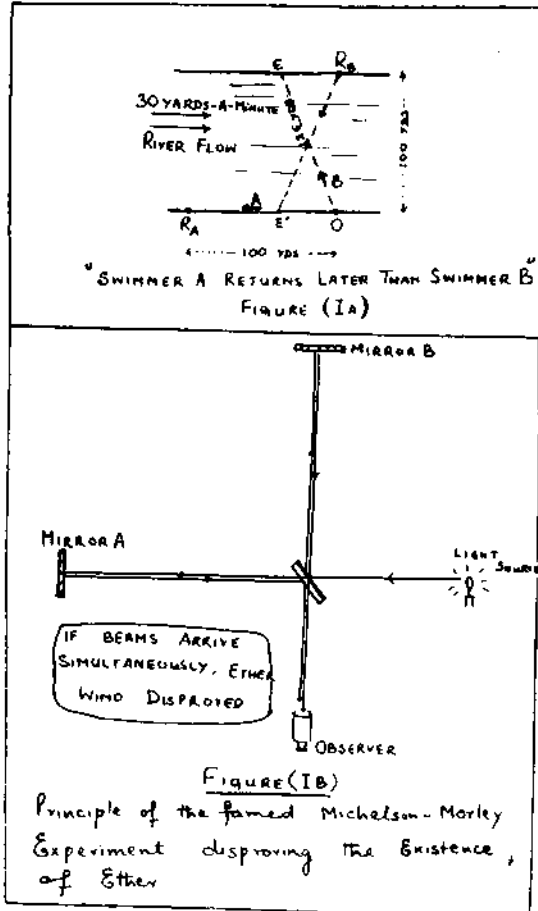
Their celebrated experiment, known after them, was based on the physical picture of light that prevailed at that time. It was known from various experiments that light moved as waves with a tremendous speed of 186,000 miles per second. But then an obvious question arose: If light was a wave-motion, in what medium did these waves travel? For they must have some medium to travel in.

It was a baffling question, for it was known that the vast inter-stellar space seemed completely empty—and yet light travelled through it. But not wanting to believe that light waves travelled through nothing, scientists created a special word for the hypothetical carrier of light waves, called "ETHER." It was supposed to be an invisible substance, uniformly filling all space and it was reasoned that since ether permeated all space it was the one thing which remained fixed in the universe and remained motionless in the background of the moving heavenly bodies, in much the same way as water in a gold fish-bowl remained motionless while the fish swam about in it.

In order to detect ether, scientists proceeded to discover the "ether wind" that should flow past the earth as it moved through ether. In the presence of such an "ether wind" the speed of light should be different

when propagating in different directions. Michelson and Morley set out to construct an apparatus that could register the differences in the speed of light in different directions of propagation.

Their apparatus was simple. With

the help of a semi-reflecting silvered glass plate P (see figure I) a light beam from a source S, was split into two equally bright light waves A & B which were sent in mutually perpendicular directions to two mirrors

M_A and M_B , mounted on the table at equal distances from the plate P. The two waves after reflection from the mirrors, arrived at the plate P where they recombined to give a bright spot. If they arrived at the same time, the bright spot would be in the centre of the microscope; this is possible only if there is no ether wind. But as there was "ether wind" flowing past the table and light wave A travelled in that direction, naturally the velocity of light wave A would be affected and on the whole it would arrive at P later than the light wave B. And hence we should expect the bright spot to be shifted to one side.

Yet to everyone's surprise no shift was noticed by Michelson. This meant there was no "ether-wind" and hence no stationary ether. But as ether was firmly believed to exist, many hypotheses were put forward to explain away this unexpected negative result of Michelson and Morley.

The most convincing explanation of this result came from Fitz-Gerald who made the assumption that the experimental table itself contracted slightly in the direction of the earth's motion through ether; this contraction of distance PM_A being just sufficient to compensate for the change in speed of light wave A. The distance PM_B remains unaltered. Therefore, the time taken to return to plate P for waves A&B is the same and no shift of bright spot is seen.

This is called Fitz-Gerald's Contraction Hypothesis.

We thus see the dilemma that Michelson's experiment put old physics into. Ether was firmly believed to exist but all efforts to detect it failed. It was in this state of scientific confusion that Einstein gave a simple, soul-satisfying answer, which not only solved the ether problem completely but also gave astounding new predictions which later culminated into the atomic age. He presented his Special Theory of Relativity in 1905.

The Special Theory of Relativity : its Postulates and Predictions

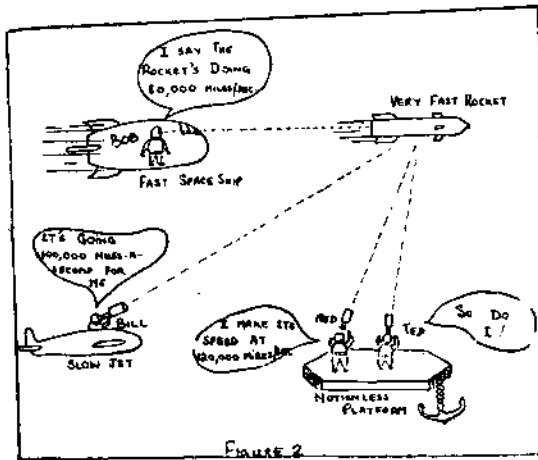
The Special Theory of Relativity, as distinct from the General Theory of Relativity, deals with only *uniform* motion, which is simpler. It is based on two fundamental postulates which are the following.

The first Postulate: It states: Ether or Absolute Motion can never be detected. *All motion is Relative.*

With this assumption Einstein got rid of ether without rejecting it at all; it just did not matter whether ether existed or not.

The first postulate is the restricted principle of *relativity*. What this *relativity* means can be understood from the following simple experiment of measuring the speed of

a FAST ROCKET. Look at the illustration No. 2

Bob from his fast space-ship, Bill from his slow jet and Ned & Ted from their (supposed) motionless platform, all of them measure the speed of the very fast rocket accurately and get three different values. Now whose measurement of the rocket's speed is correct? But there is no judge in the universe who could decide this absolutely. The only correct answer is; All the above measurements are equally true, each with respect to its own system of reference. And that is what is meant by Relativity. Put in a nutshell, relativity is just the "it--all--depends--on--where--you--sit" idea.

You may perhaps say that Ned & Ted have got it correct as they are on a motionless platform. But there exists no absolutely motionless system in nature. The earth, stars and planets are all moving relative to one another. We have just seen the fate of one

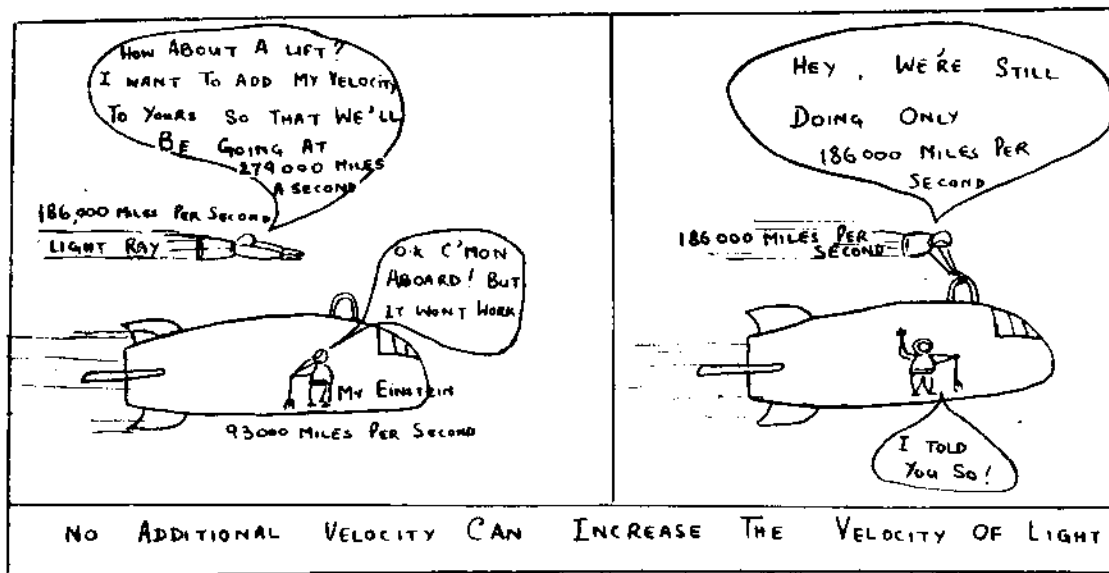
absolutely motionless medium, namely, ether, that the scientists tried to imagine; but Michelson and Morley's experiment failed to detect it.

Thus relative motion is the only thing we can detect. Independent absolute motion or space can never be detected. Einstein recognised this fact. All motion is relative. There is no independent absolute space.

The second Postulate : It states : "Velocity of light is always constant relative to an observer." This was a very bold assumption and a revolutionary statement. Yet Einstein made it a basic postulate of this theory—even though it seemed to defy common sense.

To understand how velocity of light is unconditionally constant and independent of the motion of its source and that of the observers, let us suppose you are a *Light Ray* propagating through outer space (see figure 3). Suppose you meet a friend, a Mr. Einstein, in a space-ship at half your speed. Now, if you, as a *Light Ray*, were to hitch a ride on your friend's space-ship, would you become a super-fast light ray? By all logic you should now be a *Light Ray* travelling at $(186,000 + 93,000)$ i. e. 279,000 miles per second.

But what happens? Einstein says that your velocity with respect to the space-ship is still 186,000 miles per second—no more, no less. For nothing can increase the velocity of a light

ray. The velocity of light is constant at 186,000 miles per second regardless of the motion of the source with respect to the observer.

Deductions from Postulates

These postulates were so contrary to common experience that they had to be further supported by experimental evidence.

Using these postulates Einstein derived a number of mathematical relations, which not only explained particular phenomena but also made certain startling predictions, which have been experimentally found to be correct*.

(To be continued)

* The important predictions of Einstein's Special Theory of Relativity will be explained in the next issue of the Desh.

THE VALUE OF READING LITERATURE

Arun Kumar Goel, Pre-Medical II year

Worldly-wise men murmur that the reading of literature is a scandalous waste of precious time; that literature itself is sheer trash which fills the mind with idle fancies that can do no possible good to anyone. What, for instance, could a young

doctor or scientist gain by reading a set of Dickens' classics or the romances and mysteries of Sir Conan Doyle? Could they possibly help him in his profession or make him a richer man? The answer, they argue, is an emphatic 'No'.

In life, however, we cannot appraise all things by the yardstick of material gains; hence to say that literature has no value merely for this reason is unjust. It is true that literature cannot help most of us materially but it certainly makes us better and happier men and women. It makes us more humane and tolerant and broadens our outlook towards life in general. It makes us more intensely aware of the world and its people and thus enhances our consciousness.

Literature opens our eyes to the beauty of Mother Nature. It develops our aesthetic sense and enables us to enjoy and appreciate the beauty of simple things, which are, after all, the most profound and most complex. In our fast-moving, much mechanized world of today, people are becoming more and more scientifically inclined and blind to beauty. They are so worked up by the ruthless pace of life, that they have no time to think of beauty and romance. For such people, literature is not merely necessary but essential.

Literature stirs up our emotions and satisfies our inner needs. Through the study of the characters, depicted in it, we understand human nature in all its intricacies. Mystery and crime-fiction reveal the darker side of the human mind, but by reading novels like "Les Miserables" and plays like Shakespeare's "Macbeth", we also understand that even the hardest of criminals are but human beings who deserve our pity and sympathy rather than our hatred. Dickens'

immortal classic: "The Tale of Two Cities" gives us an insight into true love which consists of sacrifice and is different from the general conception of passion and desire. "Othello" teaches us that of all the sorrows and passions, the pangs of jealousy are the hardest to bear and last but not least, books like "The Diary of Anne Frank" awaken in our souls a love of humanity as a whole. Thus, literature equips us morally and emotionally to face the struggle of life with an understanding of it.

Literature provides a diversion from the dull monotony of daily life. It is a means of escape into the realm of imagination and romance where we are for some time relieved of life's hard realities and freed from the torment of its worries and its anxieties. It soothes us when we are sad or distressed, pacifies us when we are angry and bitter and is refreshingly delightful to a jubilant heart.

Literature is also the only means of learning the history and culture of the world and its nations. It is the mirror of great historical events and the lives of great people. It is the everlasting record of all noble thoughts and deeds. It is the very essence of spiritual progress and without its aid our world would be dull and hollow; the mind of man would remain feeble and stunted making progress impossible. Literature is, in fact, the chief nourisher of the human spirit. It is the very wine of life and without it the "mere bes" would remain.

WHAT DO I LIVE FOR ?

Moti Panjwani, B. A. III year

Human life is like a bubble which must burst out after a brief while. To every man death must come sooner or later and one must bid a long farewell to this earth. The only difference is that to some is allotted a short span of life and to others a comparatively long one. Since I am uncertain about the span of my life, I am often posed with a question: "what do I live for?"

What do I really live for? I truthfully cannot answer in any definite manner. The answer to such a question must be necessarily vague and uncertain. A whole life-time of a person is sometimes spent in trying to find out what he lives for. A man with convictions, who lives for certain ideals, may be disillusioned towards the end of his life; in that what he thought he was living for was merely an illusion. This was the fate of Aurangzeb, who throughout his life was a fanatic Muslim and lived for the sake of his narrow creed. Only towards the very end of his life he bitterly realized that his fanaticism was a vain and meaningless pursuit. His dying words were; "all this life has been a futile endeavour; I have not really done any useful work of any kind." Thus people know that even a man of strong convictions like Aurangzeb, would feel the disgust of his years upon his death-bed. It is not, therefore, easy to offer any hasty answer, in answering 'what do I live for?'

Most of the life passes away in a blind groping manner and the human being tries to satisfy his fleeting passion, and gives it up as soon as he realizes its worthlessness. Certainly I live to satisfy my passion for living but the trouble is that no passion really abides an entire life-time.

As to what I live for, I am still vague and uncertain. Perhaps as the years go by I shall be more sure of what life really is about and what role I should like to play in it. At the moment I am living just because I have been born in this world. Of course, I have the stupid realization or rather the knowledge that I have been born as a member of Society. Obviously, therefore, I am living to satisfy myself as a member of this Society. In a way, I live for Society's sake and for my own. Ambition, vanity, pleasure and all such things as are associated with Society, and more so with the present-day Society, form a major part of what I live for.

In fact, I am entirely dominated by the fact of satisfying myself as a member of the Society. Moreover vanity dominates me and often I feel as if I have merely to satisfy this sense of vanity. But my living in Society is not an entirely selfish act in the sense of being absolutely self-seeking. I am deeply touched by the sight of miserable poverty which is so abundant in my country. The

pitiful and helpless gaze in a beggar's eyes awakens my pity and my soul. At these movements when my own well-fed existence begins to look something of a shame and a mockery, I feel like devoting an entire lifetime to the cause of poverty. But 'Society' intervenes again, and such is at least human nature, that I again relapse into my little vanities and my little ambitions. I feel enormous pity, but it seems I have no convictions. I feel, therefore, that Society really rides over me in the sense that there are many things which I would like to do, but which I cannot do because of its hampering influence. Although, apparently, I live to satisfy myself as a member of Society, there are times when I feel all the nothingness-and meaningless-aspects of a Society-ridden existence. There are times when I feel that living is a degrading and unworthy experience. I feel that something very vital and even noble in me is being slowly eaten away, as I live more for the sake of other people than myself. It is at these moments when I feel that my existence is something more, something higher than having an ambition, however big and uplifting it may

be in itself, that I desire to break away from every thing and feel the overwhelming influence of something within me, something all-powerful, which cries for self-exertion and self-realization. I feel a certain glow within me which, if allowed to keep on glowing, would make me a god. But man does not become god so easily. These feelings remain for a fleeting moment and the social self replaces the higher flickering and glimmering self. Yet it is for these elevating moments in life that one really lives for.

I really wait for these spare elevating moments of life which would lift me from the doldrums of existence and would bring me closer to my truer nature which is more humane than my society-ridden self. I live for such moments and am merely constrained to live a day-to-day existence; sometime with pleasure and often with disgust. This is the conclusion that I draw from my own personal experience.*

* If our Moti were to grow philosophical, we should have shortly discord in the spheres.

—(Editor).

A TRIPLE SUNDAE—a short story

Roop Lal Paul, B. A. (Hons) Math. II year

The air-conditioned interior of the ALP'S is a midsummer noon's dream to me. Sundays are the Holy days, when in that restaurant, my sinful soul (which, I think, is in my stomach) undergoes a transitory conversion

under a shower of effervescent cold-drinks, punctuated often with snows of ice-creams.

That auspicious Sunday was the one preceding the 'Happy Birthday

Sunday'. I ordered a Double Sundae ! The last spoonful was about to disappear when a tremendous pat on my right shoulder shook my bones. Muttering, I half turned my indignant face only to have a look at his face. He was clean-shaved, smartly clad in a piece of cream sharkskin.

"Happy Birthday !" he greeted me.

"But that is next Sunday !" I protested

"In anticipation—I mean !" he uttered, while endeavouring to make some comfortable room for himself, by pushing me slowly and gracefully to a corner with a series of kind little strokes with his left elbow.

'This is the opportunity to celebrate your Brithday together, you see,' he added with a smile on his apparently youthful face. His expression of stimulated surprise was worthy of putting James Mason and Douglas to shame. I pretended as if I did not see and looked vacantly at the remnant of the 'Double Sundae'.

"What was that ? 'Triple Sundae'?"

"No, just a 'Double'." I replied in an equally casual tone. He looked up at the ceiling, half-closing and squinting his eyes, apparently trying to focus them on a lizard which was not there.

"Tastes O. K. ?" he asked, still gazing upwards.

"No !" I tried to bring into my voice the maximum disgust one could

feel for all the 'Sundaes' of the world.

With a sidelong glance, he contemplated the 'Pony tail' hair-style of a bespectacled dame in slacks (probably a medical student) who sat in an uncrowded corner with her silly-looking boy friend.

Meanwhile, I was also completely absorbed in my thoughts. "Long, long ago some one came, lit the fire--fire which gave the very warmth for the sustenance of life. thenshe went away like an unfaithful one. The fire burnt and consumed me instead of giving warmth. It was on her elder sister's marriage when we first met. She had given me her maiden smile. We grew thick— Yes, so 'thick' that we never thought of its antonym. In this universe there existed only two persons----she and I."

"Life is really a strange thing a jest, a glory and a riddle. Two persons meet in this world by some sheer accident and then, suddenly leave each other as two sleepers meet somewhere in any river in a flood and one is taken out by some canal-employee. Yes, two persons meet and then suddenly leave each other without reason."

He intercepted my meditations with a, "was not I thinking about her", thus spoiling all the charm of my reflections.

"Why ? Something wrong ? Quarrelled with 'Dad' ? Short of attendance ? Expelled by the Principal ?

Could be of any help?" he further added hastily, looking very serious but without taking his gaze off the girl. Then he kept mum, looking very worried, while the radiogram played a record from 'The little Hut'. Blurting out the question, all of a sudden, he sounded very reasonable in his sincere advice: "Don't waste money on a Honeymoon or on a Kiss me Quick?" Ice-creams are not as good here as they used to be last year. I'll give you company though I'm not very fond of ice-creams but in friendship petty likes and dislikes have to be sacrificed. Yes, I can afford to take only a Single 'Triple' as you are bent on my having something—a friend, after all". He stopped and threw a triumphant look at me.

But I had already gathered my wits in the long interval which he allowed me so unwisely.

"So sorry; I wish I had some money."

He looked steadily at me for half a minute, without showing any external sign of uneasiness.

"Never mind" he told me at length, with a comfortable pat on my shoulder. "you need not feel too bad about it; forget it".

The music of 'The little Hut' fascinated him, Drumming the table with his fingers, he looked at me with another of his charming smiles.

"Your little bit of ice cream has melted off," he drew my attention to

the plate, pointing with his finger.

"Oh, yes", I said with a smile. "Forgot to finish it off."

"Let us make use of it", he said thoughtfully.

"Beg your pardon!" I was puzzled.

"Just wait, coming in a second." he said.

He got up, walked up to the door, opened it gracefully and walked out. I waited patiently for him.

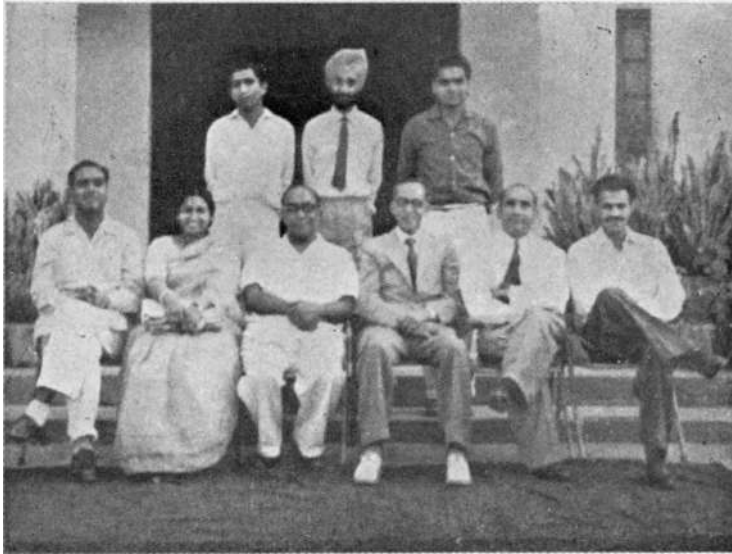
He returned and said apologetically: "Sorry for the delay." It took time to catch this crook."

"Crook"? I was overwhelmed with astonishment.

"Yes—this one—not available in this restaurant." On his extended palm was a dead fly.

Looking left and right, he dropped the fly on the remnant of my 'Double Sundae.' Only I could observe this phenomenon—nobody else. Then he attracted the attention of our bearer by clanging my spoon on the plate. When he came he pointed to the plate with a finger, without uttering a single word. The waiter looked at the plate—very perplexed. Then he saw the fly. He looked at it with a pair of eyeballs which were bulging out of their sockets.

"Sho shorry, Shir, don't tell manager, kindly Shir--" he went on mutter-

THE EDITORIAL BOARD
1960-61

Kalyan Jain and Naresh Anjan
won the G. M. N. College
(Ambala Cantt.) Union Reci-
tation Shield.

The University Union

The Inter-College Mono-act-
ing Competition 2nd prize
won by Savita Nagpal

The College Union

The Inter-College Debate for the
Deshbandhu Trophy

ing nervously, with a sudden tremor showing on his finger-tips.

"But flies are unhealthy, you see!"—said my friend modestly.

"I shew, Shir—anything you like Shir. 'Honeymoon', 'Strawberry' Shir, 'Kiss me Quick', 'Vanilla', Shir. No charge, kindly Shir!" he pleaded humbly.

We kept quiet.

"All free of charge, Shir, kindly Shir!" he almost sobbed.

"Well, as you insist—" said my friend benevolently, "make it a Triple

Sundae', or rather two of them, not one." "Yes, two 'Triple Sundaes'," he added hastily.

"Thank you, kindly Shir!" He seemed to melt with gratitude. He picked up the plate and vanished like a mouse who has been released from the trap after a long confinement. When he disappeared behind the pantry-door, Marilyn Munroe was sighing and singing:

"Love is a traveller on the river of no return,

Gone, Gone for ever to be lost in a stormy sea."

THE PLACE OF HUMOUR IN LIFE

R. D. Dogra, B. A., III year

"Good humour may be said to be one of the very best articles of dress one can wear in society".

These words of Thackeray possess my mind when I make ready to move my pen on this theme to which a great deal of reference has already been made by eminent writers.

It is a well-known fact that he who laughs lasts. Laughter really is the best tonic of life. Scientifically speaking, a man who can't laugh--may betray a morbid state of mind. Modern man has become mechanized: he would feel bored if there is no humour to relieve the deadening monotony of life. We are aware of the fact

that good food and physical exercise are essential to keep our body healthy; laughter, fun and jokes are equally indispensable to keep us in good cheer. It is also true that the man who does not laugh or laughs rarely makes a good member of a society. But is he really as much alive as a man who laughs?

Again on the physical level, a good laugh wonderfully relaxes muscular tension in the body. Through laughter all inner tension of the body is relieved. The circulation of blood occurs in a very normal way.

Man wants to give himself rest from the cheerless monotony of life.

He always seeks after humour. "Humour is that quality of mind which gives individuality to our character and distinguishes us from the rest of our fellowmen".

From the earliest times, we have an intimate knowledge of courtiers and court jesters. The functions of these people were different. The one won the favour of the rulers, and the other gave amusement and joy. They both occupied a popular place in society. Every society will become a churchyard if it comes to lack its jesters and charming buffoons. More so the society will be a hoard of animals and not of men as we know from Joseph Addison: "Man is distinguished from all other creatures by the faculty of laughter".

The literature of the world has two divisions--comedy and tragedy. Humour becomes the greatest contribution of comedy. Shakespear, the the great dramatist of the world, is famous more for his comedies than his tragedies. His comic characters : like Falstaff, Touchstone, Dogberry, Gobbo, and Feste are very popular with the common men and women. They are the product of fun and a keen enjoyment of life. They would compel a sad man to laugh. Sadness will never come into their way. One forgets the 'fever and fret' of this world by studying the works of pure humorists like P. G. Wodecouse and Mark Twain. One enters into a new world.

A humorist is just like a doctor. The latter suggests medicine for a

patient, the former gives the tonic of laughter for a man who is fed up with his life. Whenever you come across a jester, provided you know him before hand, you can't help laughing at that moment. It is but nature; because the influence of his faculty is on you.

We daily experience humour; it is a living and fresh thing. It is the characteristic peculiarity of man's temperament. A witty boy sets the whole class in a roar of laughter by his sudden remark. Similarly, a teacher, when he finds that boys are not attentive or are feeling bored, at once relates a short story which gives humour to the boys and diverts their attention. This is also a great art. Again, the veteran speakers, too, possess this art.

Well, then, this is not all. True humour, as Anatole France maintains is never boisterous. People have a lurking fear in their mind that bursting out in shrill guffaws of laughter in the society may be taken for vulgarity and a proof of bad taste in them. The children are told that loud laughter is beyond the pale of decency and good manners. Moreover, there are occasions when it provides the lowest type of humour, which may not appeal to intelligent and polished people.

In the end, I may say that good humour occupies an important place in life. It is the surest sign of sanity in life; which preserves the eternal spirit of youthful laughter in our lives.

SMOKING AND CANCER

S. R.

1. J. D., age 35 years, a smoker (20 cigarettes a day) of 15 years' standing, previously in good health, developed an irritating cough two months before coming under observation. The cough had gradually increased over this period and he had lost 5 lbs in weight. X-Ray of the chest showed a suspicious shadow. Further tests showed that the shadow was due to a Cancer of the lung.

2. F. T. age, 32 years, a smoker (30-40 cigarettes a day) of 13 years' standing, had always had a mild cough which he ascribed to his heavy smoking. One week before coming under observation he coughed out some blood. X-Ray showed an inoperable Cancer of the lungs.

These are two typical examples from amongst quite a large number of cases of Cancer of the lung in young people that I have seen over the years. A diagnosis of Cancer of the lung amounts to a sentence to death. Both the cases cited above died within one year of the onset of symptoms.

What is Cancer? Cancer is a senseless, uncontrolled growth of cells of any part of the body. The cells start growing, without rhyme or reason, and keep on growing recklessly till by interfering with vital functions or by other means, they claim the life of the sufferer. Cancer can occur in almost any part of the body:

Lungs, Stomach, Female Reproductive Organs and Brain being the commoner sites,

What is the basic cause of Cancer? The precise answer is not yet known to medical science although intensive research is going on all over the world. This research, however, has revealed many, hitherto unknown, things. One of these is that in some cancers, at any rate, continuous irritation of the part affected is a contributory cause. Thus we have Cancer of the lips in Pipe-smokers and Cancer of the skin in Kashmiris (who, to keep warm, keep an earthen pot, called Kangari, full of burning charcoals under their cloaks, next to the skin).

The most important and the most carefully studied example is that of Cancer of the Lungs in smokers. Cancer of the Lungs practically never occurs in non-smokers. A man (or a woman) who has smoked more than 20 cigarettes a day for more than 15 years has 75 times more chances of getting Lung Cancer than a non-smoker. In the United Kingdom, Cancer of the Lung kills more people every year than any other disease except the heart disease. The actual number of people dying of it is increasing in roughly the same proportion as the amount of tobacco sold.

Cancer of the Lung, though the most important, is not the only

hazard that a smoker has to face. Heart Disease, Stomach Ulcers, Chronic Bronchitis, Beunger's Disease (a malady in which there is gangrene i.e. local death, of hand and feet) and all Eye troubles are more common in smokers than in the general population. The Life-Expectancy is lower in smokers than in non-smokers and many Life Insurance Companies abroad ask for high premiums from heavy smoking clients.

What then is to be done about this? The obvious answer is that the smokers should give up smoking. This is easier said than done. It is by far more convenient that the habit is not formed in the first place. Most boys start smoking in their teens in high school and college. They do so

because it is considered 'smart' and 'manly' to smoke. And before they know, the habit sets, and once the habit sets, it requires a strong will to break it.

The psychologists tell us that it is a feeling of inferiority and inadequacy that makes young men start smoking. This view appeals to common sense. Surely a boy who feels he is smart only with a cigarette dangling between his lips, implies that he is not smart enough without the cigarette.

The idea of writing these few words, however, is not to moralize. There is nothing immoral about smoking. It is merely suicidal.

QUOTABLE QUOTES

"A humanist is someone who believes that man is just as much a natural phenomenon as an animal or a plant, that his body, his mind, and his soul were not supernaturally created but are all products of evolution, and that he is not under the control or guidance of any supernatural Being or beings, but has to rely on himself and his own powers."

—*Sir Julian Huxley.*

"When statesmen forsake their own conscience for the sake of their public duties, they lead their country by a short route to chaos".

—*Sir Thomas More.*

"There is genius in every creature. Behold a bird's nest or a beehive; every being has something wonderful to reveal."

—*Tamil Saint-poetess : Avvayar.*

ABOUT OURSELVES

The second term this year was rather very short. As least, we felt it was short-lived. Probably it was due to the shadows of the December Test that loomed over the session ever since its beginning after the Dusehra. Studies, the examination, the winter recess and a number of functions, both social and academic, filled the brief span. The post-January session is always too busy a period and allows no rest or relaxation. The College Annual Sports, the Group outings and the Annual Inter-class Tournaments provide the most welcome, diversions from grinding studies.....How brief is a year in college. From session to session and..... it ends, we are hardly aware when !

The Desh

The present issue of *The Desh* completes the 9th year of its publication. This again is a combined number. Much against our wishes and efforts we failed to publish three issues as we had promised and announced to our readers. We express our regrets and apologies. We would not lay the blame at the door of our contributors even though we can safely do so. We find from our experience that the existing division of the academic year into three terms, broken up by two intervals of recess, make it well-nigh impossible to publish three regular issues. It may, however, be possible to publish an in-between number, say a literary supplement containing contributions of the Staff

or a sports supplement or a number to mark a special occasion. This needs pre-planning and work. We presented a literary supplement as Presentation Number and a Valedictory Number to our readers in 1958. We bring out this time a Special Sports Supplement. We hope it will be possible for us to bring out a Tagore Number next year to mark the 1st Birth Centenary of revered Gurudev. We invite articles from our contributors, past, present and future, and from members of the Staff. We request them to send us articles and poems on Gurudev and his writings. They may write in one of the six languages used in the Desh.

We are pained to say that contributions in Urdu fall short of our expectations, even though the number of students and Staff who read it is increasing. It is, indeed, very regrettable that we failed to find out a student-editor for the Urdu Section. If the response remains poor we may be constrained to print a few copies of our Urdu Section for use of the selected few who care to read it. What is true of Urdu is also true of Sindhi, Sanskrit and Punjabi. The number of their readers and writers is small. We do not favour the idea of closing down these sections. We are, on the contrary, thinking of adding the section in Bengali. The only feasible solution seems to us to be to print these Sections separately and limit their distribution to those who can read them and retain the Sections

in English and Hindi as the main magazine. This will make more funds available to these sections and their respective readers will get more pages to read. We invite suggestions from our readers.

THE DESH, in its two issues published this year, offered a rich and varied fare to its readers, thus catering to the tastes of the interested and the casual readers alike. We like to know the re-actions of our readers so that we can improve the quality of the contents and make them more palatable. We, therefore, have decided to start the "Letters to the Editor" column and shall welcome correspondence on the articles printed and views expressed therein. It will, we hope, stimulate our readers to write about what they read in *the Desh*.

The Staff

During the two sessions we had many and frequent changes and additions in the Staff. Some of them were gone before we had become familiar with them. Dr. K.R. Khanna, Shri J. N. Sharma, Shri J. S. Narula and Shri Sukh Dev Singh left us to take service elsewhere. Shri P. S. Dubas (Hindi), Shri Vinay Kumar (Chemistry), Shri G. C. Goel (Mathematics), Shri R. Srinivasam (Chemistry), Shri S. K. Goyal (Economics), Miss Aruna Bhattacharya (English), Shri B. P. Saksena (Zoology) and Mrs. Manik Khanwalkar (Botany) have joined the College. We welcome them and wish them a long stay in the college.

Shri M. M. Ahluwalia, Lecturer in History, was awarded the Ph. D. degree by the University of the Punjab on his Thesis: 'The Freedom Movement in India, 1858—1909', Shri K. S. Rai, Lecturer in Botany (on study leave) has been awarded degree of Ph. D. by the Chicago University. We offer our heartiest congratulations to them on their well-deserved success.

Shri D. S. Mann, Lecturer in Physics, and Dr. M. M. Ahluwalia got married. We offer them our heatiest congratulations and wish the two couples long lives full of conjugal bliss.

'The joys of marriage are the heaven on earth,

Life's paradise, great princess, the soul's quiet,

Sinews of concord, earthly immortality,

Eternity of pleasures.'

The College Union

The Office-bearers of the College Union and other Societies in the College welcomed a Delegation of Israeli Students on the 25th of October, 1960, and discussed with them problems of common interest.

A number of Prize functions were arranged. In the Hindi Prize Debate on इस सदन के मत के अनुसार भारत की पहली दोनों पंच वर्षीय योजनाओं ने साधारण व्यक्ति के आर्थिक स्तर में कोई सहयोग नहीं दिया।

Sushma Paul B. A. Hons (Hindi) III year stood first and Renu Bhasin B. A. Hons (Hindi) III year and Kalyan Jain B.Sc. Hons II year stood second. In the Recitation Contest Sushma Paul and Narender shared the first prize. In Hindi Recitation, Kalyan Jain bagged the first prize in Punjabi Recitation and G. S. Mamik the first prize in Urdu Recitation. In the Extempore-speaking in Hindi Krishna Lal was awarded the first prize and G. S. Mamik the second prize,

The Inter-College Debate in English for the Deshbandhu Trophy was held on the 4th of February, 1961. Eleven teams took part. The subject of the debate was : 'In the opinion of this House, the existence of the United Nations is essential for world peace.' The trophy was won by the St. Stephens' College. Mr. M. Mirza (Law Faculty) won the first prize, Mr. R. Seth (St. Stephens' College) won the second prize and Mr. J. Krishnamurti (Delhi School of Economics) won the third prize.

Our speakers obtained a few distinction in debates held in other colleges. Sushma Paul won the second prize in the Hindi Debate held at the Lady Shri Ram College and the third prize in the debate held at the S. N. Das Gupta College. Kalyan Jain won the second prize in the debate held at the Ramjas College. Sushma Paul won the second place in the Delhi University team which participated in the All India Radio Speaking Contests.

The Delhi University Students'

DESH

Union arranged the Inter-College Mono-acting Contest in the college. It was a great success. Sabita Nagpal B. A. Hons (Economics) II year won the second prize.

Naresh Anjan and Kalyan Jain won a shield for the college at the Inter - College Poetical - Recitation Contest organised by the G.M.N. College Student's Union, Ambala Cantt. on 25th Feb., 1961. Naresh Anjan won the first prize in Punjabi-Recitation and Kalyan Jain won the first prize in Hindi-Recitation. It is for the first time in the history of the college that a team of ours has won a shield at a competition outside Delhi.

The Deshbandhu Day was celebrated as usual. Dr. Banerji presided. The following programme was observed after the garlanding of the portrait.

1. Introduction by Vinod Bhalla
2. Speech by Mrs. Kripalani
3. (Poem) by Kalyan Jain
4. Speech by Ch. Brahm Parkash
5. (Poem) by Sushma Paul
6. Tribute by the President of the College Union
7. Tribute by Shri R. L. Verma
8. Principal's Tribute.

The Sindhi Literary Society

The Sindhi Literary Society organized an Essay Competition on 19-11-60. The subjects were: (1) Inter-

provincial Marriages and (2) Ways and Means to re-settle the Sindhis. The first prize in the Senior Group was awarded to Rajender Bhardwaj and the second prize in the Junior Group was won by Ramesh Chootani.

In the meeting held on 14-1-61, Khanu Lalchandani and Ashok Hemrajani gave songs, Ashok Raisinghani read a short story and Ramesh Choithani made an extempore speech.

The Annual day of the Society was held on 25-2-61. Shri R. L. Gursahani, Superintending Engineer, Ministry of Transport, presided. The programme started with the Arati of Bharat Mata (represented by Shanti Khubchandani) offered by Champa Bhatia and sung by Dhani Lalwani. This was followed by a Solo song by Dhani. A one-act play: 'Tea-party', was enacted by Kiku Motwani, Asha Bijlani, Shaku Raisinghani, Kunti and Vivek Chandwani. Bhagwan Bedi played a film tune on the Mouth Organ. Another one-act play: 'Interview', was enacted by Ramesh Choithani, Laj Navani, Ashok Raisinghani and Ashok Hemrajani. Asha Bijlani also gave a Solo song. The programme concluded with a group song 'Jhule, Jhule Lal' led by Dhani and followed by Laj, Asha, Nirmala, Ramesh and Ashok Hemrajani. Two prizes of Rs. 5 each were awarded by the Chief Guest to Asha and Ramesh for their good acting. The function was a grand success, the credit for which goes to Shri S. M. Jhangiani, Shri P. M. Kaul, Mrs. Parshad, Gangu Dadlani, G. C. Navani,

Bhagwan Bedi, Miss Prem, Pushpa Davani, Gopi Khemani, Rani Dalwani, Thakur Bhatia, Tikam Chabria, Champa Chugh, Champa Bhatia, Vasdev Sukhu, Gulab, Laj and Kishin Vazirani. Ashok Hemrajani was awarded the First prize in the Sindhi Music Competition and Laj Navani the Second prize for Standing Second in the Subject of Sindhi at the High School Examination of Delhi Board, by the Sindhu Samaj, Delhi.

The Dramatic Club

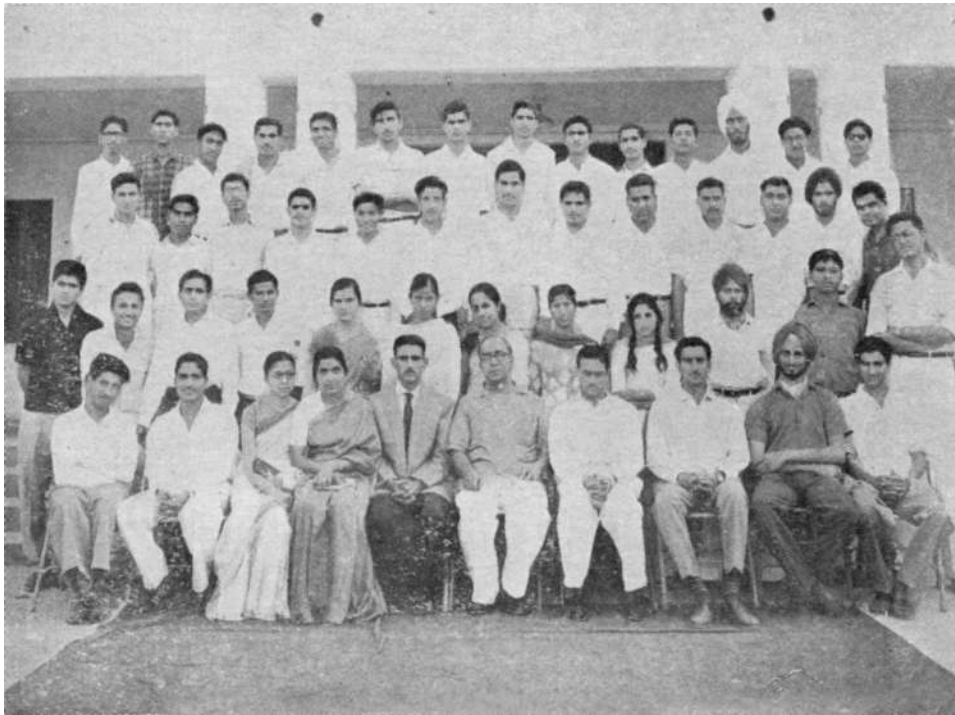
The following are the Office-bearers of the Dramatic Club.

- Adviser : Mrs. R.K. Parshad
President : Vinod Kumar Malik
B. A. III year
Secretary : Rajinder K. Shorey
B. A. III year

The Club staged *DOCTOR BIBI*, a play in Hindi, at the Indraprastha College in the Inter-College One-Act Play Contest. Rajinder K. Shorey, Vinod Malik and Sabita Nagpal acted their parts with ability and understanding.

Doctor Bibi and *Anjo Didi*—two plays in Hindi, were staged in the college and were appreciated by the students. *Anjo Didi* was also staged at the Shri Ram College of Commerce.

The following constituted the casts of these plays :

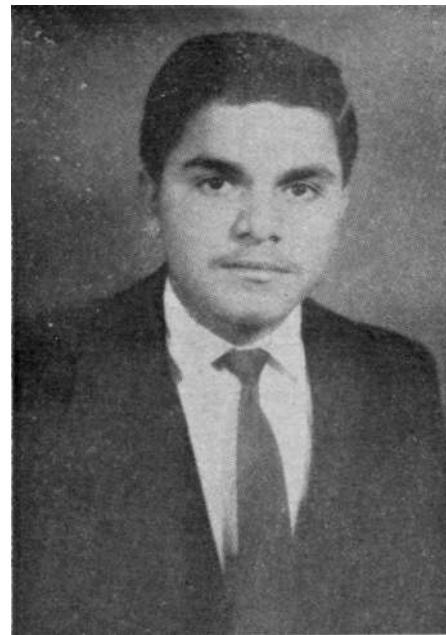

**B. A.
Classes**

Winners of
the Inter-class
Tournaments

Prem Parkash Sharma :
Captain Cricket Team

**Surinder Paul Wilkhu Selected in the
University Cricket Team in 1960-61**

Staff at their Lunch

The Annual Picnic at the Lodi Gardens

Students taking their Lunch

Doctor Bibi

Vinod Kumar B. A. III year
Ramesh
Rajinder K. Shorey B.A. III year
Suresh
Sabita Nagpal B.A. Hons II year
Rani
Kum Kum Saksena Prep Arts
Principal
Suresh Kumar Pre-Medical I year
Ramu

Anjo Didi

Manjoo Mathur B.A. Hons II year
Anjo Didi
Brijender Kaur B.A. II year
Anno
Sneh Prabha B.A. II year
Munni
Vinod Kumar B.A. III year
Vakil Sahib
Rajinder K. Shorey B.A. III year
Shripat
Suresh Kumar Pre-Medical I year
Neeroo
Subhash Chopra B.A. III year
Radhu

The United Nations Students' Association

The UNSA started functioning this year in an atmosphere of great vigour and enthusiasm. It was inaugurated by Sardar K.M. Panikkar, the eminent historian and efficient diplomat. In his address Sardar Panikkar traced the historical background of the United Nations, its growth and development as a potential politi-

cal force. While emphasizing the practical utility of this great world assembly he gave a complete and comprehensive account of the vital role being played by India in the international field. He clearly pointed out the numerous and valuable contributions India has made in keeping the balance of power. In the end, he made an appeal to the students to understand the recent political developments in the world and how the United Nations is trying to maintain the political balance, especially in a world of conflicting ideologies.

The Hindi Parishad

The Hindi Parishad held a declamation contest on 26th of October, 60. The first and second prizes were won by Sushma Paul B.A. Hons III year and Renu Bhasin B. A. Hons III year respectively.

The Prasad Jayanti was celebrated on the 5th of November, 1960. Shri Jainendra Kumar Jain, the well-known Hindi writer, presided. He recited a few of his lyrics. A dance-drama, based on the *Kamayani* was staged. Manju Mathur and Veena Mathur took part in the performance.

In the Inter-class Debate held on 2nd December, 1960, the trophy was awarded to Mathematics Hons II year class. Its subject was 'भारत की एकता के लिये अंग्रेजी को बनाए रखना आवश्यक है।'

The Inter-college Debate for the Jodha Mal Trophy was held on the 17th of February, 1961. Eight teams

took part in it. The trophy was won by the Lady Shri Ram college. The first prize went to the Hindu College and the second to the Law Faculty. The subject of the debate was : 'विश्व-विद्यालयों में शिक्षा का माध्यम प्रादेशक भाषाएं होनी चाहिए ।'

Two extension lectures were arranged for the benefit of senior students. Dr. Manohar Kale spoke on : नई कविता, और रससिद्धान्त and Dr. Ram Singh on 'ग्रादि काल की प्रवृत्तियाँ ।'

The Annual Function of the Hindi Parishad was held on 1st March, 1961. Shri Uday Shankar Bhatt, the renowned Hindi poet, playwright and novelist, presided over the function. Miss Poornima and Aridaman Kaur sang Hindi Songs and Kalyan Jain and Naresh Anjan recited their poems. Shri Bal Sarup 'Rahi', our guest poet, recited his poems which were appreciated very much. A one act play. *Sanskrit aur Bhavana*, by Shri Vishnu Prabhakar, was presented. Savita Nagpal, Aridaman Kaur and Rajendra Shorey acted in it. The play was directed by Shri Lalit Mohan Sharma.

The History Association

The History Association organized a picnic-cum-local Historical trip at the Qutab in September, 1960. M/s. B.B. Saxena and M.M. Ahluwalia explained the significance and styles of buildings to the students.

A batch of final year students visited The National Archives and the

National Museum under the guidance of Prof. B. B. Saxena and Dr. M. M. Ahluwalia in the month of October, 1960. This visit was really very educative for the students. The processing and preservation of records etc. were shown to the students at the National Archives.

The History Association presented an historical play "Kirpan-ki-Dhar" which was well received by the audience. The credit for it goes to Prof. B.B. Saxena, Dr. M.M. Ahluwalia and Prof. O. P. Kohli, and the student office-bearers : Shri Dharam Pal and Shri R. K. Sharma. The cast was as follows :

Ram Gupta	Ashok Trikha
Chandragupta	R. K. Kapur
Mahamatya	R. K. Tewari
Dhruva-swamini	Aridaman kaur
Sulochana	Mohini Raina
Pratiharis	Neena Suri
	Shobha Kapur.

The Sanskrit Parishad

The Sanskrit Parishad has been fairly active during this term. The Kalidasa Jayanti was celebrated on the 10th November, 1960. Shri Amir Chandra Sahityacharya presided. The members read out their essays in Sanskrit on Kalidasa and recited a few verses from the writings of the great poet. Prof. Ram Lal Verma and Prof. O.P. Kohli threw light on the contribution of Kalidasa to Sanskrit Literature. Shri M.L. Chaudhry explained

the beauty, richness and perfection of the style of Kalidasa as poet, dramatist and lyricist. Principal Banerji said that as stupid Kalidasa became the poet due to his wife, so most of the credit for protection of the Indian culture goes to the Indian women. Shri Amir Chandra explained how Indian Culture is closely connected with Sanskrit. He further said that it is the genius of Kalidasa that even the ordinary characters such as Dushyanta and Shakuntala have become immortal in world literature.

Purushottam Lal Vij participated in the Inter-College Debate in Sanskrit and Veena Dar and Shashi Prabha in the Inter-College Shloka-Recitation Contest in Sanskrit held at the Indraprastha College for Women. In an Essay-writing Contest in Sanskrit held in February, 1961, Purushottam Lal Vij won the first prize. In a Shloka-Recitation Contest held on the 17th February, 1961, Veena Dar and Shashi Prabha were awarded the first and second prize respectively.

The Sanskrit Parishad is holding its Annual function in the second week of March. Dr. N. N. Choudhuri will preside. The programme includes a variegated fare of dialogues, speeches, paper-readings and lyrics. The entire programme will be in Sanskrit.

Miss Veena Dar and Miss Shashi Prabha won the Trophy in the Inter-College Shloka Recitation Contest in Sanskrit, held at the Sanatana Dharma College on Wednesday, on the 1st of March 1961.

Miss Veena Dar and Miss Shashi Prabha were awarded the Second and third prize in the Contest respectively. Our congratulations.

The Bengali Literary Association

President : Dr. A. N Banerji
Prof.-in-charge : Shri A. K. Poddar.

The Bengali Literary Association organized its inaugural Function on the 19th of November, 1960. The function was inaugurated by the prominent M.P., Prof. Hiren Mukherjee. Speaking on the subject of "Linguistic Problems and Unity of India", Prof. Mukherjee emphasized that inspite of the linguistic and cultural diversities of the Indian people, India represents one compact socio-cultural unit. A large number of items of variety entertainment like songs, recitations, guitar recital and humourous skits were presented by the students of the college. The function was a grand success, both from the point of view of attendance and the standard of performance. After the function sweets and tea were provided to all those who attended the function.

The Music Club

The Music club has been active during the current session. Monthly meetings were arranged to play classical records of various well-known artists. In addition the club also organized three other main functions: an Inter-college Music Competition, a College Music contest and the annual function of the college.

The Inter college Music Competition was held on 15th of November, 1960 in the college. Nine teams participated and presented compositions in classical and light vocal Music and instrumental Music. The Mrs. Gayatri Devi Banerji Running Trophy went to the Shankar Lal Institute of Music. Mrs. Gayatri Devi Banerji, who had very kindly donated the trophy, distributed the prizes to the winners.

Our college team took part in the various music contests held in the various colleges. Veena Dar won the second prize in the light Vocal Music in the Inter-college Music Contest held at the Hans Raj College. The performance of Asha Shenoy on the Sitar was also highly appreciated.

The annual function was organized on 20th February, 1961. Many radio artists regaled the huge audience with their choicest tunes. The performances of Shri Parmod Kumar (a disciple of Pt. Ravi Shankar) was of the high order and repeatedly cheered by the audience. He played Rag Sim Hindra Madhyam on sitar. The light vocal performance of Miss Sushila Thakur was greatly appreciated.

The success achieved at all these functions is mainly due to the initiative, organizing ability and high sense of duty of the indefatigable President, (Vijay K. Khanna), Secretary (Veena Dar) and the members of the executive of the Music club and also due to the unstinted help and co-operation

of various members of the Music Club.

The Botany Department

Miss Usha Sachdeva and Mrs. Manik Khanwalkar have joined the Department as lecturers.

The department claims to have a bright record of achievements during the year. Lectures and Botanical tours formed part of the programme of the session.

A local Botanical trip was arranged to the Rashtrapati Bhawan Gardens, the India Gate and the Sunder Nagar Nursery. A varied collection of Angiosperms and algae was brought. The array of multicoloured flowers at the Nursery and the Rashtrapati Gardens was a real treat. Nearly 30 students accompanied the party. The department also arranged a few trips to the Qutab Minar and the adjoining localities, and various flower shows for the study of various plants.

An illustrated, interesting talk on "Transmission of Characters in Human beings" was delivered by Mr. C. P. Malik. Following slide shows were also arranged :

1. A visit to the Kulu Valley.
2. Plant hunting in Kedar Nath.
3. America and the American people.

From The South Bend Tribune,

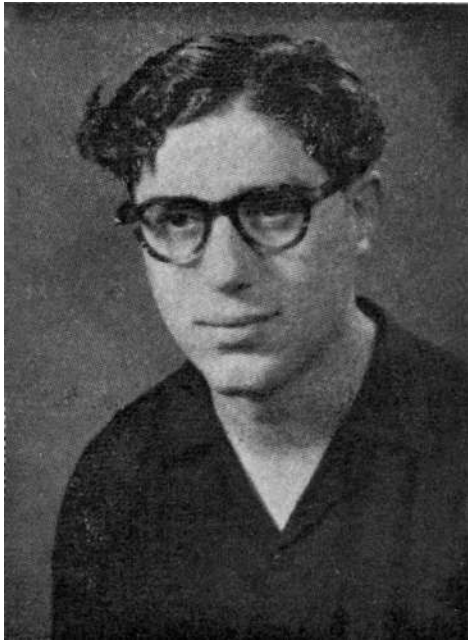
Morning March 12, 1961

Irradiated Mosquito eggs under Microscope—

Sister Alma Louise Mescher, S. P., of St. Marys of the Woods, Indiana, and Dr. Karamjit Singh Rai of the University of Delhi, India, prepare mosquito eggs for microscopic study. They are among 10 scientists working on the University of Notre Dame yellow fever mosquito project. Sister Alma Louise and Dr. Rai are primarily concerned with the chromosomes in the mosquito cells. Quantities of eggs, similar to those held by Dr. Rai, will be flown into the orbit around the earth in a U.S. satellite soon.

Dr. Karamjit Singh Rai awarded Ph. D. by the University of Chicago for his thesis: "Localization of Genes in *Collinsia Heterophylla* by the Trisomic Method" on September 2, 1960.

Roll of Honour

ACADEMIC 1959-60

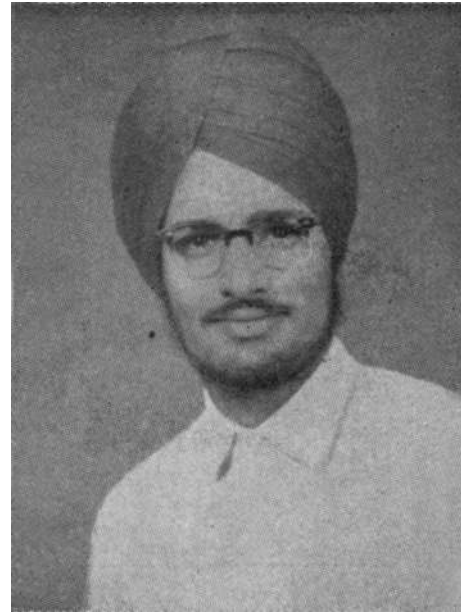
Awarded to 'Vishino Motwani' B. A.

Roll of Honour

ATHLETIC 1960-61

Awarded to 'Narinder Singh', B. Sc. I year

List of Prize-Winners 1960-1961

(A) Academic

Roll of Honour

1. Vishino Motwani B. A. (Pass Course)
2. Kusum Anand (Pre-Medical)

B. A. (Pass Course) III Year

Roll No.	Name	Subject	Position	Total Marks
47	Madhu Bala	Aggregate	I	1273
		Hindi	I	235
		Sanskrit	I	453
2	Pushp Lata	Pol. Sc.	I	354
		Economics	I	358

B.A. (Hons) III Year

204	Rajinder Singh	Maths.	I	1262
231	Sushma Paul	Hindi	I	1032

B. A. (Pass) II Year

122	Narinder Khandpur	Elec. Hindi	I	150/300
		English	I	156/300
53	Jagdish Sood	Aggregate	I	1117
		Sanskrit	I	345
		Pol. Science	II	338

B. A./B. Sc. (Hons.) II Year

139	Manju Mathur	Math. (Main)	I	1402
		Econs. (Subs.)	I	231/400
151	Purshottam Lal	Hindi (Main)	I	929
171	Govind Kumar Bhatia	Econs. (Main)	I	1008
		Pol. (Subs.)	I	242/400
204	Kalyan Chand Jain	History of Sc.	I	

B.A. (Pass) I Year

75	Bhanwar Singh Chauhan	Aggregate	I	651
		Sanskrit	I	207
124	Harish Chander Chadha	Econs.	II	171
61	Kusum Datta Abdali	Pol. Sc.	II	162
19	P. S. S. Raghavan	History	I	165
135	Daya Tewari	Philosophy	I	192

B. A. (Hons.) I Year

152	Malti	Hindi (Main)	I	468
187	Sukhvarsha Wadhwan	Econs. (Main)	I	420
		Hindi (Subs.)	I	63
		Pol. Sc. (Subs.)	I	116/200
312	Beena Mathur	Pol. Sc. (Main)	I	448
193	K. V. S. Ramani	English (Subs.)	I	61
101	Animas Chakravarty	Econs. (Subs.)	I	120/200

B. Sc. (Hons.) Maths. I Year

302	Inderjit Malhotra	Physics (Subs.)	I	224
		Chemistry ,,	II	204
312	Ravindra Kumar Jain	Chemistry ,,	I	217
		Maths. (Main)	I	796
		Aggregate	I	1225

B. Sc. III Year

156	Chandra Raisinghani	Aggregate	I	1071
		Chemistry	I	340
		Botany	I	421
3	Vinod Kumar Sud	Aggregate	II	1041
		Physics	I	363
		Mathematics	I	392
153	Guru Bakash Lal Kundra	Zoology	I	317

B. Sc. II Year

1	Shanti Swarup Madan	Aggregate	I	1131
		Physics	I	377
		Chemistry	I	368

106	Subodh Kumar Saxena	Aggregate	II	538/900
		Physics	I	190/300
		Chemistry	I	190/300
164	Saroj Sapra	Botany	I	173/300
13	Ramesh Chand Bahl	Mathematics	I	392
163	Pushpa Davani	Botany	I	348
		Sindhi	I	121
		Chemistry	II	364

B. Sc. I Year

24	Rattan Kumar Tawney	Aggregate	I	635
		Mathematics	I	272
10	Mahesh Chandra Gogia	Aggregate	II	599
172	Adarsh Kumari Bahl	Botany	I	208
167	Pritam Kaur	Zoology	I	166
42	Manisha Mitra	English (Subs.)	I	134
16	Balbir Saran Agarwal	Hindi	.. I	57
168	Prem Lata Dhawan	History of Sc.	I	70/100

QUALIFYING

85	N. Shyamla	Aggregate	I	444
		Chemistry	I	74
		English	II	112
		Mathematics	I	95
		Addl. Maths.	I	98
86	M.G. Ravi Shankar	Aggregate	II	383
		Physics	I	77
		Chemistry	II	73
62	Rajinder Singh Narang	Physics	II	76
89	Parshotam Kumar Bhargava	Mathematics	II	93
65	Subhash Chander	English	I	118
46	Ramesh Chothani	Sindhi	I	62
206	Sneh Prabha Gulati	Civics	I	66
201	Sharda Bahl	Civics	II	62
262	Vimal Bharti	Economics	I	62
261	Santosh Kumari Mathur	Economics	II	56

DESH

222	Shubh Datt Dogra	History	I	60
		Sanskrit	I	70
271	Vijay Suri	Psychology	I	70

Pre-Medical II Year

6	Sushma Diwan	Aggregate	I	789
		Physics	I	203
		English	I	164
		Chemistry	I	233
		Biology	I	189
5	Davinder	Aggregate	II	728
		Chemistry	II	224
		Physics	II	194
83	Adarsh Kaur	Physics	I	108/150 Dec. II year Exami- nation. only
54	Vijay Sonkaran	Biology	II	178
78	Arun Kumar Goyal	English	I	98/150 Dec. II year Exami- nation. only

Pre-Medical I Year

10	A. Andal	Aggregate	I (Br.)	355
		Physics	I	123
31	Ashok Kumar Marwah	Aggregate	I (Br.)	355
		Chemistry	I	112
11	Champa Sital Dass Bhatia	English	I	78
		Biology	I	90

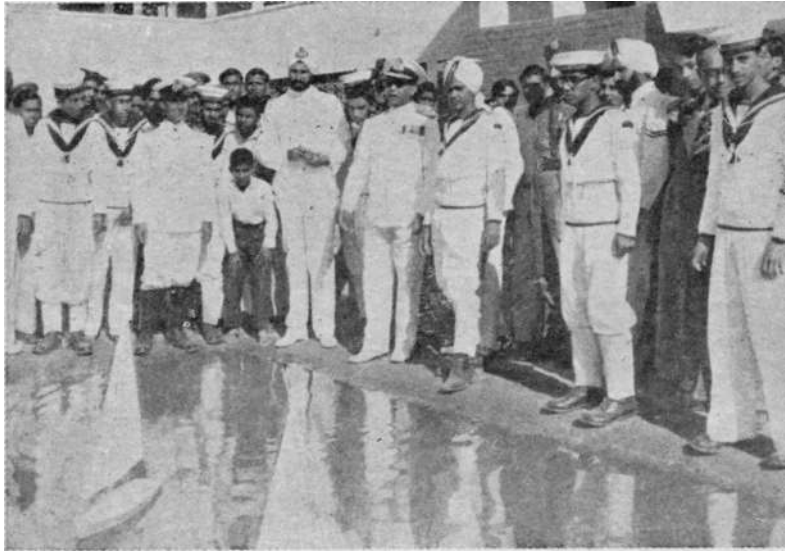
(B) COLLEGE UNION

Debate in Hindi

Sushma Paul, B. A. (Hons) Hindi III Year	I
Renu Bhasin, B. A. (Hons) Hindi III Year	II
Kalyan Jain, B. Sc. (Hons) Maths. II Year	II

Recitation Contest

(Hindi) Sushma Paul, B. A. (Hons) Hindi III Year	I
Miss Narender B. A. II Year	I

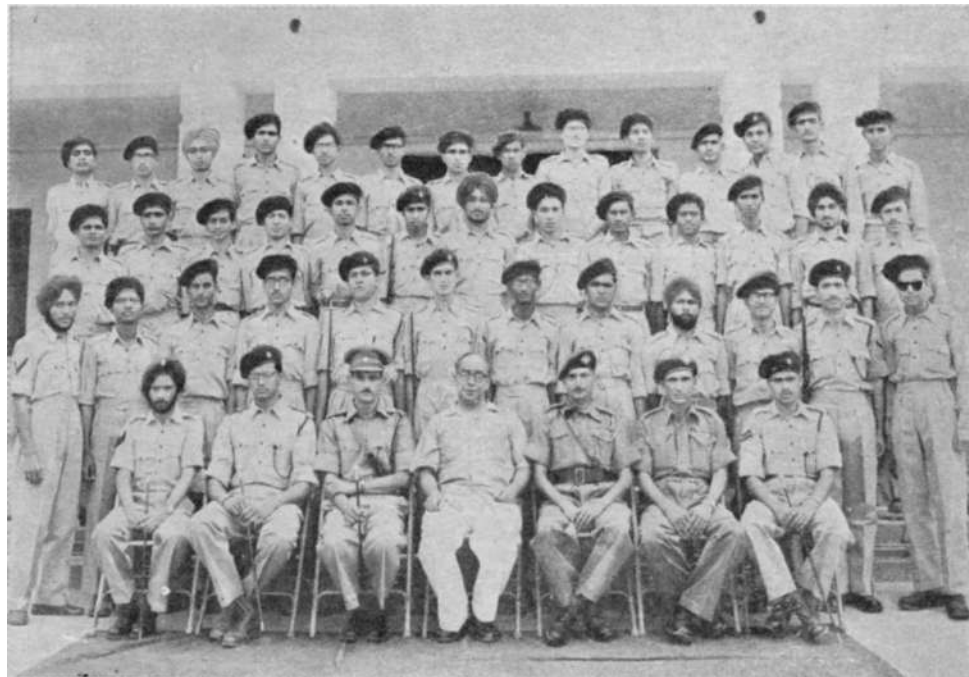
★
**N.C.C. Naval
Wing**

Vice-Admiral R. D. Katari,
Chief of the Naval Staff, at
a model-ship demonstration
at the College. The model
ship was made by R. S.
Bagga.

2 Delhi N.C.C. Rifle Coy.

★
Our first
Batch
(1960-61)

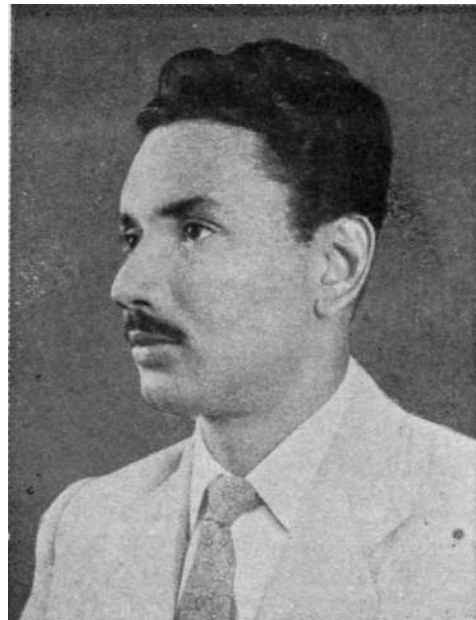

The History Association

Office-bearers and the cast of the one-act play, 'Kirpan Ki Dhar', staged by the Association.

Our star photographer
S. Jai Kumar

(Punjabi)	Kalyan Jain, B. Sc. (Hons) Maths. II Year	I
(Urdu)	G. S. Mamik, E. A. III Year	I

Extempore Speech Contest (Hindi)

Krishin Lal, Prep. Science	I
G, S. Mamik, B. A. III Year	II

Extempore Speech Contest (English)

K. V. S. Ramani, B. A. (Hons) I Year	I
Ragharam V. Rammurthi B. A. II year	II }
Manjit Singh, B. A. III Year	II }

Harish Chandra Medal for the Best Actor :

Rajinder K. Shorey, B. A. III Year

(C) THE FINE ARTS SOCIETY

Drama

Vinod Malik, B. A. III year
 Rajinder K. Shorey, B. A. III year
 Manju Mathur, B. A. (Hons) II year
 Brijender Kaur, B. A. II year
 Sneh Prabha Oberoi, B. A. II year
 Suresh Ochani, Pre-Medical I year

Group Dance

DANCERS

Bina Mathur
 Sarla Kanal
 Shashi Gupta
 Narinder
 Veena Dar
 Sneh Prabha
 Kumkum
 Shanta Bhutani

}
 |
 |
 }
 |
 |
 |
 |
 }

{
 |
 |
 {
 |
 |
 |
 |
 }

SINGERS

Jai Shree
 Poornima
 Anita Roy
 Indrani
 Madan Bannerjee
 Bimleshwar Sen
 Shubhra Pravir Rakshit

(D) SPORTS AND ATHLETICS

Roll of Honour

Narinder Singh B. Sc. I year (Athletics)

Award of College Colours

1.	Narinder Singh	Athletics and Volley-Ball
2.	Sheikh Irfan	Athletics
3.	Satish K. Mahajan	Athletics
4.	Kamal Nain Bahl	Athletics
5.	Surinder Pal	Cricket
6.	Dipendar Pardhan	Cricket
7.	Prem Parkash Sharma	Cricket

Prize Winners

Men's Events

1. Narinder Singh
 - First in 100 Meters
 - First in Putting the Shot, in which he beat the University and College records.
 - First in Discus Throw
 - First in Javelin Throw
 - All round best Athlete of the year from amongst boys.
2. Vijay Thomas
 - First in 110 Meters Hurdles
 - First in Hop-Step and Jump
 - Second in 200 Meters
 - Second in High Jump
 - Second in Broad Jump
 - Second in Javelin Throw.
3. Mohinder Singh Kapoor
 - First in 800 Meters
 - First in 5000 Meters
 - Second in 1500 Meters
 - Second in 400 Meters

4. Sukhbir Singh	First in 200 Meters First in 400 Meters Second in 800 Meters
5. Lalit Kumar Ohri	First in 1500 Meters Second in 5000 Meters
6. Satish Kumar Mahajan	Second in 100 Meters Second in 110 Meters Hurdles.
7. Kanwal Nain Bahl	Second in Putting the Shot Second in Hammer Throw
8. Mool Chand Sharma	First in Hammer Throw
9. Tara Chand	First in High Jump
10. Preet Singh } Nand Kishore }	Bracketed First in Pole Vault
11. Sheikh Irfan	Second in Hop-Step and Jump
12. Ram Pal Chopra	Second in Discus Throw
13. Sukhbir Singh } Satish Mahajan Girwar Dass } Harbans Singh }	First in Relay Race.

Women's Events

1. Sarla Kanal	First in 50 Meters First in 100 Meters First in High Jump First in Broad Jump First in 800 Meters
----------------	---

2. Tripta Sehgal	First in Obstacle Race Second in 50 Meters Second in 100 Meters Second in Broad Jump
3. Savita Nagpal	First in Putting the Shot First in Slow Cycling Second in Discus Throw
4. Sushma Pal	First in Discus Throw Second in Putting the Shot
5. Chandra Dadwani	Second in High Jump
6. Harwant Magoo	Second in Obstacle Race
7. Shashi Gupta	Second in Slow Cycling

Teaching Staff (Musical Chair Race)

Shri R. L. Verma	First
Shri Chander Parkash Malik	Second

Administrative Staff (Musical Chair Race)

Shri J. K. Suri	First
Shri R. C. Mehtani	Second

Subordinate Staff Race

Tara Chander	First
Jagdish Chander	Second

Gymkhana Events

Men :

Thread and Needle Race

S. S. Bedi and Sarvjit Singh	First
Girwar Dass and Samay Singh	Second

Leap Frog Race

Ram Pal Chopra and Girwar Dass	First
Rajinder Dev and Mohinder Kumar	Second

Wheel and Barrow Race

Narinder Bhardwaj & Subhas Gulati	First
Ram Pal Chopra & Girwar Dass	Second

Women :

Three-legged Race

Sushma Paul & Versha Kapoor	First
Bina Mathur & Prem Arora	Second

Chati Race

Kaushlya Wadhwa	First
Harwant Magoo	Second

(E) BADMINTON

Men's Singles Open

Winner	Suresh Chugani
Runner-up	Om Prakash

Men's Singles

Winner	Suresh Chugani
Runner-up	Davinder Kakkar

Women's Singles

Winner	Miss Brijender Kaur
Runner-up	Miss Indu Bala

Men's Doubles

Winners	Suresh Chugani and Subhash Kukreja
Runners-up	Sh. D. S. Chaudhry and Sh. D. S. Mann

Mixed Doubles			
Winners	Suresh Chugani and Miss Indu Bala
Runners-up	Subhash Kukereja and Miss Brijender Kaur
Lucky Doubles			
Winners	Sh. I. S. Kapoor and Sarvjit Singh
Runners-up	—	—	Suresh Chugani and Sh. D. S. Mann

(F) **TABLE-TENNIS**

Men's Singles			
Winner	Subash Kukereja
Runner-up	Chetan Mathur
Men's Doubles			
Winners	Davinder Kakkar and Subash Kukereja
Runners-up	Shri V. N. Pasricha and Ravinder Pal
Lucky Doubles			
Winners	S. Kukereja and Vijay Sharadha
Runners-up	S. Harith and S. Khanna

(G) **INTER-CLASS TOURNAMENT**

Winners	B. A. classes
Runners-up	Pre-Medical classes

(H) **SOCIETIES**

The Sindhi Literary Society

(a) Sindhi Essay Competition		
Rajindar Bhardwaj, B. A. II year		First Prize
Ramesh Choitani, Qualifying class		Second Prize

The Sanskrit Parishad

(a) Sanskrit Essay Competition

Purshottam Lal Vij, B. A. (Hons) II year First Prize

(b) Shloka Recitation Competition

Veena Dar, B. A. II year First Prize

Shashi Prabha, B. A. II year Second Prize

The Music Club

Instrumental Music : H. R. Rao First Prize

Vocal (Light Music) : Veena Dar First Prize

Roop Lal Second Prize

The Hindi Parishad

(a) Declamation Contest :

Sushma Paul, B. A. (Hons.) III year First Prize

Renu Bhasin, B. A. (Hons.) III year Second Prize

(b) Inter class Debate ;

Kalyan Chand Jain, B. Sc. (Hons.) II year First Prize

Sushma Paul, B. A. (Hons) III year Second Prize

Maths (Hons) II year Trophy

CONDOLENCE RESOLUTIONS

(1)

This meeting of the teaching staff of the Deshbandhu College Kalkaji places on record its sense of deep sorrow at the sad demise of the revered father of Dr. M. M. Ahluwalia and expresses its heartfelt sympathy with the bereaved family. May the departed soul rest in peace !

It is further resolved that a copy of the above resolution may be sent to Dr. M. M. Ahluwalia and to the Editor of the College Magazine.

Dated : 7th, February, 1961.

(2)

The Staff and students of Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi, have heard with the greatest regret about the sudden death of Dr. V. S. Krishna, Chairman, University Grants Commission and place on record their profound sense of sorrow at his untimely death and convey to the members of his family heartfelt condolences in their bereavement.

Dated : 17th, February, 1961.

‘देश’

‘देश’ के प्रेमियों,

‘देश’ का इस वर्ष का द्वितीय अङ्क आप के सामने है। मुझे उम्मीद है कि गताङ्क की तरह इसे भी आप पसन्द करेंगे और पहले की तरह अपनी सुन्दर और बहुमूल्य रचनाएँ देकर ‘देश’ की प्रगति में अपना प्रशंसनीय सहयोग देते रहेंगे।

मैं गताङ्क के सम्बन्ध में यहाँ एक बात कहना आवश्यक समझता हूँ। वह है—गताङ्क की छपाई में कुछ गलतियों का रह जाना। ये गलतियाँ अनजाने में हो गई थीं। ऐसी गलतियाँ—जो अनजाने में हो जाती हैं, क्षम्य होती हैं। अतः पाठकगण इन गलतियों के लिए मुझे क्षमा करेंगे। भविष्य में मैं ऐसी गलतियों के लिए सावधान रहूँगा।

‘देश’ के गताङ्क में अपनी अमूल्य रचनाएँ भेजने वाले सभी कलाकारों का मैं अपने थोड़े शब्दों में धन्यवाद करता हूँ।

सम्पादक—

साहित्यकार के प्रति गीता का संदेश

मनुष्य स्वभाव ही से स्वार्थी है। इस लिए वह कर्म की अपेक्षा फल की ओर अधिक आकर्षित रहता है। फल की ओर आकर्षित रहने के कारण वह उस की प्राप्ति की चिन्ता में ग्रस्त रहता है। फल के प्रति चिन्तित रहने के कारण है।

पहला कारण मनुष्य अपने स्वार्थी स्वभाव के कारण जीवन की दौड़ में सब से आगे निकल जाना चाहता है। अतः वह अपने सामने एक बहुत बड़ा आर्दश रखता है। चाहे वह आर्दश उस की सामर्थ्य से परे ही क्यों न हो। आर्दश की दूरी और अपनी सामर्थ्य देख कर मनुष्य के मन में चिन्ता का उदय होना स्वाभाविक है।

दूसरा कारण है मनुष्य जीवन की अस्थिरता। मनुष्य को इस बात का ज्ञान नहीं होता कि वह कब तक जीवित रहेगा। वह अपनी जीवन अवधि से अनजान है। यदि उसे इस बात का ज्ञान हो जाए कि वह इतना समय जीवित रहेगा, तो वह उसी के अनुसार ही अपना जीवन कार्य-क्रम बनाएगा। परन्तु ऐसी बात है नहीं। वह अपने आर्दश की दूरी देख कर और अपने जीवन की अस्थिरता देख कर और अधिक चिन्तित हो उठता है।

आखरी कारण उन साधनों का अभाव है जो उसे आर्दश प्राप्ति में सहायक होते हैं।

इस प्रकार मनुष्य फलेच्छा करते ही चिन्ता का शिकार हो जाता है। जो व्यक्ति चिन्तित है, वह जीवन में कुछ नहीं कर सकता। उसका जीवन में सफल होना अत्यन्त कठिन है। अतः चिन्ता असफलता का एक कारण है। और फलेच्छा चिन्ता की जननी है। यानी फलेच्छा नहीं रहे तो जीवन निश्चिन्त हो जायेगा। ऐसा जीवन ही सुन्दर साहित्य के सृजन में समर्थ है। इस से सिद्ध होता है कि जो साहित्यकार फलेच्छा नहीं रखता और साहित्य-सृजन-रूपी कर्म पर ही आग्रह रखता है, वही उत्कृष्ट साहित्य की रचना कर सकता है। ऐसा ही साहित्य जीवन में स्फूर्ति प्रदान कर उसे सत्य शिव और सुन्दर की कोटि तक ले जाता है। श्रीमद्भगवद्गीता में भगवान् श्री कृष्ण भी साहित्यकार को यही संदेश देते हैं :

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्म फल हेतु भूर्मा ते संगोऽस्त्व कर्मणि ॥

गीता । २। ४७

'सम्पादक'

जब जग में सब कुछ नश्वर है क्यों मैं साज सजाऊँ ?

जगदीशचन्द्र त्यागी, बी० ए० आर्नेस, हिन्दी अन्तिम वर्ष

जब जग में सब कुछ नश्वर है क्यों मैं साज सजाऊँ ?

जिसको आज कहूँ मैं अपना

कल वह हो जायेगा सपना

कहाँ सत्य फिर मुझे मिलेगा

फिर भी मुझको पड़े कल्पना

क्यों न फिर इस असत जाल से पहले ही छुट जाऊँ ?

जब यह जीवन है रोने को

आंसू ही से मुंह धोने को

जग का विभव मिला है हम को

पाकर के फिर खो देने को

क्यों न इसको फेंक अभी से अचल राशि में पाऊँ ?

यह जग दुख का घर कहलाता

ऋन्दन निशिदिन बढ़ता जाता

कष्टों की भेरी बजती है

चैन नहीं नर बिल्कुल पाता

क्यों न फिर यह लोक छोड़ मैं सुखमय लोक रचाऊँ ?

सुन्दर शीलयुक्त अविनाशी

जिस ने जग में ज्योति प्रकाशी

जिस के बल पर निर्भय फिरते

साधु सुजन तापस संन्यासी

धारण कर विश्वास हृदय में क्यों न हरि गुण गाऊँ ?

जब जग में सब कुछ नश्वर है क्यों मैं साज सजाऊँ ?

प्रेम में भोलापन अभिशाप

बलदेव बी० ए० आर्नस, हिन्दी अन्तिम वर्ष

निराले शैशव सी मुस्कान ।
खेलती नित आनन पर आन ॥
देखकर मुस्काता था नित्य ।
अमल हृदय अति ही अनजान ।

बरसता था अमृतमय मेह ।
छिपा रहता शब्दों में नेह ॥
बूंद यदि नहीं सी गिरती ।
सिहर उठती थी सारी देह ॥

कहाँ आज वह मधुर परिहास ।
मिला उर रागों को बनबास ।
विकल हो मारे फिरते आज ।
दीन से बनकर हुए उदास ।

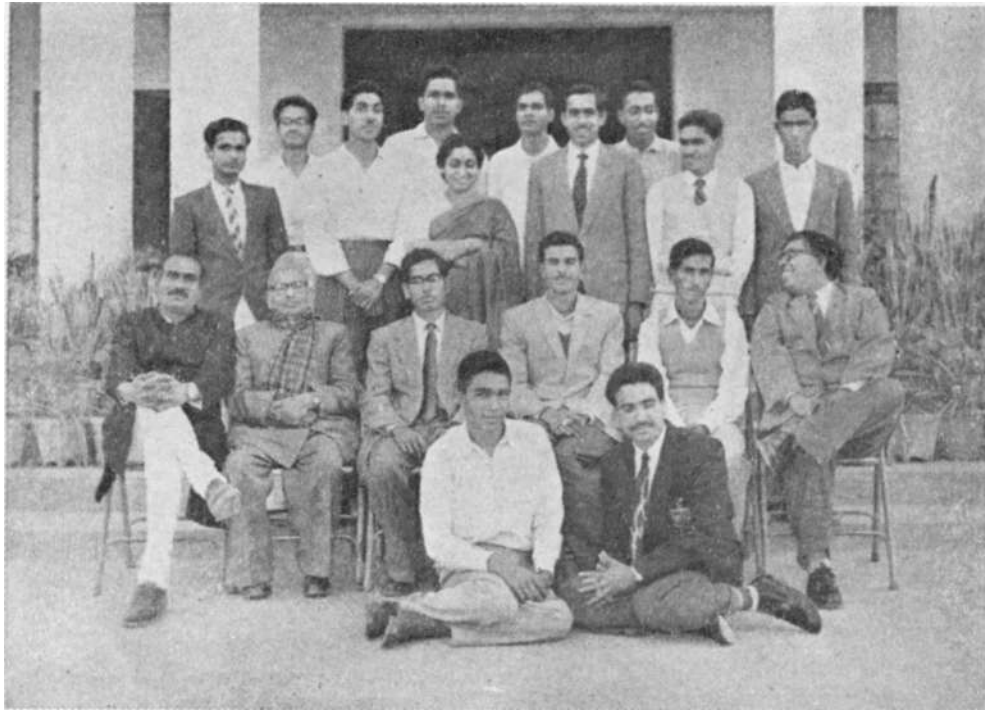
करो तुम नित अब पश्चात्ताप ।
शान्ति तब दे न सके थे आप ॥
रहस्य को समझा तुमने खेल ।
प्रेम में भोलापन अभिशाप ॥

अधर रहते थे प्रायः मौन ।
नैन पूछा करते तुम कौन ॥
बिहँस मुख कहता तब चुपचाप ।
न पूछो, पाहन हृदय आप ॥

कभी खिल अधर स्वयं उठते ।
व्यथा कहने को फिर जुटते ॥
किन्तु सुनकर उनके दे राग ।
अवज्ञा से तब हम हँसते ।

हृदय अब नित कहता यों आप ।
लगा है तुमको उनका शाप ॥
देखते चितवन में माधुर्य ।
भरा था जिसमें डर संताप ॥

सतर्क होकर खेलो तुम खेल ।
फलेगी वह मुरझाई बेल ॥
डाल दो बाती फिर आज ।
शेष अब भी दीपक में तेल ।

The Hindi Parishad :
Office-bearers 1960-61

The Inter-College Debate for
the Jodha Mal Trophy.

The Dramatic Club

A scene from 'Anjo Didi'—a one-act play in Hindi, showing Suresh Kumar, Vinod Malik, Rajinder K. Shory, Manjoo Mathur and Brijender Kaur.

The Hindhi Parishad

A scene from 'Sanskar and Bhavna'—a one-act play in Hindi, showing Rajinder K. Shorey, Ari Daman and Savita Nagpal.

सिन्धी लोक-कथा :

नूरी-जाम तमाची

एस० एम० भाग्याणी

लोक कथाएँ जाति-विशेष के जन-जीवन की आत्मा होती हैं, एवं भारत के किसी समुदाय के सहस्र सिन्धी में भी इन लोक-कथाओं का अक्षय भण्डार उपलब्ध है। अनेक सिन्धी लोक-कथाएँ पद्य-बद्ध थीं और वे वाद्य के साथ विविध अवसरों पर गाई जाती थीं। उनमें से कुछ तो आज भी प्रसिद्ध हैं। सिन्ध-भूमि में 'उमर मारुई', 'लीला चनेसर', 'नूरी-जाम तमाची', 'मूमल राणी' आदि की कथाएँ आज भी प्रसिद्ध हैं। 'नूरी-जाम तमाची' की लोक कथा का अपना विशिष्ट सौंदर्य है। एक निम्न जातीय कन्या नूरी को सरलता एवं विनम्रता मिश्रित ग्रामीण सौन्दर्य ने उसी राज्य के राजा जाम तमाची का प्रेम प्राप्त किया। जाम तमाची का शासन-काल ईसा की १४ शती माना जाता है। उन दिनों सिन्ध की राजधानी ठट्टा थी।

कहा जाता है कि एक बार सिन्ध नरेश भ्रमण के लिए कीर्भर नामक भील गए हुए थे जहां प्रकाश पुञ्ज चन्द्र की विभा को भी परास्त करने वाली एक सुन्दरी से उसका साक्षात्कार हुआ। वह एक सरल किन्तु आकर्षक युवती थी। उसकी आंखें विशाल एवं चमत्कार-पूर्ण थीं। उसे देखते ही राजा तत्क्षण उससे प्रेम करने लगा। उसने एक मछुए से, जो उसी प्रदेश का निवासी था, युवती के पितृ-वंश के सम्बन्ध में जानकारी प्राप्त की, और उसे यह जान कर आश्चर्य हुआ कि वह युवती मछुओं के सरदार की पुत्री थी। सामान्यतः मछुए गन्दे और कुरूप

व्यक्ति थे जिनके शरीर से मछली की सी दुर्गन्ध निकलती रहती थी। उनके बालक नग्न ही घूमा करते थे और सरिताओं में ऊद विलाव की तरह तैरते थे। किन्तु नूरी सदैव स्वच्छ रहती थी और श्वेत वस्त्र धारण करती थी।

तमाची ने उसके पिता को बुलवाया और नूरी के साथ पाणिग्रहण का प्रस्ताव किया। इस प्रस्ताव पर मछुआ आनन्द-विभोर हो उठा और उसने अपनी स्वीकृति दे दी। राजा ने उन्मुक्त भाव से अपने कोष से चांदी सोने की मुद्राओं को वहां के निवासियों में बाँटा। उसने कीर्भर भील को भी उपहार रूप में उन्हें दे दिया।

नूरी आनन्द पूर्वक जाम से विवाह दी गई किन्तु इतना सम्मान और राजकीय पद प्राप्त होने पर भी नूरी किसी प्रकार गर्वित नहीं हुई। अपनी प्रशंसा किए जाने पर वह विनम्रता से उत्तर देती कि वह इन सब के लिए महाराज की ऋणी है जिन्होंने अपनी प्रभुता से उनका सम्मान किया अन्यथा वह कुछ नहीं केवल अपराधों की खान थी।

नूरी की विनम्रता और पातिव्रत की स्थापना करने के लिए राजा ने अन्तःपुर में यह सन्देश भिजवाया कि सभी रानियों को संध्याकालीन भ्रमण के लिए प्रस्तुत होना चाहिए। साथ ही उसने यह भी कहा कि उनमें से किसी एक को जो सबसे अधिक आकर्षक होगी, वह अपने साथ ले जायगा। गर्वीली रानियों ने बहुमूल्य वस्त्र-भूषण धारण

किए। किन्तु आश्चर्य की बात यह थी कि नूरी ने वही पुराना वस्त्र पहनना पसन्द किया जिसे राजा को प्रथम बार आकर्षित करते समय उसने धारण किया था। नूरी से यह पूछने पर कि उसकी इतनी सादगी का क्या कारण है, उसने उत्तर दिया कि उसका पति ही उसके लिए एक मात्र सौन्दर्य है। फिर तो उसके लिए किसी भी शृंगार के लिए स्थान नहीं रहा। पर उसकी आँखों में अनुराग की लालिमा छलक रही थी। रानियों ने उसकी ओर हेय दृष्टि से देखा किन्तु राजा उसकी सादगी से इतना अधिक प्रभावित हुआ कि उसने सीधे उसके पास जाकर उसको गले लगा लिया। शीघ्र ही वह रानियों की रानी बन गई।

यह स्वाभाविक ही था कि नूरी की जाम के साथ प्रसिद्धि राजकीय अन्तःपुर में ईर्ष्या उत्पन्न करती। उन्होंने राजा के कानों में नूरी के विरुद्ध अनेक प्रकार की शिकायतें भरनी आरम्भ कीं। किन्तु विवेकी राजा ने उसकी ओर कुछ भी ध्यान नहीं दिया।

एक दिन नूरी का भाई मछलियों से भरी हुई तश्तरी लाया। आपनी प्रारम्भिक और सामयिक स्थिति को दृष्टि में रखते हुए नूरी ने अपनी सन्दूक खोली और समय विशेष के लिये मछलियाँ उसमें रख दीं जिससे बाद में वह बिना किसी के पता लगे ही उन्हें निकाल सके। रानी नौरंगी ने, जो उसकी प्रतिद्वन्दी थी और नूरी के निरन्तर पीछे पड़ी रहती थी, नूरी को सन्दूक खोलते हुये अपनी खिड़की से देख लिया। यह शंका करते हुए कि सहायता के रूप में वह अपने गरीब भाई को स्वर्ण प्रदान कर रही है, उसने अपने विश्वास-पात्रों को बुलवाया और कुछ क्षण की गुप्त वार्ता के उपरान्त एक हार लुप्त होने की सूचना राजा को दी। यद्यपि राजा को

उसकी बात पर सन्देह हुआ तथापि परिस्थिति-वश नूरी की तलाशी को वह न रोक सका। राजा ने स्वयं इस खोज को किया और उसे केवल एक तश्तरी भरी हुई मछली मिली। राजा-द्वारा यह पूछे जाने पर कि वह मछली कहां से आई, और उसका स्पष्टीकरण मांगने पर, उसने विनम्र उत्तर दिया कि इसे उपहार रूप में उसके माता-पिता ने भेजा है तथा वह इसका मूल्य स्वर्ण या अन्य किसी कीमती रत्न से अधिक समझती है। उसने यह भी कहा कि वह अपने जन्म और निम्न जाति की होने की बात को निरन्तर स्मरण रख सके इसीलिए उसने अपने भाई से प्रति मास की पूर्णता को मछली लाने के लिए अनुरोध किया है जिससे वह उन्हें खा सके और अपने पुराने कपड़े पहन सके।

क्रमशः गले का हार भी रत्ती नामक नौकरानी की सहायता से मिल गया। रत्ती ने राजा को यह बताया कि यह नूरी की चारपाई के नीचे नौरंगी की प्रेरणा से उसकी नौकरानी हज़ूरी द्वारा रखा गया था। फलतः इस घटना ने नूरी के प्रति राजा के प्रेम को और भी अधिक बढ़ा दिया।

नूरी तमाची की कथा महाभारत की उस कहानी से समता रखती है जब कि पराशर यमुना की ओर जाते समय एक सुन्दरी मछुए की कन्या से मिले थे जिसका नाम सत्यवती था। वह उसके प्रेम से आकर्षित हुआ और उससे विवाह कर लिया और उनके संयोग से व्यास नामक एक पुत्र भी उत्पन्न हुआ जो ऋषि वेदव्यास के नाम से विख्यात हुआ।

दूसरी ओर नूरी की विनयशीलता सुल्तान मुहम्मद के प्रिय गुलाब अयाज़ का स्मरण दिलाती है जो प्रायः प्रत्येक रात्रि में एकान्त में चला जाया करता था और फटे-पुराने वस्त्र पहने हुए एक साधारण सी चारपाई पर आसीन होकर अपने

निम्न कुल में जन्म लेने की बात का स्मरण करता था ।

शाह अब्दुल लतीफ ने जो सिन्ध का एक रहस्यवादी कवि था इस कथा का बड़ा मार्मिक विश्लेषण किया है । उसने जाम तमाची की तुलना भगवान् से की है जो किसी प्रकार का अभिमान

नहीं जानता और नूरी जैसे विनम्र और सुशील जीवों की सहायता करता है । वंश और व्यवसाय का उसके लिये कोई महत्व नहीं । प्रसिद्ध कवि सादी के शब्दों में “विनम्रता उनका गुण का गुण है जो पूर्णत्व को प्राप्त कर लेते हैं, क्योंकि ऊपर चढ़ने वाला जब अन्तिम शिखर पर पहुँच जाता है तब नीचे उतर आता है” ।

* चार स्वाइयाँ *

नरेश 'अनजान'

लघु दीप से दिनमान बना ले खुद को,
करण एक से हिमवान बना ले खुद को ।
इस कर्म धरा पर तू कर्म के बल से,
इन्सान से भगवान बना ले खुद को ॥

जिस व्यक्ति को कर्मों से नहीं काम रहे,
उस व्यक्ति से भगवान सदा वाम रहे ।
मिट्टी से बने मिट्टी में मिल जाए वह,
दुनिया में कहीं उस का नहीं नाम रहे ॥

छविहीन को छविवान बना सकते हो,
मरुभूमि को उद्यान बना सकते हो ।
तुम कर्म के जादू से अगर चाहो तो,
अभिशाप को वरदान बना सकते हो ॥

है कौन सा जो वक्त गुजर जाए ना,
है कौन सी जो भूल सुधर जाए ना ।
दुनिया में मधुर प्यार की मनुहार से,
है कौन सा जो जीव संवर जाए ना ।

वही है यह भारत ?

कल्याण जैन बी० ए० सी० (आर्नस) द्वितीय वर्ष

वही है यह भारत ? नहीं सोच होता;
किसे है न यह सोच संकोच होता ।

वही है ये माटी, वही धूल है यह,
नहीं वह सुगन्धी भले फूल है वह ।

भले आत्मा वह ये दिल वह नहीं है;
नियम चाहे वे हैं ये दिन वे नहीं हैं ।
बड़ा हो गया है परिवर्तित जमाना,
कहाँ है वे गायक ? कहाँ वह तराना ?

कहाँ है वे बानर समुन्दर जो फान्दे;
कहाँ वह गिलहरी ये पुल जिसने बान्धे ?
हिम-शैल ढूँढो कहाँ है वह अर्जुन ?
दिशाओ भरो हम में फिर वैसी गर्जन ।

वो रागा कहाँ है ओ ! रण की चिताओ ?
गढ़ो ! तुम शिवा के गुणों को बताओ ।
कहाँ है पुराने उड़ाउ-खटोले ?
जिन्हें देख वायान उड़ना ही भूले ।

वे तीखे शरों को कहाँ छोड़ आए ?
जो एटम के बम्बों को भी फोड़ जाए ।
कहाँ गुम हुए आग शायक तुम्हारे ?
कि रण में ही दुश्मन जलाये जो सारे ।

जगत कर रहा है अविष्कार जो ये;
कई वर्ष पहले रचे हमने ये थे ।
मगर आज उनका अता न पता है,
किसे दोष दें सब हमारी खता है ।

जरा अपने पिछले ही साहस को तोलो;
तुले जिस से ऐसा वजन है तो तोलो ।
वही साहसी पूत बनना है तुम को,
करों के वशीभूत बढ़ना है तुम को ।

कि आँसू ही पीने से अब कुछ न होगा;
धरम यह कि मानव को उठना ही होगा ।
हिन्दी जवानी ! उठो, जाग जाओ,
कि अवरुद्ध कण्ठों में वह राग लाओ ।

दिशाएँ हिलें औ घरा भूम जाए;
सफलता की देवी कदम चूम जाए ।
हो उठती जवानी मरी खाक से अब,
निकलती हों चिंगारियां राख से अब ।

जगाने को भारत तुम्हें काम करना;
चिरंतन सा ऊँचा है फिर नाम करना ।
जगे देश-सेवा नयन ज्योति बन कर,
उठे प्रेम-लहरी हृदय-स्योति बन कर ।

वे खुशहालियों के सभी होंगे दर्शन,
यदि वार दोमे ये जीवन ये तन-मन ।

कर्म ही सच्ची पूजा है

ले० पुरुषोत्तम लाल विज बी० ए० ग्रान्स (द्वितीय वर्ष)

श्री रवीन्द्रनाथ टैगोर लिखते हैं कि "Salvation and God do not come to the saint sitting in a corner of cloister and losing himself in contemplation, rather God reveals himself to the man of action, to the tiller of the field". This is true worship.

अर्थात् मुक्ति और ईश्वर—आश्रम तटस्थ समाधिस्थ सन्त के पास नहीं आते, बस वह तो कर्मशील व्यक्ति और खेत जोतने वाले कृषक को ही अपना रूप दिखाते हैं। यही सच्ची पूजा है।

ये पंक्तियाँ मनुष्य की कर्मशीलता के महत्व की द्योतक हैं। वास्तविकता तो यह है कि संसार में कर्म ही सर्वोच्च है। जो मनुष्य कर्म करता है—सफलता उसके चरण चूमने में तनिक भी संकोच नहीं करती। यहाँ निठल्ला रहने का किसी को भी अधिकार नहीं—जो निष्क्रिय हो कर उदरपूर्ति करता है—वह चोर है, लम्पट है। कर्मशीलता ही जीवन है! अकर्मण्यता तो मृत्यु है। अतः प्रत्येक प्राणी का सर्वप्रथम कर्तव्य है—कर्मशील बनना। सच्चा कर्म वही है जो शुभ भावना से किया जाय, जिसमें पवित्रता तथा आशा की भावना ओत-प्रोत हो। रस्किन (Ruskin) ने एक स्थान पर लिखा है—“Work is worship” अर्थात् कार्य ही पूजा है। कर्म के प्रति उदासीन रहना—कातरता की पराकाष्ठा पर पहुँचना है। कर्म की महत्ता को

किसने स्वीकार नहीं किया। पाश्चात्य विद्वान् इसी को “Dignity of Labour” कर्म की प्रतिष्ठा कहते हैं।

स्वामी रामतीर्थ एक बड़े भारी वेदान्ती हो चुके हैं। उनके व्याख्यानो (Lectures) की धूम अमेरिका तक मची हुई थी। उन्होंने एक पुस्तिका “Secret of success” लिखी। उसमें उन्होंने कर्म शीलता को सफलता का सर्वप्रथम साधन बतलाया है। उन्होंने इस बात को भी सुचारु रूप से स्पष्ट किया है कि सतत परिश्रम या अध्यवसाय का निर्मल निराकार आत्मा से कितना घनिष्ठ सम्बन्ध है। उनका कथन है कि जब मनुष्य काम में डूब जाता है तो उसे कुछ सुध-बुध नहीं रहती। उसे यह भी पता नहीं रहता कि वह काम कर रहा है। ऐसी अवस्था में उसका काम उसे योग की पराकाष्ठा तक पहुँचाने की क्षमता रखता है।

कर्म की महत्ता को संसार के सभी महापुरुषों ने अंगीकृत किया है। कार्लाइल का कथन है कि ‘उस व्यक्ति को भगवान् का आशीर्वाद प्राप्त है जिसे अपना काम मिल गया है। उसे और आशीर्वाद की आवश्यकता नहीं।’

गीता भी हमें कर्म करने का सन्देश देती है। गीता का ‘कर्मयोग’ नामक अध्याय सम्पूर्ण गीता की कुञ्जी है। श्री कृष्ण अर्जुन से कहते हैं कि संसार में कोई व्यर्थ क्षण भर के लिए भी बिना

कर्म किए नहीं रह सकता। जो मनुष्य कर्मेन्द्रियों को रोकता है परन्तु मन में उन इन्द्रियों के विषय को सोचता है—वह पाखण्डी है। इसलिए तू कर्म कर। कर्म न करने से कर्म करना श्रेयस्कर है। बिना कर्म किये तो शरीर का व्यापार भी नहीं चल सकता।

कर्म भी कैसा हो—निष्काम। केवल कर्म करने में ही अपना अधिकार समझना चाहिए—फल में नहीं।

“कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।”

‘वाइबल’ में तो यहां तक कहा है—“जो आदमी काम नहीं करता उसे खाने का अधिकार नहीं है।”

सच्चा कर्म ही तो है जो मानव को मानवेतर प्राणियों से ऊंचा उठाता है। उसके कर्म ने ही उसके लिए आज घर बैठे जल, थल तथा आकाश से नये-नये मार्ग निकाल दिये हैं। आकाश की बिजली आज उसके सीखचों में बन्दी हो कर पंखे घुमाती, अंगीठी मुलगाती, लोहा करती और खाना बनाती है। समुद्र को चीरते हुए उसके जहाज एक छोर से दूसरे छोर तक पहुँचते हैं। आकाश वायुयानों का विहार-स्थल बन गया है। किन्तु यह सब कब हुआ? जब आविष्कारकर्ता अपने कर्म में लीन रहे। तरह-तरह के शास्त्र दर्शन एवं कला-कौशल आदि की उत्पत्ति कर्म के ही परिणाम स्वरूप है। राम, कृष्ण, बुद्ध, गांधी, ईसामसीह को लोग उनके कर्मों के कारण ही पूजते हैं। नैपोलियन ने आस्ट्रिया पर आक्रमण किया किन्तु एल्पस पर्वत की दीवार थी।

उससे कहा गया—“महाराज इधर से मार्ग कठिन है।” उसने उत्तर दिया—“केवल कठिन ही तो है, असम्भव तो नहीं।” वह कर्मशील रहा। परिणाम यह हुआ कि आस्ट्रिया पर फ्रांसीसियों का आधिपत्य हो गया।

ईश्वरचन्द्र विद्यासागर के पास कौन साधन था—पर फिर भी वे कार्यरत रहे—अपने कर्म से ही लक्ष्यसिद्धि की ओर बढ़े। कार्ल मार्क्स, लेनिन तथा गांधी नेताओं के विषय में भी यह तथ्य है।

कर्म कोई भी बुरा नहीं है यदि उसे भली-भाँति समझा जाय। यूरोप में इस बात को लोग समझते हैं। फलस्वरूप भाड़ू लगाना, वस्त्र धोना, भोजन पकाना, कृषि करना आदि कुछ भी हेय नहीं समझा जाता। चमार, लोहार, बढ़ई आदि को भी हीन नहीं समझा जाता। वहाँ नौकरी की अपेक्षा स्वतन्त्र कार्य को अधिक महत्त्वपूर्ण एवं आदरणीय समझा जाता है। इसके विपरीत भारत में तो स्टेशन से निकलते हुए किसी बाबू के हाथ में यदि छोटा-सा सूटकेस किसी परिचित ने देख लिया तो समझो उसकी नाक ही कट गई। कितनी लज्जा की बात है। वाशिंगटन की भाँति होना चाहिए न कि Corporal की तरह।

आज हमारे देश के व्यक्तियों को तथा विशेष कर छात्रों को यह पाठ सीखना है कि सच्ची पूजा कर्म में लीन रहने में ही है। कर्म से ही सच्चे गुण आते हैं। कर्म में ही सफलता निहित है। कर्म ही जीवन है। कर्म ही इस पृथ्वी को स्वर्ग का रूप दे सकता है। वास्तविकता तो यह है कि कर्म ही ईश्वर का सच्चा रूप है।

एक संस्मरण

लेखिका—सुषमा पाल हिन्दी आनर्स अन्तिम वर्ष

चिलचिलाती धूप में, भौंपड़ियों में रहते हुए होने पर भी धनमंडित नागरिकों के सिर ढकने के निमित्त इष्टकागार खड़ा करने वाले तथा अपने हाड़ मास के झुलसते पुतले की चिन्ता न करने वाले श्रमिक वर्ग की ओर देखकर ये सभ्यता के प्रतीक एवं संस्कृति के निर्माता अपने नेत्र क्यों झुलसायें ? जेठ के मध्याह्न में श्रमिकों के निकट जाकर उनकी अवस्था के दर्शन मात्र से क्या उनके कमलनेत्रों से जलप्लावन न हो जायेगा, उनके सरोज वदन पर जलबिन्दु न लहरा उठेंगे, उनकी मोटी ग्रीवा से नीर न बहने लगेगा, उनकी हृदयकलिका मुरझा न जायेगी, कार्यरत मजदूरों की 'हूँ' सुनकर उनके कोमलकर्ण क्लुषता की गर्त में आवृत्त न हो जायेंगे ? परन्तु सिर पर हैट रूपी सभ्यता का मुकुट डाले, नेत्रों पर हरितवर्ण प्रतिनेत्रों का आलोक मंडित कर छाते की छाया में मुँह में सोडावाटर की बोतल लगाये ठेकेदार जब कभी इन श्रमिकों के मध्य जा पहुँचता है तो उसके मुख से यह सुनकर मेरी पीड़ा अत्यधिक हो जाती है—'अरे बैठे क्यों हो ? काम करो, हर हालत में यह दीवार आज अवश्य खड़ी करनी है, वरना आधी रोजी काट लूँगा।' सत्य है, आकाश पर पाँव रखकर चलने वाले पृथ्वी के कांटों की पीड़ा क्या जानें ? शाहीजन क्या जाने कंदमूल का स्वाद जिन्हें चटपटाते भोजन की गंध ही अचेत कर देने के लिए पर्याप्त है। केवल अपने पसीने को देखकर उसे यमराज का निमंत्रण हीन आगमन मानकर क्रुद्ध एवं विक्षुब्ध होने वाले ठेकेदार महोदय श्रमिकों के श्रमकरण कैसे देखें ?

उनकी अवस्था पर किसी भी प्रकार की मौखिक सहानुभूति अनुभव करना भी उनके लिए अपराध है।

उस दिन जब माता जी द्वारा मना करने पर भी मैं पड़ौस के सनातन अभिशिष्ट १३ नम्बर के बन रहे मकान में चली गई तो मेरे नागरिक सभ्यता के प्रभाव से क्लुषित मस्तिष्क के घनाच्छादित आकाश में करुणा एवं श्रद्धा की सौदामिनी कौंध गई।

एक बल्ली पर दोहरी की गई क्षीण चद्दर के दो-दो कोनों को परस्पर बाँध कर भूले का सा रूप प्रदान कर एक श्रमिक महिला ने अपने नन्हें, सुकुमार, एवं हृदय के प्रतिरूप बालक को उसमें डाल रखा था। पूछने पर उसने बताया कि जब उससे बालक को रोते नहीं देखा जाता तो वह उसे इस प्रकार डाल लेती है ताकि आते-जाते उस चद्दर को एक घक्का देकर बालक को अपनी गोद का धोखा दे पाये।

मैं सोच ही रही थी इन लोगों की विवशता पर, कि इतने में एक छोटी सी बालिका भागती हुई आई तथा अपनी अम्मा से लिपट गई। वह तोतली वाणी में कहने लगी, 'ओ जिज्जी ! ये बेनजी आई।' सभवतः कल के एक विस्कुट लेने की भावना के प्रतिदान स्वरूप वह यह वाक्य कहे बिना न रह पाई और तब मैंने देखा कि वह कभी मानवता का एक रूप था जो पटे पुराने चीथड़ों में उस कन्या के (शेष पृष्ठ १६ पर देखिए)

“मैं क्या जानूँ”

रेणु भसीन बी० ए० आर्नस (तृतीय वर्ष)

मैं क्या जानूँ मेरी 'मूकव्यथा' इक दिन कविता में मुखरेगी ।

मैंने जीवन साथिन कहकर करुणा से ही नेह किया था,
और भुकी पलकों ने गीली बून्दों का वरण किया था,
किसे पता था अश्रुधार भी कविता कह पूजी जायेगी ।

मैं क्या जानूँ मेरी 'सूकव्यथा' इक दिन कविता में मुखरेगी ।

मैंने स्वयं सुप्त व्यथा को चुप रह कर सहलाना सीखा,
आँसू पी पी कर अन्तस्तल में अधरों पर मुस्काना सीखा,
मुझे पता क्या कविता गंगा में सूकव्यथा लहरायेगी;

मैं क्या जानूँ मेरी मूकव्यथा इक दिन कविता में मुखरेगी ।

तुम इसको कविता कहती हो पर मैं कहती हूँ यह पीड़ा है,
कला इसे कहती हो पर यह भावुक मन की क्रीड़ा है,
तुम्हें पता क्या कविता इक दिन 'अमर वेदना हो जायेगी',

जाम्रो पगली ! पा न सकोगी मेरी कविता का कुछ परिचय,

यह कविता कुछ और नहीं है केवल मधुर क्षणों का संचय,
गर बरबस पूछो तो कविता बेवस होकर रह जाएगी
मैं क्या जानूँ मेरी मूक व्यथा इक दिन कविता में मुखरेगी ॥

“निर्लज्ज-जीवन”

लेखक—कमल किशोर गोस्वामी, बी० ए० (ग्रान्स) द्वितीय वर्ष

ओ, राही !
सुनता जा मेरी भी,
क्या याद करेगा ? तू भी;
कभी मिला था,
मुझ जैसा,
तुझ को भी ।
श्यामवर्णा,
दुबला-पतला,
मतवाला
धुंधुराले बालों वाला—
मैं, तरुण ।
ले जा यह सन्देश,
'मित्र' ! न सही भाई,
तू मेरा,
मैं तेरा ।
“आज घोट में,
छिपी,
रोती,
बिलखती,
तरसती,
बरसती,
पलकों को देखा मैंने,
हंग पेंने ।
अंक भरित थी वह ।
जाने क्या दुःख था
उसको;
मैंने जाकर पास

पूछा—
हे सखी !
क्या बतला सकोगी मुझको,
दुःख है क्या ?
तुझको,
बोली वह—
रुक-रुक कर
किन्तु,
कुछ-कुछ
भुक-भुक कर,
मैं रोती हूँ,
खोती हूँ,
ढोती हूँ,
अपने जीवन को ।
कारण कि—
यह फिर न हरे-भरेगा
किन्तु, भरेगा ।’
—‘मित्र’, जाकर
उस लोक,
कहते जिसे
परलोक,
कहना तू
उस ब्रह्म श्रमित को ।
सोया है शेष-शय्या पर लम्बे पांव पसार
डाले है उर में श्री-शोभाहार ।
—क्या जीवन है यह ?
रहे न एक सा

सदैव,
 बोल, अरे ओ निष्ठुर दैव !
 निकल कर,
 कोख से माँ की,
 तानिक फलता है
 करता चैं-चैं, पैं-पैं क्रदन
 कुछ घड़ी न रह पाता बचपन
 आ जाता खिल-खिलाता
 यौवन ! मदयुक्त;
 क्या रह पाता यह—

सदा मुक्त ?
 आती इसके पीछे,
 परछाईं सी जरा !
 रहने देती न तनिक भी,
 हरा-भरा !
 परिवर्तित करती,
 तुरन्त
 सीकन में ।
 क्या सुख है ? ऐसे,
 निर्लज्ज-जीवन में !

(पृष्ठ ११ का शेष)

रूप में भांक रहा था । कुछ ही समय में वह बालिका थोड़ी दूरी पर खेलने लगी । तभी उसकी माता ने उसे पुकारा, 'ओरी कमला छोरी ! खेलन माहिं समय बितायै है, इहां आव, ईटन को उठाय ला ।' मैं यह सुनकर आश्चर्यचकित रह गई कि वह छः वर्षीय बालिका किस प्रकार ईंटे उठायेगी । मैंने उसकी मां से पूछा कि तुम लोग इतने छोटे बच्चों से काम क्यों करवाते हो, उसकी खेलने की आयु है, उसे खेलने दो । अभी से मेहनत करने से वह दुर्बल हो जायेगी, इतनी पतली तो आगे ही है ।' परन्तु दूसरे ही क्षण उसकी मां बोली—'बहिनि ! मजूर लोगन कभी मोट न होत । लड़कन से मेहनत न कराव जाय तौ बड़ी हो के केहि काज करिहैं । जो यह काम न करी तौ इनका रिश्तावारी को करी । मैं तो भावी बरस मह ही इसका ब्याह करब ।

उस श्रमिक महिला के मुख से परम्परागत रूढ़ि का श्रवण कर मेरा हृदय चीत्कार कर उठा । काश ! कि मैं उससे कुछ क्षण और बात कर पाती, उसकी कठिनाइयों को कुछ और समझ सकती, जिसका ज्ञान प्राप्त कर यद्यपि मैं तत्क्षणा कुछ न कर पाती परन्तु सम्भवतः मेरे संस्कार कुछ और परिष्कृत हो जाते, मानव के ऋजु हृदय पर जमी

नागरिकता की यह गर्द कुछ उतरपाती; तभी दूसरी ओर से आरही ठेकेदार की आवाज सुनकर लक्ष्मी का उपहास करने वाली 'लछ्मी' मेरी ओर विचित्र दृष्टि से देखकर भयभीत सी काम में जुट गई ताकि कहीं ठेकेदार की गर्जना का अनीप्सित प्रसाद उसे भी न लेना पड़े ।

मैं कुछ क्षण वहीं खड़ी रही तथा सोचती रही उन श्रमिकों के जीवन पर । परन्तु मेरा मस्तिष्क मानों चिन्तनशून्य होता जा रहा था । मैं कुछ सोच न पाई, नेत्रों में जल भर आया । इतने में माता जी ने आवाज दी । उनकी पुकार का श्रवण करते ही मैं भीतर भागी । मैंने अपने अश्रु तो पोंछे परन्तु माता जी की वात्सल्यमयी दृष्टि से वे छिप न सके । माता जी ने सोचा सम्भवतः धूप में खड़े रहने के कारण मेरी वह अवस्था थी । अतः वे स्नेहभरी प्रताड़ना देकर कहने लगीं—'बेटी ! मना नहीं किया था कि धूप में मत जाना । चलो भीतर बैठो धूप में खड़े रहने से आँखें खराब होने का भय है । मैं उन्हें कुछ भी उत्तर न दे पाई तथा उनकी आज्ञा का अनुसरण करती हुई गीले नेत्रों से अन्दर जा कर चारपाई पर लेट गई, न जाने कब मुझे नींद आ गई ।

पैसा

[जगमोहन कत्याल बी० ए० आर्नेस (हिन्दी) अन्तिम वर्ष]

“बाबू जी !”

“नहीं नहीं, पीछे हटो !”

बाबू भगवान् तुम्हारा भला करे। घर में एक पैसा भी नहीं है। खाने की रोटी नसीब नहीं होती। पहनने को कपड़ा नहीं। बाल-बच्चे हैं। माँगू तो लोग कहते हैं, “जवान आदमी हो, क्या काम नहीं कर सकते।” एक बड़ा लड़का है जिसने दसवीं की परीक्षा दी है। लड़की की शादी करनी है। बाबू जी, कैसे गुजारा करूँ ? “लेकिन मैं क्या जानूँ, मैं तुम्हें अपने पास नौकर नहीं रख सकता।” “किसी तरह भी हो बाबू तुम मुझे अपने पास नौकर रख लो। ईश्वर तुम्हारा भला करे।” नहीं नहीं कह तो दिया कि मैं तुम्हें नौकर नहीं रख सकता।”“हाँ ! जब तेरा बेटा दसवीं पास कर ले, तो उसे अपने पास नौकर रख लूँगा।”

बाबू ! तुम बहुत अच्छे हो, भगवान् तुम्हारा भला करे।

पानी की लहरों को नदी में ठोकरें खानी ही पड़ती है। कई ठोकरें खाने के बाद समुद्र के जल में वे समा जाती हैं। कृष्णलाल पैसे-पैसे के लिए मोहताज है। इस चौगुनी अवस्था में भी उसके भाग्य में नहीं कि वह कुछ सुख भोग सके। भाग्य ने भी उसको लात मार दी। जब घर के द्वार पर पहुँचा तो चमकते हुए दो मोती उसके सूखे

गालों पर लुढ़क गये। घर की दुर्दशा उससे देखी न जा रही थी।

बाप, दादा की जायदाद बेच कर खा चुका था। साहूकार आभूषणों के मालिक बन बैठे थे। बाबू को आते देख कर ऊषा और उमा दौड़ कर उसके साथ चिपट गईं। लेकिन गर्म पानी के दो करण बाबू के पाँव पर पड़ते ही उसकी प्रेम-तन्द्रा खुल गई और उसने देखा कि उसकी दोनों बेटियाँ रो रहीं थीं। वे दोनों एक साथ चिल्ला उठी। बाबू, भूख लगी है। माँ रोटी नहीं देती।

बेटी, सन्तोष करो, हमारा भाग्य फूट चुका है। भगवान् की इच्छा हुई तो बाजार से कुछ लाऊँगा। तब तुम पेट भर खाना।

जब मनुष्य पर बुरे दिन आते हैं तो उसका कहीं ठिकाना नहीं रहता। आपत्तियाँ घेर लेती हैं। सब ओर से ठोकरें लगती हैं। न दिन में और न रात में चैन होता है न खुशी। निराशायें मनुष्य को मृत्यु के गर्त में ढकेल देती हैं।

कृष्णलाल सोचते-सोचते दरवाजे के बाहर तक आ गए। उन्हें जाते देख कर उन दोनों ने पुकारा— बाबू हमें भी साथ ले चलो, घर पर माँ मारेगी, बाबू। परन्तु वह तो आँखों से ओझल हो चुका था। गरीबी के कारण वह जीवन से ऊब चुका था। वह पागल बन चुका था। क्या कहीं पागल को भी (शेष पृष्ठ २३ पर देखिए)

“‘प्रसाद’ के ‘आँसू’ की आभा”

लेखिका—कुमारी जगदीश सूद बी० ए० द्वितीय वर्ष

“जो घनीभूत पीड़ा थी,
मस्तक में स्मृति सी छाई।
दुर्दिन में आँसू बन कर,
वह आज बरसने आई ॥”

‘आँसू’ को किसी ने लौकिक विरह-गीत, तो किसी ने आध्यात्मिक काव्य माना है। किसी ने उस में सृष्टि के विकास का इतिहास भी देख लिया। पर ‘आँसू’ के एक-एक शब्द ‘प्रसाद’ के कवि-हृदय के वे अश्रु हैं जो प्रणय की पीड़ा के पालने के पश्चात् हृदय के फफोलों से निस्सृत होते हैं।

कवि के करुण-कलित हृदय में विकल रागिनी बजती है, परन्तु उसमें असीम वेदना के हाहाकार स्वर भी मिले हुए हैं। स्मृति की लोल लहरें विस्मृति के कगारों से टकराती हैं। आकुल पुकार प्रतिध्वनि उनके आस-पास पगली सी फेरी देती है। चेतना तरंगायित हो उठती है। नील निलय के सितारों की भाँति देदीप्यमान स्मृतियाँ हृदय में जमघट जमा लेती हैं। ये कवि के महामिलन के शेष चिन्ह हैं।

कवि का अबोध चैतन्य वेदना को साथ ले सुख को ललकार रहा है। अभिलाषा करवट बदल रही है। सुप्त व्यथा जाग रही है। सुख स्वप्न हो गया है। कैसा प्रभात है? हृदय-कमल अलक-अलि से घिर गया है। मन बहलाने की वह अश्रु क्रीड़ा कितनी

मादक थी। किन्तु अब? अब तो मधुर प्रेम की यह पीड़ा हृदय हिला ही नहीं दहला भी देती है। अब तो सुख शान्त हो चुका है। उमंगें आहत हो गई हैं। हृदय समाधि बन गया है। करुणा उस समाधि के कूल खड़ी रो रही है।

चातक की चकित पुकारें तथा श्यामा की हूक भी कवि की करुण कथा के ही अंश हैं। जो अपने सुख में वेसुध हैं, जिनका हृदय संवेदनशील नहीं, जिन्हें दूसरों की करुण कहानी सुनने का अवकाश नहीं, वह क्या जाने? कैसे जानें कवि की अन्तर्वेदना को? हृदय में धूल उड़ रही है, पर कवि को अपनी इस विभूति पर गर्व है। स्मृतियों के घन जब आँसू बन कर बरसने लगते हैं तब कवि के क्रन्दन में भी वीणा का गुंजन सुनाई पड़ने लगता है।

कवि का प्रिय कितना निठुर है। कवि तो सिसकियाँ भरकर अपनी करुण कथा सुना रहा है पर वह सुमन नोचता हुआ सुन कर भी, जान कर भी अनजान बन जाता है। उसकी इतनी निष्ठुरता के कारण कवि का मन घने घन से आवृत हो गया है। पर उसका प्रिय सदा से ऐसा न था। जब कवि की कुटीर पर निराशा के प्रलय-घन घिर जाते थे—चारों ओर अन्धकार छा जाता था और उसके आँगन में आशा को बरसा जाता था। इस मिथ्या जगत में उसका प्रिय ही केवल सत्य तथा सुन्दर था। दोनों ने स्वरगंगा की धारा में तारों के दीप साथ-साथ प्रवाहित किये थे।

“गौरव था नीचे आये,
प्रियतम मिलने को मेरे ।
मैं इठला उठा अंकितन,
देखे ज्यों स्वप्न सवेरे ॥”

कवि अपने प्रिय के सौन्दर्य का चित्रण करता है। विधु काली जंजीरों से बंधा था। नैन-चषक में यौवन-मदिरा भरी थी। उसकी चंचल गति अंजन की कलुष रेखा खींच रही थी। बरौनिर्याँ तूलिका थीं जो घायल हृदयों के चित्र खींच रही थीं। कवि का प्रिय अनेक प्रसिद्ध उपमानों से भी लावण्यमय है। यही सौन्दर्य है पर—

“मुख कमल समीप सजे थे
दो किसलय दल पुर इन के,
जल बिन्दु सदृश ठहरे कब
उन कानों में दुख किन के।”

अलबेली बहुलता अथवा तनु-छवि-सर की नवलहरी वह छलना थी पर कवि हृदय स्वयं सच्चा था। अतः वह प्रश्न करता है—

“वह रूप-रूप था केवल,
या हृदय रहा भी उसमें ।
जड़ता की सब माया थी,
चैतन्य समझ कर मुझमें।”

प्रकृति का यह रूप चेतन को उलभन में तो डाल ही देता है। उस समय करुणा रूठी सी रहती थी—चारों ओर सुख था, मादकता थी। कवि की अनुभूति में मिलन का ही सुख था। पर अब वे सुख-स्वप्न की भाँति विलीन हो गये। मानस रस

पीकर उसने प्याली लुढ़का दी। किसी सिरीष-पुरुष ने हीरक हृदय कुचल दिया।

“जल उठा स्नेह दीपक सा,
नवनीत हृदय था मेरा ।
अब शेष धूम-रेखा से,
चित्रित कर रहा अन्धेरा ।”

अब तो कवि सिरीष पुष्प की तरह मुरझा रहा है। अलि-कमल-कोषनन्द हो रहे हैं। धरणी का अचल अश्रुसिक्त हो गया है। कामना का लहराता समुन्द्र शांत हो गया है।

“मादकता से आये तुम,
संज्ञा से चले गये थे ।
हम व्याकुल पड़े बिलखते,
थे उतरे हुए नशे से ॥”

अब तो स्मृतियों की रस-वर्षा से ही हृदयविपिन की कलिका मुस्कराती है। तुम्हारे स्पर्श से शीतल पवन ही शीतलता देता है। मैं व्यर्थ की प्रतिक्षा में नभ के तारे गिनता हूँ। तुम छुप जाते हो, पर तुमने हृदय को ऐसा रंगा है कि आँसुओं से धुलकर वह और भी चमकीला हो उठता है।

“चढ़ गई और भी ऊँची,
रूठी करुणा की वीणा ॥”

कवि प्रश्न करता है—वह कहां आ गया कितनी वीहड़ बेला है? कूल किनारें छूट गये। अब तो—

“प्रत्यावर्तन के पथ में,
पद-चिन्ह न शेष रहा है
डूबा है हृदय मरुस्थल,
आंसू-नद उमड़ रहा है ॥”

इस अश्रु-नद में बहते हुए प्रेम को ही सहारा है। चन्द के सहारे चकोर अंगारे चुगता है। गलभ दीप-लौ पर फूल बन कर विकसित है। कवि को भी विश्वास है कि वह पुनः उसे ढूँढ़ लेगा—

“चमकूँगा धूल-करणों में,
सौरभ ही उड़ जाऊँगा।
पाऊँगा कहीं तुम्हें तो,
ग्रह-पथ में टकराऊँगा ॥”

कवि का प्रिय खिसक गया। अब तो विकल प्राण रो रहे हैं। आकाश ने सुख छीन लिया। धरती दुख की याचना कर रही है। उसे सुखों का अभाव था, तभी तो कवि का सुख छीन लिया है। वह सब नदी की क्रीड़ाएँ हैं—

“नाचती है नियति नटनी सी,
कन्दुक क्रीड़ा सी करती।
इस व्यथित विश्व आँगन में,
अपना अतृप्त मन भरती ॥”

प्रसाद की यह स्थिति नियति नटनी उनकी सभी रचनाओं में चिर-सहचरी है। कवि को विश्वास है कि उसका प्रिय उसकी शिथिल आर्तों से खिंच कर आयेगा—अवश्य आयेगा। अतीत की हंसी तथा वर्तमान के आंसुओं को घुलाकर कवि ऐसी वर्षा कराना चाहता है जिससे नई कलियाँ खिल उठें। वह अपने हृदय-दीप को विश्व-मन्दिर में जलाना चाहता है। कवि की ज्वाला विश्व-वन के पतझड़ की होली है। मानवता के शीश की रोली है। जब 'प्रसाद' जी कहते हैं—

“भेरी आर्तों में जागो,
सुस्मित में सोने वाले।
अधरों से हँसते-हँसते,
आँखों से रोने वाले ॥”

अपने अश्रुदान से विश्व अजिर को उर्वर बनाने वाले कवि “प्रसाद” की कामना है—

“निर्मल जगती को तेरा,
मंगलमय मिले उजाला।
इस जलते हुए हृदय की,
कल्याणी शीतल ज्वाला ॥”

“प्रसाद” के संवेदनशील हृदय से उमड़े हुए इन अश्रुओं के आधार पर छायावाद का भव्य भवन खड़ा हुआ है। यदि 'आंसू' का प्रादुर्भाव न होता तो छायावाद की भूमि सचमुच अनिर्दिष्ट ही रह जाती, तथा ऐसी अर्न्तभावनाओं की, जो यौवन को भकभोरा करती है अभिव्यक्ति न हो पाती। छायावाद की सम्पूर्णा विशेषताएँ भाव-जगत का संस्कार मानवीय सौन्दर्य के प्रति नूतन दृष्टिकोण, शैली में लाक्षणिकता, मानवीकरण, चित्रात्मकता, रहस्यमयी मद्धर कल्पना, मार्मिक अनुभूति तथा कोमलकान्त पदावली आदि 'आंसू' में एक साथ उपलब्ध हो जाती हैं। उनकी भाषा का प्रधान गुण माधुर्य है।

'आंसू' का मुख्य भाव विप्रलम्भ श्रृङ्गार करुणा के सिंचन से निखर कर लोक-कल्याण की शान्त कल्पना से पावनतम हो उठा है जो कि एक महान् कवि में होना अनिवार्य है।

नन्द दुलारे वाजपेयी के अनुसार “आंसू में 'प्रसाद' ने यह निश्चय रूप से प्रकट कर दिया कि मानुषीय विरह मिलन के इंगितों पर से विराट प्रकृति को भी साज सजाकर नचा सकते हैं।”

श्री इलाचन्द्र जोशी कहते हैं—“वेदना की भयंकर वेदना बाढ़ में युग को परिप्लावित कर देने की क्षमता 'प्रसाद' के इन आंसुओं में रही है वह हमारे साहित्य के युग में वास्तव में अतुलनीय हैं।”

पतिता ?

वेदप्रकाश गिलोतरा बी० ए० आनर्स (हिन्दी)

मदमत्त मेघ आकाश में शराबी की भाँति भूम रहे थे तथा वर्षा हो रही थी। दिशाएँ घोर अन्धकार से युक्त थीं। चहुँ ओर पृथ्वी जल निमग्न दृष्टिगोचर हो रही थी। वायु वृक्षों के कोमल पल्लवों का आलिगन करता हुआ विचरण कर रहा था। वन्य पशुओं की भीषण गर्जना से समस्त वनस्थली गुञ्जरित हो रही थी। रेलगाड़ी वनों के वक्षस्थल को विदीर्ण करती हुई तथा सीटी बजाकर अपनी विजय का जयघोष करती हुई, पूर्ण वेग से चली जा रही थी। इसी गाड़ी में 'प्रकाश' भी प्रथम श्रेणी के डिब्बे में यात्रा कर रहा था। प्रकाश मसूरी की सैर करके देहली वापस आ रहा था।

रात्रि का प्रथम प्रहर था। गाड़ी हरिद्वार के स्टेशन पर कुछ समय के लिये रुकी। इतने में एक युवती ने एक शिशु को अपने वक्ष से लगाये हुए उस डिब्बे में प्रवेश किया जिसमें 'प्रकाश' बैठा हुआ था। वर्षा के कारण वह तथा शिशु पूर्ण रूप से भीग चुके थे। वस्त्र युवती के शरीर से वर्षा के कारण इस प्रकार चिपके हुए थे मानो वस्त्रों का युवती के शरीर से कोई पृथक् अस्तित्व ही न हो। वह एक भिखारिन ही मालूम होती थी। अत्यधिक शीत के कारण उसके दांत किटकिटाने लगे कदाचित् शीत को भूलने के लिए एक कोने में दुबके हुए मधुर कण्ठ से उसने यह गीत गाड़ी के चलने के साथ गाना प्रारम्भ किया—

देने वाले किसी को गरीबी न दे,

मौत दे दे मगर बदनसीबी न दे.....।

गीत के अन्तिम चरण के साथ-साथ उसके वक्षस्थल पर बड़े-बड़े मोतियों के समान उसकी आँखों से अश्रुकण छलक कर गिर रहे थे। यौवनराशि द्वारा प्रोद्भासित उसकी मधुयुक्त मुखराशि वेदनायुक्त होने पर भी अतीव मनोहर दृष्टिगत हो रही थी। उसके खुले हुए बालों को देख कर सावन की छटाएँ याद आ जाती थीं।

गीत के समाप्त हो जाने के अनन्तर उसने याचनामय दृष्टि से बैठे हुए लोगों के सामने हाथ फैलाया। परन्तु किसी ने कुछ न दिया। इतने में एक पुरुष ने उसे लक्ष्य करके कहा—भगवान् ने तुम्हें हाथ पैर दिये हैं, कमा कर खाओ, पतिता कहीं की। उन लोगों से निराशा की भिक्षा लेकर ज्यों ही उसने उधर से मुख फेरा अचानक उसकी दृष्टि एक कोने में दुबके बैठे हुए युवक प्रकाश पर पड़ी। वह युवती उसके पास भी अन्तिम आशा ले कर गई। प्रकाश एक कोने में बैठा हुआ—यह सोच रहा था कि—

“आज के समाज में सभ्य कहलाने वाले प्राणी किस प्रकार के हैं जो मानवता को धूल की भाँति फेंक कर धन के प्रति भुक जाँएँ ? उनके प्राणों में क्या धन की लोलुपता तथा मोह ही भरा रहता है ? क्या आज का मानव इतना पतित है कि वह एक अबला की दयनीय परिस्थिति को देखकर भी द्रवीभूत न हो सके।”

आशा निराशा मिश्रित भावों से जब वह युवती प्रकाश के पास पहुंची तो प्रबल वेग से उसके नेत्रों से अश्रुधारा बहने लगी ।

प्रकाश ने अश्वासन देते हुए कहा—क्या पागल हो जो इस प्रकार रो रही हो ? धैर्य धारण करो ।

युवती ने प्रत्युत्तर दिया—‘बाबू ! केवल पागल ही नहीं, पतिता भी ।’

युवक ने पूछा—‘कौन कहता है तुम पतिता हो ? तुम श्रद्धेय हो ।’

युवती ने उत्तर दिया—‘बाबू ! आपके अतिरिक्त सारा समाज मुझे पतिता समझता है ।’

युवक ने पूछा—‘क्या यह बच्चा तुम्हारा है ? जो गोद में है ।’

युवती ने उत्तर में केवल स्वीकारात्मक सिर ही हिला दिया ।

प्रकाश ने कहा—अच्छा यह कम्बल लो और इस बच्चे को ओढ़ा दो । जब कि वह युवती कम्बल लेने के लिये हाथ बढ़ाए, वह शीत के कारण अचेत होकर गिर पड़ी और बच्चा छूट कर अलग जा गिरा । प्रकाश ने दोनों को सीट पर लिटा दिया और कम्बल ओढ़ा दिया । अन्य उपस्थित लोग विस्फारित नेत्रों से यह दृश्य देखते रहे और अनेक ताने कसते रहे परन्तु युवक ने इसकी तनिक भी चिन्ता न की । कुछ समय उपरान्त जब वह सचेत हुई तो प्रकाश ने उससे इस दशा तक पहुँचने तथा विगत जीवन के विषय में जानने के लिये आग्रह किया ।

युवती ने कहा—‘बाबू ! अच्छा होता यदि आप मुझे मरने देते ।’ किन्तु जब आपने मुझ पर इतनी आत्मीयता तथा कृतज्ञता प्रकट की है तो भला, मैं आपके कथन की अवहेलना कैसे कर सकती हूँ । जब से मुझ पर विपत्तियों का पहाड़ टूटा है, आप ही प्रथम प्राणी हैं जिन्होंने मुझ पतिता पर इतनी कृपा की है । हम निर्धनों का भी कोई जीवन है ? एक बार जन्म लेकर कई बार मरते हैं और कई बार मर कर जीवित होते हैं । अच्छा होता यदि आप मेरी आत्म कथा न सुनते ! इससे व्यर्थ ही आपके हृदय में क्लेश होगा । परन्तु आप से मेरा अनुरोध है कि मेरी आत्मकथा सुनकर मेरे प्रति धृष्टा न करना ।’ तब युवती कहना प्रारम्भ किया—

‘बाबू ! मेरा नाम ‘निशारानी’ था, किन्तु अब सब लोग मुझे पतिता कहते तथा समझते हैं । मेरे पिता एक साधारण मजदूर थे । हमारा एक छोटा सा परिवार था—माता-पिता, एक छोटी बहन तथा मैं स्वयं थी । बाबू ! सुना है कि यौवन मादकतापूर्ण सुख लेकर आता है, परन्तु मैंने दुःख ही देखा है । चन्द्रकला की भान्ति मेरे बहते हुए यौवन को देख कर मेरे माता-पिता को, मेरे विवाह की चिन्ता हुई । परन्तु निर्धनता मेरे विवाह में सबसे बड़ी बाधक बनी । वर पक्ष वाले दहेज के बिना विवाह करते न थे । बड़ी कठिनता से मेरे पिता ने गांव के जमींदार से पाँच सौ रुपये उधार ले कर मेरी माँग में सिन्दूर भरा और मेरा विवाह ३५ वर्षीय अथेड़ पुरुष से कर दिया गया । बाबू ! मेरे विवाह को केवल एक मास ही बीता था कि मेरी माँग का सिन्दूर मिट गया । क्योंकि मेरे पति का तपेदिक से प्राणान्त हो गया । उस समय मेरी माँग में सिन्दूर ऐसे चमक रहा था । जैसे

बुझती चिता का शेष अंगारा हो ।

'बाबू ! भगवान इतना निर्मम, निमोही, क्रूर तथा पाषाण हृदयी क्यों है, जो मानव का क्रन्दन सुन कर भी विचलित नहीं होता ? मेरे पिता ने जमींदार से ५०० रुपये दो सप्ताह के लिये उधार लिये थे । एक महीना हो गया परन्तु मेरा बापू पैसा जोड़ने में असमर्थ रहा । जमींदार ने क्रुध होकर मेरे पिता को कोड़ों से पिटवाया । कुछ समय तक शय्या पर रहने के पश्चात् पिता का भी शरीरान्त हो गया । इधर ससुराल में मेरे ससुरादि को जब मेरा रहना भारस्वरूप हो गया तो ससुराल वालों ने मुझे समीपवर्ती नगर के विधवाश्रम में प्रविष्ट करा दिया । मेरी माँ तथा छोटी बहन एक रात को गाँव से निकल कर कहीं चले गये कोई नहीं जानता । इन हृदय-विदारक घटनाओं से मैंने लगभग एक सप्ताह तक कुछ न खाया-पिया । मैं सारे दिन से रो रोकर नेत्रों से अश्रुजल बरसा कर हृदय की वेदनाग्न को शांत किया करती थी ।'

'रूप एक प्रकार से अभिशाप है बाबू ! उस विधवाश्रम का कार्य-कर्ता एक ३० वर्षीय पुरुष था जो देखने में भद्र पुरुष लगता था, लेकिन न जाने क्यों जब से मैं उस आश्रम में आई मेरी ओर आसक्तिपूर्ण नेत्रों से निहारा करता था । मैं कभी-कभी किसी महिला को आश्रम में सारा दिन रोती हुई देखती थी । परन्तु पूछने पर कोई कुछ न बताती । इस प्रकार लगभग आठ मास व्यतीत हो गये । एक रात की बात है बाबू !'—

रात्रि का द्वितीय प्रहर प्रारम्भ हुआ था इतने में एक खदरधारी युवक ने मुझे आकर जगाया और कहने लगा—तुम्हें मैनेजर साहब ने बुलाया है । मेरा हृदय काप उठा, परन्तु यह सोच कर कि मैंने कोई अपराध नहीं किया है, हृदय को सान्त्वना देते हुये उसके साथ चल पड़ी । उस युवक ने मुझे उस कमरे के पास लेजा कर छोड़ दिया । द्वार खोल कर जब मैं भीतर गई तो मद्य की दुर्गन्ध से मेरा सिर चकराने लगा और मैं उस वातावरण को देखकर काँप उठी । इतने में मैनेजर ने उठकर मुझे अपने भुजपाश में कस लिया और कोई ऐसा तरल पदार्थ पिलाया जिससे मैं कुछ समय के लिये अचेत हो गयी । उसके पश्चात् किया हुआ मुझे कुछ पता न रहा । उस कमरे में भगवान कृष्ण की संगमरमर की बनी हुई अतीव सुन्दर प्रतिमा थी । उस रात उस कमरे में वासना पागल होकर नाचती ही और भगवान के सम्मुख एक लड़की के सतीत्व को नष्ट कर दिया गया । शायद मेरा सतीत्व नष्ट होता देखकर ईश्वर को सन्तोष हुआ हो । प्रातः जब मुझे अपनी दशा का भान हुआ तो मैं उसी कमरे में बैठ कर रोती रही ।

एक दिन मैनेजर को जब मेरी गर्भावस्था का पता चला तो मुझे पतिता, कुलटा आदि उपाधियों से विभूषित करके आश्रम से निकाल दिया । कुछ मास पश्चात् बड़ी आपत्तिजनक अवस्था में मैंने एक शिशु को जन्म दिया । उस शिशु को लेकर मैं पुनः एक बार दया की भिक्षा मांगने उस मैनेजर के पास गई । मैंने उसके चरण पकड़े और उस शिशु

(रहीम के निमित्त)

श्रद्धांजलि

सुषमा पाल

वह काल था ऐसा जब कि हिन्दू काफिर कहलाते थे,
जब हिन्दुत्व के मानी मृत्यु के घाट उतारे जाते थे।
वीर हकीकत सम फांसी के तस्ते पर लटकाए जाते थे,
हिन्दू हिन्दी हिन्दुस्तानी किस कदर मिटाये जाते थे ॥१॥

तब जाति से मुसलमान होकर और हिन्दी में कविता को कर,
राम को अपना आराध्य बना और राम का ही जीवन गाकर।
कर दी मुगल आज्ञा कुण्ठित हे रहीम ! हे भक्त प्रवर,
आज भी सारे हिन्दू जन करते हैं तेरा अभिनन्दन । २॥

विजेता जाति का करना मान किवां आदर्श संस्कृति सम्मान,
रखता है नही इतना महत्व जितना हो यदि विपरीत तत्व।
कि विजित के गुण अपनाती उसकी संस्कृति को है गाती,
कोई विजेता जाति यदि तो विजय विजित की निश्चित ही ॥३॥

मुगल जाति है मूर्ति-भंजक वही बने यदि मूर्ति-रक्षक,
करे उपासना मूर्ति की इसमें ही विजित की विजय छिपी।
(हे रहीम !) तेरी मधु सिंचित वाणी में विश्वास स्नेह भलकता है,
तेरे हिन्दुमय भावों में अनुराग भमत्व टपकता है ॥४॥

तेरी कविता से जन मन में विश्व बन्धुत्व उमड़ता है,
तेरे सहस्र कवियों का ही तो जग मैं नाम चमकता है।
हाथी के धूल लौटने में करते हो तुम यह अंगीकार,
मुनि पत्नी के उद्धार की कल्पना का सुन्दर विचार ॥५॥

रामचरण रज माहात्म्य को देख सर्वग निहित,
धूलि का इच्छुक है राह अपने ही निमित्त।
जो राम चरण रज को करता है इतना महत्व प्रदान,
उस रहीम पर न्यौच्छावर भारतीय गुणगण महान । ६॥

हे पुण्य पुनीत भारतीय संस्कृति ! जब तेरी क्रीड इतनी भरपूर,
 शत्रु विदेशी और विजेता करते तुझ पर हैं गरूर ।
 क्योंकर हैं भारतीय ही सुषुप्त कर विस्मृत अपने रत्न अमोल ?,
 कब होगा उनका जागरण काल बोल मां भारती तू बोल । ॥७॥

जब तुझमें इतना आकर्षण और तेरा इतना हृद आधार,
 युग-युग तक रही गूँजती तेरी मधुमय सुन्दर गुंजार ।
 है विजय अति भारी तेरी इसको करते हैं हम स्वीकार,
 पर नहीं विगत मात्र सर्वस्व यदि वर्तमान है निराधार ॥८॥

कर तेरी चरण वन्दना आज मैं पूछती हूँ बारम्बार,
 कब जायेंगे तेरे कालि बाल्मीकि तुलसी जैसे भक्त विशाल ।
 कब होगी तेरी वीणा भङ्कत कब गूँजेंगे उसमें कलस्वर,
 कब तेरी सुषमा विकसेगी इस सुषमा की पुकार सुनकर ।
 कि याद करेंगे युग-युग तक तुझको सारे नारी और नर ॥९॥

(पृष्ठ १५ का शेष)

धन मिलता है ? बाबू पैसे को तरस रहा है, कोई उसे सहारा दिखाई नहीं पड़ता । अभी राजन की परीक्षा फल निकलने पर एक सप्ताह शेष था । पता नहीं अभी इस समय में भी परिस्थितियाँ किन रूपों में बदलेंगी । परिस्थितियाँ ही बुरे और अच्छे दिन दिखाती हैं । यही मनुष्य के उत्थान और पतन का कारण हैं ।

आज राजन प्रातःकाल ही उठा । साथ ही उसके पिता भी उठे । समाचार पत्र आ जाने की आवाज को सुनकर बाबू दफ्तर की ओर और राजन पुस्तकालय की ओर भागे । राजन ने अपना पीला मुख अखबार के अंकित अक्षरों पर दौड़ाया । परन्तु पहली दौड़ में वह सफल न हो सका । पीला मुख और भी मुरझा गया, परन्तु हिम्मत ने साथ दिया । द्वितीय बार देखने से उसे अपना नम्बर प्रथम श्रेणी में अंकित दिखाई पड़ा । वह खुशी से फूला न समाया । माँ-बाप को 'सम्पादकीय शुभ कामना' सुनाने में आतुर हो तेजी से घर की ओर

भाग्य । उसे अब सारा संसार रंगीन दिखाई पड़ने लगा । उसके पास पैसा ही पैसा होने वाला था ।

भविष्य अनिश्चित है, अन्धकार मय है । भविष्य के रहस्य की गुत्थी के रहस्य को आज तक कोई जान न सका । वह अभी अगली मोड़ पर मुड़ा ही था, कि आगे से आने हुए ट्रक के साथ उसने टक्कर ली । पहिये की लपेट में आ गया था । दफ्तर से बापू भी खुशी से पागल हुआ भागा आ रहा था उसे आशीर्वाद देने । मोड़ के पास पहुंच कर पुत्र के खून को देखा । उससे न देखा गया । बेटे के रक्त को देख कर स्वयम् भी खून बन जाना चाहा । ऊषा-ऊषा रोती-चिल्लाती भागती हुई आई । उनके सूखे होठों ने भाई को पुकारा, फिर बापू को ।

बापू ! बापू !!

पुनः चिल्ला उठीं भैया ! हाय बापू !

परन्तु बापू भी पुत्र के खून में सो चुका था ।

पारिवारिक जीवन की झलक

प्रो० रामलाल वर्मा

लोक-गीत मानव हृदय की सहज अनुभूति एवं निरुद्धल भावनाओं के प्रतीक हैं। युगों से ये गीत मानव-हृदय की विविध अनुभूतियों को अपने में संजोये हुए हैं। दही बिलोती हुई नारियों ने इन्हें गा कर अपने परिश्रम को हल्का किया, सूने मरुस्थल के यात्री ने इन्हें गा कर अपनी थका देने वाली यात्रा को सहज बनाया। विरह-दग्ध नायिका ने इन्हीं के माध्यम से अपने विरह क्षण वित्तये। केवल इतना ही नहीं अपितु संयुक्त-परिवारों में सास, ननद आदि के व्यंग्य-वाणों से व्यथित नववधुओं ने इन्हीं गीतों के माध्यम से अपने प्रिय को विविध संदेश भेज कर हृदय का भार हलका किया। संक्षेप में हम यह कह सकते हैं कि आदि काल से ये गीत मानव हृदय के सुख और दुख की अभिव्यक्ति में परम सहायक सिद्ध हो रहे हैं।

भारतवर्ष की विभिन्न जनपदीय भाषाओं— ब्रज, अवधी, भोजपुरी, बांगरू, राजस्थानी, गुजराती, बंगला, मराठी आदि की तरह पंजाबी भाषा के लोक-गीतों का भी अपना विशिष्ट महत्व है। पंजाब के लोक-जीवन में घटे विविध रम्याख्यान इन लोक-गीतों में बड़ी ही मधुर, सरल एवं प्रभावशाली शैली में प्रस्तुत किये गये हैं। संयुक्त परिवारों में नव-दम्पति को वह स्वतंत्रता नहीं मिल सकती जितनी वे चाहते हैं ऐसी स्थिति में दोनों को विशेषतः वधु को अपने ससुराल के अनेक व्यक्तियों से शिकायत रहती है, उस के इन विविध भावों की झलक विभिन्न पंजाबी लोक-गीतों में पायी जाती है। कहीं

ऐसा भी होता है कि माँ-बाप की परतंत्रता के कारण प्रिय न चाहते हुए भी प्रिया को डाँट-डपट या झिड़कियाँ दे देता है ऐसी स्थिति में 'प्रिया' का गिल्ला शिकवा भी उचित है। इस भाव की हृदय-स्पर्शी अभिव्यक्ति विभिन्न लोक-गीतों में बड़े ही सहज रूप से की गई है। यहां हम ऐसे ही दो-एक गीतों का उल्लेख करेंगे जिन में 'प्रिया' की। विवशता सास ननद का कठोर नियंत्रण, पति का माँ-बहिन की बातों में आ पत्नी पर नाराज होना, प्रिया का प्रिय से रूठ कर अपने पीहर जाने की धमकी एवं 'प्रिय' का 'प्रिया' को मना लेना वर्णित किया गया है।

नववधु अभी-अभी ससुराल में आई है उसे अपने सुहाग चिन्हों के प्रति बड़ा अनुराग है। (होना भी चाहिए, यही तो दिन हैं, दो-चार वर्ष बाद यह अल्हड़पन फिर कहाँ रहेगा जब धरेलू दायित्व आ पड़ेंगे तब ये चाव ये उमंगें कहाँ रहेंगी) बाहर से किसी बंजारे, (चूड़ियाँ बेचने वाले) की आवाज आई नववधु ने जल्दी से मकान की छत पर जा कर उसे इधर आने का संकेत किया (सम्भवतः दरवाजे में सास और ननद की उपस्थिति से वह सकोच से न आ सकी होगी) चूड़ीवाला धर के सामने आया तो बेचारी वधु उस से सीधे न कह कर अपने सास एवं ननद की ओर ताकने लगी, परन्तु आशा के विपरीत उन्होंने चूड़ियाँ चढ़वाने का समर्थन नहीं किया। नववधु अपने मन को न मार सकी और उसने

अपने सुहाग चिन्ह चूड़िया लेकर पहन ही लीं। बस फिर क्या था, सुपुत्र के घर आते ही मां ने उसे भड़का दिया, बहिन ने नमक-मिर्च लगा कर अपनी भाभी के प्रति ननद के कर्तव्य का निवाह कर पुण्य अर्जित कर लिया। उस मातृभक्त ने भी सोचा कि यह कौन होती है मेरी मां और बहिन की आज्ञा उल्लंघन करने वाली। अभी यह कल ही तो आई है। बस फिर क्या था मां-बहिन की विजय दुन्दुभि बजी और प्रिय ने प्रिया की चूड़ियाँ तोड़ ही दी। उस व्यथिता, पति प्रेम वंचिता एवं तिरस्कृता नववधु की वारगी इस लोक-गीत में इस प्रकार दी गई है:—

“गली गली बंजरा फिरदा चूड़ियां ताँ ले लो नी चढ़ा।

चढ़ चढ़ कोठे ते वाजां मारे साडी गली बल आ ॥

सस कोल पुच्छिया ननारण कोल पुच्छिया किसे न दिता जवाब।

सस वी न बोली ननारण वी न बोली आपे लइयां चढ़ा।

बारों आया हसदा खेडदा माँ भैन दिता सिखा अन्दर वड़िया डंडा फड़िया चूड़ियाँ तूँ दिता बना चुग-चुग चूड़िया मैं भोली बिच पानियाँ टुर पई पेकेयां दे रा ॥”

प्रिया के प्रिय से रुठ कर मायके जाना भला प्रिया को कैसे सह्य होता, उसने अपनी गलती को समझा और जल्दी से प्रिया के हाथ थाम कर उस से मान मनावन करने लगा। उसने और रुपये दे कर नई चूड़ियाँ पहनने का आग्रह किया पर प्रिया नहीं मानी और हाथ छुड़ाकर जाते हुए कहने लगी कि अब माँ के हाथ की पक्की हुई रोटियाँ खाओ मैं तो मायके जा रही हूँ। इस पर प्रिय ने स्पष्ट किया कि माँ के हाथ की रोटियाँ बहुत खाई हैं, अब तेरे हाथ की पक्की रोटियाँ खाने की चाह है अतः तू अब पीहर न जा भला इतना मान-मनावन कोई

कम था बस फिर दोनों एक हो गये। इस भाव की अभिव्यक्ति निम्न पंक्तियों में इस प्रकार हुई है—

“पंज रुपये मेरी मुट्टु बिच देंदा,
मुच्चा चूड़ा लैवी चढ़ा।

पंज नहीं लैदी पंजा (पचास) नहि लैदी
हुण तूँ मां दीयां पक्कियाँ खा

इस पर प्रिय ने कहा कि—

“मां दियां पक्कियां बतेरा चिर खा दियां
हुण मैंनुँ तेरा ही चा ”

बस फिर क्या था प्रिया मान ही गई इतना अनुनय-विनय क्या कम था।

इस प्रकार की जीवन की विविध भाँकियाँ, जिन में जीवन का पूर्ण रूप भरा पड़ा है, इन लोक-गीतों में दीर्घ परम्परा से चली आ रही हैं। इस प्रकार के अन्य अनेक उदाहरण भी प्रस्तुत किये जा सकते हैं।

आज सभ्यता के विकास के साथ लोक-गीत अशिक्षित एवं निरक्षर लोगों की थाती समझे जा रहे हैं जो किसी भी दृष्टि से समीचीन नहीं। आवश्यकता इस बात की है कि इन अलिखित अनुभूतियों को संचित किया जाये नहीं तो ये निधि काल-कवलित हो हो जायेगी। आज सर्वत्र इन गीतों का स्थान फिल्मी गीतों एवं साहित्यिक गीतों को दिया जा रहा है जो किसी भी दृष्टि से उचित नहीं। लोक-गीतों में जो निश्चलता, सहजानुभूति एवं सरलता है वह अन्यत्र दुर्लभ है। यद्यपि कुछ विद्वानों ने इस ओर ध्यान दिया है परन्तु वह प्रयत्न बहुत ही नगण्य एवं अपर्याप्त है। समय रहते यदि इस साहित्य की ओर ध्यान न दिया गया तो पूर्वजों की इस धरोहर से आज का तथा कथित सभ्य समाज वंचित रह जायगा।

काव्य और छन्द

लेखक : डॉ० रामदत्त भारद्वाज, एम० ए०, एलएल० बी०, पी०एच०डी०, डी०लिट०

प्राक्कथन

क्या काव्य के लिए छन्द आवश्यक है? यह विवादास्पद विषय है। इस पर विचार करने से पूर्व छन्द शब्द की व्युत्पत्ति, अर्थ, परम्परा, विरोध आदि पर विचार कर लेना समीचीन प्रतीत होता है। आचार्य यास्क ने निरुक्त में 'छन्दांसि छादनात्' लिखा है। 'छन्द' शब्द 'छद्' धातु से व्युत्पन्न है, जिसका अर्थ है प्रसन्न करना, फुसलाना, आच्छादन करना, बाँधना, आह्लादित करना, इत्यादि। कोश के अनुसार इसका अर्थ इच्छा, अभिलाषा अथवा स्वेच्छाचार है और यह शब्द 'वेद' का पर्याय भी है। वर्ण या मात्रा की गणना के अनुसार पद या वाक्य के रखने की व्यवस्था को छन्द कहते हैं, और छन्द-शास्त्र वह विद्या है जिसमें छन्दों के लक्षण आदि का विचार किया जाता है। छन्द का घनिष्ठ सम्बन्ध लय से है; लय का गति-यति से और स्वर के आरोहावरोह से। 'वागेव विश्वा भुवनानि जज्ञे' इस वचन से स्पष्ट है कि वाणी से ही संसार की सृष्टि हुई है। वाक् के चार रूप बताये गये हैं—परा, पश्यन्ति, मध्यमा और वैखरी। इनमें से प्रथम तीनों की स्थिति कंठ के नीचे से है, इन तीनों को हम अपने कानों से नहीं सुनते किन्तु योग-साधना के द्वारा उनका अनुभव कर सकते हैं। वाक् का स्पष्ट रूप वैखरी है जिसका नियन्त्रण माहेश्वर सूत्रों में उपलब्ध है। आचार्य शुक्ल ने 'काव्य में रहस्यवाद' में छन्द की परिभाषा इस प्रकार दी है: "छन्द वास्तव में बँधी हुई लय के

भिन्न-भिन्न ढाँचों का योग है जो निर्दिष्ट लम्बाई का होता है।"

काव्य शास्त्र में छन्दों का स्थान

काव्य-गुणों के साथ छन्द का प्रायः उल्लेख नहीं होता। डा० श्यामसुन्दर दास ने इसके दो कारण बताये हैं। प्रथमतः छन्दों की संख्या इतनी अधिक है कि उनका निरूपण ही साहित्य-शास्त्र के अन्य सब निरूपणों से अधिक स्थान ले लेता है। द्वितीयतः छन्द काव्य-शास्त्र का आवश्यक अंग नहीं; क्योंकि रीति, गुण और शब्दालंकारों के द्वारा संगीत (अथवा राग) की जितनी साधना काव्य में है उससे अधिक साधना की आवश्यकता प्रतीत नहीं होती। इसका विशेष कारण यह है, जैसा कि डा० दास स्पष्ट करते हैं, कि काव्य 'शब्द' की साधना है और 'संगीत' स्वर की। अतएव ऐसी आशंका है कि स्वर-साधना के योग से काव्य-कला की विशेषता तिरोहित हो जाय। दूसरे शब्दों में यह कहा जा सकता है कि जो तत्त्व सहायक मात्र है उसे प्रधानता प्रदान करने से कविता का निजी-पन नष्ट हो सकता है।

छन्द-महिमा

काव्य-साहित्य में छन्द की बड़ी महिमा रही है। इसके अनेक कारण हैं। प्रथमतः काव्य कला है और संगीत भी कला है; इस नाते काव्य और संगीत का पारस्परिक सम्बन्ध है और इसी सम्बन्ध

को सुदृढ़ करने के लिए कविता में वृत्त की आवश्यकता है। द्वितीयतः मानव-जीवन में और प्रकृति में संगीत की व्यापकता है। अनहद नाद को कबीर जैसे रहस्यवादी, परमाणुओं के संगीत को चन्द्रशेखर वेंकटरमण जैसे विज्ञानी, तथा मन्द-मन्द वायु और पक्षि-कलरव एवं सभ्र-गर्जन के संगीत को दार्शनिक सुन सकते हैं। तृतीयतः, जैसा कि इतिहासकारों और मानव शास्त्रियों का मत है, कविता और संगीत का सम्बन्ध बहुत पुराना और स्थायी है, क्योंकि सृष्टि के प्रारम्भ से ही मनुष्य के वे भाव संगीतमय भाषा में व्यक्त हुए हैं जो अधिकांश में गम्भीर और मार्मिक हैं। चतुर्थतः छन्द के मिठास और आनन्द से मनोभावों को तीव्रता उपलब्ध होती है और कल्पना को प्रोत्साहन मिलता है। मादक द्रव्यों के सेवन से उत्पन्न जो सुखमय प्रतीति होती है उससे भी अधिक आनन्दमय काव्य का संगीत होता है। संगीतमय अलौकिक काव्य कितना आह्लादकारी होता है उसे तो कवि, भावुक और भावक ही समझ सकते हैं। पंचमतः गद्य और पद्य दोनों का अस्तित्व वर्तमान काल में है। इस बात का निषेध नहीं किया जा सकता कि भूत काल से वर्तमान तक पद्य का साक्ष्य मिलता है।

कॉलरिज छन्द के अनेकविध प्रभाव को व्यक्त करते हैं। प्रथमतः, छन्द का उद्गम उस स्वाभाविक स्फूर्ति से है जो मन में सन्तुलन को उत्पन्न करती, और जो भावना के ज्वार को संयत रखने में तत्पर रहती है। द्वितीयतः छन्द की यह प्रवृत्ति है कि वह सामान्य भावनाओं को और मनोयोग को (अथवा अवधान को) अधिक ग्रहण-शील और प्रबलतर बनाता है। छन्द का यह प्रभाव विस्मय के सतत उद्दीपन से तथा उस जिज्ञासा के परिवर्तन से जो शान्त हो-हो कर पुनः उद्दीप्त हो उठती है उत्पन्न

होता है। तृतीयतः छन्द ही कविता का उचित परिच्छद है जिसके बिना कविता अपूर्ण और सदोष रह जाती है। चतुर्थतः छन्द संघटन में सहायक होता है, क्योंकि इसके द्वारा 'किसी संघटित इकाई के विविध अंग और उसके अधिक महत्त्वपूर्ण एवं अनिवार्य अंगों से सम्बन्ध' स्थापित होता है।

छन्द-निरपेक्षा

छन्द की उपेक्षा करने वाले भी अनेक विचारक हैं। अमेरिका के आधुनिक कवि ह्विटमैन छन्दहीन कविता करने वालों में विशेष प्रसिद्ध हैं। छन्दहीन कविता की प्रवृत्ति विदेश से बंगाल होती हुई भारत में प्रविष्ट हुई, जिसे कुछ-कुछ तो छायावादियों ने किन्तु विशेष रूप से प्रगतिवादियों और प्रयोगवादियों ने अपनाया है। छन्द-हीन कविता के चरण या तो रबड़ की भाँति इच्छानुसार घटाये-बढ़ाये जा सकते हैं या वे किसी ज्ञात वृत्त से शून्य होते हैं। पर उन में भी किसी न किसी प्रकार की लय विद्यमान रहती है। डॉ० श्यामसुन्दर दास बताते हैं कि 'नवीनता वादियों का कथन है कि संसार की आदिम भाषा संगीतमय अवश्य होगी। परन्तु मनुष्य ने जब विकास किया तब उसने छन्दहीन भाषा बनायी और वह छन्द की भाषा को अविकसित मानता है। वर्तमान काल में अधिकांश काव्य-साहित्य गद्य में प्रकाशित हो रहा है, और यह आशा करना अनुचित न होगा कि भविष्य में गद्य का ही अधिकाधिक प्रयोग किया जायगा। छन्दहीन कविता नवीन-युग में उत्पन्न हुई है। अब उसकी निरन्तर प्रगति होगी और अन्त में हमारा सम्पूर्ण काव्य गद्य की भाषा-द्वारा ही प्रकाशित होने लगे तो कोई आश्चर्य नहीं।'।

गद्य-पद्य-भेद

यद्यपि कॉलरिज के अनुसार 'गद्य की भाषा

तथा छन्दोबद्ध रचना की भाषा में तात्त्विक भेद हो सकता है, होता है और होना चाहिए'। पर हमारी विनीत सम्मति में कवित्व के गद्य-पद्य नामक भेदों को तात्त्विक न मानकर प्रातिभासिक मानना अधिक उचित होगा। प्रत्येक नाद संगीतमय है, यद्यपि उसके संगीत में तारतम्य हो सकता है। मानव-मन त्रिगुणात्मक है; वह संवित्, संवेग और संकल्प से संयुक्त है। यह बात अवश्य है कि इन गुणों में तारतम्य होता रहता है। संवेग-वायु की अधिकता से मानस-सागर में छन्दोर्मियों की प्रतीति अधिक स्पष्ट होती है। यदि विकास का अर्थ यह है कि मनुष्य की एक नासिका से, सुदूर भविष्य में, पाँच नासिकाएँ विकसित हो जायँगीं, मानव स्वभाव कुछ और ही प्रकार का हो जायगा अथवा काम, क्रोध मोह आदि की सत्ता ही न रहेगी, तब तो आगे किसी विचार की आवश्यकता नहीं। किन्तु जब तक मानव-स्वभाव और संवेगों में ऐसा कोई आमूल परिवर्तन नहीं होता तब तक संगीत के नितान्त नाश की कोई संभावना नहीं। मानव-स्वभाव का उन्नयन सम्भव है, किन्तु उसका उन्मूलन कल्पनातीत है। यदि आज का मनुष्य सुसंस्कृत और ज्ञान-विज्ञान की ओर प्रवृत्त है, तो वह कोमल भावनाओं के परिपोषण और अभिव्यंजन की ओर भी उन्मुख है। विज्ञान-विकास और कला-विकास का कोई विरोध नहीं। वे तो

एक-दूसरे के पूरक हैं; दोनों ही जीवन को सुखमय बनाने के लिए भिन्न रूप हैं। क्या गद्य और पद्य में वास्तविक भेद है? एक वाक्य लीजिए : 'सुषमा लड्डू खायगी' और सोचिये कि यह शब्द-विन्यास गद्य है अथवा पद्य? स्यात् गद्य। पर इस समष्टि में कि 'सुषमा लड्डू खायगी, खा कर घर को जायगी' संगीत की झलक है।

निष्कर्ष

जो हो, कविता और संगीत का घनिष्ठ संबन्ध है। अनेक दृष्टियों से कविता में उसका उपयोग होता है। डॉ० गोविन्द त्रिगुणायत के अनुसार छन्दों का नवविध उपयोग है, अर्थात् भावों की अभिव्यक्ति को स्पष्टतर और तीव्रतर रूप में प्रस्तुत करने के लिए, भावों के बिखराव में एक सूत्रता स्थापित करने के लिए, कविता में सजीवता लाने के लिए, रमणीयता और सौंदर्य की अभिवृद्धि के लिए, रचना को प्रभावोत्पादक बनाने के लिए, रस-निष्पत्ति में योगदान के लिए, प्रेषणीयता लाने के लिए, कवि के कवित्व की प्रतिष्ठा के लिए, एवं उक्ति में पवित्रता की प्रतिष्ठा के लिए। कदाचित् ऐसे ही कुछ कारणों से जॉनसन ने कविता को 'पद्यमय निबन्ध' और कार्लायल ने 'संगीतमय विचार' बताया है।

-----o-----

दोहावली

२० क० स०

(१)

लोभ सरिस अवगुण नहीं, तप नहीं सत्य समान ।
तीर्थ नहीं मन शुद्धि सम, विद्या सम धनवान् ॥

(२)

ऐसी बानी बोलिए मन का आपा खोय ।
औरों को शीतल करे आपौ शीतल होय ॥

(कबीर)

(३)

दया धर्म का मूल है, पाप मूल अभिमान ।
तुलसी दया न छाँडिये, जब लग घट में प्राण ॥

(४)

जब तुम जग में आये थे, जग हंसमुख तुम रोय ।
ऐसी करनी कर चलो, तुम हंसमुख जग रोय ॥

(तुलसी)

(५)

जो चाहो चटक न घटै, मैलो होय न मित्त ।
रज राजस न छुवाइये, नेह चीकले चित्त ॥

(६)

अरे परेखो को करै, तुही बिलोकि बिचारी ।
किहिं नर किही सर राखियो, खरे बड़े पर पारि ॥

(बिहारी)

(७)

चिंता ताकी कीजिए, जो अनहोनी होय ।
यह भारग संसार में, नानक थिर नहीं कोय ॥

(८)

जो उपजिआ सो विनसिया, परो आज कि काल ।
नानक हर गुण गाय ले, छोड़ सकल जंजाल ॥

(गुरु नानकदेव)

(९)

सहजो भजु हरि नाम को, तजो जगतसू नेह ।
अपना तो कोई है नहीं, अपनी सभी न देह ॥

(१०)

द्रव्यहीन भटकत फिरें उयों संगय को श्वान ।
भिड़क दियो जिही घर गयो सहजो रहो न मान ॥

(सहजोवाई)

(११)

दिव्य दीनता के रसहिं, का जानै जग अन्धु ।
भली विचारी दीनता, दीनबन्धु से बन्धु ॥

(१२)

रहीमन धागा प्रेम को, मत तोरो चटकाय ।
टूटे से फिरि ना मिलै, मिले गाँठ परिजाय ॥

(रहीम)

ਦੇਸ਼

ਅਧਿਆਕਸ਼

ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ
(Prof. C. L. Kumar)

ਐਡੀਟਰ :

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ
(G. S Mamik)

ਫਰਵਰੀ 1961

ਤਤਕਰਾ

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ	ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ (G. S. Mamik)
(ਅਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ)	
ਕੀਮਤੀ ਮੋਤੀ	ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ (Chander Mohan)
ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ	ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ (G. S. Mamik)
ਉਛੀਕ	ਤਰਸੇਮ ਲਾਲ (TraseW Lal)
ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ-“ਤਾਜ਼ਾ”	ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ (G. S. Mamik)
ਜਾਣੇ ਪਹਿਚਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣਜਾਣ ਗੱਲਾਂ	ਸੁਰਿੰਦਰ ਤਿਵਾਰੀ (S. K. Tiwari)
ਇਕ ਐਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਸਾ ਲਈਏ	ਮਹਾਰਾਜ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (M. Krishan)
ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ	ਪ੍ਰਭਾਤ ਸੂਦ (Prabhat Sood)
“ਸ਼ਹਿਨਾਈ”	ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ (G. S. Mamik)

ਅਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ.....

ਜੀ. ਐਸ ਮਮਿਕ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਅਥਵਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਕੀ ਧਰਮ ਹੈ? ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਧਰਮ ਹੈ? ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਕੀ ਹੈ?

ਸਾਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ 25 ਸਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਤੇ ਗੁਜ਼ਰੇ ਕੱਲ ਵਿਚ ਵੇਰ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਹੀ ਅਜ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਭਲਕ ਵਿਚ ਵੇਰ ਅੰਤਰ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਪਰ ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ? ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ 25 ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਇਉਂ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਅਥਵਾ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਣ ਵਿਚ ਭੀ ਦਰੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਅਜ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਅਦੁੱਤੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਕਿਥੇ? ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵੇਂ ਕਾਲਜਾਂ, ਚਾਰ ਦਿਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਹਦੂਦ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਸਦਾ ਵਾਂਗ ਅਜ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਭਲਕ ਦਾ ਕਰਣਯਾਰ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ,

ਮੇਹਨਤ, ਕਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਮਿਤਾਹਾਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਕਦਮ ਤੇ ਇਮਿਤਿਹਾਨ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਸਰ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਸਰ ਕਦਮ ੨ ਉਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਥ ਹੀਨ ਹੋ ਠੋਡਾ ਖਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਹੈ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਹੱਥ। ਜੇ ਕਰ ਅਜ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਭਲਕ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਬਣਾਨਾ ਚਾਹਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਇਉਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਾਂਹ ਚੁਕਣ ਵਿਚ ਅਗਾਂਹ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੋੜੀਂਦਾ ਲਾਭ ਲੈਕੇ ਅਜ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਪਥ-ਹੀਨ ਰਾਹੀਆਂ ਅਥਵਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਲ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਭੀ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੂਰਾ ਮਨੁੱਖ ਅਥਵਾ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਵਿਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ? ਪਰ ਇਸ ਪਰ ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪੋੜੀ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਾਨ ਮਰਿਯਾਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ Uriveritey ਵਿਚ ਆਏ ਦਿਨ Striks ਦੀਆਂ ਉਤ ਪਤਾਂਗ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਦਾ ਗਲਤ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਆਖ ਲਵੋ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਛੜ ਰਹੇ

ਹਨ। ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਤੁਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਬੜੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਾਂ ਉਥੇ ਪੁਰਾਣੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਥਵਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੱਛੜ ਗਏ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਨਿੱਤ ਆਏ ਦਿਨ ਸਾਡੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਅਜੇ ਡੀ ਅਸੀਂ ਹੰਡਲਾ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸੰਭਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। It is never too late to mend

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇਸ਼ ਅਮਾਨਤ ਹੈ ਇਸੀ ਸਦਕਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜਾ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰਕੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :—

Country first, country last ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ। ਆਖਣ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵਾਕ ਸਿੰਨਾ ਛੋਟਾ ਹੈ ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਉਤੇ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਔਖਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ 'ਨਾਮੁ-ਮਕਿਨ' ਅਥਵਾ 'ਅਸੰਫਵ' ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ, ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਵਿਖੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਉਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਹਰ ਵਫ਼ੀ ਤੋਂ ਵਫ਼ੀ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਪੂਰਣ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿਚੋਂ ਇਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ :—

ਜੀਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ, ਮਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ। ਤੇ ਇਉਂ ਜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਅਮਰ ਹੈ।

The Way to duty is the way to glory

ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਏ Assue ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਮਸਰੂਫ਼ ਹੋਵੋਗੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਡੀ ਪਾਠਕ ਜਨ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਣਗੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਦਿਤੇ ਸਨ ਪਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਕਈ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਬਾਵੇਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੰਕੋਚ ਬਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਤਾਂ ਡੀ ਮੈਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਲੇਖ ਦੇਣ ਦੀ ਚੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਏ। ਇਸ ਬਾਰੀ ਡੀ ਤੁਸੀਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਪੁੰਗਰਦੇਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਰੱਸ ਮਾਣੋਗੇ। ਅਤੇ ਇਉਂ ਆਸ ਹੈ ਇਸ ਦਫ਼ਾ

ਦੇਸ਼

ਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਹਰਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸ Issue ਤੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ Editer ਦਾ ਸਥਾਨ ਤਿਆਗਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਦ ਤਿਆਗਾ ਮੈਂ Prof. C. L. Kumar ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤੇ Prof. R. K. Sud ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ Guidarce ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਜੋ 'ਦੇਸ਼' ਦੇ 'ਏ' ਸੈਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾ ਸਕਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ 'ਦੇਸ਼' ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ Contributors ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਥਵਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ

ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਆਸ਼ਾ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਡੀ 'ਦੇਸ਼' ਦੇ ਇਸ Section ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਅਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਮਨਮੋਣਾ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਧਿਆਨ ਕਰੇਗਾ।

(G. S. Mamik, B.A. Final)

ਕੀਮਤੀ ਮੌਤੀ

(Chander Mohan B. A. Iyear) R.N. 53

1. ਵਿਆਖਾਨ ਦੇਣਾ ਮਹਾਨ ਗੱਲ ਹੈ।

ਪਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਤੋਂ ਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ—

ਟੈਗੋਰ—

2. ਇਨਸਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਚਾਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹਨ।

3. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਵਕਤ ਤੱਕ ਅੱਧੀ ਲੰਘ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

4. ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪਹਿਨਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਮਾਲਕ (ਮਾਸਟਰ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ

(ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ ਬੀ. ਏ ਤੀਸਰਾ ਸਾਲ)

ਆਬਾਦ ਹੋ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀ ਏ।
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਰਾਖ ਉਡ ਕੇ ਹੁਣ ਖਾਕ ਹੋ ਰਹੀ ਏ।
ਬੁੜਦੇ ਹੀ ਜਾਂਵਦੇ ਨੇ ਦੀਪਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਰੇ।
ਬੁਲਲੁਲ ਭੀ ਵੇਖੋ ਆਪੇ ਗ਼ਮ-ਖ਼ਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਏ।

ਤੜਪਦੇ ਨੇ ਅਰਮਾਨ ਰੌਣਕ ਦੇ ਸਾਰੇ,
ਜਦੋਂ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਸੂਰਜ ਤੇ ਤਾਰੇ।
ਗਲੇ ਮਿਲ ਕੇ ਚਾਹਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀ ਏ,
ਨਾਸ਼ਾਦ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬੇਤਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਚਮਨ ਵਿਚ ਬਹਾਰਾਂ ਦੀ ਰੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਚਕਵੇ ਤੇ ਚੰਦਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਉਹ ਨਗਮੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਉਹ ਮਧੁਬਨ ਦੇ ਗਾਣੇ।
ਲਗਦਾ ਹੈ ਮਿਲ ਕੇ ਸਭ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ।

ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਉਹ ਨਗਮੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਤਰਾਨੇ,
ਬੀੜੀ ਬਹਾਰਾਂ ਚਮਨ ਦੇ ਫਸਾਨੇ,
ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਉਹ ਗੁਜ਼ਰੇ ਜ਼ਮਾਨੇ,
ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਏ।

ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਛੁਪਦਾ ਵੇਰ ਤਕ ਬਨ ਅੰਧੇਰਾ,
ਚਮਕਦਾ ਏ ਦੂਜੇ ਹੀ ਪਲ, ਸਵੇਰਾ।
ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨਾਂ 'ਚੋਂ ਲਿਖਕਦਾ ਕਿਨਾਰਾ,
ਜਲੇ ਘਰ ਦੇ ਉਪਰ ਬਰਸਾਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗ਼ਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਆਂਵਦੀ ਏ.
ਉਸੜੀ ਖਿਜ਼ਾਂ ਬਾਦ ਬਹਾਰ ਆਂਵਦੀ ਹੈ।
ਅਨੁਰੇ ਦੇ ਬਾਦ ਰੋਸ਼ਨੀ ਆਂਵਦੀ ਹੈ,
ਬੁਲ ਬੁਲ ਏ ਮਿੱਠਾ ਪਯਾਮ ਲਿਆ ਰਹੀ ਹੈ।

(G.S. Mamik)

‘ਉਡੀਕ’

ਤਰਸੇਮ ਲਾਲ ‘ਸੋਇਲ’

ਪ੍ਰੇਮ ਇਕ ਨਿਰਧਨ ਬਾਲਕ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣ ਚੰਨੋ ਨੇ ਸਖਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਟਾ ਪੀਸਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭੈਣ ਇਕ ਸੇਠਾਣੀ ਦੇ ਘਰ ਭਾਂਡੇ ਮਾਜਨੂ ਲਈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਅਜ ਉਸ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਨਾ ਸੀ ਉਹਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉੱਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਚਿੰਨ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਅਜ ਰਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮ ਮੁੰਡੇ ਨਤੀਜਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਗੱਡੀ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵੀ ਗਿਆ। ਗੱਡੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਕਢਣ ਲਈ ਹੱਥ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਹੱਥ ਉਸਨੂੰ ਖਾਲੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਕਢਨਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਅਖਬਾਰ ਲੈਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮੈਰਿਟ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਘਰ ਵਲ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਇਕ ਇਸਲੀ ਦੇ ਖੰਬੇ ਹੇਠ ਰੁਕ ਗਿਆ ਇਹ ਉਹ ਖੰਬਾ ਸੀ ਜਿਸ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬੀ. ਏ. ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖੰਬੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ‘ਮਾਂ, ਮੈਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ।’

ਮਾਂ ਆਟਾ ਪੀਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ

ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੇਮ ਦੇ ਆਂਸੂ ਵਹਿ ਨਿਕਲੇ ਇਹ ਆਂਸੂ ਯਾਦ ਦਿਲਵਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੜਨੋਂ ਨਾ ਹਟਾਵੀਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਚੰਨੋ ਭੈਣ ਨੇ ਚੋਕੇ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈਂ ਵੀਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ‘ਆਹੋ ਭੈਣ।’

ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੇ ਆਲ੍ਹਿਆਂ ਵੀ ਭਾਜੀ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਚੰਨੋ ਸੇਠਾਣੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਨਹੀਂ ਮਾਜੇਂਗੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਚੌਂਕੀ ਪੀਸਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਦ ਹੀ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਫਾਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਪੁਛੀ। ਉਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਛੱਡਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਨੌਕਰੀ ਤਾਂ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਜ ਹੋਈ ਕਿ ਕਲ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਹੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਜ ਗਏ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜਿਆ।

ਚੰਨੋ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, ‘ਮਾਂ ਵੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਮਾਂ ਨੇ ਹਾਉਕਾ ਭਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਾਂ ਧੀਏ।’

(Tarsem Lal)

ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਤਾਜ ਮਹਲ'

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ (G. S. Mamik)

ਤਾਜ ਮਹਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਹਣੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸਹੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੋਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਿੱਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਵੋਗੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਭੁੱਲ ਜਾਵੋਗੇ। ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀ ਹੈ।

ਸਚ ਮੁਚ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਚਮਕਦਾਰ ਬੇਜੋੜ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਇਹ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਏ ਜਿਵੇਂ ਕਾਰੀਗਰ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬਣਾ ਕੇ ਗਏ ਹੋਣ।

ਇਹ ਸਫੇਦ ਸੰਗਮਰ ਮਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਰੋਜ਼ਾ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹੀ ਛਬੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਕਵੀ ਨੇ ਸਚ ਮੁਚ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਆਖਿਆ ਹੈ :—

Taj Mahal is a dream in marble

ਆਹ, ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਤਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੁਲ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ 'ਵਾਹ' 'ਵਾਹ' ਕਰ ਉਠਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਇਕ ਅਮਰ ਪੈਗਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਨਫਰਤ ਡਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਮਰ ਪੈਗਾਮ ਸਦਾ ਦੇਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਨਕਾਕਸ਼ੀ ਦੀ ਅਖਾਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਡੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ

ਦਿਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਉਕਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਭੀ ਬੜੀ ਕਾਰਗਰੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਥੇ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਬਣੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੁਕਾਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਗੂੰਜਾਣ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤਕ ਸੁਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਕਮਾਲ ਹੈ।

ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਕਿਸੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਬਹੁ ਮੁਲ ਕੀਮਤੀ ਮੌਤੀ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਆਹ ਸਚ ਮੁਚ ਤਦੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਜਨਤ ਦਾ ਸੁੰਦਰਾ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਏ ! ਪਰ ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਆਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁ ਮੁਲ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਅਥਵਾ ਮੌਤੀ ਸਭ ਅੰਗੇਜ਼ ਲਾਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਵਿਖੇ ਇਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਕੇ ਹੰਝੂ ਬਗਾਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।

ਭਾਵੇਂ ਤਾਜ ਬੇ ਜਾਨ ਹੈ ਪਰ ਅਜ ਡੀ ਉਸਤੀਆਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਦੀਵਾਰਾਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਤੇ ਤਾਜ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਅਫਸਾਨੇ ਲਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ।

ਤਾਜ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮਲਕਾ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਤਾਜ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੋਹਨਤ ਅਥਵਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖੂਬੀ ਬੇਗਾਮ ਸਦਕਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋ ਉਠਦਾ ਹੈ।

ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਬੇਗਾਮ ਦੀ ਕਬਰ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੀ ਕਬਰ ਹੈ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਤਮਨਾ

ਇਛਾ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਦਨ ਬਾਦ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਉਸ ਦੀ ਏਗਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਸਚ ਮੁਚ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਡੀ ਆਪਣੀ ਏਗਮ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਛੀ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਯਾਦਗਾਰ ਅਜ ਤੋੜੀ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਵਿਖ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਆਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਆਹ ਵਿਚਾਰੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲ ਪੁੱਤ੍ਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਮਹਿਲ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਲਗਵਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਇਕ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਤਾਜ ਹਰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਜਨਤ ਵਾਂਗ ਤੱਕ ਸਕੇ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਡੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਤਾਜ ਨੂੰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। (ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਤਾਜ ਦੀ ਵ੍ਰਤੀ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਮੀਲ ਹੈ।)

ਤਾਂ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਸਚ ਮੁੱਚ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਕਲਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰੀਤਕ ਹੈ।

ਇਕ ਅੰਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਸਾ ਲਈਏ

(ਮਹਾਰਾਜ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਬੀ. ਏ. (ਤੀਜਾ ਸਾਲ)

ਸਾਥੀ ! ਆ ਇਕ ਅੰਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਸਾ ਲਈਏ।

ਦੁਖ ਦਰਦ ਦਾ ਜਿਥੇ ਨਾਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਫਲ-ਕਪਟ ਦਾ ਜਿਥੇ ਕਾਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਭੁੱਖਾ ਮਰੇ, ਇਕ ਧਨਵਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ,

ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਹੋ ਐਸਾ ਗਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ, ਕਦੀ ਅਪਮਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗਦਾਰ ਦਾ, ਦੇਸ਼, ਵਿਚ ਹਰਗਿਜ਼ ਮਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਤਾ ਵਗੇ ਪਰ ਕੋਈ ਡੀ ਵਰਨਾਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਆ ਫਿਰ, ਇਹ ਗੀਤ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਗਾ ਲਈਏ।

ਸਾਥੀ ! ਆ ਇਕ ਅੰਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਸਾ ਲਈਏ।

ਜਾਣੇ ਪਹਿਚਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣਜਾਣ ਰੱਲਾਂ

(ਸੁਰਿੰਦਰ ਤਿਵਾਤੀ)

1. ਜੈਨ ਲਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਏ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੂਟ ਡੀ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।
2. ਕੋਲੰਬਸ, ਪਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਤੀਜਾ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ।
3. ਐਚ. ਸੀ ਵੈਲਸ, ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾ ਬਣਦਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਕਲਰਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਜੇ ਉਸਦੀ ਲੱਤ ਨਾ ਟੁੱਟਦੀ।
4. ਅਲਕਟ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੇਖਿਕਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਿਤਾਬ ਹੈ 'Little Woma' ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।
5. ਲਿੰਕਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਦੁਖ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ।

(Surinder K. Tiwari B.A. Fina

ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ

(“ਪ੍ਰਭਾਤ ਕੁਮਾਰ ਸੂਦ, ਬੀ. ਐਮ. ਸੀ, ਪੈਹਿਲਾ ਸਾਲ”)

ਸੋਹਣਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸੋਹਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਚਿੜਦਾ,
ਥਾਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੂਣਾ ਖਿੜਦਾ,
ਰਬ ਤਾਂ ਸੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ
ਰੰਗ ਦੋਵੇਂ ਇਹ ਵੰਡੇ,
ਪਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੇ ਹੋਣ ਇਕੱਠੇ,
ਦਿਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਘਿਰਦਾ।

ਵਿਦਿਆ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਪਰੀਖਿਆ ਦੇ,
ਰਾਗੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦਾ ਵਿਚ ਤੌੜਿਆਂ ਦੇ।
ਵਿਚ ਅੱਗ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ,
ਕਲਾ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਸੌੜਿਆਂ ਦੇ।
ਅਕਲ ਵਿਚ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ,
ਜਵਾਨੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚ ਮਰੌੜਿਆਂ ਦੇ।
‘ਪ੍ਰਭਾਤ’ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ,
ਪਿਆਰ ਪਰਖ ਹੁੰਦਾ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਦੇ।

ਰੋਤਾ ਵਿਚ ਮੱਛੀ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੁਝੁਲ,
ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।
ਦਿਲ ਨੂੰ ਦੀਦ ਬਾਬੋਂ ਕਿਦਾਂ ਨੀਂਦ ਆਵੇ,
ਕੋਇਲ ਕੋਲ ਸਯਾਦ ਨਹੀਂ ਬਹਿ ਸਕਦੀ।
ਜੇਕਰ ਮੋਤੀ ਨੂੰ ਕੁਟ ਕੇ ਕਰੇ ਚੂਰਾ,
ਓਸ ਮੋਤੀ ਦੀ ਆਬ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।
ਓਸ ਦਿਲ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਜਾੜ ਦਈਏ।
ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਬਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।

(Prabhat Kumar Sood)

‘ਸ਼ਹਿਨਾਈ’

ਜੀ. ਐਸ. ਮਮਿਕ (G. S. Mamik)

‘ਨੀ ਉਸ਼ਾ ਤੱਕ ਖਾਂ ਜ਼ਰਾ ਅੰਜੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਬੱਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਬੱਲ ਆ ਗਿਆ ! ਸਵੇਰ ਦੀ ਪਈ ਆਪਣੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੀ ਏ ।’

ਉਸ਼ਾ—ਵਿਥੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਟੁਕ ਕੇ—ਕੀ ਆਂਹਦੀ ਏ ਅੰਜੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ? ਤੇ ਰਮਾ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਏ ਲੜਨ ਦਾ ?

ਰਮਾ—ਬੜੀ ਮਾਯੂਸੀ ਨਾਲ—ਅੱਜ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਏ ! ਤੇ ਕਲਜੁਗ ਏ ਕਲਜੁਗ ! ਪਰ ਵਿਚਾਰੀ ਅੰਜੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਤਜੁਗ ਦੇ ਸਵਪਨੇ ਲੈ ਰਹੀ ਏ ! ਭਲਾ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਏ ਅੱਜ ਕਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ? ਨਾਲੇ ਲੱਗਾ ਏ ਕੋਈ ਵਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰ ਚਾੜ੍ਹਨ ।

ਉਸ਼ਾ—ਛਿੱਥੀ ਪੈ ਕੇ—ਕੁਝ ਦਸੋਂਗੀ ਭੀ ਕਿ ਨਿਰੀਆਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਹੀ ਪਾਉਂਦੀ ਰਵੋਂਗੀ ?

ਰਮਾ—ਹਾਹੁਕਾ ਲੈ ਕੇ—ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਕੀ ! ਵਿਚਾਰੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਅਨਿਆਏ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਉਸ਼ਾ—ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਕੇ—ਅੱਛਾ ਦਸ ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ?

ਰਮਾ—ਲੈ ਸੁਣ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਅੰਜੀ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਾ, ਸੁਧੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਰੱਬੀ ਸਵਬ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਹੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਬੀ. ਏ. ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਾਂਡ ਭੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ, ਮਿਲ ਕੇ, ਜੀਣ ਲੱਗੇ !

ਉਸ਼ਾ—ਮੁਸਕਾ ਕੇ—ਅੱਛਾ ? ਫਿਰ ?

ਰਮਾ—ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ । ਜੀਵਨ ਸਾਥ ਦੇ ਪ੍ਰਾਮਿਸ ਵਚਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ । ਪੈਰ ਜਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਇੰਝ ਰਹੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁੜ ਹੀਰ ਰਾਂਡਾ ਦੀ ਜੋੜੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੁੰਡੇ ਫਿਰ ਭੰਵਰੇ ਹੀ ਹੋਣੇ ਨਾ ਫੁੱਲ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਬਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੁਧੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚੰਚਲ ਤਿਤਲੀ ਦਾ ਸੰਗ ਮਿਲ ਗਿਆ ।

ਉਸ਼ਾ—ਹਾਏ ! ਹਾਏ !! ਇਹ ਤੇ ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ ।

ਰਮਾ—ਮਾੜੇ ਵਰਗਾ ਮਾੜਾ ! ਵਿਚਾਰੀ ਤਾਂ ਇਸੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸੁੱਕ ਕੇ ਤੀਲਾ ਹੋ ਗਈ । ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਫ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ ਤੇ ਦੜ ਵਟ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹੀ । ਵਿਚਾਰੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ! ਉਫ !

ਉਸ਼ਾ—ਉਦਾਸ ਚਿੱਤ ਨਾਲ—ਇਹ ਤੇ ਸਚ ਮੁਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਕਦੇ ਸੁਧੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਾਰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਕਰਾਏ ?

ਰਮਾ—ਬੁਰਾ ਜੇਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ—ਲੀ ਭੈਣੇ !

ਮਰਦ ਤਾਂ ਹਰਜਾਈ ਏ ! ਕੋਲ ਵਰਾਤਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਰੀਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਰਾਹ ਅੱਖੇ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਜਾਨ ਭੀ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਚਲਣ ਦਾ ਹੀਆ ਹੋਂਸਲਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰੋ-ਦਿਲ ਰਖਦੇ ਹੋਣ । ਸੱਚ ਤੇ ਉਚਾ ਆਸ਼ਕ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਇਆ ਨਾ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤਮਾ ਲਈ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੁੱਛਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ । ਪਰ ਸੁਧੀਰ ਤਾਂ ਇਕ ਚੰਚਲ-ਨੌਜਵਾਨ ਤੇ ਭਾਂਤ ੨ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਇਡਰ ਸੀ । ਉਹ ਕੀ ਜਾਣੇ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ? ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਠੋਡਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਖੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੀਰੇ ਦਾ ।

ਉਸ਼ਾ—ਤਾਂ ਕੀ ਸੁਧੀਰ ਨੇ ਭੀ ਠੋਡਾ ਖਾਧਾ ?

ਰਮਾ—ਅਖੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਯਤਕੇ ਹਾਂ, ਪੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਸਜ਼ਾ ਪਾ ਹੀ ਬੈਠਾ ।

ਉਸ਼ਾ—ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ—ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?

ਰਮਾ—ਜਿਸ ਤਿਤਲੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸੁਧੀਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਅੰਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਤੀਸ਼ ਨਾਮੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੀ ਸੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੀ ਲਖਪਤੀ ਦਾ ਇਕਲੋਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ, ਬਸ ਸੁਧੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਹੀ ਬ ਗਈ ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਇਉਂ ਹੀ ਬੀਤ ਗਏ। ਫੇਬਰੂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਆ ਗਿਰਿਆ। ਪਰ ਅੰਜੀ ਹੁਣ ਉਹ ਅੰਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਸ ਦਾ ਦਿਲ ਦਿਨ ਬਦਿਨ, ਪੱਥਰ ਵੱਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਜ਼ਾਰ ਚਾਹਨਾ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਭੀ ਆਪਣਾ ਗੁਮਾਰਾ, ਲੁਟਿਆ ਪਿਆਰ ਸੁਧੀਰ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਲੈ ਸਕੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਧੀਰ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਨੇੜਿਉਂ ਤਕ ਕੇ ਭੀ ਮੁੜ ਆਪਣਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਹਿਚਕ-ਚਾਈ। ਪਰ ਆਂਹਦੇ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਚੰਗੀ ਮਲੂਮ ਪੱਟੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਹੀਓਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸੁਧੀਰ ਦੇ ਯਕੀਨ ਦਿਲਾਉਣ ਤੇ ਅਤੇ ਅੰਜੀ ਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਨੇ ਅੰਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਕੀਆ ਮੁਰਬਾ-ਈਆਂ ਬੁਲੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਹੰਸੀ ਖੇਡ ਗਈ।

ਉਸ ਦਾ ਰੁਮਲਾਇਆ ਮੁਖੜਾ ਫਿਰ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿਲ ਉਠਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਰੀੜਾਂ ਫਿਰ ਮਚਲ ਪਈਆਂ। ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਤੇ ਅਖੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਸੁਧੀਰ, ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੁਧੀਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਤਸਵੀਰ ਨੱਚ ਉਠੀ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਫਿਰ ਮਸਤਾਨੀ ਤੇ ਮੋਹਿਕ ਹੋ ਉਠੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਸੁੰਦਰ ਪਿਆਰਾ ੨ ਦਿਸਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ...

ਉਸ਼ਾ— ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ—ਪਰ... ਪਰ ਕੀ ?

ਰਮਾ—ਪਰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ! ਜਦੋਂ ਅੰਜੀ ਮੁਸਕਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਉਸ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਤੇ ਮੁਸਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੀ ਜਾਣੇ ਕਿ ਹੁਣੇ ਬਸ ਬਜਰ ਸਿਤਮ ਦੀ ਇਨਤਹਾ ਹੱਦ ਹੋਈ ਕਿ ਹੋਈ। ਔਰ... ..

ਉਸ਼ਾ— ਘਬਰਾ ਕੇ-ਔਰ ਘੀ ?

ਰਮਾ - ਠੰਡਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ-ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਰਾਹ ਕਿੱਡਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਮਤਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਪੁੱਛੋ। ਸੁਧੀਰ ਹਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੁਧੀਰ ਸਮਾਜ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਅੰਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਹੁ ਬਲ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਕਿਸੀ ਬੂਠੇ ਲਾਲਚਾਂ ਦੇ 'ਦੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਅੰਜੀ, ਵਿਚਾਰੀ ਅਣਭੋਲ ਅੰਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੂਝੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਿਆ।

ਉਸ਼ਾ—ਆਹ ! ਅੰਜੀ ਵਿਚਾਰੀ।

ਰਮਾ—ਵਿਚਾਰੀ ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਲੀ ਗਈ।

ਉਸ਼ਾ—ਅਗੇ ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ?

ਰਮਾ—ਹੱਟਾ ਕੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਧੀਰ ਅੰਜੀ ਦੇ ਘਰ

ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਰਕ ਦੀ ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੋਝੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਫੋਟੋ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਖਾਲ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ। “ਵੇਖ ਖਾਂ ਅੰਜੀ ਭਲਾ ਇਹ ਫੋਟੋ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਹੈ।” ਅੰਜੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀ। “ਅੱਛੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੌਣ ਹੈ ?” ਅਤੇ ਸੁਧੀਰ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਹੀ ਬੈਠ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲੜਕੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅੰਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸੁਣਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਡਿਗ ਪਈ। ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਸੁਧੀਰ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸ਼ਾਦੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਲਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਜੀ ਕੁਝ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੀ ਅਥਵਾ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਫੇਬਰੂ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਸੁਧੀਰ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਖਿਆ, “ਸੁਧੀਰ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਪਾਸੋਂ ਤਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਖੈਤ ! ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਾ ਤੇ ਸ਼ਹਨਾਈ ਭੀ ਵਿਆਹ ਤੇ ਬਜਵਾਈ। ਔਰ ਹਾਂ ਉਹੀ ਗਾਣਾ ਜੋ ਕਦੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਲਈ ਲਗਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ, ਰਾਜਾ ਕੀ ਆਏਗੀ ਬਰਾਤ ਰੰਗੀਲੀ ਹੋ ਗੀ ਰਾਤ, ਮਗਨ ਮੈਂ ਨਾ ਚੁੰਗੀ... ..।” ਜ਼ਰੂਰ ਲਗਵਾਈ।

ਉਸ਼ਾ—ਆਹ ! ਮਾਸੂਮ ਅੰਜੀ ! ਅੱਛਾ ਫਿਰ ?

ਰਮਾ—ਆਹ ! ਅਤੇ ਅਜ ਸੁਧੀਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਅੰਜੀ ਭੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ‘ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੈ, ਮਾਂ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸ਼ਹਿਨਾਈ ਵਾਲੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ? ਜਾ ਮਾਂ ਸ਼ਹਿਨਾਈ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆ।’ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। “ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਜੇਹੀ ਸਾੜੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ? ਮੇਰਾ ਸੁਧੀਰ ਕੀ ਆਖੇਗਾ। ਅਜੇ ਉਹ ਲਾੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿੱਡਾ ਫੱਬ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ! ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਖੂਬ ਸਜਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰ ! ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੈ ਮਾਂ।”

ਉਸ਼ਾ—ਹੰਝੂ ਪੂੰਜਦੀ ਹੋਈ—ਰੱਬ ਨੇ ਅੰਜੀ ਨਾਲ ਘੋਰ ਅਨਿਆਏ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਰਮਾ—ਉਠ ਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਅਖੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹੰਝੂ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਪੂੰਜ ਕੇ—ਚੱਲ ਉਸ਼ਾ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈਏ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਝਲੀ ਪਾਗਲ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। (ਤੇ ਦੱਵੇਂ ਹੀ ਉਠ ਖਲੋਤੀਆਂ) (G. S. Mamik)

اسانجا کي ڀائر پنهنجن ٻارن کي هنديءَ يا انگريزي ماڻهن جي ذريعي يا غير سنڌي سکولن ۾ تعليم ڏياري رهيا آهن. تـ صرف ايترو، پر گھرن ۾ به لکين ٻارن سان هنديءَ يا انگريزيءَ ۾ پيا گھٽڪو ڪن. ڪڏهن ڪو پڇين ٿو ته ”اٿين ڇو؟“ ته فخر سان جواب ٿا ڏين ته ”اسانجن ٻارن کي ته سنڌي ڳالهائڻ اچيئي ڪين.“ هيءَ سڌارو اچي چڪو آهي پر سندن منورئيءَ ۾ رٿيءَ ۽ رٿو نه ٿيڻ ڪري! تعليم جو مکيه اصول آهي ته ٻار مادري ٻوليءَ جي ذريعي مليل تعليم جلد ئي گرهڻ ڪري سگھن ٿا. الهيءَ ڪري ماڻهن کي چڱائي ته ٻارءَ جي آئينده جا اُها آهن ٿن جي حياتين سان نه ڪيلن. ڪين چڱيءَ طرح اُسڻ ۽ پنهنجن خيالن ۽ خوابن ظاهر ڪرڻ جو وجهه ڏين ۽ سندن آئينده جي روشن راهه ۾ رڪاوٽ نه وجهن. ساڻن سنڌيءَ ۾ ڳالهائين، ڪين سنڌي ماڻهن جي ذريعي تعليم ڏيارين ۽ جتي سنڌين جو تعداد جهڙو آهي اُتي ميونسپالٽين يا پرائيڪٽ سرڪارن کان سنڌي سکول کولڻ جي تقاضا ڪن. سنڌي سڏائڻ کان عار نه ڪن. ٻيءَ حالت ۾ مٿجي وڃڻ لاءِ تيار رهن. مٿان ٿئي اونداهه، ٻيڙ نه لهن پوئڻ جو.

شري گورنڊن مڪو ٻاڻيءَ ۽ پوءِ سرگواڻي پوسرام ”صيا“ کي پڊج-ٽو رٿيا انعام ڏنو ويو. (۵) شري جهڙا-داس دولترام جي ڪوششن سان همد سرڪار جي ڪلچرل مسٽريءَ بهترين سنڌي ڪهاڻين ۽ شعرن جي انگريزي ترجمي جو ڳٽڪو ڇپائڻ لاءِ ٽي هزار ڏنا آهن. (۶) پر سال پورا وادي جلوس ۾ ”سنڌي جهانگي“ شامل ڪئي ويئي جا سنڌين لاءِ فخر جي ڳالهه آهي. (۷) نه ڏيکڻ ڪلچر ۾ بمبئي سرڪار جي طرفان سنڌيءَ جي کوجنا لاءِ ڌار واپاڻ، کوليو ويو آهي. (۸) بمبئي يونيورسٽيءَ ”سنڌي سهيٽا“ تي انگريزيءَ ۾ ڪتاب ڇپايو آهي. (۹) ڪيترين يونيورسٽين ۽ تعليمي بورڊن جهڙوڪ: بمبئيءَ، پنجاب، ڪيرٽس، آئرلينڊ، گوهاتيءَ، مئڊيٽرل، وغيره سنڌي تسليم ڪري ڪاليجن ۽ سکولن ۾ سنڌي ماڻهن يا سنڌي وڻڻ پڙهائڻ جي اجازت ڏني آهي. (۱۰) ڪن انگريزي اخبارن جهڙوڪ: الڊين ايڪسپريس جدا جدا سرن سان ڪالم ڏيڻ شروع ڪيا آهن. پر ڏک، جي ڳالهه آهي ته جڏهن غير سنڌي، مرڪزي سرڪار ۽ پرائيڪٽ سرڪارون سنڌيءَ جو قدر ڪرڻ لڳيون آهن، تڏهن

مٿيان ٿئي اونداهه.....

اهوئي سبب هو جو هند سرڪار راشٽري
 ڪميٽي ”جن ڪن بن“ مان ”سنڌ“ لفظ ڪڍي
 ڇڏڻ کان انڪار ڪيو. ”سنڌ“ لفظ ڪڍي
 ڇڏڻ مهل سنڌي سڀيتا ۽ سنسڪرتي
 تان هڪ ڪٽڻ. الهويءَ اهميت ڪري نظر ۾
 رکي سنڌي جوانن ۽ ڪن آندوان هسلايو،
 جنهن ۾ هندن سنڌي ٻوليءَ، ساهتيا ۽ سڀيتا
 کي قائم رکڻ لاءِ پنهنجو رڪن سمجهڻ شروع
 اسين ٿيڻ کان سرڪار اڳ سنڌيءَ طرح
 سنڌيءَ کي تسليم ڪيو آهي:

(۱) ساهتيا انگنومي، جنهن جو پوزيٽو
 پرڏان مئٽري شري جواهر لعل نهرو آهي،
 ٽنهن ۱۴ ٻولين مان گڏ ”سنڌي“ کي
 پنهنجن پروگرامن ۾ ساڳي جڳهه ڏني
 آهي. گذريل سال ساهتيا انگنوميءَ
 طرفان شري نيرف بسمب کي سندس ڪتاب
 ”ڪنور“ لاءِ ۱۳ فيبروريءَ تي پنج هزار
 رپيا اعزاز ڏنو ويو. (۲) سنگيت ناڪ
 انگنوميءَ سنڌي لوڪ ساهتيا کي ڪافي
 ڪرڻ ۽ محفوظ رکڻ جو ڪم پاڻ ئي
 هٿ ۾ کڻي آهي. (۳) آڪاشواڻيءَ جي
 بهتريءَ ۽ جڙو، اسٽيشن تان سنڌي پروگرام
 پيش ڪيا ويندا آهن. گذريل سال
 سنڌو سماج، دهليءَ جي رنگا رنگ پروگرام
 جو مهوار ڪڍي ريڊيو واپاڪ جي
 وزير ڊاڪٽر ڪيسڪر خاطري ڏني ته
 ٽنهن ئي دهليءَ تان به سنڌي پروگرام ڏنو
 ويندو. (۴) هند سرڪار جي اعليٰ واپاڪ
 طرفان ٻارن لاءِ بهترين ڪتابن لاءِ پهرين

هندوستان جي ورهاڱي سنڌين لاءِ
 ڪيترائي مسئلا پيدا ڪيا، جن مان ڪير
 آجهي ۽ اُٿي جا هئا. سنڌي ڇڏڻ هار جي
 ڏاڻن وانگر ڪٽو ڪٽو ٿي ويا ڪشمير
 کان وٺي ڪنڀا ڪماريءَ تائين، بمبئي کان
 بهار ۽ آسام تائين ڦهلي ويا. جو جتي
 سو ٿئي ڪهي ويو. وسڃي وڃڻ کان پوءِ
 سنڌين ٿيڻ ٻارن جي تعليم ڏانهن ويو.
 پر ڏيهڪ سرڪارن جي پوري سهڪار
 نه ڏيڻ سبب سنڌي سکول ٻڙيا ٿي نه
 سگهيا. سنڌين چوڻ هو ته ڇاڪاڻ ته سنڌي
 وڌان جي ائين شيدائو ۾ داخل نه ٿيل آهي،
 تنهنڪري سنڌي تسليم نه ڪئي ويندي.
 ڪيترن سنڌين الهويءَ ڪري پنهنجن ٻارن
 کي غير سنڌي سکولن ۾ وهاريو. پر ٿيو
 ويو ته هو مڪاني ٻوليءَ يا هندي ماڻهن
 جي دٻاءُ تعليم ڏهڻ ڪري ٿي سگهيا ۽
 پنهنجي رهڻي ٿي ويا، جنهن مان بس پيش
 لوڪن وڃڻ لاءِ ڪو به ڪم نه ٿيو
 لڳي. ٽنهن کان سواءِ سنڌي نه پڙهڻ ڪري
 سنڌي ٻوليءَ، ساهتيا ۽ سڀيتا کي ڀڃ ٽڪ
 لڳڻ جو امڪان هو ته صرف ايترو ئي پر
 هميشه جي لاءِ وڃائڻ جو ڊپ نه هو.
 ڪا به قوم، جنهنڪي پنهنجي ٻوليءَ، ساهتيا
 ۽ سڀيتا نه آهي، ٿي ٿي ڪري سگهي
 نه، نه زندهه ٿي رهي سگهي ۽ سنڌي
 سڀيتا، جا دنيا ۾ پراچين سڀيتا مڃي ويندي
 آهي ۽ جنهن تي ڀار ٿو اسين کي نظر آهي،
 تنهن کي اسين ڪيئن ٿي وساري سگهياسين؟

هٿ ٽپي، لهه ٽول

دولي سمجهائڻ لاءِ چيائون. ڪچير کيئن سمجهايو نه جيستائين پڳوان جو درشن نه ٿيو آهي تيستائين نه ديويون ديوتائون نه پڳوان آهن. لائي هڪ بوجاريءَ کي اچي اڃ لڳي. ڪچير پنهنجو لوٽو لڏيءَ جي پاڻيءَ سان ڏوٽي پري ڪڍيو ۽ ساڌوءَ کي پيئڻ لاءِ ڏنو پر هن پيئڻ کان انڪار ڪيو ڇو ته ڪچير ذات جو شودر هو. ڪچير پنهنجي ساڌن کي چيو، ”اوهين نه سمجهو ٿا ته گنگا ۾ اشدان ڪرڻ سان پاپ ڏوٽي ويندا آهن پر گنگا جو پاڻي جڏهن منهنجو لوٽوئي صفا ٿيو ڪري سگهي ته اوهانجي من جي مهل ڪڍي، اوهانجا پاپ ڪيئن ڏنڊن ڏو؟ مون لوٽو گنگا ۾ سان ڏوٽي صاف ڪيو آهي تنهن هوندي به اوهين ائين ٿا سمجهو ته ڇاڪاڻ ته مان ذات جو شودر آهيان تنهنڪري منهنجو لوٽو نه اڀرڻ آهي ۽ ڇوڻ لائق نه آهي. پنهنجي اندر ۾ جهاني پاڻي ڏسو ته اوهانکي حقيقت معلوم ٿيندي.“

ڪچير پڳم جي ڳالهه ڪندا آهن ته هڪ ڏينهن گنگا لڏيءَ تي اشدان ڪرڻ ويو. هزارين ماڻهن تي اشدان پئي ڪيو. هندن جو عقيدو آهي ته گنگا ۾ ٽپي ڏيڻ سان پاپ لهي ويندا آهن ۽ انهيءَ ڪري گنگا تي هميشه پيڙ رهندي آهي. اشدان کان فارغ ٿي، ڪچير گنگا جي ڪنلي تي بسار پئي ڪيو جو کيس ٻه ساڌو گڏيا، جن هندن جي ديويون ۽ ديوتائون جي ڳالهه چيڙي. ڪچير پنهنجي ڪرو رامالند جي سکيا جو ذڪر ڪندي کين ٻڌايو ته پڳوان هڪڙو آهي ۽ ديويون ۽ ديوتائون سندس روبرو آهن. ساڌن کي ڪچير چي- اها ڳالهه دل سان نه لڳي ۽ پنهنجيءَ ڳالهه تي اڙيا رهيا ته پڳوان ائين ڪهڙو آهن ڇڏن ته پڳوان رار، ڪرشن پڳوان، شوشڪر، مهاڪالي وغيره. ڪچير پنهنجي کين جواب ڏنو ته، ”پراڻ. جيستائين سچ نه لکيو آهي تيستائين تارا ڇهڪندا آهن.“ ساڌن ڪچير جي هيءَ ٻڌڻي نه سمجهي ۽ کيس

ڪماري ڪڙو هونراڻي

ڪجهه رڻڻ ڏسي!

نه ڪندا آهن. فرينچ ۽ انگلين ماڻهو رڻڻ ۾ ڪار ڪهتائين نه سمجهندا آهن ۽ اهي پنهنجو دڪ روتن تي ظاهر ڪندا آهن، جنهنڪري سندن دلين کي آرام ۽ آند ايندو آهي. ان ڪري ئي انگلين ملڪن ۾ دم جهڙي بيماري جا ڪيس گهڻا گهٽ ٿيندا آهن. مرد جيڪي رڻندا آهن، سي ئي سگهي ٿو نه جسماني توڙي مالنڪ طور سگهارا هجن. گهڻائي نونشهارا بازي ڪرڻ توڙي هارائڻ تي روتن وهدا آهن. وڏا وڏا رانديڪر، سياستدان، جنرل وغيره به ڪڏهن ڪڏهن رڻڻ کان پاڻ روڪي نه سگهندا آهن. رڻڻ نه صرف قدرتي آهي پر ڳوڙها انسان جي زندگي ۾ مرض کي ٿڙي ڪڍڻ ۾ اهم جڳهه والارين ٿا. ڳوڙهن ۾ هڪ خاص پدارت آهي، جنهن ۾ جيوڙن مارڻ جي شڪتي آهي. مشهور وگيالي سر اليڪزينڊر فليمنگ (Sir Alexander Fleming) ان پدارت کي لسوسائين (Lysozine) جو نالو ڏنو. اڄ ڪلهه ڳوڙهن جون بيمڪون قائم ٿي رهيون آهن، جنهن ۾ ماڻهو پنهنجا ڳوڙها اچي دان ڪندا ۽ ٿي سگهي ٿو نه آهي بيمڪون، رت جي بيمڪن وانگر ئي مشهوري حاصل ڪن.

ڪلهه رڻڻ توهاڻجي لاءِ فائدي وارو آهي! رڻڻ زالن توڙي مردن لاءِ هڪجهڙوئي لاپڍايڪ آهي. رڻڻ ڪنهن اوجھي ڌڻڪي يا ڪنهن مالنڪ اڪليف کي دور ڪرڻ ۾ واهر ڪري ٿو ۽ ڪروڙ کي ختم ڪرڻ جو هڪ قدرتي علاج ٿي ڪم اچي ٿو. انهيءَ ڪري ئي ڊاڪٽر هينئر اهو تجربو ڪري رهيا آهن، جيئن مريض کي رڻاري سندس دڪ کي هڪالي ڪڍيو وڃي ۽ کيس چوٽڪارو ڏنو وڃي ۽ انهيءَ علاج جو ماهر آهي انگلنڊ جو ڊاڪٽر هارولڊ پالم (Dr. Harold Palmer)، جو انهيءَ ڏس ۾ ڪوجا ڪندي ڪامياب ٿيو آهي ۽ پنهنجن مريضن تي تجربو ڪري کين نئون جيون بخشيو اٿائين.

اڄ ڪلهه اهو طريقو عام ماڻهن ۾ به ٺهلايو پيو وڃي. رڻڻ انهن ماڻهن جي دڪ کي هٽائي ٿو، جن کي ڪنهن دستي جي حادثي سبب يا باهر يا پاڻيءَ مان ٿري گهٽ اچي اچڻ ٿي، ڌڻڪو آيل هوندو آهي يا جي ڪن ڳالهين ڪري نااميد ٿي ويندا آهن. اهو علاج هالنڊ هالنڊ (Holland) ۽ سٽورلنڊ (Switzerland) ۾ پڻ استعمال ڪيو پيو وڃي، جيتوڻيڪ اٿان جا ماڻهو روتن دڪ مٽائڻ ۾ وشواس

خبر نه پئجي سگهي نه مسافر (بسنت رام)
 ۽ گل جو پاڻ ۾ ڪهڙو سڀيڻو آهي، جو
 کيس يڪدم منيب مقرر ڪيو ويو. ان
 ڪري هڪ ڏينهن وجهه وٺي انجنا کان
 الهيءَ واري ۾ پڇي، جنهن ٻڌايو ته هُو
 سندس گهومت هرا ڪاليج ۾ پڙهندڙي
 ساڻس پڙهڻي وٺو هوس پر بسنت رام جي
 ماڻهن جي موڪل نه ملڻ ڪري هن لڪيوريءَ
 پاڻ ۾ پڙهڻي وٺڻ شروع ڪيو، جنهن مان
 کين پت ڄاڻو جنهنجو نالو گل رکيو ويو.
 بسنت رام جي پيءُ کيس پڻي هيندڙي شادي
 ڪرائي ڇڏي. انجنا گل کي ڪڍي بسنت رام
 وقت وٺي پر هن کيس پڇڙو ڪري ڪڍي
 ڇڏيو. ان وقت کان وٺي هوءَ ماري وقت
 رهڻ لڳي. مامس کي ڪو اولاد ڪونه
 هو، جنهن ڪري هن گل کي پنهنجو پٽ
 ڪري پاليو. هن ساري ملڪيت گل جي
 نالي ڪرائي ڇڏي ۽ هڪ ڪوٺي ٻنهيءَ
 پڻ ڪوٺي. گل وڪالت پاس ڪئي ۽
 ڪراچيءَ ۾ وڪالت شروع ڪئي. مامس
 کي سال کن ٿيو ته گذاري ويو هو. پاڪستان
 ٺهڻ بعد جلد ئي ڪراچيءَ واري ڪوٺي
 بند ڪري، ٻنهي اچي وسائي هٿائون.
 بسنت رام کي خبر ڪانه هئي ته ڪو گل
 سندس پٽ هو. هو پاسي واريءَ جاءِ ۾
 رهندو هو. هڪ ڏينهن پتاجن شهر گهٽ
 ويا ۽ منيب اڪياو ويٺو هو. مون وجهه
 وٺي کيس چيو، ”دادا مان اوهانجي منهن

مان ڏسان ٿي ته اوهانجي دل لسي ڪو
 ڳرو ٻار آهي.“ هن اهو ساهه کنيو ۽ پنهنجي
 آڻ ڪٿا شروع ڪئي ته ڪاليج ۾ ڪيئن
 نه سندس پيار انجنا سان ٿيو ۽ ڪيئن گهر
 ۾ انجنا سان اوچتو ملاقات ٿيس ۽ هوءَ ٻار
 ڪڍي هلي وئي. جڏهن ڳالهه ختم ڪيائين
 تڏهن پڇي، ”انجنا ۽ هنجو ٻار ڪٿي
 آهي؟“ ”اڳتي جي خبر نه اٿم ته انجنا ۽
 ٻار ڪٿي آهن ۽ ڪيئن آهن؟“ هن جي
 اکين ۾ پاڻي نري آيو. مون کي مٿس
 لباس اچي ويو ۽ چيو مائٽس، ”جي مان
 اوهانکي اوهانجي زال ۽ ٻار سان ملايان
 ته.....؟“ هُو ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ ليڙاريءَ سان
 چيائين، ”ڏي مان تنهنجو نهايت شڪر گذار
 رهندس.“

مان پوءِ کيس پنهنجي گهر وٺي آيس
 ۽ انجنا جو هٿ پڪڙي سندس هٿ ۾
 ڏٺو. گل يڪدم اچي پيءُ کي پيرين ٺهيو
 جنهن ڪڍي کلي سان لڳايو. انجنا ڪنڌ
 ڪڍي هيٺ ڪيو. سڀڪم يڪدم وڃي کيس
 پاڪستان وٺي سندس کاڌيءَ تي هٿ رکي چيو،
 ”مون کي مهاف ڪر.“ الهيءَ وقت
 پتاجن ۾ اچي لکتا. سڀڪم پنهنجو هٿ
 پڪڙي گل جي هٿ ۾ ڏيندي چيو،
 ”اڄ کان وٺي تون منهنجي ڏهن آهين.“
 انجنا کان ٽهڪ لڪري ويو ۽ مون شر
 کان ڪنڌ ڪڍي هيٺ ڪيو ۽ ڪسڪي اندر
 هلي ويس.

يو ۽ سندس منهن ۾ لهارڻ لڳس. ڇا هيءَ
اُهوئي ڪل آهي، جنهن کي اسان ماٿس
سميت شڪار پور ۾ پهچايو هو؟ ۽ شايد
هو ۽ سندس ماءُ آهي. مگر هي مسافر ڪير
آهي، جنهن سان ڪل ڳالهائي رهيو آهي؟
مان خيالن ۾ پڙي ويس.

هوڏانهن ڪل مسافر سان سندس لوڪريءَ
باري ۾ ڳالهيون پوريون ڪيون ۽ پوءِ ماءُ
ومت اچي کيس سڄي احوال کان واقف
ڪيائين. مولڪي هيٺر باد آيو. هو ۽ انجنا
هئي. مون کيس سندس سڃاڻپ ڏني.
هن پوءِ مولڪان پڇيو ته اسين ڪيڏانهن
وڃي رهيا هئاسين ۽ بمبئيءَ ۾ پاڻومت
رهائڻ جي آڇ ڪيائين، جو هنڪي ڪار ۾
پنهنجي جاءِ هئي.

مٿيون واقع فيبروري ۱۹۴۸ جو آهي.
پاڪستان ٺهڻ بعد هر هڪ سنڌوادي ٺهڻ
سڙهي هندستان هلڻ لاءِ تياريون ڪرڻ
لڳو. امان ۽ ڀائر ڀينر اڳڀري هوائي جهاز
رستي لاکهور ۾ ڪنهن ڌرم شالا ۾ وڃي
رهيا هئا. باقي مان ۽ پٽا جن پاڻيءَ جي
جهاز رستي اڪيلا وڃي رهيا هئاسين. انهن
ويچارن ۾ هئاسين ته ڪٿي لهجو ۽ ڪٿي
رهجو جو انجنا جي دعوت ملي، جا يڪدم
کڻي قبول ڪيو ۽ پٽا جن کي سڄيءَ ڳالهه
کان واقف ڪيو. ۴۸ ڪلاڪن کانپوءِ جهاز
اچي وڪٽوريا ڏيڪ تي پهتو. سامان
لهرائي جهاز کان هيٺ ٿياسين، جو اسانکي
وٺڻ لاءِ ماڻهو به اچي پهتو. سامان کڻائي اسين
انجنا جي گهر اچي رهياسين.

برابر ۳ ڏينهن گذري ويا مگر مولڪي

سائس گڏ ماٿس ومت ويس. ”ڪڪي، مولڪي
سڃاڻين ٿي؟“ ماٿس چيو. ”نه“ مون جواب
ڏنو. ”تنهنجو نالو ڪملا آهي نه؟“
”ها“ مون جواب ڏنو.

هن پوءِ مولڪان منهنجي پيءُ جو نالو،
لوڪريءَ وغيره اٻيٽ ڏس پتا ڏنا. مان
اڃان به وڌيڪ واڙي ٿي ويس. اتي مائيءَ
جي نظر سامهون ويندو هڪ مسافر ٿي پيو.
پٽ کي سڏ ڪري ڪن ۾ ڪجهه چيائين
۽ هو يڪدم هن مسافر ڏانهن وڌي ويو.
”اوهان ڪيڏانهن ٿا وڃو؟“ ٽوڙوان مسافر
جي پوسان اچي کائڻس پڇيو.
”ڪيڏانهن قسم وٺي هلي،“ مسافر
جواب ڏنو.

”اوهانجو نالو ڀنڀڪ رام آهي؟“ ٽوڙوان
پڇيو.

”ها! اوهانکي ڪنهن ٻڌايو؟“ مسافر
حيرت وڃان پڇيو.

”اوهان ڪٿي لهندا؟“ ٽوڙوان مسافر
جي سوال جو جواب نه ڏيندي چيو.

مسافر واٽن وانگر ٽوڙوان جو منهن ٽڪڙ
لڳو. ”اوهان جيڪڏهن بمبئي لهو ته آءٌ
اوهانکي اوڪريءَ ۾ رکندس. پر سڙ پگهار
۽ رهڻ لاءِ جڳهه ڏيندس. ڪيئن منظور
آهي؟“ ٽوڙوان چيو. ”مان ٽوهانجو لهايت
سڪرگذار آهيان. مگر مان اوهانکي نه
ڪو به سڃاڻان.“

”منهنجو نالو ڪل آهي. ڪراچيءَ ۾
وڪالت ڪندو هوس ۽ ڪهڙي جي ڪرني
پڻ هيم.“

”ڪل“ لفظ ٻڌي مولڪان چڙڪ لڪري

عاشق جي آخري منزل بابت ٻڌائيندي
 چوي ٿو ته سڀي عشق کي نه مسجد ۾
 نماز پڙهڻ سان ۽ نه مندر ۾ پوڄا پات
 ڪرڻ سان تسلي ٿي ملي تنهن ڪري
 هو عشق جي ٻرن تي اڏائيندو انهن ڳالهين
 کان تمام اڳتي اڏائيندو، وجهو ڪري
 ۽ الله ۾ رجي خدا سان ملي هڪ ٿي.
 پوءِ نه ٿو ٿي رهڻ ۽ نه مان.
 سچل مستي ۾ اچي ڳائي ٿو ته مان
 آهيان اصل ايشور پر ماڻهون اڳيان جي
 اولاد ۾ آهن، جهنڪري هو رڳو مولڪي
 منهنجي ٻاهرين صورت ۾ ٻيا ڏسن ۽ جدا
 جدا ٿان سان ٻڪارين.
 سچل جي ڪلام پڙهڻ سان من وجهو
 مولائي سان لڳي ۽ سر صدق وچان سچدي
 ۾ ڪري.

راهي ۽ لشي ۾ سچل مذهبي بدمان ۾
 قائل مان ۽ مولائين کي مخاطب ٿي چويو
 ته اي احمدو، ”اڪرن ۾ اڙجي اوهين اصليت
 کي ڀلجي ويا آهيو.“ ڪن هدايت ٿو
 ڪري ته:
 اڪرن دي وچ جو ڪوئي اڙيا،
 عشق دي چاڙهي مول نه چڙهيا.
 سڪ جي سرڪيءَ جو ٺڪر ڪندي
 سچل فرمائي ٿو ته جنهن ايشور جي سڪ
 جي سرڪي ٻيٽي آهي، کي اهو آندو ملي
 جو دلڀا جي ٻن ڪنهن به ٻڌارڪ مان
 ملي ٿو سگهي. جنهن هڪوار ان آندو جو
 اٺو ڪيو، سي ٻنهن هڪسوس ڪندا ته
 سندن اڳين عمر اجائي ويئي.
 ميان ٻن منڍ جي چڪي جي چڪين،
 کڻي ڪاڙهه ڪندڙ، وچين منهن کي مڪين
 سبق آهي سڪين، جي سوراڻين سڪيا.

ڪها واسواڻي

مندر ملن

(قسط ٻي)

جهاڙ برابر ٿوئن بچي هلي لڳو. اسان جي
 ساهون ڏيڪ ٿي سفيد ساڙهيءَ سان هڪ
 زال ۲۱-۲۲ ورهين جي ٿو جوان سان گڏ
 سامان ٺاهڻ کي لڳي وئي. سامان جي
 ويجهو ويٺي پنهنجي خيالن ۾ غلطان هيس
 جو اوچتو ساهون واري ٿو جوان پٺيان اچي
 چيو، ”اوهان کي امان ٻيئي ڪوئي.“
 منهنجو منهن شرم کان لال ٿي ويو ۽ مان
 واڙي ٿي ويس ته هي ٿو جوان ڪير آهي
 ۽ ماڻس جو موار ڪهڙو ڪم آهي؟ نيڪ

ڪراچيءَ جو شهر هن ڪو هيڙي جي
 چادر هيٺ ڏيڪهي ويو هو. اڪ، نه
 ٿي سڄي مچ کي. ڪوبه ٺاڪو يا ٺڪي
 ويجهي ٿي نه ٿي آئي. ”لڪمي“
 جهاڙ شرار ٿي کڻي صبح جو ٿوئن بچي
 بمبئيءَ ڏانهن روانو ٿيو هو. اسان ٺڪيٽون
 وٺي ڇڏيون هيون. ٿورو پريان هڪ وڪٽوريا
 گاڏي نظر آئي. مون گاڏيءَ واري سان
 ڳالهائون. هن پنڌرهن ويٺن ۾ اسان کي سامان
 سوڌو ڪيماڙيءَ پهچائڻ قبول ڪيو. جهاڙ
 جي ڏيڪ ٿي فرانسِي وڃائي ويهي وياسين.

سچيل سر مست

سگهندو ۽ کيس گل بولندي نه لسان ۽
 ايشور ۾ ڪو به فرق ڪونهي. چويٿو ”جي
 تو پاڻ سچالو نه آهه نه ٻيو آهيان. ڪنڊه
 غرق گمان ٻههلا لاهي ٻههه ۾.“

وحدت جي واڻي ۾ صاف ٿو چوي
 نه سنسار ۾ جهڪي ڪجهه نه سون ٿا سو
 سڀ هڪ ئي خدا آهي. مورس هڪ آهي
 پر صرون هزارين. لاکري هدايت آيو
 ڪري نه ”هي لسان، پنهنجي دل مان
 بياني ڪند. هڪ کي به نه سمجهه نه پوء
 سچائي سگهندين نه هي سچو پر هر ڪنڊ
 هڪ ئي ايشور ۾ سمايل آهي. چوي ٿو نه
 ڪفر ۽ اسلام ۾ ڪو به فرق ڪونهي.
 ڪافر ۽ مومن ٻنهي ۾ ساڳيو خدا آهي پر
 مورڪ، اهو سچائي نه ٿا سگهن.“

کليو ڪلايو چويٿو نه ”آلاه آلاه ٿو
 ڪرين- پاڻکي ئي آلاه چاهه.“ ڪٿي
 سڀي پڙجي ڏانهن ٿو ڪري:

پنهنون پنهنون ٿي ڪريان، مان ئي پنهنون پاڻ،
 آڏيون ٿيس اڃاڻ، جو ڪين پڙورهر پاڻکي .
ڏاڍوڏي جي ڏسي ۾ سچل جي مستي
 جو ٿوبو ٿو ملي. هڪ سچي عاشق لاءِ
 دلوي بدن ۽ شريعت جون پابنديون
 بيسود آهن. چويٿو:

چاچو ڪجهو چاچو ٿيلو
 اهي سڀ بهالا،
 لاقص ٿيس ڪعبي واري
 مسه ڪجن بهالا.

سند جي صوفي شاعرن مان سچل هڪ
 ئي اها هيرو آهي. هن کي عام طرح
 سچل ”سرمست“ ڪوٺيو ويندو آهي. سچ
 پنچ نه هنجي شعر ۾ به هڪ مستي ٿريل آهي.
 سند جي ٻين صوفي شاعرن نه پنچ پنهنجي
 ڪويتا ۾، وچالي راز ٿريا آهن ليڪن انهن
 جي ڪويتا مان اها بيخودي ۽ مستي ٿي
 بکي، جيڪا سچل جي شعر مان ظاهر آهي.
 سچل جو سرور زور آهي لاهي عشق
 ئي. هن جي نظر ۾ دلوي عقل ۽ علم
 هڪ درويش جي راهه ۾ رکائون ٿا
 وجهن. چويٿو ”چوڙگيا ٿههڪون علم ۽
 عقل نه ٿوهن، جنهن نه عمق ٿامه.“

بيخوديءَ جي مستيءَ ۾ اچي سچل
 هر هر اها دعوت ٿي ڪئي آهي نه مان
 خود خدا آهيان ۽ پاڻکي ٻاهو يا بندو
 سمجهه لاءِ تيار نه آهيان. ’آلا الحق‘ يعني
 خود خدا هئڻ جي دعوت ٿياري ئي چومت
 هڻي چوڻ، سچل جي شعر جي خوابي آهي.
معرفت جي نام بابت چويٿو نه.
 دلوي وهر، انديشا ۽ عقل جون انگون
 سچي عاشق جي راهه ۾ رڳو ڪون آهن
 ۽ جيسين انهن کي ڪڍي ٿو نه ڪيو،
 تيسين خدا جو مشاهدو چاڻڻ ناممڪن آهي.
 سچي عشق لاءِ ضروري آهي نه پهرين
 پاڻ مان آڻو ڪڍي ۽ پاڻکي پاڻي وڃي.
 پوءِ ئي هڪ محبوب يعني ايشور کي سچائي

مونائي ڏاڻي .

جي پليل ، سو هن کان اهڙيون ٽڪليون
 ڪٿي ئي پڇيون؟ هوءَ ٻارهن مهينن وقت
 پهتي نه سهي پر ڏسمبر جي سوالن جا جواب
 اهڙي نه ٿي رهي ۽ ڪرڙي نه وئي ۽
 ڏائين جو هن کي گچي اچي وئي . هن
 پرف ڪيرائڻ شروع ڪري ڇڏي . لٽيجو
 اهو لکتو جو لٽاش گهر جو رستو پلجي
 وڃي ۽ پرف هيٺان ڊيگي مري وڃي .
 هوڏانهن ماٿس ڇڏهن ڏنو ، لٽاش گهر نه موٽي
 آهي نه هوءَ کيس ڳولڻ لکتي . ڪمنڊي
 سان جهنگ ۾ هڪ بگهڙ کيس ڏاري ٿاڙي ،
 کائي ڇڏيو .

سوفيا هيٺ ٻنهي ٻيڙين سان مزي ۾
 رهڻ لڳي . ڪجهه وقت کانپوءِ اڃاڪ
 هڪ راجڪمار اچي هڃي ڳوٺ وٽان لنگهيو .
 سوفيا سندس ڏاڍو آءِ پٽاءُ ڪيو ۽ رات
 گهر ۾ اڪائيئيس سندس سولهن ۽ سوپيا کان
 متاثر ٿي راجڪمار ساٿس شادي ڪئي ۽
 هوءَ خوش گذارڻ لڳي .

اساهي وڏن سچ چيو آهي ته جهڙي
 ڪرڻي ، نهڙي پرڻي . جهڪو جهڙي پوکيندو ،
 اهڙيائي لڳندو . فرید صاحب به فرمايو آهي
 ته جهڪو پٽي لاءِ کڏ ٿو کڻي اهو پاڻ ئي
 ان ۾ ڪرندو . پڇڙائيءَ جو لٽيجو پڇڙو
 آهي ۽ چڱائيءَ جو بدلو چڱائي .

سوفيا جي ماٿيلي ماءُ ان مددائتا پير ڏسي ،
 حيران ٿي وئي . هن جي من ۾ ڪهڙيا هئي ؟
 ائين وسهي ويندي هئي ته پير ملڻ نه درڪنار
 پر سوفيا جو صحيح - لائمس موٽڻ نه مهال
 هو . ڪجهه وقت گذريو ته لٽاش ۽ ماٿس
 وري سوفيا مان پٽ آزاد ڪرائڻ جي ست
 سٽي . هنن سوفيا کي بهار ۾ پيدا ٿيندڙ
 هڪ قسم جي گلن آڻڻ لاءِ جهنگل روانو
 ڪيو . ويڙهيءَ جي سوفيا جي دل سسي
 وڃي . هوءَ اڳي والنگر رٿندي پٽندي
 جهنگل ۾ وڃي ۽ زور زور سان ٻارهن مهينن
 کي مدد لاءِ پڪارڻ لڳي . ٿڙڪندي ٿاڙندي ،
 هوءَ وري الهيءَ هٿ پهتي جتي هڪ کيس
 ٻنهي ڳڙيا هئا . ڏسمبر کي سوفيا ئي ڏاڍو
 قياس آيو ۽ هن بادشاهت ڪجهه ڏير لاءِ
 مارچ مهيني کي سڙهي جئن اسٽ اچڻ
 سان سوفيا لاءِ گل ميسر ٿي سگهن . گل
 حاصل ڪري ، ٻارهن مهينن جي شڪر ادائي
 ڪري ، گنگنائيندي سوفيا سڪ سان گهر پهتي .
 ماٿس کيس ڏسي سمجهي وئي ته
 جهنگ ۾ ضرور ڪو جادوگر آهي ، جو
 سوفيا جي مدد ٿو ڪري . هن الهيءَ
 ڪري لٽاش کي موڪليو ته هوءَ به جادوگر
 کان مال متاع وٺي اچي . پٽ لٽاش هتي لاز

جهڙي ڪرڻي، تڙي ڀرڻي

سوفيا کي اچي ڏپ لڳو ڏکڻي جهنگلي
 جالور ڏي کيس کائڻي وڃڻ. انهيءَ ڪري
 هوءُ لڪڙا قدم کڻڻ لڳي ۽ ٻاهڙ جي اچي
 گهائي جهنگ ۾ پيئي. هيٺ هڻو ۽ ڦٽي
 هيٺ رٿڻ لڳي. اوچتو هنکي پريان روشني
 ڏسڻ ۾ آئي.

هنڪ بهڙي، روشنيءَ جي اوت وٺندي،
 هوءُ انهيءَ هنڌ پهتي جتان روشني اچي
 رهي هئي. ڇا ڏسي ڏي ٻاهر جو وڏو پهت
 پري رهيو آهي، جنهن جي چوڌاري ٻارهن
 ماڻهو ڪنڀر ڪيو ويٺا آهن. انهن مان هڪ
 جنهن جي هٿ ۾ شهنشاهي لاج سان هڪ
 لڪڙي هئي، تنهن ٻاڻو مان کائڻس رٿڻ
 جو سبب پڇيو. سوفيا پنهنجي کيس سرپستي
 ڳالهه ڪري ٻڌائي. انهيءَ ماڻهو ٻوڙ سندس
 پٺي ٺهري، کيس آڻڻ ڏنو.

اهي ماڻهو ٻارهن مهڻا هئا ۽ جنهن جي
 هٿ ۾ شهنشاهي لاج سان لڪڙي هئي، سو
 دستر ڏسڻ ۾ هو. هن پنهنجي لڪڙي مٿي
 مهڻي کي ڏيندي آڻيا هڪڙي ڏنوري
 وقت لاءِ راج سنڀالي. هتي مهڻي هٿ ۾
 لڪڙي ورتي مس جو چوڌاري ڳرمي ٿي
 ويئي ۽ برف ڳرڻ لڳي. پيرن جا وڻ
 پيدا ٿي پيا. سوفيا جيءُ پري پير پٽيا ۽
 ٻارهن مهڻن کي لمستي ڪري، گهر ڏانهن
 رواني ٿي. هتي ٻوڙ لڪڙي ڏسڻ ۾ آيو

روس جي هڪ جهنگل جي پاسي واري
 هڪ ڳوٺ ۾ گروميڪو نالي هڪ شخص
 پنهنجي لائسي ڏيءُ سوفيا سان رهندو
 هو. سندس زال کي گذرڻي اٽڪل ٻه سال
 ٿيا هئا جو هن هڪ وڏو سان شادي ڪئي
 جنهنکي اڳئين مڙس مان پٽ نالي هڪ
 ڏيءُ هئي. ٻئي ماءُ ۽ ڏيءُ اندر چون
 ڪاريون هيون. سڄو ڏينهن سوفيا کي نار
 جي ڏوڪي وانگر وهائينديون هيون ۽ پاڻ
 ڏنڊ ٿيو ويٺيون هونديون هيون. ايتري
 هوندي به ويڇاري سوفيا کي ڏيٺت پري
 کائڻ لاءِ ڏينديون هيون ۽ نه پهرڻ لاءِ
 پورا ڪهڙا. هن جو پيءُ به زال کان ڪن
 هڻندو هو، جنهن ڪري سوفيا ماڻهن هوندي
 به پٿير هڻي.

هڪ ڏينهن ڏاڍو شخص سڀيءَ پئي پيو.
 برف ڪري رهي هئي. سوفيا جي ماڻهي
 ماءُ کيس جهنگل مان پيرن چوٽي کڻي
 اچڻ لاءِ چيو. پيرن جي مند نه هئي ڪانه
 تنهن ڪري، سوفيا لاجاري ڏيکاري پر
 ماڻس سندس هڪ به نه ٻڌي ۽ کيس هڪ
 لٽو ڏول ڏيئي، دروازي کان ٻاهر ڏڪي،
 در بند ڪري ڇڏيائين. سوفيا رٿندي
 رٿندي، پيرن جي ڳولا ۾ اچي وڌي.
 پر پير اچڻ ڪٿان؟ شام ٿي ويئي ليڪن
 پيرن جو نالو نشان به ڪونه ڏسڻ ۾ آيو.

جو سڀايتي شري رامچند گرهائي، سهر لئيندنگ الجير هو. مکيه مهمان جي واقفيت
 ٿيندي، سڀا جي صلاحڪار، پروفيسر سنداس جهانگيائيءَ ٻڌايو ته شري گرهائي نه
 صرف دهليءَ جي برڪت ساهتڪ ۽ سهيتڪ سڀان جي سرگرمين ۾ به وڌيڪ ورتو
 آهي پر آمريڪا جي سڪن اهڙين سڀان ۾ شرڪت ڪري چڪو آهي.

پروگرام ٻارمت مالا جي آڙيءَ سان شروع ٿيو. شائقي خوبچندائيءَ ۾ ’ ٻارمت مالا ‘
 جو ٻارمت بخريءَ ۾ ٺاهيو، آڙيءَ ۾ ڇهه ڀانڀا کڻي ۽ ٽي لالوئيءَ ۾ ڳائي. ٻه ٻهڙا ٽانڪ-
 ’ ٽي ڀار ٽي ‘ ۽ ’ ايترويو ‘ پيش ڪيا ويا. پهرئين ٽانڪ ۾ ڪڪو وٺوئيءَ (رڪمڻي)،
 ڪٽيءَ (اندرا)، شڪورائينگهائيءَ (شيرين)، آشا بچلائيءَ (لچمي) ۽ ويڪ چانڊوئيءَ
 (دينا) ڀاڳ ورتو. سندن اداڪاري ساراڻي جو ڳي هئي. پهرئين ٽانڪ ۾ اشوڪ هيمراجائيءَ
 (هيرالال)، رميش چوٽاڻيءَ (چندو)، لاجو ٺاڙيءَ (مالا) ۽ اشوڪ هيمراجائيءَ (دين ديال)
 ٻارمت ڪيو. ٽانڪ حاضرين کي ڪلائي ڪلائي ڪيو ڪري ڇڏيو. آشا بچلائيءَ ۽ رميش
 چوٽاڻيءَ کي سندن بهترين اداڪاريءَ لاءِ شري گرهائو ۽ پنهنجي طرفان انعام ڏنا.
 ٽي لالوئيءَ ۽ آشا بچلائيءَ جي سنڌي راڳن واه جي مڙج مچائي. ڀڳوان بيديءَ
 مانوڪ آرگن تي ٽن پيش ڪئي، جنهن لاءِ کيس ڪافي داد مليو. پروگرام ’ جهولي،
 جهولي لال ‘ جي گائي سان سماپت ٿيو، جنهن جلسي کي چار چنڊ لڳائي ڇڏيا.
 ٽي لالوئيءَ جنهن مڙج ۽ مستيءَ سان ’ جهولي، جهولي لال ‘ ڳايو تنهن درشن کي
 ٻه جهومائي ڇڏيو، کيس لاجو، ٺرلا آسائيءَ، آشا، رميش ۽ اشوڪ هيمراجائيءَ ٺاڙين
 جي ٿال سان وٺايو. جلسي ۾ سنگيت شري گنگو دادلائيءَ ڏنو. جلسو چالهه ڀار ٽيءَ سان
 سماپت ٿيو.

شري جتو رامداس دولترام جلسي جي ڪاميٽيءَ لاءِ پنهنجون سڀ لڳائون موڪليون.
 جلسي جي ڪاميٽيءَ لاءِ شري گنگو دادلائيءَ، رامچند، ٽي لالوئيءَ، شائقي
 خوبچندائيءَ، لاجو ٺاڙيءَ، پشما، گوپي ڪيماڻيءَ، لاکر ڀانڀا، ٺيڪر چاڙها، سڪو، واسديو،
 ڪهن، ڪلاب، ڇهه ڀانڀا ۽ ٻين ڪڪن ڪڪين جن ٽانڪن ۽ گائين ۾ ڀاڳ ورتو،
 ٽن سڀي ڪيون اهيون.

ٺاڪر ڀانڀا

ديش

(سنڌي وڀاڳو)

سهاڪو :
ڏاڪر پاڻو

سموڊڪ :
پروفيسر سنڌداس جهانگياڻي

[اڪ: ۲]

مارچ ۱۹۶۱ع

[سال: ۶]

پنهنجي پيچار

امتحان ۽ سنڌي: گذريل ششماهي امتحالن ۾ سنڌي شاگردن هميشه جيان ڏاڪو ڄمايو. چندرا واتسنگهاڻي پنهنجي ڪلاس ۾ پوريون نمونون ۽ پيشا داواڻي ۽ ٻين ڪمن ۾ پوريون ۽ نئين ڪم ۾ بهو نمونو ماريو ۽ زمين چوڻاڻي ۽ سنڌي ۾ عالم ڪٿيو. اسانجون ڪين واڌايون هجن.

ڪاليج کان ٻاهر: نذر جي ڳالھ آهي ته اسانجا ڪا ۽ ڪڪيون نه صرف ڪاليج جي سرگرمين ۾ ڇاه وٺي رهيا آهن پر ڪاليج کان ٻاهر ڪن سسٽائن طرفان ڪرايل چٽاڻين ۾ به ڀاڳ وٺي رهيا آهن. اشوڪ هيمراجاڻي ۽ سنڌو سماج، دهليءَ ۽ طرفان ڪرايل 'سنڌي سنگيت چٽاڻي' ۾ پوريون عالم ڪٿيو ۽ ڪماري لاجو ٺاواڻي ۽ ڪي دهلي بورڊ جي هاءِ سڪول امتحان ۾ سنڌي ۾ بهو نمونو اچڻ ڪري عالم ٿيو ويو. سنڌي ساهتووم نسيما: هيءَ سال سنڌي ساهتووم نسيما جي تاريخ ۾ ياد رهندو. هن سال نه صرف ميمبرن جو تعداد هونءَ کان وڌيڪ هو پر سرگرمين ۾ به ڪڍڻ سان کان تيزي ڪجهه وڌيڪ هئي.

سها طرفان ڪرايل 'مضمون چٽاڻي' ۾ راجيندر پارڻوڻج پوريون عالم ۽ زمين چوڻاڻي ۽ ٻيو عالم ڪٿيو.

۱۴ جنوري ۱۹۶۱ تي سها جو هڪ ميٽنگ ٿيو، جنهن ۾ خاور لعلهنداڻي ۽ اشوڪ هيمراجاڻي ۽ سنڌي راڳ، ڳانا ۽ اشوڪ واتسنگهاڻي ۽ هڪ مذاقي ڪهاڻي ي پڙهي ۽ زمين چوڻاڻي ۽ هڪ مذاقي نثر پڙهي.

سها جو سالانو جلسو ۲۵ فيبروري تي وڏي ڌار ڌور سان ٿي گذريو. وقت

شاعر کا اپنے گیت سے خطاب

میں نے نعموں سے محبت کی ہے
 اُن نعموں سے
 جو پروازِ روح کو گفتارِ شعلہ سے اٹھادیتے ہیں
 اور پھر فنا ہو جاتے ہیں
 ڈھونڈنے پر بھی نہیں ملتے۔
 اے میرے گیت! تم بھی اُن نعموں کی مانند ہونا!

(۳۷)

سو جانا میرے گیت، مگر نعمہ کی صورت
 مڑ جانا میرے گیت، مگر پھول کی صورت
 ڈرنا موت، پھول کی موت
 گھبرانا موت، خلا کی حیات
 اٹھو، پر لگاؤ اور اُڑ جاؤ
 دور، دور، دور

شیرِ محبت کے گھونٹ پی کر
 تم نے پردیش پائی تھی
 تمہارے جنازے کے اوپر اب
 خوبصورتی اپنے آنسو برسائے گی

~~~~~

ترجمہ

'I have loved flowers that
 fade.' by Robert Bridges.

(۱)
 میں نے پھولوں سے محبت کی ہے
 اُن پھولوں سے
 جو کھلتے ہی مڑ جاتے ہیں۔
 میں نے پھولوں سے محبت کی ہے
 اُن پھولوں سے

جن کی طلسمی چمنوں کے اندر
 رنگ ہائے رنگ اور دلاویز عنبریں مہاک
 ہر گھڑی بیاہ رچا رکھتے ہیں۔
 میری خوشی لا انتہا! لا محدود!
 جیسے شادی کے پیچھے وصالِ یار!
 ایک ہی نگاہ نے بچھے گردیدہ بنا لیا
 جلوہ حسن پھولِ چشمِ دل میں اُتر گیا
 وہ خوشی کی گھڑی لمحہ حیات بن گئی
 اُس کی یاد ایک ابدی رفیقہ حیات
 اے میرے گیت! تم بھی اُن پھولوں کی مانند ہونا!

(۲)

میں نے نعموں سے محبت کی ہے
 اُن نعموں سے

جو سازِ سکوت میں تھرتھرتے ہی مدوم ہو گئے
 دھڑکتا، ڈبڈبانا آسمانِ نقشِ بوی کا منتظر ہی بنا

باغی :- "شکر یہ شاہ صاحب! شکر یہ! اخذاً آپ کو جنت عطا کرے۔
میری ٹوپی اور چادر عطا کر دیں۔ خاکسار سردی میں کھٹکانہ
ہو جائے!"
(ولی شاہ اُس کی ٹوپی اور چادر دیتا ہے۔ باغی بیٹھتی ہے
کی طرف جاتا ہے)

دوبارہ شکر یہ! کامریڈ ولی شاہ! آج آپ نے میری مدد
کی ہے۔ اس کا صلہ آپ کو ضرور ملے گا۔ جب ملک آزاد ہو
جائے گا، جب جنتا کا راج ہو گا، حوالہ دے ولی شاہ کامریڈ
ولی شاہ کہلائیں گے۔ خاکسار کو اُس کے ساتھ ہی کامریڈ کے
نام سے پکارتے ہیں۔ باغی کے نام سے نہیں!"

ولی شاہ :- (متاثر ہو جاتا ہے) "کامریڈ... باغی...!"
باغی :- "جی، ہاں! آزادی کے پروانوں کو برسرِ اقتدار لوگ ہمیشہ
باغی ہی کہتے آئے ہیں۔ باغی کون ہے؟ باغی وہ انسان
ہے جو نوکر شاہی کے ظلم و تشدد کے خلاف آواز بلند کرتا ہے۔
اور عوام کی آنکھیں کھولتا ہے۔ دنیا مجھے باغی کہے تو کہے،
لیکن شاہ صاحب آپ مجھے باغی کے نام سے نہ پکاریں...
اچھا تو جاتا ہوں! شکر یہ! ایک بار پھر شکر یہ!"
(گاتا ہے)

وطن پرستی ہے کفر مذہب۔ تو کفر مذہب ہے میرا ایمان
وطن کی خاطر لڑوں گا ہر دم۔ وطن پرستی ہے کام میرا!
(وہ بیٹھیوں کے نیچے اُتر جاتا ہے۔ ولی شاہ بھی گنگنانے
لگتا ہے)

ولی شاہ :- "وطن پرستی ہے کفر مذہب، تو کفر مذہب ہے میرا ایمان
وطن پرستی ہے کفر مذہب، تو کفر مذہب ہے میرا ایمان

میرا ایمان —————! میرا ایمان —————!

(اپنی بیٹی اُتار کر زمین پر پھینک دیتا ہے اور ملین آواز سے گاتا ہے)
وطن پرستی ہے کفر مذہب، تو کفر مذہب ہے میرا ایمان
وطن کی خاطر لڑوں گا ہر دم، وطن پرستی ہے کام میرا
(پڑھ کر تپا ہے۔ پڑھتی ہے)

ولی شاہ :- (حوصلے سے) "کوئی بات نہیں! میں بھی کچھ گویاں کھیلتے
ہوئے ہوں۔ بند دق میرے پاس ہے۔ نشانہ لگا سکتا ہوں
تم جاؤ! شہر کے باہر والے دونوں دروازوں کا خیال رکھنا۔
راٹے صاحب کے مکان کے پیچھے اور اپنا آشرم کے
برابر!"

سریندر :- "جو حکم! اچھا! تو ہم یہ لالٹین یہاں چھوڑ جاتے ہیں۔"
(سریندر لالٹین اٹھا کر ڈھول کے اُپر رکھنے کے لئے
ڈھول کی طرف جانا چاہتا ہے لیکن ولی شاہ اُسے آگے
سے روک دیتا ہے۔)

ولی شاہ :- "سریندر! پاگل نہیں بنو! لالٹین کی روشنی میں
دریا کے کنارے پہرہ دینا ملازم کو کئی میوں سے خردا کرنا
ہے۔ لے جاؤ! لالٹین کو۔ میرے لئے چاند کی روشنی کافی
ہے۔ جاؤ! وقت ضائع نہ کرو!"

(سریندر لالٹین کو اِدھر اُدھر گھماتا ہے۔ اُس کی روشنی
ڈھول کے چاروں طرف پڑتی ہے۔ باغی دیک کر ڈھول
کے سایہ میں بیٹھا رہتا ہے۔)

سریندر :- "میں سوچ رہا تھا شاہ صاحب!
ولی شاہ :- (بات پوری نہیں کرنے دیتا) "سوچو چار راستے
میں لیٹنا۔ تم اُن دونوں دروازوں کا دھیان رکھنا۔ جاؤ!

بھاگو! تم بھی اور تمہاری لالٹین بھی!!!"
ہندو سنگھ :- (جاتے ہوئے) "شب بخیر شاہ صاحب!
سریندر :- "خدا حافظ!"

ولی شاہ :- "خدا حافظ! خدا حافظ!"

(اندھیرا ہو جاتا ہے۔ باغی ڈھول کے پیچھے اُٹھ کر کھڑا
ہو جاتا ہے۔ ولی شاہ اُس کے چہرے کو بغور دیکھتا ہے۔)

ولی شاہ :- "اب کیا سوچ رہے ہو؟ — د — ف — ع —
ہو جاؤ!"

مہندر سنگھ :- (کچھ قہقہہ اور نرک ایک آکر) اگر ملازم بچکر تھل جائے تو اس میں جارا تصور نہیں۔ ہم نے شہر کے کونے کونے میں اشتہار لگا دیئے ہیں۔ اشتہار کے اوپر ملازم کی تصویر اور حلیہ چھپا ہوا ہے۔ انہا بھی اُسے فوراً پہچان سکیں گے۔

(لاٹین کی روشنی دیکھ کر ولی شاہ اُن کی طرف گھومتا ہے)

سر بنیر :- شاہ صاحب ! ادھر کوئی آیا تو نہیں؟
ولی شاہ :- (تصویری دیر سوچنے کے بعد) نہیں ! ادھر تو کوئی نہیں آیا !

سر بنیر :- "کیا کوئی بھی نہیں آیا؟"
ولی شاہ :- "نہیں ! کوئی نہیں آیا!"
سر بنیر :- "اشتہار دکھانے کا کام ختم ہو گیا۔ اس لئے ہم آپ کے پاس ٹھہریں گے۔"
ولی شاہ :- "تمہارے یہاں ٹھہرنے کی ضرورت نہیں ! میں اکیلا ہی کافی ہوں؟"

سر بنیر :- "آپ ہی نے تو کہا تھا کہ اگر کوئی فاضل سپاہی نظر آئے تو اُسے ادھر بھیج دینا۔ کام ختم ہو جانے پر ہم خود ہی آگئے۔"
ولی شاہ :- "دیکھو ! تمہارا یہاں ٹھہرنا مناسب معلوم نہیں دیتا۔ میرا اکیلے رہنا بہتر ہے۔ ہم باتیں کریں گے تو ملازم کو دور سے پتہ چل جائے گا کہ اس طرف خطرہ ہے اور وہ کسی دوسری طرف بھاگ جائے گا۔ شکار ہاتھ سے نکل جائے گا۔ میری رائے میں تو میرا اکیلے ہی رہنا مناسب ہے۔"

مہندر سنگھ :- "جیسے شاہ صاحب کی مرضی ! ہم نے سوچا تھا کہ ایک ایک اور دو گیارہ !"
سر بنیر :- "سوچ لیں شاہ صاحب ملازم خطرناک آدمی ہے اور ہونگا بھی ہتھیار بند !"

ولی شاہ :- "بہت شرم کی بات ہے ! عدرا افسوس ! تم نے مجھے دھوکا دیا۔ میری آنکھوں میں دھول ڈالی اور نہایت کامیابی اور وہاں دلیری کے ساتھ !..... ولی شاہ اور دھوکا کھا جائے !"

باغی :- "حوالہ صاحب ! مجھے خود افسوس ہے ! شاہ صاحب ! اس کے سوا کوئی چارہ نہ تھا ! جمبوری ! محض جمبوری ! میری جان قوم کی امانت ہے۔ قوم کے رہنا پونا اور احمد نگر میں نظر بند ہیں۔ ان کا بوجھ اس ناچیز خاکسار کے کندھوں پر ہے !..... کیا خیال ہے شاہ صاحب ! اجازت ہو تو چلا جاؤں؟"

ولی شاہ :- (سوچنے کے بعد) "کہہ نہیں سکتا !"
(پاؤں کی آہٹ سنائی دیتی ہے، کوئی آنا دکھائی دیتا ہے۔ لاٹین کی روشنی آسنے لگتی ہے۔ پولیس کے سپاہی مہندر سنگھ اور سر بنیر آتے ہیں۔ مہندر سنگھ کی آواز سنائی دیتی ہے)
مہندر سنگھ :- "یہ رہی وہ جگہ یہاں ہم نے حوالہ ولی شاہ کو چھوڑا تھا۔ وہ رہ خالی دھول !"

باغی :- "آواز سن کر گھبرا جاتا ہے" "ہیں ! یہ کون !"
ولی شاہ :- "میرے ساتھی گشت کر کے واپس آ رہے ہیں۔"
باغی :- "شاہ صاحب ! مجھے پورا یقین ہے آپ مجھے بچالیں گے۔ وطن پرستوں کے ایک ساتھی کو آپ دشمن کے حوالے نہ کریں گے !"
(ولی شاہ اُسکو اشارہ کرتا ہے اور باغی دھول کے پیچھے چھپ جاتا ہے۔ ولی شاہ دھول سے آگے بھل کر اپنے ساتھیوں کو نزدیک آنے سے روک دیتا ہے۔ مہندر سنگھ اور سر بنیر لاٹین لئے آتے ہیں)

سر بنیر :- (بات ختم کرتے ہوئے) اور وہ اشتہار پختہ تھا۔ چار پاس لگانے کے لئے مزید اشتہار نہیں ہیں۔ اب ہم ولی شاہ کیسے ٹھہریں گے۔ وہ اکیلا پرہ دے رہا ہے۔

آواز۔۔۔ چلتا ہی رہوں گا۔۔۔ بڑھتا ہی رہوں گا

آندھی ہو یا طوفان

چل چل رہے نوجوان۔۔۔

(بانگی ڈھول کے اوپر سے چھلانگ لگا دیتا ہے اور

کہتا ہے: "وہ آگے! پتھروں کی آواز بہت بلند

ہو جاتی ہے۔ دریا کی جانب جانے کے لئے پیڑوں

کی طرف جاتا ہے۔ ولی شاہ وہاں آ رہا ہے بانگی

کو دیکھتے ہی بدوق سنہم لانا ہے)

ولی شاہ :- "یہ گانے کی آواز سنگل تھا (بانگی اور سیڑھیوں

کے درمیان ڈٹ کر راستہ روک کر کھڑا ہو جاتا ہے)

(گرفت آواز میں)

قتل کے بچے! خبردار!! تم نے ایک قدم بھی اس طرف بڑھایا

تو۔۔۔۔۔ (بدوق اٹھاتا ہے اور اُس کا نشانہ کرتا ہے)

بچے ہٹ جاؤ! بیچ بناؤ، تم کون ہو؟ تم گانے کی کتابیں

بیچنے والے نہیں ہو۔ شکل مومن اور کثرت کا فران!!

بدعاش کہیں کا!!

بانگی :- "حوالدار صاحب! مہذب آدمی جینی لوگوں کو گالی نہیں

دیا کرتے۔ آپ یہ جانتا چاہتے ہیں، میں کون ہوں؟ اس

بشتر ہار کو (ڈھول کی طرف اشارہ کرتا ہے) پڑھ لو سب

کچھ معلوم ہو جائے گا۔ (اپنی ٹوپی اور چادہ وغیرہ اتار دیتا

ہے۔ ولی شاہ انہیں اٹھا کر ایک طرف رکھ دیتا ہے) حوالدار

صاحب! مجھے پکڑنے کے لئے ایک ہزار روپے کا انعام

ہے۔ دریا کے کنارے میرے دوست کشتی لئے میرا انتقالاً

کر رہے ہیں۔ وہ مجھے کسی محفوظ جگہ پہنچادیں گے۔

(ولی شاہ کے چہرے کو غور سے دیکھتا ہے) کیا خیال ہے

تجارت حوالدار صاحب؟

(ولی شاہ حیرت سے اُس کی ٹوپی اور چادہ کو دیکھتا ہے)

کشتی چلنے کی آواز۔۔۔۔۔ (پتھروں کی آواز بہت قریب

سنائی دینے لگتی ہے) قتل بھیا! ذرا دھیان رکھنا!

میں دریا کے کنارے جا کر دیکھتا ہوں کیا بات ہے؟

(دو بڑھیاں اتر جاتا ہے)

بانگی :- "گانا ہے چل چل سے نوجوان۔۔۔۔۔ چل چل رہے نوجوان

دور تیرا گاؤں۔۔۔۔۔ نکلے تیرے پاؤں

پھر بھی تو ہر دم۔۔۔۔۔ آگے بڑھا قدم

مڑکنا تیرا کام نہیں۔۔۔۔۔ چلنا تیری شان

چل چل رہے نوجوان۔۔۔۔۔

(ولی شاہ سیڑھیوں کے آئینے سے آواز دیتا ہے)

ولی شاہ :- "گانا بند کرو! بند کرو گانا! قتل کے بچے! بچے

آواز سننے دو!

(بانگی اُسی طرح بلند آواز میں گاتا جاتا ہے)

بانگی :- "چل چل رہے نوجوان۔۔۔۔۔ چل چل رہے نوجوان

مڑکنا تیرا کام نہیں۔۔۔۔۔ چلنا تیری شان

چل چل رہے نوجوان

آندھی ہو یا طوفان۔۔۔۔۔ پھٹتا ہو آسمان

(ملند آواز میں)

آگے بڑھا جا۔۔۔۔۔ آگے بڑھا جا

خبردار! پوشیدار!۔۔۔۔۔ دشمن ہے اکیلا

ڈرنا نہیں اُس سے۔۔۔۔۔ بڑھتا ہی چلا آ

بڑھتا تیرا کام نہیں۔۔۔۔۔ بڑھتا تیری شان

چل چل رہے نوجوان

دشمن ہے مہربان۔۔۔۔۔ بس جائے گا تیرا کام

لڑنا تیرا کام نہیں۔۔۔۔۔ اہنسا تیری شان

چل چل رہے نوجوان

(دریا کی طرف سے آواز آتی ہے گانے کی)

چوکتا ہو جاتا ہے۔ باغی کھڑا ہونے کی کوشش کرتا ہے
”خبردار فتو! ہومت!“

باغی :- ”حوالدار صاحب! میں ایک جگہ بیٹھا بیٹھا تمکاب گیا
تھا۔ ذرا ٹانگیں سیدھی کرنا چاہتا تھا۔“

ولی شاہ :- ”خاموش ہو جاؤ! کان دگا کر چپہ چلنے کی آواز
سنو! میرا خیال ہے کوئی کشتی لا رہا ہے۔ شاید مفرد
باغی کے دوست اُسے لے جانے کے لئے کشتی لا رہے
ہوں۔“

(باغی سنی بات اُن سنی کر دیتا ہے چپہ چلنے

کی آواز سنائی دیتی رہتی ہے۔)

باغی :- ”حوالدار صاحب! میں سوچ رہا تھا۔ لڑکپن اور جوانی
میں آپ وطن پرستوں کے ساتھ تھے، ذکر سرکار کے ساتھ۔“

ولی شاہ :- ”تو کیا! میں اُس وقت غلطی پر تھا۔ اب ہوش سنبھال
گیا ہوں، اور راہِ راست پر آ گیا ہوں۔“

باغی :- ”بے ادبی منات حوالدار صاحب! کبھی نہ کبھی آپ کے
دل میں خیال تو آتا ہو گا کہ اچھا ہوتا اگر آپ سرکار کے
جگائے وطن پرستوں کے ساتھ ہوتے۔ شیخ آزاد کی
پردائے ہوتے اور لاکھوں کی آنکھوں کے تارے اِلا کھول
کے دلوں کے مانک!“

ولی شاہ :- ”قدر سے ترشی سے“ میرے خیالات سے تمہیں کیا
غرض! تجھ کو پرانی کیا پڑی اپنی بیڑ تو!“

باغی :- ”(اپنی رو میں)“ اور ہو سکتا ہے حوالدار صاحب!
آپ دل سے اب بھی وطن پرستوں کے ساتھ ہوں۔“

(چپہ چلنے کی آواز نزدیک سے سنائی دیتی ہے)

ولی شاہ :- ”(بیتاب نظر آتا ہے) بند کرو کجا اس! میں ایسی باتیں
سننا نہیں چاہتا!“ (کوڑ پڑتا ہے اور آنکھیں پھاڑ
پھاڑ کر دریائے جانب اندھیرے میں دیکھتا ہے)

والدین نے طور بگڑنے دیکھے تو شادی کے جال میں پھنسا دیا۔
بس پھر تک تیل، لکڑی کی فکر پڑ گئی! نوکری نہ کرتا
تو اور کیا کرتا۔ وطن پرستی آزاد نوجوانوں کا مشغلہ ہے۔
شادی شدہ مردوں کی مجبوریوں تم شاید نہیں جانتے۔
لیکن ولی شاہ خوب جانتا ہے۔“

باغی :- ”حوالدار صاحب! یہ زندگی کا کھیل عجب کھیل ہے!
جب بچہ پیدا ہوتا ہے تو اُس کے ماں باپ اُس کی ذات
سے بہت سنی امیدیں باندھ لیتے ہیں۔ لیکن انہیں معلوم
نہیں ہوتا کہ اس بچے کی قسمت میں کیا لکھا ہے۔ گداگری
یا حکمرانی! غلامی کا طوق یا آزادی کے نئے جھولے
پھانسی کے تختے پر! زندگی کا کھیل عجب کھیل ہے۔ جو
کھیلتا ہے وہی جانتا ہے۔“

ولی شاہ :- ”فتو کہیا! تم ٹھیک کہتے ہو! تم تو فلاسفروں کی
طرح باتیں کرنے لگے۔ میں نے اپنے دل کی بات تم سے
صاف صاف کہہ دی ہے۔ اگر میں عقل سے کام نہ لیتا،
اور اپنی خانگی مجبوریوں کو نظر انداز کر دیتا تو ہو سکتا
تھا کہ میں اُس مفرد کی بجائے آج جیل سے فرار ہو کر اس
رات کے اندھیرے میں چھپتا پھرتا اور وہ مفرد میری جگہ
اس خالی ڈھول کے اوپر بیٹھا نظر آتا۔ اگر ایسا ہوتا تو
میں قانون کا نگہبان ہونے کی بجائے قانون شکن کہلاتا۔
انسان کی زندگی معمولی واقعات سے پلٹا کھا جاتی ہے۔
اور اُس کی عقل بھی حالات کے مطابق کام کرنے لگتی
ہے۔ اس میں اُس کا کیا قصور! مجبوری! محض مجبوری!!
ادہ!! (لمبی سرد آہ بھرتا ہے) کاش مفرد باغی میرے
ہاتھ لگ جائے! وہ مجھ سے بھاگ کر نہیں جا سکتا! گولی
کا نشانہ بناؤں گا۔ (اپنی بناؤں سنبھالتا ہے)
(بہت دور سے چپہ چلنے کی آواز سنائی دیتی ہے۔ ولی شاہ

کفن سر سے باندھ کر، گھر بار کو خیر باد کہہ کر پھانسی کے
چھوٹے کی طرٹ مسکراتا ہوا چیل پڑا۔ حوالدار صاحب،
پستہ اپنی اپنی انوکری بیٹی غلامی، پھانسی کا تختہ لہجی
آزادی !!

زور پر آہٹ سنائی دیتی ہے۔ دلی شاہ چمکا ہوا جانا
(۔)

دلی شاہ :- "قلمش تو میرا خیال ہے کوئی آ رہا ہے۔۔۔۔۔
وہ دکھائی دیا۔۔۔۔۔ ایک کتا!"

بانجی :- (اپنی رو میں کہتا جاتا ہے) ہو سکتا ہے آپ ان توہمی
تراؤ گانے والے ساتھیوں میں سے کسی کو گرفتار کر لیں اور
میں فریب پر مقدمہ چلائیں اور اسے جیل کی کوٹھڑی میں
بند کر دیں۔

دلی شاہ :- (سر اٹھا کر کے) "کیوں نہیں! ہو سکتا ہے۔ فرض
کی ادائیگی! قانون باپ، بیٹے میں امتیاز نہیں کرتا۔"

بانجی :- (اسی بے خبری کے انداز میں) "اور ہو سکتا ہے کہ کالج
کے زمانے میں آپ ان وطن پرستوں کی تحفہ کارروائیوں
میں شامل رہے ہوں۔ ملک کو غلامی سے آزاد کرانے
کے لئے جان کی بھی بازی لگانے کے لئے آپ نے بھی
ان کے ساتھ عہد کیا ہے۔۔۔۔۔ قسم کھائی ہو۔۔۔۔۔"
(تھوڑی دیر کے بعد) اگر آپ پولیس میں نوکر نہ ہوتے تو
آپ کی جان بھی خطرے میں ہوتی۔ جس طرح کہ جس شہر
مفرور کی ہے۔

دلی شاہ :- "گوں کہہ سکتا ہے کہ کیا ہوتا۔ اگر میں نوکری کرنے
کے لئے مجبور نہ ہو جاتا۔ فتوئیاں! ان دنوں میں بہت
جوشید تھا۔ دل میں آگ بھری ہوتی تھی۔ بولنا تھا تو منہ سے
آگ نکلتی تھی۔ (حسرت بھری آواز میں کہتا ہے)
مے عشق نے غالب نکلا کر دیا! دزد ہم بھی آدمی تھے کام کے

بانجی :- "حوالدار صاحب! میں جبران ہوں کہ ایک پولیس افسر کو یہ
گناہ زبانی یاد ہو۔ اور پولیس افسر بھی وہ جو صاحب بہادر کا
ذرخیر غلام ہو! معاف کرنا حوالدار صاحب میری گستاخی
میں کہنا چاہتا تھا جو صاحب بہادر کا نمک خوار ہو!"

دلی شاہ :- "تم کیا سمجھو فتو بھیا! ہر ایک انسان بہت سی باتیں
جاتا ہے۔ جو وہ جانتا نہیں چاہتا۔"

بانجی :- "حوالدار صاحب! یہ بات نہیں ہے۔ آپ بات ٹالنے کی
کوشش کر رہے ہیں۔ میں بتاؤں، آپ نے یہ گناہ کیسے سکھا
چین رساں پہلے آپ کالج میں پڑھا کرتے تھے۔ اس وقت یہ گناہ
آپ اپنے ساتھیوں کے ساتھ بل کر عام جلسوں میں گایا کرتے
تھے۔"

دلی شاہ :- (آہ بھرتا ہے) "درست کہتے ہو بھائی فتو! میں یہ
گناہ گایا کرتا تھا۔ کہتا ہوں بیچ کر ٹھنڈ کی عادت نہیں تھی۔"

بانجی :- "اگر یہ بات ہے تو آپ نے" چل چل رہے نوجوان۔
"سرفروشی کی تمنا وغیرہ دوسرے گلے بھی گائے ہون گئے"

یاد کیجئے حوالدار صاحب!
دلی شاہ :- "ہاں۔ ہاں! کیوں نہیں! میں یہ سب گانے گایا
کرتا تھا۔"

بانجی :- "ہو سکتا ہے کہ جس مفرور بانجی کو آپ گرفتار کرنا چاہتے
ہیں وہ بھی آپ کے ساتھ ان جلسوں میں شامل ہوتا رہا ہو۔

اور یہ بھی ہو سکتا ہے کہ اس کی آواز آپ کی آواز کے ساتھ
بل کر لاکھوں لوگوں کو وطن پرستی کے جذبے سے متاثر کرتی

رہی ہو۔ زندگی کی راہ پر چلتے ہوئے کسی موڑ پر آپ نے اس
کی راہ سے ہٹ دوسری راہ اختیار کر لی جو! حوالدار صاحب!

آپ پولیس میں بھرتی ہو گئے اور آپ کا وہ ساتھی۔۔۔۔۔ اجازت
ہو تو اسے کامریڈ کہہ دوں۔۔۔۔۔ مادر وطن کے پاؤں

میں ٹپکی ہوئی طیریاں توڑنے کے لئے، آزادی کی جنگ میں

یہ آئے دن کی چھیڑا چھی نہیں اسے شجرِ قاتل!

بتا کب فیصلہ اُن کے ہمارے درمیان ہوگا

(بلند آواز میں) شہیدوں کی چٹاؤں پر لگیں گے ہر برس میلے

وطن پر مرنے والوں کا یہی باقی نشان ہوگا!

ولی شاہ :- "فتو میاں کے بچے! یہ گانا ایک دم بنا کر دوا

تالانگ کہیں کا! کبھی چل چل رے نوجوان"..... کبھی

"سرفروشی کی نشا"..... اور اب "شہیدوں کی چٹاؤں

پر....."

یا غمی :- "حوالدار صاحب! میں تو دل کی ڈھارس بنا دھانے کے

لئے گارہا تھا، میری آنکھوں کے سامنے جب سفور

یا غمی کی تصویر آتی ہے تو کلیجہ دکھاک سے رہ جاتا ہے۔

دل بیٹھ جاتا ہے۔ میں سوچتا ہوں کہ ہم دونوں اس

ڈھول پر بیٹھے اپنی موت کی راہ دیکھ رہے ہیں۔ فرشتے

اجل اپنی خشکیوں آنکھوں میں آگ لئے ہوئے ہمارے

نزدیک آ رہا ہے۔ حوالدار صاحب! آدی مرے تو کسی

تیک کام کے لئے، ایسے کتنے کتنے ہتے روز مرنے

میں، انہیں کون پوچھتا ہے!..... حوالدار صاحب!

گستاخی سمات! پہرہ دینا آپ کا تو فرض ہے۔ مجھے

کون سے لڑو ملیں گے جو میں اپنی جان خطرے میں لوں!

ولی شاہ :- "اس لئے کہ تمہیں مجھ سے ہمدردی ہے۔ بھتیجا

فتو میاں! جو کس ہو کر پہرہ دینا۔ دیکھنا کہیں اونگھنے

نرنگا جانا؟"

یا غمی :- "بارنگل جو کس ہوں..... اور بے غرض! حوالدار

صاحب! کیا میں بے وقوف نہیں ہوں؟ نہیں! میں

مجبور تھا۔ ایک انسان کو مصیبت میں دیکھا اور اُس

کی ڈھارس بنا دھانے کے لئے اُس کا سامنا ہی بن گیا۔

(دل کے اوپر ہاتھ رکھتا ہے) یہ کیا؟ کیا کہی نے

پتھر مارا؟"

ولی شاہ :- "فتو میاں! تمہیں تمہاری بیٹی کا ہمدردیے گا اگلی دنیا

میں!"

یا غمی :- "حوالدار صاحب! کاتی ہیں تسلی کے لئے خلد کی باتیں!

کس نے دیکھی ہے اگلی دنیا اور اُس کے انعام! حوالدار

صاحب! یہ دنیا بہت دککش اور دلفریب ہے۔ اس دنیا کو

چھوڑنا ایک بڑی قربانی دینا ہے۔ قربانی دینا انسان کی فطرت

ہے۔ قربانی! زندگی کی قربانی! سب سے گراں ماہ دولت!

اسکی قربانی دینی چاہیے۔ اسے قربان کرنا چاہیے کسی مقدس

قدیموں میں! مادرِ وطن کے قدموں میں! آزادی کے لئے!

دھرم، ایمان، اخلاق، اخلاقت کے لئے! وطن پرستوں کو

گرفتار کرنا حوالدار صاحب آپ کو تیب نہیں دیتا۔ کوئی چور ہو،

اچکا ہو، رجن ہو، ظالم ہو۔ اُسے مزور گرفتار کرنا چاہیے

(اپنے دل کے اوپر ہاتھ رکھتا ہے) اُن! میرا دل!

ولی شاہ :- (باغمی کے کندھے پر زور سے ٹپکی دیتا ہے) "تذبحائی!

تم لڑو تو توں کو بھی چھوڑ گئے!..... شنایہ دریا کی لہریں دیکھ

کر تمہارا دل ڈوبا جا رہا ہے۔ اچھا! تم اپنے دل کی تقویت

کے لئے گانا گاسکتے ہو۔

یا غمی :- "شکریہ حوالدار صاحب! شکریہ!! (گانے لگتا ہے)

شہیدوں کی چٹاؤں پر لگیں گے سو برس میلے

وطن پر بیٹھے، انوں کا یہی ہوتا ہے نشان باقی

ولی شاہ :- "فتو بھائی! تم غلط گارہے ہو! اصل شعر اس طرح ہے:-"

شہیدوں کی چٹاؤں پر لگیں گے ہر برس میلے

وطن پر مرنے والوں کا یہی باقی نشان ہوگا

یا غمی :- "حوالدار صاحب! آپ ٹھیک فرماتے ہیں! گھبراہٹ میں نہیں

بھول گیا تھا!..... اجازت ہو تو ایک بات پوچھوں۔

ولی شاہ :- "بھدا شوق!"

کس لگائیے۔ طبیعت تازہ ہو جائے گی۔ میں دیا سلائی دیتا ہوں۔ آپ گھونٹنے کی رحمت نہ اٹھائیں۔ آپ اپنی نگاہ ترک پر جبار کھٹے کہیں ایسا نہ ہو کہ مفروز بدھ سے آپڑے۔

(کانپتے لگتا ہے۔ اس کی ٹانگیں ڈھول سے ٹکراتی ہیں)

ولی شاہ :- ”اطمینان رکھو فتوئیاں! گھیرو نہیں! مفروز میری طرف سے حملہ نہیں کر سکے گا۔ (اپنا سگریٹ سلگاتا ہے)

پولیس کی نوکری، بچوں کا کھیل نہیں! جاڑوں کی راتوں میں..... بستی سے دور..... دریا کے کنارے پر..... ویرانے میں کیلی جان..... ملتا کیا ہے؟ تیس روپے ہینہ یعنی ایک روپیہ روز..... اور..... جی بھر کر کھانے کو گالیاں..... اٹھانے کو ذلت اور سٹنے کو رسوائی! well!

well! well! ولی شاہ! یہ سب پہلے سوچا ہوتا! بعد کا مزہ کیا نہیں کرتا! اوکھلی میں سردیا تو دمک کا کیا ڈر! صاحب کا نام کھاتے ہیں اور اسی کا دم بھرتے ہیں۔ اگر کسی وقت کچھ ہو گیا تو بیوی بچے..... (آسمان کی طرف دونوں ہاتھ اٹھاتا ہے) خدا کے حوالے! اسی کے سہارا!

(باغی گانے لگتا ہے)

باغی :- ”شہیدوں کی چٹانوں پر لگیں گے ہر برس بیٹے وطن پر مرنے والوں کا یہی بانی نشان ہوگا عروج کا مینی بی پر کبھی ہندوستان ہوگا برا صیاد کے ہاتھوں سے اپنا آسٹیاں ہوگا کبھی وہ بھی بن ہوگا جب ہم اپنا راج دیکھیں گے یہ اپنی ہی زمین ہوگی یہ اپنا آسمان ہوگا وطن کی آبرو کا پاس دیکھیں کون کرتا ہے شتا ہے آج نقل میں ہمارا امتحان ہوگا حیدرمت ہو میرے پہلو سے اے درو وطن ہرگز نہ چلنے بعد مردن میں کہاں اور تو کہاں ہوگا

باغی :- ”منغور ہے حوالدار صاحب.....!“

(لپک کر ڈھول کے اوپر چڑھ جاتا ہے اور دریا کی جانب منہ کر کے بیٹھ جاتا ہے)

کہو تو ریت کے اوپر انگوٹھا لگا دوں تاکہ مسند رہے!

ولی شاہ :- ”تم بیٹے آدمی ہو!..... ہو تو غریب لیکن.....“

(باغی منہ گھما کر ولی شاہ کی طرف دیکھتا ہے)

باغی :- ”حوالدار صاحب! نہ جائے کب سے پہرہ دے رہے ہیں یہ!“

one - two - three - Alvo at turn اس سے تنگ آگئے ہوں گے ذرا دو گھڑی آرام کیوں نہیں کر لیتے؟“

ولی شاہ :- ”فتوئیاں! میں تمھارا نہیں! میں تمھاری گھڑی اور ہنے کا مادی ہو گیا ہوں!“

باغی :- ”صاحب کی جی حضوری میں! (ہنستا ہے) خیر آپ کی مرضی! لیکن میں سوچ رہا تھا کہ نہ جائے آپ کو کتنی دیر اور مفروز کے یہاں آنے کا انتظار کرنا پڑے۔ کوئی سوہنی کا ہیندالی تو ہے نہیں کہ ٹھیک وقت پر جناب کے کنارے آ جائے اور سوہنی کی گود میں سر رکھ دے..... آٹھے نہ آئے..... نہیں تو پھر کہوں گا حوالدار صاحب کہ آپ کو نظر ڈرا آرام کر لینا چاہیے۔ خاکسار حاضر ہے۔ پہرہ دیتا رہے گا۔ آجائے اسی ڈھول کے اوپر۔ ڈھول کے اوپر سہ بہتہ روز تک نگاہ پڑتی ہے!“

ولی شاہ :- ”تم ٹھیک ہی کہہ رہے ہو (ڈھول کے اوپر چڑھتا ہے اور باغی کے پیچھے بیٹھنے سے پیٹھ لٹکا کر بیٹھتا ہے۔ منہ شہر کی طرف ہے) فتو تم نے مجھے مفروز کی باتیں سنا کر ڈرا دیا۔ (جلدی سے) نہیں چوکتا کر دیا!“

باغی :- ”آپ کے پاس ماحین ہے حوالدار صاحب؟ (ولی شاہ سے ماحین لیتا ہے اور ایک بڑی سلگاتا ہے) بیٹھے! ایک دو

ہوں۔ کھلا پولیس میں بھرتی کیونکر ہو۔ گوچر انوالم والا واقعہ تو آپ نے ضرور سنا ہوگا۔ چاندنی رات۔ نہر کے کنارے۔ پولیس والے ابھی تک مردانہ نہیں لگا سکے کہ مقتول گورے سائرس کی لاش کہاں ہے۔ یہ بھی نہیں کہا جاسکتا کہ قتل ہوا بھی تھا۔ دلی شاہ :- ”قسم کھاؤ فتوے میں کہ تم سچ کہتے ہو۔ اس شیطان سے خدا بچائے!“

باسمعی :- حوالدار صاحب! سچ کر رہے گا۔ آپ سمجھتے ہوں گے کہ وہ اس طرف سے (شہر کی طرف اشارہ کرتا ہے) آئے لیکن وہ دوسری طرف سے (دیہاتی طرف اشارہ کرتا ہے) آجایا گیا اور بس ان کی آن میں آپ کو دو بوجھ لگے۔ بلا کا ٹھہرتیلا ہے حوالدار صاحب! چار آنکھیں میں اس کی!

دلی شاہ :- ”اس شیطان کو کپڑے کے لئے نوپوری گاڑ دیا جیئے!“
باسمعی :- گھبرائیے نہیں حوالدار صاحب! خاکسار حاضر ہے۔ اگر آپ کو منظور ہو تو میں آپ کے پاس ٹھہر جاتا ہوں۔ میں دیہاتی طرف دیکھتا رہوں گا اور آپ شہر کی طرف دھیان رکھئے۔ میں اس خانی ڈھول کے اوپر بیٹھ جاتا ہوں۔“

دلی شاہ :- ”تم مفروضہ کو بخوبی پہچانتے ہوتا؟“
باسمعی :- حوالدار صاحب! میں اس کے سایہ کو اندھیری رات میں بھی دیکھ سکتا ہوں۔“

دلی شاہ :- ”تم ایک ہزار روپے کے انعام میں سناجھا تو نہیں لگاؤ گے؟“
باسمعی :- ”حوالدار صاحب! آپ مطمئن رہیں۔ میں غریب کتابیں بیچنے والا، گانے والا ایک ہزار روپیہ لے کر بدھ جاؤں گا۔ کہاں رہوں گا۔ یہ انعام آپ کو مبارک ہو۔ مجھ غریب کا پیٹ آٹا گرا، اتنا بڑا نہیں۔ میں تو ایک چھوٹا سا آدمی ہوں۔ گانے کا کر ڈگون کو خوش کرتا ہی میرا کام ہے۔“

دلی شاہ :- ”تو فیصلہ ہو گیا! مفروضہ کو پہچان تم لینا۔ گرفتاریں کر دیا انعام میرا!“

تیری قربانی کا چرچا غیر کی محفل میں ہے!

حوالدار صاحب! لاگدن کا مجمع ہوگا۔ جب انہوں نے یہ علمنا سنا تو اس کے ساتھ یک زبان ہو کر گائے لگے۔ نہ تن کا ہوش رہا نہ من کا۔ میں بھی انہیں میں جا ملا۔ اسکول بند ہو جانے کے بعد گھر جا رہا تھا۔ گانا سننے کے لئے رگ گیا۔ حوالدار صاحب! کانا ہو رہا تھا۔ لیکن ان کے ہونٹوں پر ایک عجیب مسکراہٹ تھی۔ ایک عجیب تبسم تھا۔ وہ آزادی کی شمع کے شیدائی بن چکے تھے۔ صرت موزوں کا انتظار تھا۔ (اشہاد کو پھر دیکھنا ہے) خوش قسمت انسان! فخر قوم! بجات مانا کامایہ ناز سپرت حوالدار صاحب! اس جیسے کی تصویر اب بھی میری آنکھوں میں ہے۔ اور اس گانے کی آواز میرے دل میں ایک عجیب کیفیت پیدا کر رہی ہے۔“

(دلی شاہ باغی کے گانے سے متاثر ہوا ہے لیکن اپنے حذرات پر قابو پالیتا ہے۔)

دلی شاہ :- ”میں نے پوچھا تھا، وہ آدمی کیسا ہے۔“

باسمعی :- ”لوگ کہتے ہیں، وہ شیر کی طرح بے باک اور بہادر ہے۔ تہایت ہوشیار اور بلند حوصلہ ہے۔ اگر ایسی سنسان جگہ میں آپ کی اس سے ڈھبھیٹ ہو جائے تو آپ کی خیر نہیں کوئی ہتھیار نہیں جو وہ چلا نہیں سکتا۔ اس کے بازو ایسے مضبوط ہیں جیسے یہ لوہے کا ڈھول۔“

(ڈھول پر زور سے دو تین ہاتھ مارتا ہے)

دلی شاہ :- ”کیا سچ ہی مفروضہ اتنا خطرناک ہے؟“
باسمعی :- ”اس میں کیا شک ہے؟“

دلی شاہ :- ”قسم کھاتے ہو؟“

باسمعی :- لاہور کے گول باغ میں اس کی ٹکڑا ایک پولیس افسر سے ہو گئی تھی۔ اس نے ایک ہتھیار سے پولیس افسر کو مار ڈالا تھا۔
دلی شاہ :- ”میں نے تو یہ خبر نہیں پڑھی۔“

باسمعی :- ”ہو سکتا ہے۔ اخباروں میں ایسی خبریں نہیں پھینتی جتنی

پیسہ ! ایک پیسہ کتاب کی قیمت ! ..... ڈر کس بات کا
حوالہ دار صاحب ! نوکر شاہی تو کہیا۔ آج کسی میں آئی تھا
نہیں ہے کہ ہنسنے لہوں سے ڈر کر آزادی کے پرستاروں
کو آزادی کی دیوی کی پوجا کرنے سے روک دے۔ آزادی کی
دیوی جیل کے مندر میں برا جتی ہے ! آپ کو میرا گانا اچھا
نہیں لگتا۔ مجھے اجازت دیں..... کسی دھوبی.....

(آگے بڑھتا ہے)

ولی شاہ :- ”خودار ! تو مجھے دھوکا دینا چاہتا ہے۔ کتاب میں بیچتا
ہے اور گاتا ہے۔ ”چل چل رے نوجوان !“

باغی :- ”حوالہ دار صاحب ! آپ تو خواہ مخواہ ناراض ہو رہے
ہیں۔ آپ کو یہ گانا پسند نہیں تو دوسرا سناؤں۔ سنئے :-
”بول گئی مائی لارڈ ٹکڑوں کروں !“

ولی شاہ :- (طیش میں آتے ہوئے) ”باتیز کہیں کا ! گدھا !
جاہلی ! پاچی ! کیا تو اس کا مطلب سمجھتا ہے ؟ صاحب
لوگوں کی کھلے لفظوں میں تو جہن ! نہیں نمک خوار ہوں۔
نما خوار : بند کرو اس بکواس کو !“

باغی :- ”رحم ! دم خدا کے لئے ! حوالہ دار صاحب ! آپ نمک خوار
ہیں کس کے ؟ صاحب لوگوں کے ؟ آپ کو یہ گانا بھی ناگوار
ہے..... خیر تیسرا گانا ملاحظہ ہو۔ شاید پسند آجائے۔
یہ ہے قہر کی غزل۔ میں سناتا ہوں۔ آپ اس ڈھول کے
اُپر بیٹھ جائیے اور اطمینان سے سنئے۔ آپ کا دل خوش ہو
جائے گا۔“ (کتاب میں نکالتا ہے)

حوالہ دار :- ”میں نہیں سنوں گا تیری خرافات !“

باغی :- ”حوالہ دار صاحب ! خرافات ضرور کوئی اچھی بات ہوتی
ہوگی۔ آپ کو اچھے گانوں سے نفرت کیوں ہے ؟“

باغیوں کا تڑپ ہے۔ چسے گا کردہ کلمے آڑوں کے لڑکوں اور نوجوانوں
کے دلوں میں بغاوت کی آگ بھرتے ہیں اور انہیں اپنا اساتھی بنا
کر انقلاب زندہ باد کے نعرے گواتے ہیں۔

باغی :- ”اس گانے میں کیا عجیبی ہے جو سننے والوں کے دلوں کو ابھاتی
ہے اور ان کے خون میں ایک نیا جوش پیدا کرتی ہے۔ بھلا
کیا ایک سوئی قوم کبھی ایک گانے کی دھم سے جاگ سکتی
ہے ؟ نہیں ! نہیں ! حوالہ دار صاحب ! یہ سیکار کی بھول
ہے۔ میرا گانا محض بچوں کو بہانے، خوش کرنے کے لئے
ہے، صرف انہیں شہزادوں سے روکنے کے لئے لگانے سے
ولی کو خوشی ملتی ہے اور صحت بنتی ہے۔“

(گانا ہے۔ چل چل رے نوجوان !..... کتاب کی قیمت
ایک پیسہ !“)

ولی شاہ :- (بارعبہ آواز میں) ”سنو ! یہ آخری وارنگ ہے۔ اس
گانے کو بند کرو۔ نہیں تو.....“

باغی :- (بات کاٹ کر) ”نہیں تو کیا حوالہ دار صاحب ! گرفتار کر
لوگے، جیل بھجا دو گے۔ کوئی مضائقہ نہیں۔ اس طرح مالے
مارے پیرنے سے چھوٹ جاؤں گا حوالہ دار صاحب۔ مجھے
جیل بھجا دو لیکن ایک عرض ہے۔ یا تو پوٹا آغا خاں کے
محل میں بھجنا یا احمد نگر کے قلعے میں ! اس رستے سے پہلے
ایک آرزو ہے کہ ان بے فرض وطن پرستوں کے تدموں کی
خاک کو ہانکوں سے لگاؤں، جن کے ناموں نے ہندوستان
کے سر کو فخر سے بلند کر دیا ہے !“

ولی شاہ :- ”تم جیل جانے سے نہیں ڈرتے ؟“

باغی :- (باجر بجاتا ہے اور آواز لگاتا ہے) ”چل چل رے نوجوان
..... چل چل رے نوجوان..... گانے کی کتاب کی قیمت ایک

بے رحم و نیا والے غریب کی ذات ہی کو مٹادیں گے
 ولی شاہ :- (آگے بڑھتا ہے) "تم کون ہو؟ کیا نام ہے تمہارا؟
 کیا کام کرتے ہو؟"
 باغی :- "حوالدار صاحب! میرا نام پوچھ کر کیا لوگے۔ مجھے خود
 اپنے نام سے دلچسپی نہیں۔ ماں باپ نے ایک نام دے دیا۔
 لیکن یہ نہ سوچا کہ میرا حشر کیا ہوگا۔ خیر! آپ بصد ہیں۔ اس
 لئے بتائے دیتا ہوں، خاکسار کو فتوہ گانے والا کہتے ہیں۔"
 ولی شاہ :- "فتوہ گانے والا! میں نے یہ نام کبھی نہیں سنا!"
 باغی :- ہر سکتا ہے حوالدار صاحب! کیا آپ کبھی لاہور گئے ہیں؟
 میں لاہور کا رہنے والا ہوں۔
 ولی شاہ :- تم اہم کر کیسے چلے آئے؟ گھر سے اتنی دور؟
 باغی :- "یہی کہنے کی کتابیں بیچکر، روپے پانے کی غرض سے!
 پتہ لگا تھا کہ سیاسی قیدیوں کے مقدمات کی سماعت دلی
 میں ہوگی۔ میں نے سوچا کہ ملک کے ہر کونے سے وطن پرست
 دلی آئیں گے۔ وہ میرے گانے مزدور نہیں گے اور میری کتابیں
 ضرور لیں گے۔"
 (باہر بجانے لگتا ہے۔ چل چل رے نوجوان کی دھن
 بجاتا ہے)
 ولی شاہ :- "باہر بند کرو۔ میری بات کا جواب دو! تم کب آئے؟"
 باغی :- "اُسی گاڑی میں سوار ہو کر جس سے لاہور کے چیدہ چیدہ
 دکلا صاحبان آئے تھے۔ یہی کل رات کی گاڑی تھی۔"
 (باہر بجاتا ہے۔ چل چل رے نوجوان کی دھن)
 ولی شاہ :- "گانا بند کرو! یہ گانا تو باغی نکالتے ہیں۔"
 باغی :- (پر وہ نہ کرتے ہوئے) "چل چل رے نوجوان، گانے گانے
 کی کتاب قیمت ایک پیسہ!"
 (باہر بجاتا رہتا ہے)
 ولی شاہ :- (غصے میں) سنا نہیں؟ میں نے کیا کہا۔ یہ گانا فتوہ گانے!

کرتا ہے۔ لیکن سار جینٹ ولی شاہ اُس کو دیکھ لیتا ہے اور لڑا کر
 آواز دیتا ہے)
 ولی شاہ :- "With a coin there! - خبردار۔
 ٹھہر جاؤ! نہیں تو اب دو دن اٹھا کر نٹ نہ لگاتا ہے) گوئی کاٹا
 بنا دیئے جاؤ گے!"
 باغی :- (کاہنجی اور لڑکھرائی آواز میں) "میں ہوں ایک غریب
 وقت کا مارا، کانوں کی کتابیں بیچنے والا! جناب حوالدار صاحب!
 میں نے سوچا کہ دن چڑھنے سے پہلے دھو بیوں کے ہاتھ لگائوں
 کی کچھ کتابیں بیچ آؤں تاکہ چائے کے لئے دو چار آنے کما سکوں۔"
 (آگے بڑھتا ہے اور باجے میں گاتا ہے)
 "چل چل رے نوجوان۔ چل چل رے نوجوان
 رگنا تیرا کام نہیں۔ بڑھنا تیری شان
 چل چل رے نوجوان.....
 دُور تیرا گاؤں۔ تھکے تیرے پاؤں
 پھر بھی تو ہر دم۔ آگے بڑھا قدم
 رگنا تیرا کام نہیں۔ چلنا تیری شان
 چل چل رے نوجوان.....
 تو آگے بڑھا جا۔ آفت سے لڑے جا
 آندھی مہا طوفان۔ پھٹتا ہوا آسمان
 رگنا تیرا کام نہیں۔ چلنا تیری شان
 چل چل رے نوجوان....."
 (میٹر صیوں کی طرف اُسی طرح بڑھتا جا رہا ہے)
 ولی شاہ :- (رکھ کئی آواز میں) "خبردار! اگر تم نے ایک قدم بھی
 اور آگے رکھا تو میری گولی تیرے سینے کے بار ہو جائے گی۔ تم
 اس طرف نہیں جا سکتے؟"
 باغی :- (سہمی آواز میں) "اوہ!..... بہت اچھا! غریب ہونا
 بھی ایک مجرم ہے۔ ساری دنیا غریب کی دشمن ہے۔ بس چلے تو

کوناؤ دیتا ہے)

جہنڈر اور سر بیڈر :- (ایک آواز) "بہت اچھا! شب بخیر.....
شب بخیر!!"

(دو تین قدم چلتے ہیں۔ رگ جاتے ہیں)

ولی شاہ :- (اپنے آپ سے) "ہزار روپیہ کا انعام بیشک بہت
تھوڑا ہے۔ اگر مفروضہ کسی سرکاری ملازم کے ہاتھ لگ گیا تو اس
کے پورا ہر جوائے گئے۔ ضرور ہی کوئی نہ کوئی بڑا عہدہ مل
جائے گا..... کاش وہ میرے ہاتھ آجائے؛ (جہنڈر سگھ
اور سر بیڈر کو ٹھہرے ہوئے دیکھ کر) تم جاؤ! اس جگہ میں
خود پہرہ دوں گا۔ میرا دل کہہ رہا ہے کہ مفروضہ ضرور ادھر آئیگا
اور ان سیرٹیوں کے ذریعے بھاگ نکلنے کی کوشش کرے گا تم
ان دروازوں کو خیال رکھنا۔ ایک راتے صاحب کی کوٹھی کی
جانبا اور ڈوسرا ایچ آشرم کی طرف! ہو سکتا ہے وہ
دریا میں کود جائے اور تیر کر کنارے لگے۔ اس طرف گھنٹا لگ
ہے۔ اگر وہ ادھر پہنچ گیا تو پھر ہمارے ہاتھ نہ آئے گا۔ اچھا!
ہوشیار رہنا۔ گڈوں کا بھی خیال رکھنا۔ دیکھنا کہیں بھوسے
کے ڈھیر کے نیچے سو نہ رہا ہو۔ شب بخیر! شب بخیر!!"

جہنڈر اور سر بیڈر :- (ایک آواز میں) شب بخیر!

(دو دنوں سا ہوا چلے جاتے ہیں۔ تھوڑی دیر کے بعد ان کے

پاؤں کی آواز گیمی شنائی نہیں دیتی۔ ولی شاہ ادھر ادھر

گشت رگانے لگتا ہے۔ گھوم کر دھول کے برابر جاتا ہے)

ولی شاہ :- "ارے میاں! معنی! تم کپڑے تو مزور جاؤ گے، مجھ غریب

جوالدار پر ہی نگاہ کریم ڈالو۔ ایک ہزار روپے بہت ہوتے

ہیں۔ ایک روپیہ روزانہ ایک ہزار دن۔ ایک پھینے کے دن

ہرتے ہیں تیس۔ ہزار کو تیس پر تقسیم کرو۔ ۳۰ ضرب ۳۰

مساوی ہے۔ ۹۰۰ باقی نیچے ۱۰۰، ۱۰۰ کو تقسیم مارو۔ ۳۰

پر۔ باقی نیچے ۱۰۔ یعنی ۳۳ پھینے اور ۱۰ دن۔ دو سرے

انفاظ میں ۲ سال و پھینے اور ۱۰ دن کی خواہ۔ بیوی بھی خوش

ہر جائے گی اور یار دوست بھی!....."

(ادھر ادھر جیکر کا تناس ہے باقا عدہ ایک پہرہ دار کی

طرح۔ گنگناٹا جاتا ہے۔ آخر میں آہستہ آواز میں گانے

گاتا ہے)

پیسا سے سنا سیر میرا کہو جائے

چندارے..... چارے..... چارے.....

کس کے من میں جائے بسے جو عمر سے میں آگ لگائے

ہم نے توری یاد میں بالم دیب جلائے، ادیب بچھائے

پھر بھی تیرا من نہ بگھلا ہم نے کھینٹے تیرے ہائے

چندارے..... چارے..... چارے.....

گھڑیاں گن گن دن بتیت ہیں۔ اکھیوں میں کٹ جائے رہنا

ہم نے توری یاد میں پر تیم پگ پگ پر ہیں نہیں بچھائے

چندارے..... چارے..... چارے.....

(ایک ایسی آہ بھرتا ہے) ایک ہزار روپے اور ترقی! ایک ہزار

روپے خرچ کرتے کرتے کافی دولت لگ گیا کسی ضرورت مند انسان

کو ایک ہزار روپے مل جائیں تو..... بھلا مجھ سے زیادہ ضرور مند

اور کون ہوگا؟ بیوی، بچے، ماں، باپ، دادا، دادی

..... (پھر گنگناٹا لگتا ہے۔ چندارے..... چارے.....

..... چارے..... اس کے بائیں ہاتھ کی طرف سے ایک آہی

آتا دکھائی دیتا ہے۔ پچھٹے پرانے کپڑے پہن رکھے ہیں لیکن

میں ایک تقبلا ہے، ہاتھ میں بچوں کا ایک باج ہے۔ اس

نے نھیلے کے، ہر بہت سی گانوں کی کتابیں ڈال رکھی ہیں۔

اس نے سر کے اوپر منفلر لیٹ رکھا ہے۔ کپڑوں کے اوپر

پھاتا کیسلی۔ ہانکلی گانوں کی کتابیں نیچے والے کا بھیس

بنا رکھا ہے۔

وہ سار جڑٹ ولی شاہ کو دیکھتا ہے اور کھینکے کی کوشش

"ٹوٹھی بچہ" غضب کا خطاب ہے میرے بار! یہ لوٹے بھی آفت کے پہکالے ہیں۔ فردوسی کی قبر پر لات مارتے ہیں۔ "ٹوٹھی بچہ" کیا دامن پانہا ہے، انگریزی اور اردو زبان کا..... صدتے جاؤں اس جہت کے!!

دلی شاہ :- "کیوں نہیں کرو! ہمیں اپنا فرض بجالانا ہے۔ جب تک سرکاری نوکری کرنے ہیں، اس وقت تک صاحب ہمارے خدا ہیں۔ نہ کوئی شرم نہ حیا۔ لوگ جھینٹے رہیں۔ دلی شاہ ان کی خاطر بھوکا نہیں مر سکتا..... ضمیر کی آواز!..... وہ اس دن مرگئی جس دن یہ کالی پیٹی پہنی تھی۔ غلامی کا طوق!..... ضمیر کی آواز!..... اب دیکھتے کیا ہوت جب چڑیاں چگ گئیں کھیت..... دلی شاہ زبان کا پورا ہے۔ جو حلف اٹھایا ہے اس پر پورا اترے گا۔ اگر ہندوستان میں پولیس نہ ہو تو کھلسلی بیج جائے۔ ٹوٹ کھٹ کا بانا گرم ہو جائے۔ اسے بہادر، کمنٹر بکشنز میر کرتے نظر آئیں اور نوکیلی ٹوپوں والے میزکرسی پر رونق افروز..... پولیس کی برکات..... کون پوچھتا ہے! تقدیر جو ہر جہری! بڑے صاحب سے پوچھو دلی شاہ کی تعریف۔ (مو پھوں کو تاؤ دیتا ہے)

سریندر :- "تو اجازت ہے شاہ صاحب! شب بخیر!"
دلی شاہ :- "شب بخیر! شب بخیر!! ہوشیاری سے کام لینا سب جگہ اشتہار چپاں کر دو، تاکہ پہلک کو مشورہ کے حلیہ کا پتہ چل جائے..... یہ لالچین لیتے جاؤ، پور نہ کرو، ڈبل مارچ!"
سریندر :- "جو حکم! شب بخیر!"
ہنر سنگھ :- "شب بخیر! شاہ صاحب!!"

(وہ سب چیزیں یعنی اشتہاروں کا پلندہ، ایسی لالچین وغیرہ سنبھالتے ہیں جو ادا دلی شاہ آگے پیچھے کر گاتا ہے۔)

دلی شاہ :- "دریا کا کنارہ کتنا پر سکون ہے لیکن کتنا دردناک اور سناں ہے۔ اکیلے تو ڈر لگتا ہے۔"

سریندر :- "ہیں انسوس ہے شاہ صاحب! کہ ہم آپ کے پاس ٹھہر نہیں سکتے۔ تمہارے میں کوئی فاضل سپاہی بھی نہیں جسے ہم آپ کے پاس بھجوا دیں۔ ان کبھت نوکیلی ٹوپوں والوں نے ناک میں دم کر رکھا ہے۔ نہ دن کو آرام نہ رات کو چین۔ چار سال ہو گئے ہیں۔ ایک دن کی ٹھنڈ نہیں ملی۔ بیوی بچے ہیں رو رہی ہے، سسرال والے بدظن ہو رہے ہیں۔ کہتے ہیں۔ بوا جانے کا ارادہ نہ ہو....."

سریندر :- (بات کاٹ کر ہنستے ہوئے) "ارے سرکار دو تمہارا لٹا ڈاک، خانے اور تار لگ کر کس لئے کھول رکھے ہیں؟ اس لئے کہ اگر سرکاری ملازمین کام کی زیادتی سے سسرال نہ جاسکیں تو خط کے ذریعے عشق و محبت کی خلدن مٹا لیا کریں۔ ارے اجن کہیں کے! پولیس کی نوکری اور عشق!!"

دلی شاہ :- "ابے تو کیا جانے گھر داروں کے مزے! جوڈل پر گزرتی ہے وہ ہم سے پوچھے۔ ہنر سنگھ بیج رڈنا ہے۔ چار سال شاہی کو ہر گئے اور ابھی تک سردار صاحب نے اپنی حبیب نازنین کی صورت بھی نہیں دیکھی! خط بھیجیں تو کس نام پر، تار دیں تو مضنون کیا ہو!! ڈیل، ڈیل، ڈیل (well! well!! well!!) ہندو سنگھو مضنون سریندر سے لکھو لینا۔ یہ کالج میگزین کا ایڈیٹر رہا ہے۔ شاعری بھی کرتا ہے۔ سریندر! جانے سے پہلے وہ شعر تو سناتے جانا:-

ع بیٹھے ہیں ہم تصور جاناں کئے ہوئے
خیر! جو دم گند جائے اچھا ہے۔ سب ستاروں کا کھیل ہے!!
اچھا بھاگوا ب تم! اگر کوئی سپاہی نظر آئے تو اسے میرے پاس بھیج دیتا۔ کہنا شاہ صاحب یاد فرماتے ہیں۔ (مو پھوں)

کرنے کے لئے اس بیک سے بہتر اور کوئی جگہ نہ ہوگی۔“

سر بہادر:- ”مسلے میاں سے پوچھ لو۔“

(حوالدار ولی شاہ کو آزاد دیتا ہے)

”حوالدار ولی شاہ صاحب! اشتہار لگانے کے لئے یہ جگہ

مناسب ہے؟“

(کوئی جواب نہیں آتا)

مہندر سنگھ:- (آواز لگاتا ہے) ”شاہ صاحب! کیا ہم اس جگہ

اشتہار لگا دیں؟“

(کوئی جواب نہیں آتا)

”معلوم ہوتا ہے مسلے میاں میٹنگ کا شکاؤ کرنے لگے!“

(حوالدار ولی شاہ میٹرھیوں سے چڑھنا دکھائی دیتا ہے)

ولی شاہ:- ”یہ میٹرھیوں کشتیوں کے اڈے کی جانب سے جاتی

ہیں۔ میرا خیال ہے کہ مفروضہ یا سی قیدی دریا کے

راستے بھاگنے کی کوشش کرے گا۔ ہم نے صبح سے ہڑت

نہ بند کر رکھی ہے۔ صرف دریا کے کنارے کا خیال

نہیں آیا تھا۔ اس جگہ کا خاص خیال رکھنا چاہیے۔ اگر

وہ یہاں تک پہنچ جائے تو ممکن ہے اس کے دوست کشتی

لے کر آئیں یا کسی کے ہاتھ کشتی بھجیں۔“

مہندر سنگھ:- ”کیا اس ڈھول پر اشتہار لگا دیا جائے حوالدار

صاحب۔ ٹھیک رہے گا؟“

ولی شاہ:- ”ٹھیک ہی ہوگا۔ پانی کی لہروں پر تو اشتہار

لگ نہیں سکتا!“

سر تیلہ:- ”اور نہ ریت ہی پر!“

(اشتہار ڈھول کے اوپر لگا دینا ہے)

ولی شاہ:- (اشتہار پڑھنا ہے) ”بلی جیسی آنکھیں، گول چہرہ،

قد پانچ فٹ، پانچ انچ۔ اس طرح ملزم کو پکڑنا آسان

نہیں۔ مجھے افسوس ہے کہ میں نے اسے فرار ہونے سے

پہلے جیل میں ایک بار بھی نہیں دیکھا۔ (موٹھوں کو تان دیتا ہے)

میں ولی شاہ ہوں! ولی شاہ! غنڈوں کا آستانہ!.....

سنا ہے مفروضہ غضب کا آدمی ہے۔ باغی پارٹی کا کرتا دھرتا

ہے۔ پارٹی کو چبانے والا دماغ وہی ہے۔ سارے ہتھیاروں

میں کوئی دوسرا نوجوان نہ ملیگا جو اس طرح جیل کی دنیا پر بھاند

کر صاف بچل جائے کسی کو کانوں کان خبر نہ ہوتی کہ وہ کب

اور کس طرح بچل گیا۔ زاد غنڈہ جیل تو نیند کے مزے لیتے

رہے اور پچھلی پنجرے سے آزاد ہو گیا! جب صبح حاضری کے

وقت پتہ لگا تو لگے تمنا ہے میں ”ہیلو! ہیلو!“ کرنے۔ ولی شاہ

ہوتا سپرنٹنڈنٹ جیل تو پہلے وار وہ جیل کو ہتھکڑی لگا دیتا

..... یہ بلی بھگت ہے۔ جیل کے سپاہی مفروضہ کے ساتھی

ہیں۔ بغیر شہہ اور سازش کے یہ کام نہیں ہوا۔ ضرور موٹی قم

چڑھی ہوگی..... شرم کی بات ہے!“

مہندر سنگھ:- ”سرکار نے انعام بہت تو ڈھونڈ رکھا ہے حوالدار

صاحب! صرف ایک ہزار روپے۔ بھلا ایک ہزار روپے

کے لئے کون ایمان بیچنے چلا۔ اخباروں میں روزانہ خبریں چھپتی

ہیں کہ فلاں شہر میں اتنا روپیہ جنگ آزادی کے لئے جمع ہوا۔

رمایان باغیوں کے ساتھ ہے۔ پولیس کے ساتھ نہیں۔“

سر بہادر:- اور اگر کوئی مفروضہ ہمارے قابو میں آجائے اور ہم اسے

گرفتار کر کے بازار میں سے لے جا رہے ہوں تو ہماری شامنت آ

جاتی ہے۔ چھوٹے چھوٹے چھوکرے اور چھوکرے چلاتی ہیں۔

”ٹوڈی بچے ہائے ہائے! ٹوڈی بچے ہائے ہائے! ارشدی دارو

نے تو مارے شرم کے شہر ہی چھوڑ دیا ہے۔ دو جگہ سگائی ہوئی

مگر جیل برے نہ چڑھی۔“

مہندر سنگھ:- ”کوئی فکر کی بات نہیں۔ حوالدار ولی شاہ سفارش کر

دیں تو بڑے صاحب تمہارے لئے ولایت سے ایک میم منگوا

دیں۔ میم صاحبوں کو تو ان باتوں کی کوئی شرم نہیں.....“

”بانگی“ عرف ”مجمع آزادی کا پرانہ“

(ایک منظر کا ڈرامہ)

از۔۔ رادھا کرشن سُود

افراد تمثیل

حوالدار پولیس .. .. . ولی شاہ	بانگی
پولیس مین .. .. . ہندو سنگھ	بانگی کے دوست کی آواز
پولیس مین .. .. . سر سید	

زمانہ :- ہندوستان کی جنگ آزادی ۱۹۴۳ سے ۱۹۴۷

مقام اور وقت :- رات — دریا کے کنارے

ردی کا غذا خالی ڈیتے وغیرہ وغیرہ..... بدھرا دھڑپڑے
دکھائی دیتے ہیں۔ ایک بڑا کول تار کا خالی ڈھول بھی پڑا ہوا ہے۔
اس کے اندر ریٹا بھری ہوئی ہے۔ ڈھول کے اوپر پڑا آنے
بشتہاروں کے نشان کہیں کہیں نظر آتے ہیں۔

حوالدار، ولی شاہ اسٹیج کے آگے پار جاتا ہے۔ دریا کی جانب
سیڑھیوں سے نیچے اترتا دکھائی دیتا ہے۔ دونوں سپاہی ڈھول
کے قریب آتے ہیں۔ ایک سپاہی کے ہاتھ میں ایک چھوٹا سا ڈبہ ہے۔
جس میں گوند ہے اور کاغذ چکانے کے لئے ایک لکڑی کا ٹکڑا دوڑک
سپاہی کے ہاتھ میں کاغذوں کا ایک پلندہ ہے۔ وہ پلندہ کھولتا
ہے اور ایک چھپا ہوا اشتہار نکالتا ہے۔ اندھیرے میں دھندلی
تصویر دکھائی دیتی ہے۔

ہندو سنگھ :- ”میرا خیال ہے کہ دریا کے کنارے اشتہار چھپا

رات کا وقت ہے، اندھیرا ہو گیا ہے چاند بچھنے میں تھوڑی
دیر ہے۔ چودہ دریا کے پانی کی لہروں کی ہلکی ہلکی آواز سنائی دیتی ہے۔
اس کے علاوہ کوئی دوسری آواز سنائی نہیں دیتی۔ کھل جاتی ہے
اس رات کے اندھیرے میں دریا کے کنارے تین پولیس
کے سپاہی دکھائی دیتے ہیں۔ ان میں سے دو معمولی سپاہی ہیں اور
تیسرا حوالدار ہے۔ حوالدار کا نام ولی شاہ ہے۔ وہ قدرے
عمر رسیدہ ہے۔ جسم کا بھاری ہے۔ بارعب موٹھیں ہیں سپاہی ہندو سنگھ
اور سر سید ہیں۔

(اسٹیج کے اوپر)

کشتیوں کے باندھنے کے لئے جگہ جگہ تپے (Poles) لگے
ہوتے ہیں۔ چند بلوں کے ساتھ رتے لٹک رہے ہیں۔ ٹوٹا پھوٹا
سامان بکھرا پڑا ہے۔ گنڈیروں کے چھلکے، سنگتوں کے چھلکے،

غزل

از: تیج پال یا دو۔ بی۔ اے۔ سیکنڈ ایر

پھر محبت نے شروع ہم کو جلانا کر دیا
اور مزاج اپنا کسی نے عاشقانہ کر دیا
مٹو خیاں، غمزہ، ادائیں یار نے پائی ہیں خوب
مجھ سے بیگانے کو ایسے ہی دیوانہ کر دیا
آگ پر جلتے ہوئے دل کو زمانہ ہو گیا
اُس نے تو اس داغِ دل کو بھی نگینہ کر دیا
رازِ اُلفت دیر تک اُس سے چھپایا نہ گیا
کیوں بھری محفل میں اُس نے دلِ نشاۃ کر دیا
اُس حسین کا دبدبہ کیا خوب کہ اغیار نے
شروع اُس کی آستیاں پر سر ٹھجکا کر دیا
اور بھی رسوا ہوا جاتا ہے یادو روز روز
آج کل اُس نے شروع سب کو بتانا کر دیا

دو غزلیں

(از شری وی - ابن ہسبکچ - نرہیسا)

(۲)

بے خودی میں جو رخ تاباں کو غریباں کر دیا
خود پریشیاں ہو گئے ہم کو پریشیاں کر دیا
ساقی طرار نے وحشت کا سماں کر دیا
سامنے پیمانہ نہ لانے کا پیمانہ کر دیا
وہ کسی کو خاک سمجھائے گا کہ سمجھے نہ خود
اہل ایماں کو تیری نظروں نے حیراں کر دیا
درد پے درد پے سہے تو مرٹ گیا احساس درد
عشق نے آخر تو ایک مشکل کو آساں کر دیا
دیکھ لے اندازِ وحشت اس کا یہ اندازِ حسن
چاک ہم نے سامنے آ کر گریباں کر دیا
راز و سازش ہے کہ شہ ہے کافسوں ہے کوئی
دردتہ اس حالت نے کیا اس کو مہرباں کر دیا
یاد نے اس کی اگرچہ دلِ فروزاں کر دیا
کو نسا نرہیسا ہمارے پر ہے احساں کر دیا

(۱)

ابھی کم سن ہیں آئے کیا حجاب آہستہ آہستہ
ذرا چڑھ جائے تو ان پر شباب آہستہ آہستہ
نظر بانا۔ صے ہوئے حیراں کھڑے ہیں یاد جاناں میں
چڑھا کو کھٹے پہ ہے اک ماہتاب آہستہ آہستہ
غضب ڈھانا بدلِ مضطر پہ ہے مقصود شوخوں کو
اٹھائیں گے وہ چہرے سے نقاب آہستہ آہستہ
چھری تو نسل کر ڈالو کہ قصہ پاک ہو جائے
مزا آتے ہے کیا دھا کر عذاب آہستہ آہستہ
بھرا رہ جائے ساعز کیا یہی ہے شانِ میخانہ
نشہ آئیگا کیا پی کر شراب آہستہ آہستہ
اسی امید پر دار و مدارِ زیست ہے اپنا
حقیقت بن ہی جائیں گے جو اب ہستہ آہستہ
کہی جو بات مطلب کی تو بولے ہنس کے نہیسا سے
ابھی تو ٹھہریئے دیں گے جو اب ہستہ آہستہ

شکوہ انتظار

جو مزہ انتظار یار میں دیکھا، وہ نہ وصال یار میں دیکھا۔ ٹھیک ہی ہوگا۔ کیونکہ اس کلمہ محبت کی رٹ لگاتے لگاتے ہزاروں مرد و زن اس دنیا سے کتہ افسوس ملتے چلے گئے۔ وصال یار سے محروم رہ گئے۔ یعنی انتظار کی گھڑیاں اتنی لمبی ہو گئیں کہ عمر نے وقا نہ کی۔ یہ لوگ خوش قسمت تھے یا بد نصیب؟ وہی جان سکتا ہے جس نے اس بات کا خود احساس کیا ہو۔ انتظار یار کا اور وصال یار کا بھی۔ ہم تو اپنے مدیرانہ تجربہ کی بنا پر انتظار یار کے بارے میں وثوق سے کہہ سکتے ہیں کہ اس میں کوئی مزہ نہیں ہے۔ محض پھیکا پن جو دیر پا ہونے پر یا سہی ڈبل روٹی سے بھی نہ زیادہ بے لذت بن جاتا ہے۔ اُمید زندگی کی ثبات ہے۔ کون نہیں جانتا۔ مگر اُمید بر ہی نہ آئے تو نا اُمیدی اور یاس میں بدلی جاتی ہے اور دل و دماغ و جسم سوکھتے جاتے ہیں۔ پڑیوں کا پتھر اور پتھر... کھیل ختم۔ اب کیجئے انتظار وصال یار کا قبر کے اندر یا قبر کے اوپر!

ہم بھی انتظار کر رہے ہیں! یہ صورت مجنون بیٹے کی اور یہ صورت لیلے بھٹوں کی۔ شعیب اُردو و ہیش کے لئے عرصہ سے ضرورت ہے اڈیٹری، لکھنے والے صاحبان کی اور پڑھنے والے اصحاب کی! ہم یہ مانتے سے انکار کرتے ہیں کہ کالج میں کوئی طالب علم اُردو لکھتا اور پڑھتا نہیں جانتا یا لکھتا اور پڑھتا نہیں جانتا یا لکھتا اور پڑھتا نہیں۔ اساتذہ کے بارے میں ہم پورے اعداد و شمار بجم پہنچا چکے ہیں۔ کون اصحاب اُردو پڑھتے ہیں مگر لکھتے نہیں، کون اصحاب اُردو پڑھتے ہیں، لکھتے بھی ہیں۔ مگر گونا گویا مفروضات کی وجہ سے لکھ نہیں پاتے۔ ہم جانتے ہیں۔ یہ سب ہمارے مہربان ہیں۔ ان کی سرپرستی ہمیں حاصل ہے۔ ان کی ذوقی ادب اور نظر آسنو طبع چار دی حوصلہ افزائی کرتے ہیں۔ کالج کے طلباء کی بے رخی کے پیش نظر ہم یہ کہہ دیں کہ ہم دلش کے شعیب اُردو کو ان کی خاطر ہی رکھے ہوئے ہیں تو کوئی مبالغہ نہ ہوگا۔ ہم ان کی خدمت کرتے رہیں گے، جب تک کہ دم میں دم ہے۔ ہم اُمید رکھتے ہیں کہ کوئی نہ کوئی، کبھی نہ کبھی یہ بار ہمارے کندھوں سے اٹھا ہی لے گا۔ جس نے ابھی پیدا ہونا ہو اُس سے کیا شکایت اور کیا شکوہ! ہمیں شکایت ہے تو محض ایک۔ گلہ ہے تو بس اتنا کہ اس شعبہ کو نشب و نما دینا جن کا فرض ہے۔ وہ بھی فرض ناشناس ہو گئے۔ شکوہ ہے تو اُردو زبان کو ہم کون ہیں جو شری کا نڈا سے شکوہ کریں۔ ہو سکتا تھا کہ وہ انگریزی ماحول میں اُردو کو بھول جائیں مگر اتنا بھی کیا کہ کبھی کبھو لے سے بھی یاد نہ آئے۔ شری کا نڈا وہ صاحب ہیں جنہیں غالب اور موئن کے اشعار کہے بغیر رات کو نیند نہ آتی تھی۔ ساحر اور رفیق کے کلام کو جب تک ترقم میں سنانا لیتے کھانا معتم نہ ہوتا تھا۔ کالج لائبریری کے اُردو سیکشن میں کوئی کتاب نہیں جو انہوں نے پڑھی نہ ہو۔ ماہانہ رسالوں کی تو بیات کیا۔ ہماری شکایت تو ٹیکم تک ضرور پہنچ جائے گی۔ اس پر غور کرنا شری کا نڈا کا حق ہے۔ ہمیں یقین ہے کہ وہ شعیب اُردو کے لئے ایک دو گھنٹے نکال لیں گے اور کم از کم جواب شکوہ تو لکھ بھیجیں گے۔ ہمیں قبول ہے جو کچھ مزاج یار میں آئے۔ سہ مٹ جاتی ہے اک دم میں تفاعل کی شکایت! آج تلے ہیں ان کو کبھی بھولے سے جو ہم یاد

حسین و سادہ ہے کس درجہ فطرت شاعر
ہنستے تو غنچہ و گل، رو پڑے تو شبنم ہے
سب (جگہ مراد آبادی)

رہتا بگاہ شوق سے دیکھے اگر کوئی
ہرزوہ ایک شاہد رنگیں جمال ہے
سب (مراد آبادی)

..... دیش بندھو کالج کالکاجی نیوی و ملی کاسلمی اور ادبی خزینہ ||.....

دیش

نگس ان :- نثری وی۔ این لیسر کچھ۔ زیبا

فہرست مضامین

- ۱۔ شکوہ انتظار .. اداریہ .. ۲
- ۲۔ دو غزلیں .. .. زیبا .. ۳
- ۳۔ غزل .. .. تیج پال یادو .. ۴
- ۴۔ باغی عورت شمع آزادی کا پیمانہ { شری رادھا کرشن سرود .. ۵
(ایک منظر کا ڈرامہ)
- ۵۔ شاعر کا اپنے گیت سے خطاب ۲۰

Desh

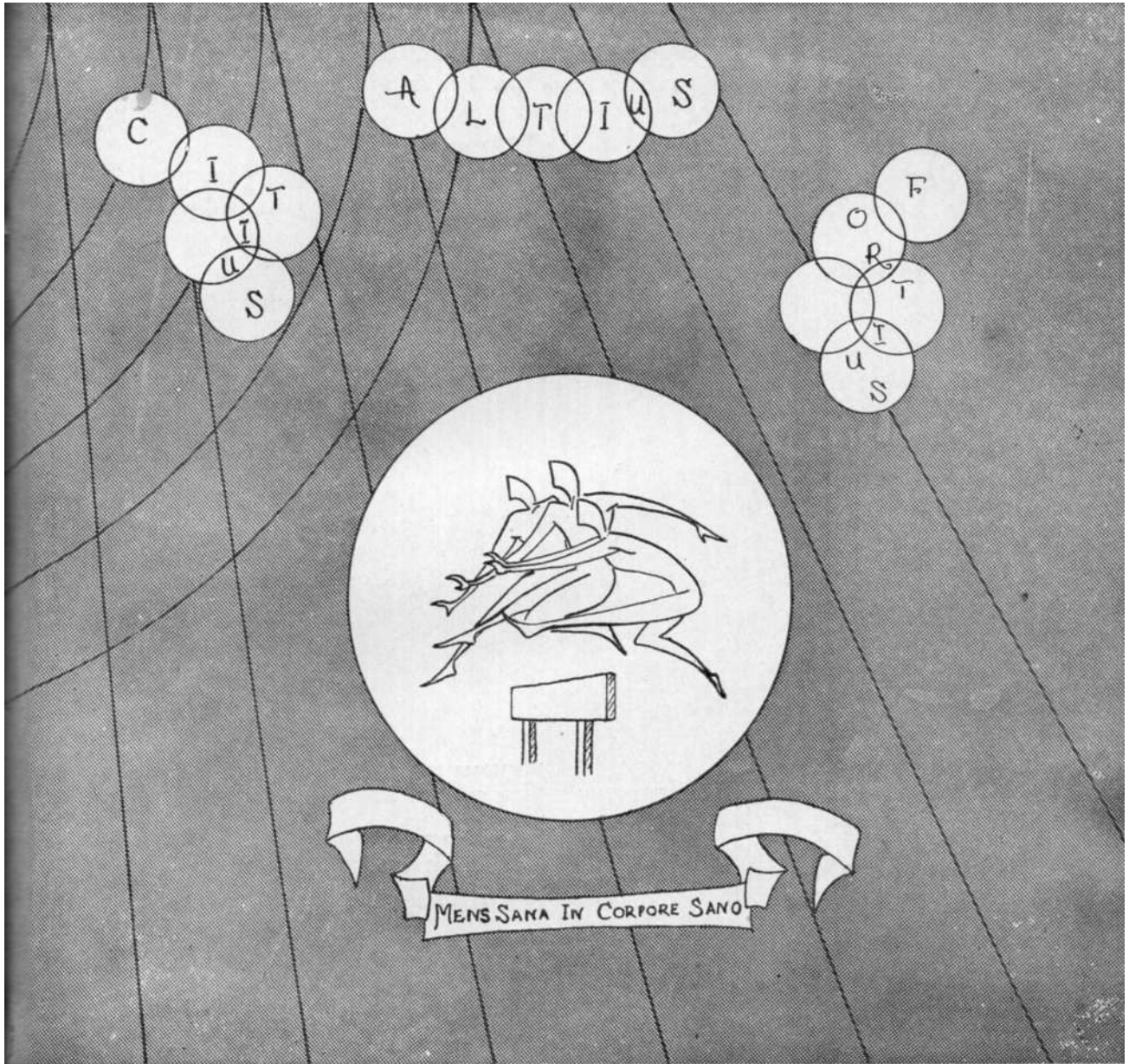
Statement about ownership and other particulars as required by Clause 19-D of the Press and Registration of Books Act :

1. Place of Publication :	—	Kalkaji, New Delhi-19
2. Periodicity of its publication :	—	Quarterly
3. Printer's Name ; Nationality and address	—	Radha Krishna Sud ; Indian c/o Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi-19.
4. Publisher's Name, Nationality and address :	—	Same as (3) above.
5. Editor's Name, Nationality and address :	—	... ..
6. Name and addresses of individuals who own the newspaper and partners or shareholders.....	—	Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi-19.

I, Radha Krishna Sud, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

(Sd) Radha Krishna Sud
Printer and Publisher

Date : 28th February, 1961.

1952-1961

SPORTS SUPPLEMENT

DESHBANDHU COLLEGE

When I am dead, my dears, I wish it to be said :
 'His sin : he always played, his books he ne'er read.

CONTENTS

	Page.
1. Lines from the Olympic Hymn	1
2. The Objective	2
3. The Oath	3
4. The Code of Honour	4
5. (a) Lazy-Bones, Lazy-Bones, wake up and peep' (b) My hearts' in the College. R. K. S.	5
6. Principal's Message.....Dr. A. N. Banerji	8
7. Some reflections on Sports and Games.....Shri J. K. Jain	9
8. Sports and Sportsmanship .....Harjit Singh	10
9. For an Athlete to Remember .. ..Shri D. S. Chaudhry	12
10. I look Back.....Narinder Pul Singh Chawla	14
11. Playing Together..... Shri R. K. Sud	16
12. Sports and games for University Women Mrs. M. Thomas	18
13. At Lord's and A boy—Poems	20
14. Between Ourselves... .. .. Editor	21
15. Sports for Fun	22
16. Our Honour Board	25
17. Best Athletes	26
18. Winners of College Colours	27
19. Roll of Honour	28
20. Athletic Records	29

Lines from the

Olympic

Hymn

Come, athletes, to our field,
Like those of Storied Hellas,
Where Gods have looked that way
Saw graceful forms at play,
As songs and statues tell us.

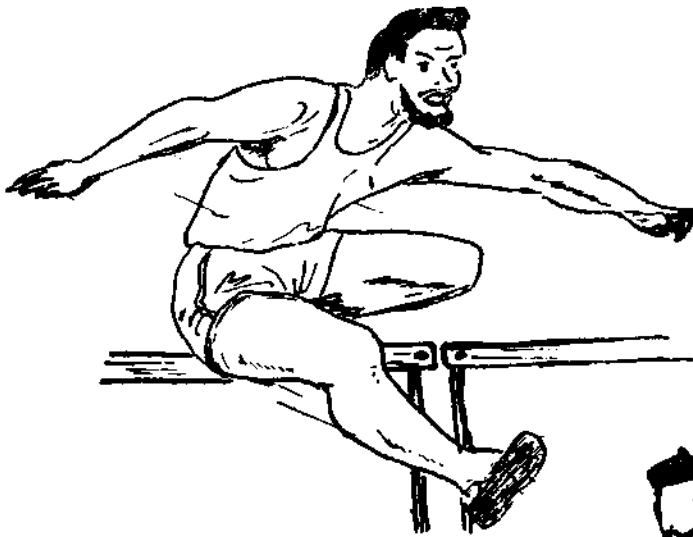
All agile, blithe and gay,
So that within bared breasts,
Your hearts beat the stronger,
Your quickened blood shall leap,
In strength renewed to fear
The tyrant's hand no longer,
And Freedom's truth to keep.

The Objective

The most important thing in games is not to win, but to take part. The important thing in life is not the triumph but the struggle. The essential thing is not to have conquered but to have fought well. To spread these precepts is to build up a stronger, more scrupulous and more generous humanity.

—*Baron Coubertin*

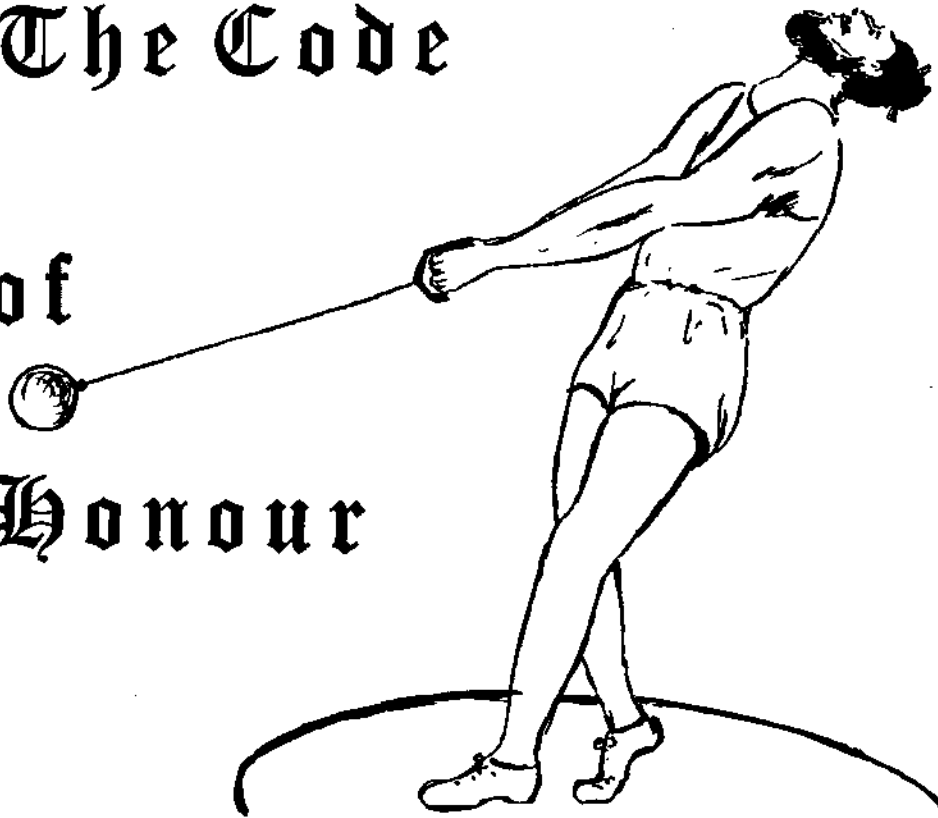

The Oath

We swear that we will take part in The Annual Sports Meet of the Deshbandhu College in loyal competition respecting the regulations which govern them and desirous of participating in the true spirit of sportsmanship for the honour of our College and the glory of sports.

The Code of Honour

1. Rules of sports are gentleman's agreement.
2. Visiting teams are honoured guests.
3. Superior skill is the only advantage, all other are unfair.
4. Official decisions are always honest and fair.
5. The only satisfaction worth having is to have played fairest, hardest and for the team.
6. Victory has to be accepted modestly.
7. Defeat has to be taken gracefully.
8. It is undesirable to give excuses for poor play or failure.
9. It is honourable to acknowledge good points in others.
10. The prestige of one's team or a nation is judged by his or her conduct.

Our Athletes in Action (1957-59)

Above—Preet Singh : High Jump

Below—Sukhbir Singh : Running broad Jump

Our Athletes in Action (1952-55)

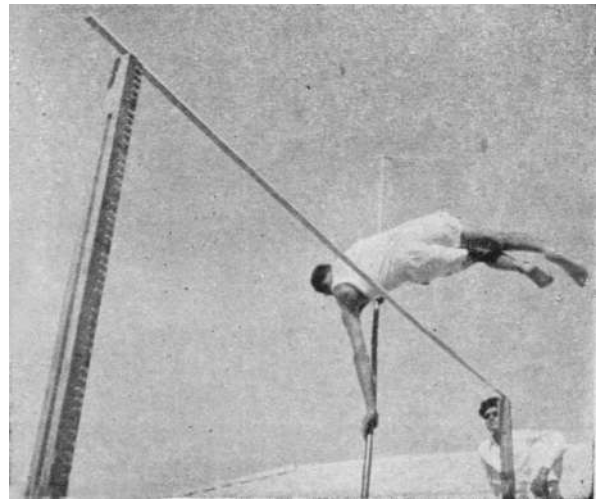

Kulwant Singh
200 Meters

* * * *Right*—Anita Batra : Broad Jump

Below—Gajraj Singh : Pole Vault

Lazy-Bones, Lazy-Bones, Wake up and peep !

R. K. S.

I

"Lazy-Bones, lazy-bones, wake up and peep !
Your team-mates all up, you yet asleep !
Get up ! For God's sake get up quick' !
' Ooonh ! Ooonh' ! 'Don't say you're sick' !
Lazy-Bones. Lazy-Bones.
Lazy-Bones !

II

"Lazy-Bones ! we're sorry we cannot wait !
If we wait, for sports we'll be late !
What fun if we miss the beginning ?
For all you care we may miss the ending !
Lazy-Bones. Lazy-Bones.
Lazy-Bones !

III

"Lazy-Bones ! Let us leave him.
Let us go and play without him.
Let him sleep. Let him sleep the whole day.
When he turns up to play, we'll say : Nay, Nay !"
Lazy-Bones. Lazy-Bones,
Lazy-Bones.

---

* The first line is from Charles Lamb's poem : *Nonsense Verses*.

IV

"Lazy-Bones! Lazy-Bones is our captain.
How, the hell, can we play without him?
Lazy-Bones! We're going to pull you out of bed.
Get up, lest we drag you to the washing-shed."

Lazy-Bones. Lazy-Bones.

Lazy-Bones.

V

"Lazy-Bones, not asleep but pretending.
I can swear some fun he's intending.
Pull sheet! Pull pillow! Haw! See!
In full playing kit in bed lies he."

Lazy-Bones. Lazy-Bones.

Lazy-Bones.

VI

"Lazy-Bones! Have you been waiting for us?"
"What else could I do. Stop making fuss.
Come, let us go. Let's go to the Sports.
We may win or lose; we'll play games of all sorts."

"Lazy-Bones. Lazy-Bones.

Lazy-Bones.

VII

"Lazy-Bones! Let's march to the Stadium.
Let's sing, as we go, to kill the tedium:
'Life's a game, we're born to play it;
Life's much fun, we're born to share it."

"Heigh-ho. Heigh-ho.

Heigh-ho.

Heigh-ho. Heigh-ho.

Heigh-ho."

My heart's in the College

(From a sportsman turned a clerk in an office)

R. K. S.

My heart's in the College, my heart is not here ;*
My heart's in the playground, not in this chair,
A-chasing the ball with the bat, fast or slow,—
My heart's in the College, whatever I may do.

My heart's in the College, my heart is not here ;
I hate these files, I loathe this dusty ledger.
Cursed be the day that tumbled me here !
My heart's in the College, my heart is not here.

My heart's in the Stadium, my heart is not here ;
For a mess of pottage I sold my soul so dear !
Scattered my old comrades are far and near !
Oh ! could we meet once and raise old cheer !

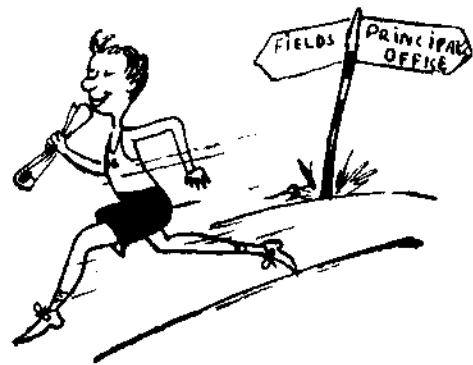
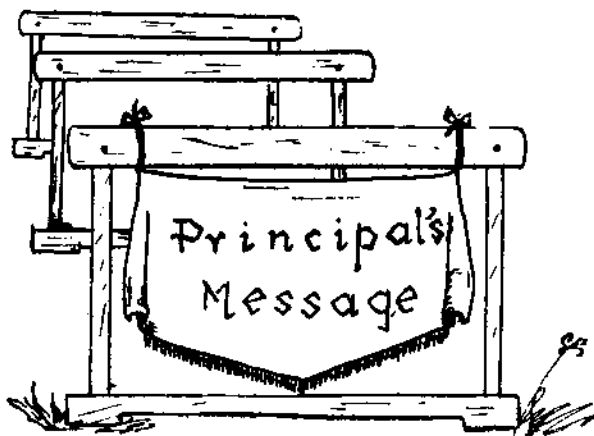
My heart's in the College, my heart is not here ;
I will ring up old X ; I will ring up old Y :
'Come. Let's go to College.' 'But why, why ?'
'My heart's in the college, my heart is not here.'

'Our heart's in our work, our heart is not there ;
Sorry old kid ! Can't go, 'tis the close of financial year.
Have n't a breath to lose, or a moment to spare ;—'
My heart's in the College, my heart is not here.

Farewell to the College and its memories so dear ;
Farewell to you comrades, too-busy-for-a-cheer ;
You say : "tis end of the year.' Too sad for a tear !
My heart's in the College, my heart is not here.

---

* This first line is from Robert Burns : *My heart's in the Highlands*

“I HAVE great pleasure in sending this congratulatory message on the occasion when we are issuing a Special Sports Supplement to our College Magazine, ‘DESH’. This is a new venture and will be welcomed by all.

The importance of Sports can hardly be over-emphasized. The Greeks had a word for it and “Sound mind in a sound body” epitomizes a healthy philosophy of life. I am glad to say that with increased facilities for Sports, Games, and Athletics in the college, we are trying to attain the objectives of a sound educational system. The establishment of the National Cadet Corps and the continuance of Scouting and Guiding have enabled our students to share in many healthy and useful activities.

I hope the Sports Supplement will not only stimulate the interests of the students in these matters but would enable us to win for our institution a pre-eminent place in these fields”.

Dr. A. N. BANERJI,
Principal

SOME REFLECTIONS ON SPORTS AND GAMES

Shri J. K. Jain, M. A., Lecturer in English

I am not going to detain your attention on the obvious but, by no means, unimportant aspect of sports and games :—their value in the building of the body, in promoting its shapeliness and harmony, in imparting to it energy and alertness, flexibility and elasticity and thereby protecting it from getting sluggish, rigid and stiff. Here I shall try to explore those areas of their significance which are generally overlooked.

Participation in games and sports is essentially a social activity which helps us in understanding still better that oft-repeated, but very valuable, statement of Aristotle : 'Man is a social animal'. Unless you were an angel or a beast, you could not play in isolation. (Beasts and angels are perhaps, very much above or below this particular form of action which is so useful for human beings.) It is a strange irony (perhaps, a practical joke which the Almighty Creator enjoys all the time at the expense of us poor 'tools' created by him) that we, gregarious beings, are under the pull of selfish drives, for the fulfilment of which we do not at all hesitate to deny the same gratification to our fellow-beings. The paradox of our nature, to put it in a different way, is that we feel miserable and long for fellowship, when we are lonely; but, when we live together, we strain every nerve to make each other unhappy. We find it impossible to remain alone; we find it excep-

tionally difficult to live together in peace, happiness and prosperity. If certain satisfactions—specially the satisfaction of our innate desire to achieve personal glory, to excel others, to be fully convinced of our superior excellence--were not provided to us we would become subjects suitable for being studied by psychiatrists; if we were permitted to have our inborn impulses come into free play, we would quarrel amongst ourselves and break our heads. How to resolve this apparently hopeless contradiction? One answer to this important question, I think, is sports and games. Our problem would be solved to some extent, if we got an equal opportunity to give a good (or bad) account of ourselves, if we competed amongst ourselves in a non-violent and friendly way, without becoming arch-enemies, each determined to eliminate the other ruthlessly. That is, precisely, what can be realized on the playground. There, we hold a contest, pretend to be hostile rivals, defeat each other, accept our defeat with grace (one very important facet of true sportsmanship) and become friends once again; each one of us gets a chance to prove to the other that the latter is no match for the former, without any fear of having his person attacked or provoking secret enmity. I wish the Americans and the Russians could prove the greater worth of their respective ideologies and settle their differences on the playfields!

Besides releasing our combative instinct in a form which is not anti-social or harmful, sports and games give us a lesson in positive social co-operation, in absence of which, society would be reduced to a cruel farce. We step out of our narrow Selves, organize ourselves into a team, substitute the larger interests of our group for our petty and restrictive personal interests, and function as a unit which is the essence of co-operation. A member of a Cricket XI will be a sorry specimen of a sportsman, if he is prepared to crack the prestige of his team for the sake of personal convenience (or a century). In order to have a well-organized, well-knit and effectively-functioning team or community or nation or world, it is absolutely essential for every individual to subdue his exclusive welfare to the general welfare of the larger assembly; otherwise, society will be a motley assemblage of conflicting, limited Egos (each hankering after its own good), a shapeless heap of bricks, not a harmonious structure.

Lastly, I come to the most fundamental point, namely, the unity of life and sports. A genuine sportsman at first, undergoes a strenuous training and works hard to attain some measure of mastery in his field, and

after acquiring a certain skill, he takes delight in its sheer exercise, in the swing of his bat to beat the approaching ball, in the gesture of his racquet towards the dancing shuttle-cock, without being oppressed by the lust for success and victory. If he meets a better craftsman, he admires him with all the intensity of fervour he is capable of; he, then, sits at the feet of the master in all humility to learn from him and this ceaseless adventure of 'still achieving, still pursuing' sustains his zest and gusto and takes him beyond the sunset, and the baths of all the western stars". If only life, this Divine Comedy, this celestial sport, could be lived in that spirit! Then, we would exult in sheer self-expression, in the employment of our various faculties, in the play of our diverse powers; we would be 'voyagers, faring forward, not thinking of the fruit of action'. There would be fewer jealousies, disappointments, frustrations, disillusionments, cynicisms and despairs. Some streaks of light would pierce the compact net-work, bringing a message of joy, hope and grace, in the gloomy forest where we are all fumbling about. Life, certainly, would not be so intolerable! It will be no more a battle to fight and win but just a game to play.

SPORTS AND SPORTSMANSHIP

Harjit Singh Dutt, B. A. II Year

In the big game of life some of us win and others lose. As the aim of every body is to win, a struggle arises,

usually called the 'struggle for existence'. The major problems which the world is facing are due to it. The danger

has so much increased that even the existence of man is threatened.

Previously it was religion which used to moderate this struggle. But with the advent and expansion of modern education religion is disappearing from the arena. Now it becomes the duty of education and our educationists to divert the attention and energies of the youth in healthy constructive channels. Our leaders often decry a sort of violence in the young, which is nothing else than an exuberance of spirit running wild. They should not be asked to do away with this *violence*, which is only a biological factor of youth; that would be a wrong step. Then the question arises what should they do? Games and sports would be the best way to use their excess energy which otherwise can put the whole world on fire.

But in the modern age proper importance is not attached to sports. Only the bookish education is considered as the sole necessity. Only a very small percentage of the young participate in sports and that also to win the final tournaments. You will say again that the question of winning and losing has already been settled. Far from that. These days it has become the main objective of every party to win some-how or the other without any regard to the value of sport as a healthy activity engaging our bodies and minds. This is certainly degradation of sports. Games are now played with the end of obtaining trophies and medals in the stiff sports-competitions which are characteristic of our time. We can

safely refuse to call it 'sports'.

The main aspect of sportsman's spirit is that for it winning or losing has no consideration. One of the two sides has to win and the other to lose, but the main thing to see is whether they have played for the glory of the sports. To win is commendable, but to win with a resolute vengeance is not always a very disinterested activity.

The world is becoming narrower day by day due to the vast increasing populations and scientific inventions. People are abandoning the open country-life and coming in to the towns. The psychology of man is changing. An atmosphere self centredness pervades him. Wide green playgrounds can keep man broadminded. He can feel healthy and keep his health, which is decaying due to his dependence upon the machines for almost all purposes of life. Modern man does not like to exert himself. It is a disquieting symptom.

An excellent mixture of things which we can mould in any form; for entertainment. It is most delightful to watch players wearing colourful uniforms and playing in an elegant and graceful manner. Sports can play the most useful role in educating the students in team-spirit and leadership. For physical exercise sports are the enemies of medical practitioners. If the whole world agrees to imbibe the spirit of sportsmanship coming generations will find it difficult to search for such words as war, violence and destruction in the dictionary.

FOR AN ATHLETE TO REMEMBER

Shri D. S. Chaudhry, President Athletics

The Ancient Greeks, more than two thousand years ago started Athletics. They were the world's first great athletes, and the Rules they laid down, have been passed on to us through the centuries with only a few changes. Some of the details are lost to us but we do know that the first olympic games were held about the year eight or nine hundred B. C. At first these games were open only to men of Pure Greek blood but later on entries were allowed from other countries also.

In our present set up, Athletics has been given a fairly prominent place and I am giving some suggestions which, if properly followed, can help in the training of athletes. Sixty years ago, people refused to believe that a railway train could travel at 50 miles an hour or a man could run a mile in less than four minutes or jump more than 6 feet.

New methods and improved techniques have made all those things possible. The rules of training are not the same for every one but the basic essentials are the same.

You should know how to use your lungs efficiently. Their job is to give the heart a steady supply of air. Try to form a habit of deep, steady breathing: to take in most of the air you need through your nose rather than your mouth.

There are two distinct ways of running. The one saves your energy, the other reduces your stamina by half. Try running a short distance the correct way. You will find that your body is leaning forward and your

spine is having a big job pulling along the weight of the top-half of your body and your arms are making a sort of swimming movement. This is not the right mode of running. You should see that it is your legs which push the upper part of your body in front of them in an easy, natural movement that puts no strain on your backbone.

Breathing properly, placing the feet correctly, good diet and getting the body well forward to run efficiently--a regular programme on these lines will tune up your body after some time. Try to have a good practice at taking the right 'Start' because most of the races are lost due to a bad start. Warming up is most important and your performance in any such competition depends, a great deal, on your regular practice of warming up 20 Minutes before the race starts.

While you reach near the finishing line, aim not at the tape but at an imaginary line about 5 Meters beyond it. Otherwise your speed will slacken in the last 2 or 3 Meters, giving your rival the last-second advantage. Finally, do not stop immediately after you have passed the tape. Cars do not stop like that nor do trains, because it damages the working parts. The same thing applies to the human body and if you pull up with a sudden jerk, your muscles are caught unawares.

There are, in fact, no hard and fast rules about diet, for no two people in the world react in exactly

the same way to the same diet. The ideal diet for any particular athlete will always depend on his own instinct and constitution. Fresh vegetables and fruit juice help to keep you in good condition, while butter, milk and eggs are energy foods which build up your reserves. Regularity in taking meals is much more important than what you eat. Food between meals is no help at all, but drink plenty of water or soft drinks at any time except just before the day's training begins. Sound sleep for about 8 hours is essential for a good athlete.

It is a fact that every one cannot become a class-athlete, because each individual is physically and automatically different from the other, but every one can become an average athlete by proper coaching and regular practice. But you will have to choose your event out of sprints, long races, jumps and throws. If there is a boy or girl in a college who is an outstanding athlete and is winning every time in 100 Meters and long distance races and jumps, that does not mean that he or she is good at every thing. You should not stray into a sense of false security, for if you are planning to stay at the top you will have to give up sprints for the long-distance races.

What you are attempting to do in training is to alter the capacity of your body for certain special purposes. This cannot be done on any odd afternoon when you have nothing better to do. This most obviously can be achieved in easy stages.

Training an athlete is very much like training a plant. It can be speeded up by using the best methods, but it certainly cannot be achieved overnight. It should begin gently, and

the object during the first few days should be simply to accustom the body to a change in its mode of functioning.

AS I LOOK BACK

Shri Narinder Pal Singh Chawla, M. B., B. S.

Interne A. I. I. M. S., New Delhi.

It was the small writing in my Autograph Book of the First Asian Games: 'Be a sportsman and see the world.' and my father's constant egging: 'There's nothing like a healthy

mind in a healthy body '.....' Quitters never win and winners never quit' .....that kept me going, managing to strike a balance between work and play.

I had always been fond of games, but it was only during my last few years in the Delhi Public School that I took up Athletics as my first love. I guess it was the initial and persistent success that kept me going.

Shot Put was the answer to my problems: it required little space, no problem of facilities, didn't have to have other people around to practice. To start with I had managed to win in the Delhi Olympics and the Inter-School Athletic Meet. Actually I had thrown more in the Inter-School Athletic Meet than the then existent Delhi University Shot Put Record. So it was not long before I landed up in College that Shri D. S. Chaudhry took personal interest in me and kept me going.

I carried on with my crude method, more or less unguided, except for what I saw in competitions and

read in Sports Magazines. The great day came at the Inter-College Athletic Meet in 1954. The old record was gone. I wasn't surprized. I then represented the Delhi University at the Inter-University Athletic Meet at Aligarh and was placed 4th by about $\frac{1}{2}$ inches. On return it was my privilege and good fortune to meet Mr. Joginder Singh Saini, now Athletic Coach (Rajkumari Amrit Kaur Scheme.)

From then onwards he was my guiding star. It was his enthusiasm, encouragement, guidance and criticism that kept me on the track and throwing better and better, both in distance and in technique. Till then Shot Put had only meant my throwing the iron ball around, but now things looked different. To be good at Shot Put many new factors came into play. Just physical strength was not enough. With it I must combine speed in full co-ordination and while I threw I must concentrate my head, heart and soul on it. I must learn the technique of throwing. I must have faith in my coach, myself and God.

For speed I ran short races with

100 meter sprinters of the University. For strength I trained my weight. For co-ordination of the two I repeated my throws again and again. For style I learnt the most up-to-date 'Paery Obrien Style'. He was the then Olympic Champion in Shot Put. To my great delight I broke my own record, established a year earlier at the Delhi University Athletic Meet. I got my University Blue for Athletics in my first year in the University. The College honoured me by giving me the College Colour and entering my name in the Athletic Roll of Honour. I was really very happy.

To me there is no place like the sports-field. There are no barriers of caste, creed, social status or colour and there is no enmity either. I enjoyed it more spending an evening at a sports stadium than sipping coffee or gossiping at some fashionable restaurant.

The most important thing for a sportsman and, for any one of us in, life is the Effort and not the Reward; —and it is that perhaps which you learn as an athlete.

* * *

"It is doing some serious service to humanity to amuse innocently, and they know very little of society who think we can bear to be always employed, either in duties or meditation, without any relaxation."

* * *

"And we run because we like it
Through the broad bright land."

—C. H. Sorley

PLAYING TOGETHER

Shri Radha Krishna Sud

*"It was an old, old old lady,
And a boy who was half-past three;
And the way they played together
Was beautiful to see."*

You must have read and even recited nursery rhymes. Every one

who has been a child—Nature allows no exceptions in this matter——must

have done so. But I wonder how many of you had old, old, old, old grandmothers to play with. Those who were born to their grandmothers—I beg pardon for the transferred privilege; I know you understand what I mean——were very fortunate, indeed. But those who did not have their grandmothers living when they came 'trailing clouds of glory' from God, who is our home, were really very unlucky: they missed playing with their grandmothers. I was one of the favoured class——you may even say I was favoured with a vengeance. I was the first child, and a male child too, in the family and thus had my grandmothers, both paternal and maternal, exclusively to myself. By the time other children arrived to share my play with them I had gone beyond the age fixed by the poet in the lines quoted above. I, no longer, cared very much to play with my grandmothers; I had found other play-mates and naturally other games. I

do not know how they felt about it. Did they think of me as a faithless

'deserter' and a 'Kill-joy' or just took it as a matter of course: an event inevitably inescapable. Did not their own darlings of 'pigmy size' play the traitor to their respective grandmothers? And for the matter of that, did they themselves not behave in the same way? And going back as many generations as you please, children and their grandmothers have always played together and deserted one another to play with others and to play different games. And thereby hangs a tradition. Right or wrong traditions are too sacred to be violated. Nevertheless, it is better to have played and lost, than not to have played at all. The *mutual love and affection* with which they play together: the two-in-one and two-for-one manner, the atmosphere of blissful ignorance of playing for a prize or popular applause, the utter disregard for the so-called rules and regulations, the perfect abandon and naivete, the freedom from all sense of rivalry and jealousy and aggressiveness, the play for fun and the joy of it—these to my mind constitute the *vital* essence of all play. Others will tell you of the so-many advantages of sports and games: sports keep us healthy and *mens sana in corpore sano*; they teach us sportsmanship and the team-spirit, they provide a safe outlet for our fighting instincts etc. etc. But I wish to dwell upon that aspect of playing which is conveniently ignored in these days of 'professionalized and highly 'organized' sports—the *mutuality of affection between the players who play for sheer delight and fun of playing together*. The-child-and - the - old - grandmother

spirit— I wish we could inculcate it in our sports and games! Let us aim at excellence and records, at trophies and medals. But let us not miss the joy and the thrill of playing the game in the process of gathering them. When Saul had lost all zest for life—the appetite for living or being alive—David sang to him on his harp of all the play that the king had missed unawares while he gathered new lands and crowns. Life today is getting increasingly 'patternized' and stereotyped and we may easily lose our zest for it. Let us retain our instinct for joyful, 'fun-ful' playing together. To be together: to sit cheek by jowl, to gossip and to play—are the privileges of the living. How true sound the words of the Urdu poet, 'Insha':

भला गरदिश फलक की चैन देती है किसे 'इनशा' ।
गुनीमत है कि हम सूरत यहां दो चार बंटे हैं ॥

If to sit together and chat is a blessing, to play together and enjoy must be much more so. We miss our grandmothers and playmates when they have been gathered by the cruel hands of Death and they are bound to miss us when we give them up. But there is one great consolation: the 'playing together' always goes on. There are grandmothers and little children to play together in the old, old spirit. This is in the very nature of man. Let us not stifle this noblest of human instincts in order to feed our vanity or greed. "So good things," said Burton in the 'Anatomy of Melancholy', may be abused, and that which was first invented to refresh man's weary spirits.'

SPORTS AND GAMES FOR UNIVERSITY WOMEN

Mrs. M. Thomas, M. A.

Participating in games and sports of University women. To offset the amount of, stooping over books, the sedentary life we lead and the lethargic effects of our climate; the sports and games should provide healthful and ideal recreation for our young women. It is sad to see that most women students are crowding the bus-stops as early as 12 noon and 1 P.M. and do not stay in their colleges to join in the co-curricular activities and sports and games. As I come from a college in the Punjab where games were compulsory, it seems to me that Delhi women students do not make sufficient use of the facilities with which they are provided.

being a regular activity and having a place in the life of the majority

Most of the colleges for women have fairly extensive grounds, and provide tennis, net-ball and badminton. There is quite a lot of competitive incentive provided as there are Inter-college Tournaments in Badminton, Volley-ball, Net-ball, and Throw-ball and Inter-University Tournaments in Badminton, Volley-ball and Tennis. North Indian women do not hold records in Athletics in the Inter-University except for Discuss-Throw and on the provincial level Bombay, Bengal and Rajasthan figure more prominently. Isn't this a great pity?

The Raj Kumari Coaching Scheme provides at a low cost instruction in tennis and swimming and free training in Athletics and it is centrally available at the National Stadium on the Muthra Road. Instruction is also imparted at the Delhi University.

Swimming is an ideal sport for women as it does not exhaust them nor make them bony or angular but it nicely rounds out their limbs. Also, it is something which can be kept up through life and has the additional merit of cooling one in summer and provides a suitable occupation with the family and friends. Although the University of Delhi has no University pool it is possible to learn swimming at a modest charge of Rs. 6/ a month at the National Stadium, a course provided for students. Various clubs and hostels provide facilities for non-students and students at a small charge.

Tennis and Badminton are both vigorous sports which can be kept up to middle age and which provide social fun and companionship beyond the University stage. Although tennis is an expensive game and can only be played at a club, some colleges do provide facilities. Badminton is a popular game in Delhi and almost every one has several out-door courts. Of course, in-door courts are not easy to provide but if the game increases in popularity, they could get together and provide such facilities.

Volley-ball is a game that does not require much in the way of

facilities and can be enjoyed by a comparatively small group.

Net-ball is a graceful game for girls and every college does provide it.

Hockey is to be started in at least one college and every State has a Provincial team.

Girls can reach great prowess in the Athletic field. The brilliant success of Mrs. Fancy Blankers Koen, the Dutch lady—a mother of three children....., comes to mind as having come first in three events in the Olympics. The American Universities are working hard in this field and with brilliant results. If our girls are interested and willing to put in hard work, there is no reason why success should not crown their efforts. But at present most girls are apathetic in their interest in this side of life.

Looking at the attractive, healthy, bright-faced and brightly dressed young University women of Delhi, with their little and lissom figures, one wishes that they would direct their energies now into these healthful channels. Otherwise, one shudders to think of what they will look like at forty. The morning walk is popular but, unless it is vigorous and brisk, it does not prevent flabbiness and bulkiness. Besides having an enviable figure there are other dividends from disciplined play and exercise. They are happy re-creation, plenteous companionship and well-being.

AT LORD'S

Quietly in the sun they read or sleep ;
Stir now and then, and languidly clap their hands
To watch the ball miraculously find the deep ;
So turn to sleep again. Each fielder stands
A moment poised ; then slowly inward moves,
Crouches in expectation, waits the flying ball ;
Eager, alert, the keeper taps his gloves.
Time stands aloft, ironic, over all,
And whets his scythe ; the soft and languid dream
Is broken by the bowler's pounding run,
His flashing fingers tight upon the seam ;
He bowls ; the swift ball glances in the sun,
Moves in the air, suddenly swings late and low,
Falls ; and the batsman wisely lets it go.

—G. H. Vallins

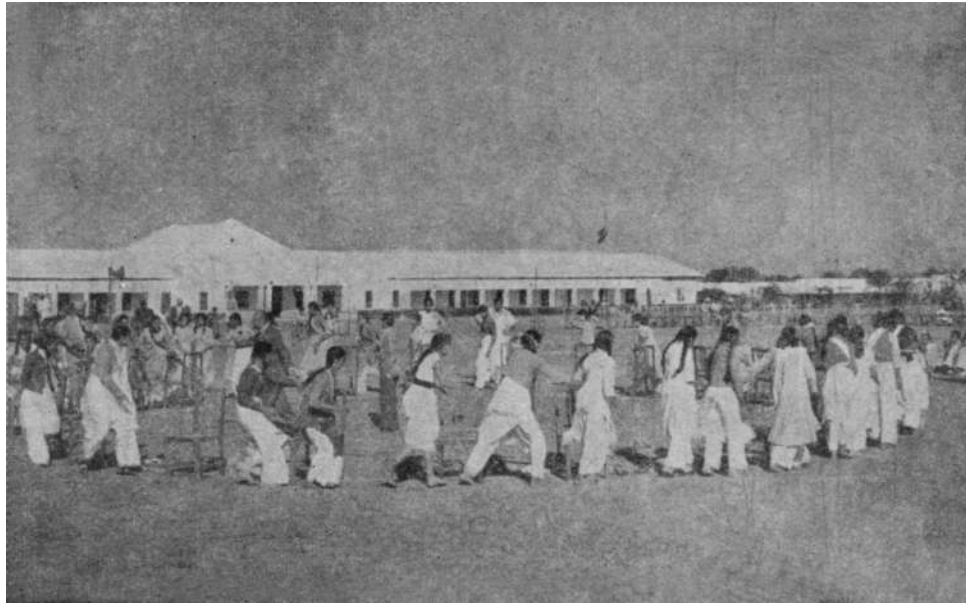
A BOY

God who created me
Nimble and light of limb,
In three elements free
To run, to ride, to swim :
Not when the sense is dim,
But now from the heart of joy,
I would remember Him :
Take the thanks of a boy.

'Prayers—Henry Charles Beeching'

THE ANNUAL SPORTS

The Musical Chair Race
'If music be the food of fun, play on!'

The Chaati Race
'Where grace and poise meet'

"Love
the
games
above
the
prize"
"Play up!
Play up,
Play the
game!"

THE CHAMPS!

"The game is never lost,
all it is won."

זען רובן מ-דורס

"give won! give won!"

THE ANNUAL SPORTS

The Three-legged Race
'Oh! for a leg to spare.'

Pillow Fighting
If, bombs were but pillows, who would not rain them !

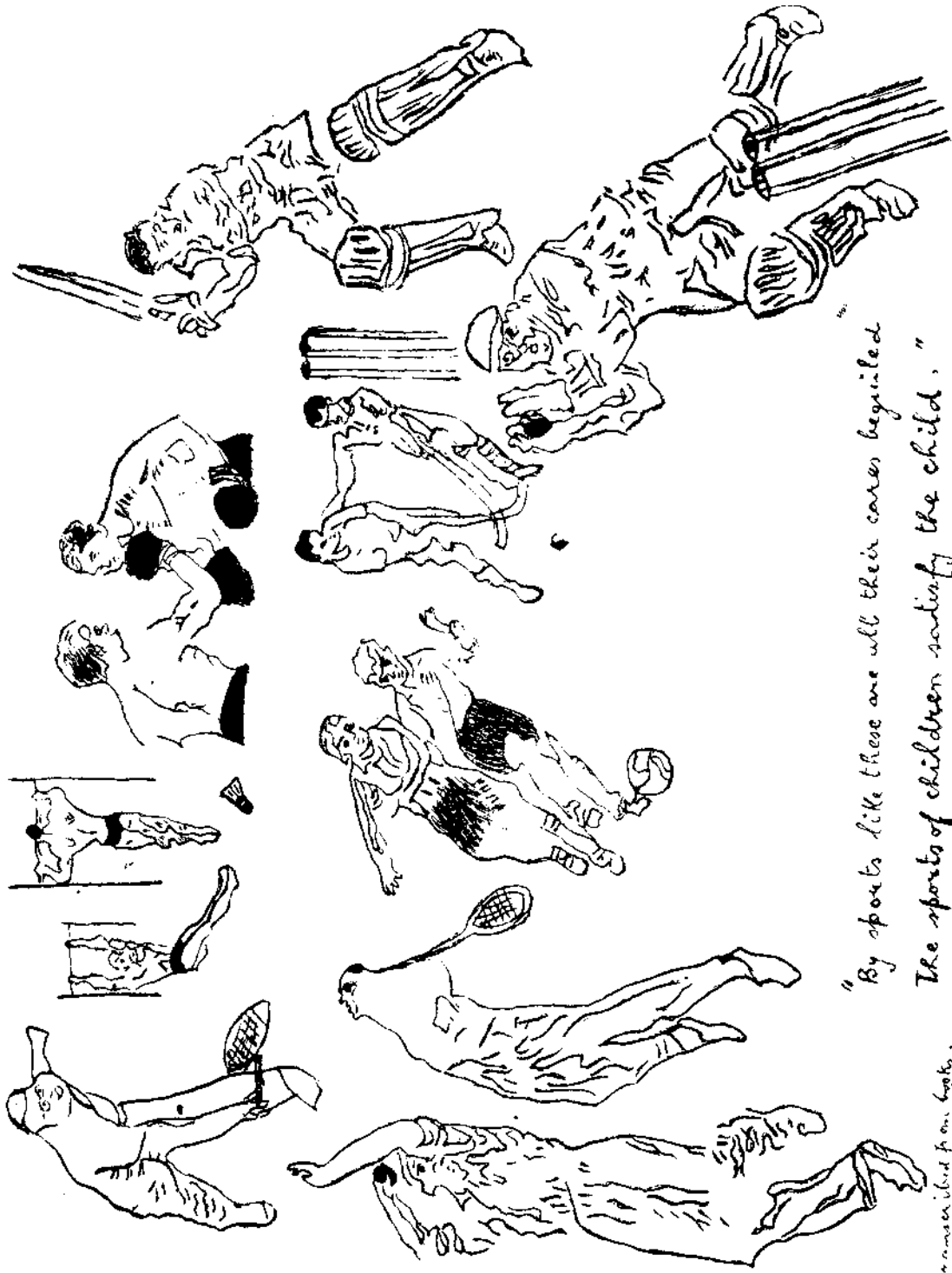
Editorial : BETWEEN OURSELVES

The present Special Sports Supplement of the *Desh* is a new feature of the College Magazine and a new venture of the Editorial Board. Our readers' judgment will decide whether it is a new feather in our cap or the first nail in our coffin. We have done our best. Knowing our limitations of talent, time and funds we can conscientiously say that we could not have done much better. "The idea of publishing the Supplement is not much to boast of ....The lay-out of the material is nothing very original ....The format is not very artistic and handy ....The articles are so so...." We know all this and perhaps a little more about our shortcomings and drawbacks. You, therefore, may ask : 'What, then, made you launch on this venture?' Our submission is just this and no more : we did it to break the monotonous pattern of the *Desh* and that too to please you. Articles, articles and still more articles . . . This had constituted the warp and woof of the *Desh* so far. For the first time we bring 'sport' and 'fun' into these as cross-threads. We hope that our efforts will not be in vain. Our intentions, you see, are good. If you are pleased, we shall feel amply rewarded for our pains. If you are not pleased, our effort will be love's labour lost. We hope you will be a little indulgent and generous and for the love you bear to the *Desh* like as much of this Supplement as please you. Some of it may, notwithstanding your hyper-sensitiveness of literary and artistic taste. Pray do

not condemn the 'petty done' because of the 'undone vast'.

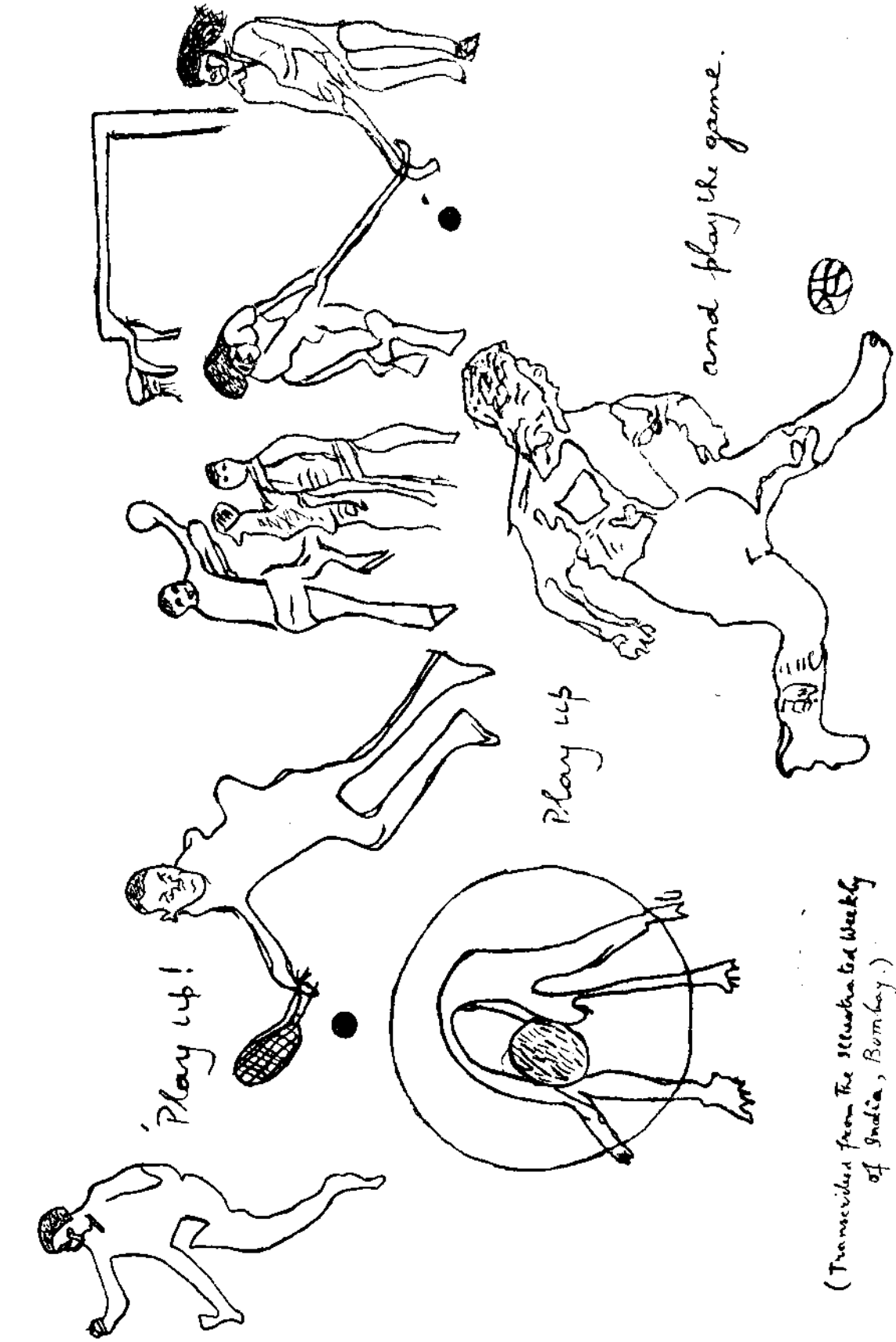
Whatever we have been able to achieve—little or much—is the happy result of the willing co-operation of many heads and hands. The Editorial Board can justly take the credit for conceiving the idea of publishing the Supplement. The Principal has our thanks for according his approval and assuring financial help. Shri D. S. Chaudhry, our D. P. I., supplied the relevant data and official information. Those who have provided the sketches choose to remain 'sleeping' partners. But we must express our sincerest thanks to Shri Adarsh Deepak, Lecturer in Physics, for very kindly sketching the various figures and cartoons and designing the title cover. His has been the most laborious task of all and the patience and zeal with which he has done this gratuitous job for us shows the 'man' he is. No less are we obliged to Shri J. K. Jain, Lecturer in English—who is ever ready to wield his pen, like the Happy Warriorwielding his sword in a righteous cause. His article : 'Some reflections on sports and Games' proves, if any proof is at all needed, that he is not only a literateur but also a sportsman. Harjit Singh, in his well-written article augments what Shri Jain says and confirms it. The Chief Editor's chit-chat, a duty which he must perform willy-nilly—is he not paid for it?—is delightful. We heartily

(Continued on Page 24)

"By sports like these are all their careers beguiled"
The sports of children satisfy the child."

(The man is blind, for our sports
are sports of children)

(Transcribed from The Illustrated Weekly of India, Bombay.)

(Continued from Page 21)
 wish that his loss of his dear beloved grandmothers may be richly compensated by a basketful of romping, frolicking and frisking grandchildren. We pray that he should play the grandfather to his heart's content and enjoy the sight of playing children till the end of his days. Shri D. S. Chaudhry's valued article is an authoritative writing and we are sure our athletes, present and future, will be interested and benefited by it. Shri Narindar Pal Singh Chawla, an old student-athlete of the College, responded to our request to write about how he kept himself in proper trim for the track. We are glad that he found time for it notwithstanding his duties as an Intern in the All India Institute of Medical Science. We are thankful to him for it. We hope his example will be emulated by other ex-athletes of the College in our coming Supplements. Mrs. Thomas' article adds the female touch to our manly venture and brings grace to it. Being temperamentally modest she had to be coaxed—; but obliging as she is by habit she could not say 'no'. Our special obligation needs must be acknowledged in the proper way. The Nonsense Verses, improvised by R. K. S. and the limericks of A. D. are *tour de force* but

in keeping with the spirit of the Supplement. Necessity, they say is the mother of invention in science. No less is it true of literature and art!.....Thus did this Supplement grow page by page, if not brick by brick, into the little darling it is. The humble idea was 'clothed' in words and pictures but it lacked the 'plume' on the head: the 'tilak' on its brow: the auspicious mark that it had been blessed to go out into the world. This was done by Dr. A. N. Banerji in his much esteemed 'Message'.

We dedicate our first Sports Supplement to our Athletes—generations of our athletes. Theirs is a noble heritage: to keep the banner of Sport flying and the torch ever burning bright in its pristine glory. We would like to end this editorial *tete-a-tete* with the words of Robert Herrick, slightly altered:

Born I was to be old,
 And for to die here;
 After that, in the mould
 Long for to lie here.
 But before that comes,
 Still I be *sporting*:
 For I know, in the tombs
 There's no *disporting*.

* * *

"The centipede was happy-stitch
 Until a toad said to her in fun:
 Pray! which leg goes after which?
 This worked her mind to such a pitch
 That she lay distracted in a ditch
 Considering how to run."

Our Honour Board

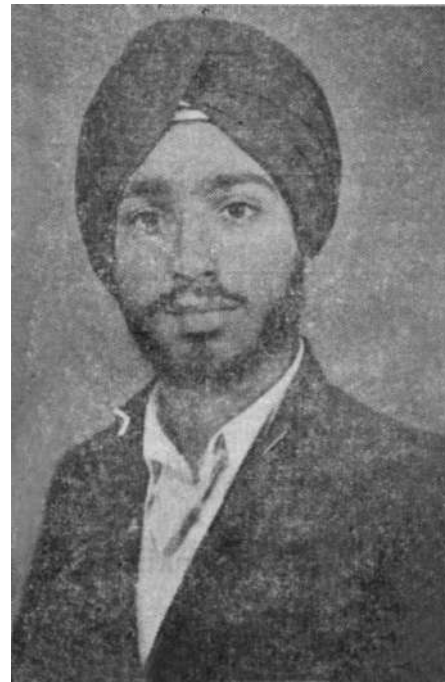
YEAR	NAMES OF ATHLETES AND PLAYERS	DISTINCTION OBTAINED
1954-55	Narinder Pal Singh Chawla	Record in shot-put (University) and I in Delhi Olympic Meet
	Kulwant Singh	... II in Hammer Throw (University)
	Gajraj Singh	... II in Pole-vault (University) and III in Discus Throw (University)
	Vimal Kumar	... III in Javelin Throw (University)
1955-56	Narinder Pal Singh Chawla	Bettered his own record in Shot-put in the Delhi University
1957-58	Kanta Chopra	... II in 100 Meters (University)
	Dilbagh Singh	... II in Pole-vault (University)
1958-59	S. S. Kumar	... III in 400 Meters (University)
1959-60	Jagdish Chander	... II in Hammer Throw (University)
	Dharam Singh	... III in Hammer Throw (University)
	Vijay Thomas	... III in 110 Meters Hurdles (University)
	Sukhbir Singh	... Selected in the University Volley-Ball Team

YEAR	NAMES OF ATHLETES AND PLAYERS	DISTINCTION OBTAINED
1960-61	Narinder Singh	... Bettered the University Record in Shot-put; also bettered the University Record in Discus Throw, though he obtained the second place in it.
	Kanwal Nain Bahl	... Second in Hammer Throw
	Satish Kumar Mahajan	... III in 110 Meters Hurdles
	Sheikh Irfan	... III in High Jump
	Narinder Singh	... Selected in the University Volley-Ball Team
	Sukhbir Singh	... Selected in the University Volley-Ball Team
	Surinder Pal	... Selected in the University Cricket Team.

BEST ATHLETES

1952-53	Harinderjit Singh Miss. Indu Vazirani
1953-54	Gajraj Singh Miss. Gaini Mamtani
1954-55	Gajraj Singh Miss. Pushpa Kanal
1955-56	Raghunath Singh Miss. Veena Kanwar
1966-57	Janki Parsad Miss. Kanta Chopra
1957-58	Sukhbir Singh Miss Kanta Chopra

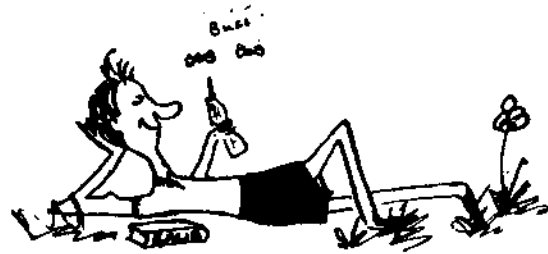
Late Flt. Lt. Harinderjit Singh

1958-59 ——— Sukhbir Singh
Miss. Chitra Vohra

1959-60 ——— Sukhbir Singh
Miss. Sarla Kanal

1960-61 ——— Narinder Singh
Miss. Sarla Kanal

To play or not to play — that is the question!

WINNERS OF COLLEGE COLOURS

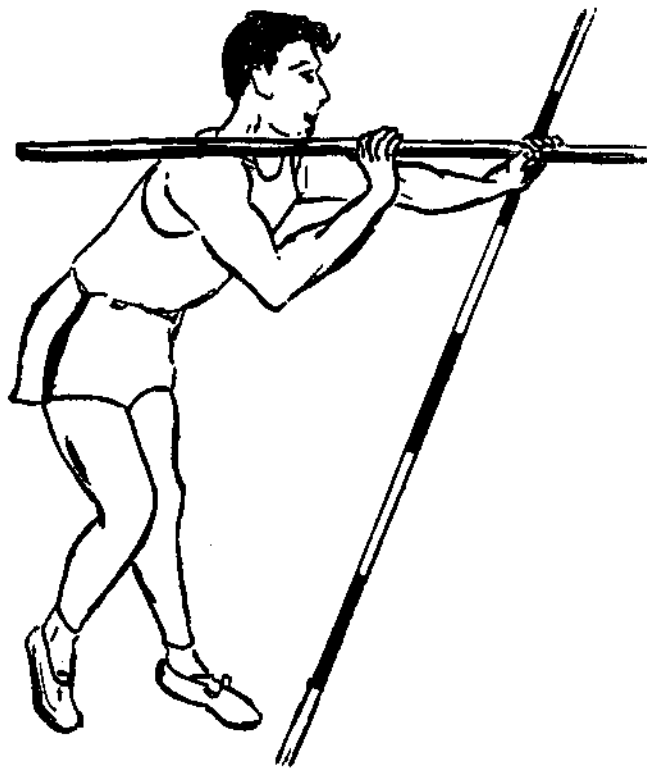
1952-53 ———	... ..	... ..
1953-54 ———	... ..	... ..
1954-55 ———	Kulwant Singh Gajraj Singh	Athletics Athletics
1955-56 ———	Narinder Pal Singh Chawla Dharam Singh	Athletics Volley-Ball
1957-58 ———	Miss Kanta Chopra Dilbagh Singh	Athletics Athletics
1958-59 ———	Surinder Kumar S. S. Kumar	Cricket Athletics
1959-60 ———	Jagdish Chander Dharam Singh Vijay Thomas Sukhbir Singh Satish Chander Bharti	Athletics Athletics Athletics Athletics & Volley-Ball Badminton
1960-61	Narinder Singh Sheikh Irfan Satish Kumar Mahajan Kanwal Nain Bahl Surinder Pal Dipender Pardhan Prem Parkash Sharma	Athletics & Volley-Ball Athletics Athletics Athletics Cricket Cricket Cricket

N. C. C. COLOURS

1. Under Officer Vinod Kumar
2. Officer Cadet Vijay Madan (Arty) Selected in O. T. U.
3. Officer Cadet R. S. Bagga (Naval) Selected in O. T. U.
4. Officer Cadet Surinder Sahwney (Naval) Selected in O. T. U.

BEST CADETS OF THE YEAR

1. Cadet Brijinder Pal	Best Cadet in Naval Wing
2. Cpl Arun Kumar	Best cadet in Arty-Wing
3. C. S. M. V. R. Ragharam	Best cadet in N. C. C. Rifle.

Roll of Honour

1955-56———Narinderpal Singh Chawla
1960-61———Narinder Singh

Deshbandhu College Athletic Records

MEN'S EVENTS

EVENT	NAME OF STUDENT	YEAR	TIME	DISTANCE	HEIGHT
100 Meters	Narinder Singh	1960-61	11-Sec	...	...
200 ..	Kulwant Singh	1958-59	23.8-Sec.	...	...
400 ..	S. S. Kumar	1957-58	54.4-Sec.	...	...
800 ..	Mohinder Singh	1960-61	2-Min. 15.8-Sec.	...	...
1500 ..	Kishori Lal	1958-59	4.36-Sec.	...	...
5000 ..	Mohinder Singh	1960-61	18-Min, 59.1-Sec.	...	...
110 .. Hurdles	Vijay Thomas	1960-61	16.8-Sec.	...	...
Running High Jump	Tara Chand	1960-61	...	...	5'-3"
Pole Vault	Gajraj Singh	1954-55	...	9'-6"	...
Running Broad Jump	Narinder Singh	1960-61	...	20'-1"	...
Hop, Step & Jump	Gajraj Singh	1954-55	...	37'-1"	...
Putting the Shot.	Narinder Singh	1960-61	...	37'-4"	...
Disus Throw	Narinder Singh	1960-61	...	98'-7"	...
Hammer Throw	Kulwant Singh	1955-56	...	87'-4"	...
Javelin Throw	Narinder Singh	1960-61	...	141'-3"	...

WOMEN'S EVENTS

500 Meters	Karuna Arya	1958-59	7.2-Sec.	...	...
	Sarla Kanal	1960-61	7.2-Sec.	...	...
100 ..	Sarla Kanal	1960-61	14-Sec.	...	...
800 .. (walking)	Sarla Kanal	1960-61	5-Min. 11-Sec.	...	...
Running Broad Jump	Kanta Chopra	1957-58	...	13'-1"	...
Discus Throw	Sushma Paul	1960-61	...	50'-5"	...
Running High Jump	Sarla Kanal	1960-61	...	4'	...
Putting the Shot.	Savita Nagpal	1960-61	...	11'-8"	...

The Tournament Committee

Chairman

Dr. A. N. Banerji, Principal

Members

Shri I. S. Kapur	Prem Sharma	Udey Raj
Shri S. P. Kapoor	Narinder Singh	Sukhbir Singh
Shri S. M. Jhangiani	Gian Parkash	Harjit Singh
Shri D. S. Mann	Deepak Khosla	Davender Kumar
Shri J. K. Jain	Tripta Sehgal	Sarla Kanal

Office-bearers of various Clubs

Cricket

President : Shri Kaushal Kumar
Captain : Prem Parkash Sharma
Secretary : Dipendra Pardhan

Athletics

Shri D. S. Chaudhry
Sukhbir Singh
Narinder Singh
Sarla Kanal

Hockey

President : Shri D. S. Mann
Secretary : Harjit Singh

Badminton

Shri I. S. Kapur
Deepak Khosla

Football

Captain : S. P. Mazumdar
Secretary : Gian Swarup

Table-Tennis

Shri V. N. Pasricha
Davinder Kumar Kakar

Volley-Ball

President : Shri D. S. Chaudhry
Captain : Kranti Kumar Sood
Secretary : ... ..

Net-Ball

... ..
Jitendar Mohini Kalra
Surjit Chopra

DESHBANDHU COLLEGE,
KALKAJI, NEW DELHI.

REPORT
1960-61
ANNUAL PRIZE DISTRIBUTION
29TH MARCH, 1961.

President :
Dr. N. K. SIDHANTA
Vice-Chancellor, The University of Delhi, Delhi.

Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi

ANNUAL REPORT 1960-61

'If there were dreams to sell what would you buy?' asked the poet, Beddoes. Of course, we would buy those dreams that would last, grow and ultimately mature into realities, pleasant and useful. This happy land of ours has ever been famous for her visionaries and dreamers who mused over the subtleties and abstractions of thought metaphysical. But thanks to science our thought has been re-orientated. Accordingly our dreamers too tend to be less and less dreamy and more and more realistic. One such dreamer was the Late Maulana Abul Kalam Azad, who was affectionately called Maulana Sahib. He was a man of many dreams and he lived to see many a dream of his materialize; airy nothing acquire a habitation and a name. One such dream was the founding of this college on the 3rd of August, 1952. It was founded to provide liberal education to the children of the refugees from Pakistan. The need was imperative. I can say without fear of contradiction that the college has fulfilled the purpose for which it was created. During the past nine years the number of teachers and students has been increasing. This year we reached the point of saturation; we had to refuse a couple of hundred students who sought admission.

Increase in numbers is no doubt an indication of prosperity but expansion brings many problems in its wake. Departments expand and their requirements multiply. More staff, more equipment and more books in the library are needed. More students create new problems. More and bigger lecture rooms, reading rooms, common rooms, playgrounds and over-crowding create certain problems of their own. We have been lucky that without

expansion of building we have been able to manage to carry on this year and the position has to be reviewed when the academic year ends.

Till last year the college imparted teaching upto B. A. Pass Course, B. Sc. Pass Course, B. Sc. Hons (Maths.) and B.A. Hons (Maths., Hindi and Economics). Last year we started Honours classes in Pol. Science and History and the question of starting Honours classes in certain other subjects is under examination. There has been a pressing demand from students and Staff for opening M. A. classes in the college also. We are to send our first batch of Honours students for the final examination and hope to do well. If we had M. A. classes we could have retained them.

If on the academic side there is an incessant demand for expansion, on the side of athletics and sports too the demands are no less pressing. The cry for a tube-well to water our grounds and gardens is still a cry in the offing. The Central Organization for tube wells failed to give us a tube-well. We have land and plans for playgrounds but without water we cannot make any headway. I am afraid we may have to wait till we can get the supply of unfiltered water from the Corporation.

Staff

Two members of the Staff proceeded on study leave last September. Shri R. P. Budhiraja and Shri Baldev Mitter, Lecturers in Chemistry, went to England and U. S. A. respectively. Shri C.L. Nahal, Lecturer in English, got an extension of the British Council Scholarship for one year more and accordingly applied for further leave till 31st October, 1961.

Shri K. S. Rai, Lecturer in Botany, on study leave, has been awarded the degree of Ph. D. by the Chicago University. He is expected to resume his duties next year.

Shri R. N. Kaul, Lecturer in Mathematics; was awarded the degree of Ph.D. (Delhi University) for his thesis: 'Differential Geometry of Curvatures in Euclidean, Riemannian and Finsler Spaces'. Shri K. R. Khanna, Lecturer in Botany, was awarded the degree of Ph. D. (Punjab University.) for his thesis: 'Cyclogenetical studies on the Himalayan Mosses'. Shri M. M.

Ahluwalia, Lecturer in History, won the degree of Ph. D. (Punjab University) for his thesis: 'The Indian Freedom Movement, 1857-1909.' I congratulate them on their achievement.

A number of changes and additions in the Staff took place during the year under report. The following appointments were made:—

Shri M. M. Ahluwalia	(History)
„ J. S. Narula	(Zoology)
„ Sukh Dev Singh	(Chemistry)
„ Surinder Kumar	(Chemistry)
„ A. K. Poddar	(Economics)
„ J. N. Sharma	(Economics)
„ P. S. Dabas	(Hindi)
„ Vinay Kumar	(Chemistry)
„ G. C. Goel	(Mathematics)
„ R. Srinivasan	(Chemistry)
„ S. K. Goyal	(Economics)
„ P. B. Saksena	(Zoology)
Miss Usha Sachdeva	(Botany)
„ Aruna Bhattacharya	(English)
Mrs. Manik Khanwalker	(Botany)

Those who left the service of the college were Miss Nanda Bose (Botany), Dr. K. R. Khanna (Botany), Shri J. S. Narula (Zoology), Shri Sukh Dev Singh (Chemistry) and Shri J. N. Sharma (Economics).

Shri R. K. Sud, Lecturer in English and Dr. R. D. Bhardwaj, Lecturer in Hindi, participated in M. A. teaching at the University. Dr. R. D. Bhardwaj also lectured to the Pre-Ph. D. classes and guided research work.

Members of the Staff did some original work. Shri R. K. Sud published 'Baghi:Shama-i-Azadi ka Parwana' a one-act play in Urdu in the Desh. Dr. R. D. Bhardwaj read a paper on 'the Soron material relating to the life of Tulsi-dasa,' at the Tulsi Vichar Parishad in the University of Delhi, and published an article on 'Goswami Tulsidasa' in the 'Uttar Bharati', a Journal of Research

of the Uttar Pradesh. He broadcast an English talk on 'Socialism in Ancient India,' a Hindi talk on 'Hindi Sahitya Ke Mukhya Charan': Gyan Margi Shakha', and also a feature on Tulsidas from the All India Radio. Dr. Bhardwaj contributed articles on 'Kya Sanchari aur Vyabhichari paryaya hain?' to the 'Sammelan Patrika', on 'Sahitya ki Paribhasha' to the 'Saraswati Samvad' and 'Tulsi Vichar Dhara men Nari ka sthan' to the 'Rashtra Vani'. He wrote a feature in Hindi on the 'Griha Tyag' for the 'Gyan Bharati' and articles on the 'Thoughts of Tulsidas' and 'Chhand and Kavya' for the 'Desh' of this College. His contributions to the 'Hindustan' and the 'Nav Bharat Times' relating to the controversy on the 'biography of Tulsidas' and his social and cultural article on 'Dipavali and Dyuta' in the special numbers of the 'Sainik' and the 'Shri Vankashewar Samachar' deserve a mention.

Shri S. K. Goyal, Lecturer in Economics, was awarded the Research Fellowship at the Delhi School of Economics in 1957. He completed his thesis for the degree of Ph. D. on the subject : 'Some aspects of co-operative Farming in India with special reference to the Punjab'. He has written many articles including :

- (a) 'Co-operative Farming in India' (The Kurukshetra)
- (b) A study into the Nature of costs and output of Paddy cultivation' (The Indian Economics Review)
- (c) 'Peasant and co-operative Farming; (The Indian Economics Review).
- (d) Re-thinking on the estimates of National Income and Per-capita Income in India.

Shri Chander Parkash Malik, Lecturer in Botany, has written about 17 research papers out of which the following need a special mention :

1. Meiotic abnormalities and failure of spindle mechanism in *Suaeda fruticosa* (Italy).
2. Meiotic abnormalities in *Gagea reticulata*. (India)
3. Morphological and cytological studies in the naturally occurring diploid and tetraploid of *Tephrosia purpurea*. (Argentina)

4. Effect of variations in temperature on meiosis in *Gagea reticulata*. (London)
5. Comparative studies of morphology and cytology of a natural polyploid complex in *Tephrosia Villosa*. (Netherlands)
6. Effects of temperature on seed fertility and meiosis on some plants—A review. (Egypt)

In addition to these he read a paper on 'Human heredity and role of Society in the improvement of the human Race,' as a presidential address in the annual function of the 'Natural Study Society'.

Shri S. K. Jain, Lecturer in Mathematics, wrote a paper on: 'Condition for existence of Identity in a Ring'.

Shri Y. P. Dhawan, Lecturer in English, wrote an article on Albert Camus (The Contemporary, Delhi)

Dr. R. N. Kaul, Lecturer in Mathematics, published the following six papers in Indian and foreign Mathematical journals :

1. Formulae Corresponding to Frenet's formulae.
2. Generalization of Lie's theorem on Null lines.
3. On the magnitude of the derived Vector of the Unit normal to a hypersurface.
4. Generalized normal Curvature of a Vector field.
5. Union Curvature of a Vector field.
6. Curvatures in Finsler space.

The College Office.

Some important changes took place in the college office. Shri V. P. Girdhar, Lecturer in Economics, was appointed as Bursar and Incharge of the office. He re-allocated and re-assigned the duties to various members of the

college office and this has greatly improved the efficiency of the office. Appointment of Shri Shri Bhagwan as Accountant has greatly strengthened the Accounts Section. Shri J. K. Suri joined as Clerk-typist. Shri P. P. Tyagi has been temporarily working as Senior Clerk and Shri R. K. Arora has been posted as Clerk-Typist. Shri C. S. L. Jain and Shri S. D. Jain left to join the local S. D. College and the Reserve Bank of India respectively.

The Head Clerk, Shri B. S. Agarwal and Senior-Clerk-cum-Stenographer, Shri R. C. Mehtani, took pains to cope with the extra work involved due to the increase in the number of students. The Bursar, Shri V. P. Girdhar, controlled the finances of the college, keeping in view the well-known canons of 'Economy' and 'Proper sanction'.

The Number of Students

The number of students on the rolls was 1046 in August, 1960 (Boys 785 and women 261). This has now come down to 989 (Boys 744 and women 245).

Fee-concessions and Stipends.

Concessions in fees and stipends were granted as under rules to 10% of the number of students on the rolls. This benefited them to the extent of 28 full-fee; 142 half-fee and 31 stipends. The total amount thus disbursed was Rs. 6,100/-.

University Examination Results.

Our students did well in the University Examinations: We passed 46.5% in Qualifying Arts, 63.7% in Qualifying Science, 68.3% in Pre-Medical, 82.9% in B. A. (Pass Course) and 87.3% in B. Sc. (Pass course) respectively. Vishino Motwani B. A. (Pass Course) obtained the 2nd position in the University and Miss Kusum Anand, Pre-Medical, stood 2nd in the University.

The College Library.

The office of the Librarian changed hands in the year under report.

Shri B. B. Saxena, Head of the Deptt. of History, replaced Shri B. S. Puri, Head of the Deptt. of Physics, as the Librarian.

The number of books has risen from 13200 to 13600. The number of magazines and newspapers subscribed to has risen from 80 to 110 and with this we are in a position to cater to the needs of readers of almost all tastes.

The College Magazine : The Desh.

The College Magazine, the Desh, was printed twice this year. It has 6 sections: English, Hindi, Sanskrit, Punjabi, Sindhi and Urdu. A special feature introduced this year was the Special Sports Supplement.

The Editorial Board consisted of the following : Shri R. K. Sud (Editor-in-Chief), Shri Y.P. Dhawan and G.S. Mamik (English), Mrs. R.K. Parshad and Naresh Anjan (Hindi); Shri M. L. Chaudhry and Kumari Dev Bala (Sanskrit); Shri C. L. Kumar and G. S. Mamik (Punjabi); Shri S. M. Jhangiani and Thakur Bhatia (Sindhi) and Shri V. N. Pasricha (Urdu).

The College Union.

Shri D. S. Bhalla, Lecturer in English, continued to be the Adviser of the College Union for 1960-61. As a result of elections the following Office-bearers were elected to constitute the Union Executive :—

(a)	Vinod Bhalla,	B. A. (Pass) III year	President
	P. C. Sood	B. A. (Pass) II year	Vice-President
	Kalyan Jain	B. Sc. Hons (Maths.) II year	Secretary
	Satpal Singh	B. Sc. Ist year	Asstt. Secretary.
	and		(Migrated)
	Yog Raj	B. Sc. Ist year	Asstt. Secretary.
(b)	Surinder Lal	B. Sc. III year	Class Representative for B. A. and B. Sc. III year.
	Brahm Sarup	B. Sc. II year	Class representative for B. A. and B. Sc. II year

Vas Dev	B. A. Ist year	Class Representative for B. A. and B. Sc, Ist year
Ashok Chadda	Pre-Medical I year	Class Representative Pre-Medical I and II year
Mohan Krishan Malik	Qualifying	Class Representative for Qualifying Arts and Science,

As in previous years the Union organized a number of functions : social, cultural and literary. The outstanding functions were the Deshbandhu Day and the Inter-College Debate in English for the Deshbandhu Trophy. Mrs. Sucheta Kripalani and Shri Brahm Parkash addressed the Staff and students on the life, ideals and work of the late Shri Deshbandhu Gupta. The Deshbandhu Trophy was awarded to the St. Stephens' College. The first three places were won by Shri M. Mirza (Law Faculty), Shri M. R. Seth (St. Stephen's College) and Shri J. Krishnamurti (Delhi School of Economics).

Our students took an active interest in the Prize-debates, recitation contests and extempore-speaking. Sushma Paul, Renu Bhasin, Naresh Anjan, Kalyan Jain, G. S. Mamik, Krishan Lal and Narender distinguished themselves as speakers and reciters in the college functions. Sushma Paul won II and III Prize in Hindi Debates held at the Lady Shri Ram College and the S. N. Das Gupta College respectively. Kalyan Jain won II prize and I prize in the recitation contests held at the Ramjas College, Delhi and the G. M. N. College, Ambala Cantt. Shri Naresh Anjan won I prize in Hindi recitation at the G. M. N. College, Ambala Cantt. Kalyan Jain, and Naresh Anjan won the G. M. N. College Union Recitation Shield. Sabita Nagpal obtained II prize in the Inter-college Mono-acting Competition arranged at the college by the Delhi University Students' Union.

The Union received two Student Delegations: The California University Students' Delegation and the Israeli Students' Delegation.

The College Annual Picnic was held at the Lodi Gardens. It was a great success.

The credit for organizing the above activities goes to Shri D. S. Bhalla and his energetic team comprised of Vinod Bhalla and Kalyan Jain.

College Societies, Associations and Clubs

The college maintains a number of Societies, Associations and Clubs which contribute to the social, cultural and literary activities in the College. The credit for their successful functioning goes to their respective Advisers and Office-bearers. I am grateful to all of them and congratulate them on their performances.

The Hindhi Parishad

Adviser	:	Shri O. P. Kohli
President	:	Jagdish Tyagi
Secretary	:	Kamal Kishore

The Hindi Parishad was fairly active throughout the year. It held a declamation contest, the Jai Sankar Prasad Jayanti, an Inter-class Trophy Debate, the Inter-college Debate for the Jodha Mal Trophy and the annual function. Sushma Paul, Renu Bhasin, Aridaman Kaur, Krishna Dhar, Ved Parkash, Veena Dar, Kalyan Jain, Manju Mathur and Bina Mathur made these functions successful. In the Jai Sankar Prashad Jayanti Shri Jainendra Kumar Jain, the distinguished Hindi writer, presided. A dance drama, based on the 'Kamayani' was staged. The Inter-college Debate for the Jodha Mal Trophy was won by the Lady Shri Ram College for Women, I and II prizes went to the Hindu College and the Law Faculty respectively. Dr. Manohar Kale and Dr. Ram Singh delivered two extension lectures to our senior Hindi classes. The annual function was presided over by Shri Uday Shankar Bhatt. Shri Bal Swaroop *Rahi* recited his poems.

The Philosophical Discussion Group

Adviser	:	Mrs. M. Thomas
President	:	Anup Kaur
Secretary	:	S. Jai Kumar

Two meetings were held. Mr. Adarsh Deepak of the Physics Department gave a brilliant and illuminating talk on the "Philosophical implications of Einstein's Theory of Relativity". and Mr. V. N. Pasricha, again of the Physics Department, gave a talk on Genetics : Will it be a boy or a girl'. I share the feelings of regret of the Adviser who reports that the philosophy students do not sufficiently appreciate the importance of extra-curricular discussion and do not attend the discussions in sufficient numbers.

The Bengali Literary Association

President	:	Dr A.N. Banerji
Adviser	:	Shri A K. Poddar

The Bengali Literary Association was started this year. It was inaugurated by Prof. Hiren Mukerji, M. P. He spoke on the Linguistic Problems and Unity of India. His lecture was preceded by various items in a variety entertainment.

The Sindhi Literary Society.

Adviser	:	Shri S. M. Jhangiani
President	:	Thakur Bhatia
Secretary	:	Tikam Chabria

The activities of the Sindhi Literary Society were spread over the whole year. Its inaugural function was attended by the eminent Sindhi poets: Shri Goverdhan Mehboobani and Shri Narain 'Shyam'. It held a number of meetings in the college, a picnic at Okhla, an essay-competition and the Annual Function. In the Essay-Competition the Senior and Junior prizes were awarded to Rajendar Bhardwaj and Romesh Choithani respectively. The high lights of the Annual Function were two one-act plays : 'The Party' and 'The Interview', solo songs and Lado—a marriage song. Kiku Motwani, Asha Bijlani, Shaku, Kunti, Vivek Chandwani, Bhagwan Bedi, Romesh Choithani, Laju Nanvani, Ashok Hemrajani and Ashok Raisinghani made the function a great success. It was presided over by Shri R. L. Gursahani, Superintending Engineer, Ministry of Transport, Govt. of India.

The Science Association.

Adviser	:	Shri S. P. Malhotra
President	:	M. S. Aggarwal
Secretary	:	W. B. Singh

The Society has about 350 members. A party of thirty students, accompanied by Shri S. P. Malhotra and Shri C. L. Kumar, went on a study tour to the Bhakra and Nangal Dams and other towns of the Punjab. Later another trip was arranged to Modinagar, an Industrial town of U.P. All the arrangements were put to a very hard test on account of a large number of students wishing to accompany the party. The Association also arranged a film show in the college Hall.

The History Association.

Adviser	:	Shri B. B. Saxena
President	:	Dharam Paul
Vice-President	:	R. K. Sharma
Secretary	:	V. K. Kumar

The History Association organized a picnic-cum local historical trip to the Qutab. Shri B. B. Saxena and Dr. M. M. Ahluwalia explained the significance and styles of buildings to the students.

A batch of final year students visited The National Archives and The National Museum under the guidance of Prof. B. B. Saxena and Dr. M. M. Ahluwalia. This visit was really very educative for the students. The processing and preservation of records etc. were shown to the students at the National Archives.

The History Association presented an historical play: 'Kirpan Ki Dhar' which was well received by the audience. Ashok Trikha, R. K. Kapur, R. K. Tewari, Aridaman Kaur, Mohini Raina, Neena Suri and Shobha Kapur took part in the play.

The Sanskrit Parishad.

Adviser	:	Shri M. L. Chaudhry
President	:	Purushottam Lal Vij
Secretary	:	Malti

The Sanskrit Parishad worked efficiently throughout the year. It inculcates interest in Sanskrit in the students and promotes the study of Sanskrit by holding literary meetings, arranging lectures, debates and competitions and inviting persons of distinction and learning to address them.

Its inaugural meeting this year was presided over by Dr. N. N. Choudhry, Head of the Sanskrit Deptt., Delhi University. Shri R. V. Joshi was the Chief Guest,

Sushma Paul and Renu Bhasin won the Trophy in the Inter-College Debate in Sanskrit and Veena Dar got the second prize in the Inter-College Shloka-recitation Contest held at the Lady Shri Ram College for Women. The Parishad celebrated 'Kalidasa Jayanti'. Shri Amir Chandra Sahityacharya presided.

Purushottam Lal Vij participated in the Inter-College Debate in Sanskrit and Veena Dar and Shashi Prabha in the Inter-college Shloka-recitation Contest held at the Indraprastha College for Women. In an Essay Contest in Sanskrit P. L. Vij won the first prize. In a Shloka-recitation Contest held in February, 1961, Veena Dar and Shashi Prabha were awarded the first and second prize respectively. Veena Dar and Shashi Prabha won the Trophy in the Inter-College Shloka-recitation Contest in Sanskrit held at the Sanatana Dharma College, Delhi. Veena Dar and Shashi Prabha were awarded the second and third prize in the Contest respectively.

The Sanskrit Parishad held its Annual Function on the 4th of March, 1961. Dr. N. N. Choudhri presided. Dr. R. V. Joshi was the Chief Guest. The programme included a variegated fare of dialogues, speeches, paper-reading and a few lyrics. The entire programme was in Sanskrit.

The Planning Forum.

Adviser	:	Shri S. P. Kapoor
President	:	Savita Nagpal
Secretary	:	Chander Mohan

To celebrate the National Plan Week, the Forum sent Sushma Paul to represent the college in the Inter-college Debate on the subject : 'In the opinion of this House, the Five Year Plans have failed to benefit the man in the street'. She was awarded I prize.

Some members of the Planning Forum visited a Community Development Centre at Samastipur in the district of Gurgaon. Shri A. K. Das Gupta, Deputy Director General of the National Council of Applied Economic Research, addressed the Planning Forum on the 'Problem of Unemployment in India'.

The Forum arranged a very interesting and educative film show through the courtesy of the Ministry of Information and Broadcasting.

The Forum held a prize paper-reading contest on subjects of vital importance to the implementation of the Five Year Plans.

The Deptt. of Botany.

The Department claims to have a bright record of achievements during the year under report. Lectures and Botanical tours formed part of the programme for the session.

A local Botanical trip was organized to the Rashtrapati Bhavan Gardens, the India Gate and the Sunder Nagar Nursery. A varied collection of angiosperms and algae was brought. Nearly 80 students accompanied the party.

The Department also arranged a few trips to the Qutab and the adjoining localities for the study of local flora.

An interesting talk on "Transmission of characters in Human beings"

was delivered by Shri C. P. Malik. The following slide shows were also organized :

- (1) A visit to the Kulu Valley
- (2) Plant hunting in Kedar Nath.

The Political Science Association

Adviser	:	Shri V. N. Khanna
President	:	R. N. Chopra
Secretary	:	Deepak Khosla

Mr. Sham Nath, Mayor of Delhi, gave a talk in a general meeting of the Association.

Members went on a picnic to the Qutab. The Inter-college debate for the Kathpalia Jain Trophy and the mock session of the United Nations General Assembly, two regular annual features, could not be organized due to lack of enthusiasm among the Office-bearers.

The United Nations Students' Union : 'UNSA'

Adviser	:	Shri R. C. Pillai
President	:	S. K. Madan
Secretary	:	S. S. Bedi

The Society was inaugurated by Sardar K. M. Panikkar, the eminent historian and diplomat. He addressed the members on the 'Role of the United Nations in World Affairs' and asked the students to make themselves fully conscious of the practical utility of the great world assembly in a world of conflicting ideologies.

The Dramatic Club.

Adviser	:	Mrs, R.K. Parshad
President	:	Vinod Malik
Secretary	:	Rajinder K. Shorey

This year the dramatic Society has been fairly active. 'Doctor Bibi' and 'Anjo Deedi', two one-act plays, were staged for the students of the

college. These plays were also entered in the Inter-college competition for one-act plays in the Inter-college Festival. In the Inter-college Youth Festival the 'Group Dance' team of our college got the second prize. The team consisted of Bina Mathur, Sarla Kanal, Shashi Gupta, Narinder, Veena Dar, Sneh Prabha, Kumkum, Shanta Bhutani, Jai Shree and Poornima. The background music was provided by Anita Roy, Indrani, Madan Bannerjee, Bimleshwar Sen and Shubhra Prabir Rakshit.

The N. C. C.

Now the college has got three wings of NCC, namely Naval, Artillery and NCC Rifles. All the three Units have been very active during the current year. The inauguration ceremony of the 16th *Delhi Naval Wing* was performed by Vice-Admiral R, D, Katari, Chief of the Naval Staff, on 6th November, 1960, in our college. High military and civil Officers attended the function, which was a grand success. The Gun Detachment of our college 'Artillery Wing' gave a special demonstration of Gun Crash Action on the NCC Rally on 27th January, 1961, at the IAF grounds under the command of our Under Officer, Vinod Kumar, as Gun Position Officer. It was highly appreciated by Her Majesty Queen Elizabeth and the Duke of Edinburgh, who were the Chief guests at the function, and by the audience,

The annual training camp of the Naval Wing was held at Cochin and that of the Artillery at Hoshiarpur during the winter recess. The number of cadets from our college was comparatively greater than any other college of Delhi.

It is a matter of pride for us that four of our cadets have been selected in the Officers' Training Unit, the maximum out of the Delhi Units. Three more cadets have been selected for the Military Academy, Dehradun, and the Dufferin in the current year.

The N C C Rifles, though started this year, is notwithstanding the biggest unit in the Delhi colleges, having the total strength of 95 Cadets. It is directly under the charge of a member of our Staff, Shri D. S. Chaudhry. He was selected for N. C. C. Rifles' training at Kamptee and had the proud

privilege of standing 4th in the Officers' Merit List throughout India. We hope to raise the strength of this unit to 200 Cadets in the next year.

Sports

With the increase in the number of students our sports activities have gone up and we have been able to improve our standard. For the first time we reached the Semi-finals in Cricket and Volley-ball. Our main difficulty is the want of a Tube-well and levelling of newly acquired grounds. The soil is rocky and it is not possible to prepare good grounds without a tube well or some other arrangement for supply of water. Our practice has been regular.

This year we entered the University tournaments in Cricket, Badminton, Volley-ball, Table-tennis, Athletics and Foot-ball.

In Volley-ball we lost in the Semi-finals to the K. M. College but we gave them a good fight. Two of our players : Sukhbir Singh and Narinder Singh, were selected for the Delhi University Volley-ball Team for 1960-61. In Table-tennis also we reached the Semi-finals.

Our cricket team was very active throughout the year and played many matches. In the University Matches, we defeated the S. G. T. B. Khalsa College by more than 100 runs but lost to the Law Faculty. Our fight against the Law Faculty in Cricket would be remembered for years to come. Surinder Paul our left-handed bowler, has been selected as a member of the Delhi State Cricket Team.

Athletics

We stood third in the University in the Inter-college Athletic Meet. Narinder Singh, of B. Sc. Ist Year, bettered the University records in Shot Put and Discus Throw.

Our annual sports, which were held on 25th and 26th November, 1960, attracted more than 200 competitors in the various events. There was a very keen fight for the title of the 'Athlete of the Year.' It was won by Narinder Singh by securing 25 points. Vijay Thomas, who was runner-up,

secured 22 points. The Inter-class Tournaments are played on the League System and take about more than a month. The trophy has been won by the B.A. classes. The Runners-up are the Pre-Medical classes. We have been able to add Hockey this year. It is the most popular game among the boys.

Physical Health

Dr. Sharda Ranjan has been appointed part-time Medical Officer of the college. We intend to start a dispensary from July, 1961, for the benefit of our students.

The Music Club

Adviser	:	Shri C. P. Malik
President	:	Vijay Khanna
Secretary	:	Veena Dar

The Music Club has been extraordinarily active during the session under review. In addition to the monthly meetings held to play classical records of various well-known artists, two other main functions—an Inter-college Music Competition and a College Music Contest—were organized by the Club.

The Inter-college Music competition was held on 15th of November, 1960, in the college. Nine teams participated and presented compositions in classical and light Vocal Music and Instrumental Music. The Mrs. Gyatri Devi Banerji Running Trophy went to the Shanker Lal Institute of Music. Mrs. Gayatri Devi Banerji, who had very kindly donated the trophy, distributed the prizes to the winners.

Our college teams took part in the various Music contests held in the various colleges. Veena Dar won the first prize in Light Vocal Music in the Inter-college Music Contest held at the Hans Raj College. The performance of Asha Shenoyon on the Sitar was also highly appreciated.

In the Annual Function the performance of Shri Parmod Kumar, a disciple of Pt. Ravi Shankar, was highly appreciated.

The Social Service League

Adviser	:	Shri S. M. Jhangiani
President	:	Romesh Vohra
Secretary	:	Sukhu Badlani

Shri S. M. Jhangiani and K. V. S. Ramani were nominated Staff and Student Representatives to the Delhi University Council of Social Service League.

The League collected funds for the benefit of the flood-victims of Orissa and the Punjab. A few lost articles, found by the members, were restored to the students concerned.

A party of 10 students, led by Shri S. M. Jhangiani and consisting of Kamla Beas, Bimla Beas, Pushpa Danani, Jai Lakshmi, D. K. Sahel, P. C. Sood, Vasdev Gursahani P. C. Arora, Sarv Mitra and Ramesh Vohra, visited the Cheshire Home on 13th March, 61. The members had a chit-chat with the inmates of the Home, distributed fruits amongst them and entertained them with a few songs.

Thanksgiving

Before I conclude my Annual Report it is my pleasant duty to express my gratitude to the Members of the Board of Administration of the College and to Shri P. N. Kirpal, the Chairman, for the kind help and guidance that I have received from time to time. Their ungrudged help not only facilitated my task but also made it pleasant. I have to thank my colleagues for their ready co-operation. And last but not least, it is my most pleasant duty to thank you, Sir, for having accepted our invitation to give away the prizes on the annual prize-giving day. I know, Sir, how very busy you are but I also know that the interest of the students of the University are the nearest and dearest to your heart. Your presence in our midst this afternoon is really a source of encouragement and inspiration to us to carry on the task, that has been entrusted to us, with faith and humility.

29th March, 1961.

Dr. A. N. Banerji
Principal